NÓGRÁDI SÁNDOR

TÖRTÉNELMI LECKE

KOSSUTH

TÖRTÉNELMI LECKE

Ebben a könyvben történelem és politika fonódik össze a szerző személyes emlékeivel. A kötet Nógrádi Sándor két, korábban már megjelent írását tartalmazza — „Emlékeimből" és „Új történet kezdődött" — valamelyest kibővítve. Ifjúkori emlékei a monarchia korabeli társadalmi és politikai helyzetről, a munkásmozgalomról adnak képet. Később hosszú időt töltött külföldön, részt vett a nemzetközi munkásmozgalomban. Az antifasiszta küzdelmek során személyes kapcsolatba került Henri Barbusse-szel, Egon Erwin Kisch-sel, Romain Rolland-nal, Paul Langevinnel.

A „Nógrádi partizáncsoport" vezetőjeként 1944-ben a magyarországi partizánharcok kiemelkedő alakja volt. Könyvében partizánemlékeit is feleleveníti. A felszabadulás után különböző fontos párt- és állami megbízatásokat kapott. Mint a Központi Vezetőség tagja személyesen, jól ismerte azokat, akik a fordulat éve, 1948 után egyre kevésbé hallották meg egykori elvtársaik és a tömegek szavát. A könyv lapjain megelevenednek azok az évek is, amelyekre nemcsak a szocializmus építésének pátosza, hanem a személyi kultusz jelenségei is rányomják bélyegüket.

Az emlékezések az 1956-os ellenforradalom leverésével, illetve a konszolidáció óta megtett út summázásával zárulnak.

N
S

3. f. sz. Könyvkártya
AKV Könyvtarellátó
Közl. Ny.

Ára: 6 fillér

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1970

Nógrádi Sándor

TÖRTÉNELMI LECKE

A könyv Nógrádi Sándor
„Emlékeimből"
és „Új történet kezdődött" című,
1961-ben, illetve 1966-ban megjelent
memoárkötetei alapján készült

AZ OLVASÓHOZ

E könyvem tartalmával az olvasó
már korábban megismerkedhetett
„Emlékeimből" és „Új történet kezdődött" című köteteimből.
Ezek egyesítésével született meg mostani könyvem,
amely gyermekkoromtól napjainkig követi életutamat.
A szövegen nem sokat változtattam.
Csupán ott módosítottam egyet-mást,
ahol a mű egésze ezt megkövetelte:
itt-ott javítottam a nevek írásmódján,
és apróbb stiláris változtatásokat végeztem.
Gondot kellett fordítanom arra, hogy a két mű
igazán egységes egésszé olvadjon:
összeillesztésüknél az ismétlődő részeket elhagytam,
ha szükséges volt, módosítottam a sorrendet.
Kiktattam az „Emlékeimből" c. kötetemet bevezető előszót.
Emlékezésemet ugyanakkor
három olyan apróbb epizóddal egészítettem ki,
amelyek emlékirataim korábbi kiadásaiból kimaradtak.

NÓGRÁDI SÁNDOR

ELINDULOK

MI LEGYEK?

Amikor elvégeztem a gimnázium negyedik osztályát és tizennegyedik életévemet betöltöttem – hogy nagy szóval éljek –, pályaválasztás előtt álltam. Én könnyen megadtam a választ a kérdésre, hogy mi legyek. Elbűvölve apám mesterségétől, pék akartam lenni. Meg voltam győződve róla, hogy annál költőibb mesterség nincs, mint ahogy arról is meg voltam győződve, hogy az apámnál jobb perecet senki a világon nem tud sütni. Igen ám, de a pályaválasztásba apámék is beleszóltak. Ő szelíd ember volt, de egyben nem engedett.

– Pék nem leszel – jelentette ki. – Menj el borbélynak, az könnyű mesterség, vagy bármi másnak, de pék nem leszel!

Így hangzott a szentencia.

Elmondom, miért ellenezte apám oly állhatatosan, hogy a mesterségét örököljem. 1908-at írtunk. Mögötte akkor már – a katonaidejét leszámítva – huszonnégy keserves inas- és segédesztendő állt. A pékeknél nem korlátozták a munkaidőt, és 1907-ig még vasárnapi munkaszünetjük sem volt. Bizonyára azért, mert összedőlt volna a világ, ha a polgárok kávéja mellől hétfőn reggel hiányzik a ropogós, friss péksütemény! Apám munkaideje így oszlott meg: este héttől reggel hatig, délelőtt tíztől tizenkettőig és délután egytől háromig, még egyszer hangsúlyozom, vasárnapi munkaszünet nélkül. Biztosan tudom, hogy aki ezt olvassa, és nem ismeri a sütőipar történetét Magyarországon, azt mondja, a lehetetlent akarom elhitetni vele. Nem csodálkozom, mert ma már elképzelhetetlen az ilyesmi. Hát akkor mikor aludt az apja? – kérdezhetnék. A közbeeső időben – válaszolom, vagyis: reggel fél héttől

tízig és délután fél négytől hétig. Összesen hét órát alhatott, két turnusban. Huszonnégy órából tehát tizenöt óra volt a munkaideje.

Nekünk gyerekeknek (még két kisebb húgom volt) nappal, amikor apám aludt, nem volt szabad otthon hangosan beszélnünk, sem az udvarban szaladgálnunk. Testvérkéim könnyebben hozzászoktak ezekhez a megszorításokhoz, de én az utcán kerestem kárpótlást. Elemista koromban, azt hiszem, a „rossz gyerekek" közé számítottak.

Ekkor egyébként Szécsényben laktunk. Szécsény a Balassagyarmatot Salgótarjánnal összekötő út mentén fekszik. Őrhalom és Endrefalva között. Járási székhely. Mi, a lakói, akkor azt mondtuk róla nagybüszkén, hogy mezőváros, pedig alig volt háromezernél több lakosa, és nem tudni, mi jogon mondtuk ezt. Tízéves koromig ott nevelkedtem.

Szécsény arról nevezetes történelmileg, hogy II. Rákóczi Ferenc 1705 szeptemberére oda hívta össze a törvényhozó országgyűlést, ami a község és a mai vasútállomás között elterülő réten zajlott le, a Pulszky-kastély lábánál... De az régen volt... Hanem az én időmben... az a gyümölcsös ott, a kastély alatt... De jó ringló meg császárkörte termett benne! Mi, „rossz gyerekek", sokszor megdézsmáltuk, habár otthon azzal riasztgattak bennünket, hogy a csősz puskája sóval van megtöltve, és ha lő, biztosan a fenekünkre céloz.

Ezer és egy gyerekkori emlékemből hadd mondjak el legalább kettőt. Először egy komorabbat. Még javában folyt a tanítás, amikor egy júniusi délutánon, úgy három óra tájban, a haranglábon, ami a község közepén állt, félreverték a harangot. A gyerekek hallották, de Szabó Lipót tanító úr rá se hederített. Én izgatottan kikéredzkedtem – gondoltam, tűz van, és az utcára érve, már láttam is, hogy feltevésem igaz. A felvégen vörös volt az égbolt, és rettentő nagy füst gomolygott a házak fölött. Egy jó kilométernyire lehetett tőlem, lélekszakadva futottam oda, – és

mindjárt a tűzoltópumpához. Én ilyenkor mindig pumpálni szoktam, mint a felnőttek. A határból asszonyok, férfiak szaladtak mindenfelől a tűz irányába. Apám önkéntes tűzoltó volt, láttam, amikor a többiekkel együtt csáklyával bontották le az égő háztetőket meg a szomszédos házak zsúpfödeleit. Ez utóbbiakat azért, hogy csak a szalma égjen le, de a ház megmaradjon. A szél is fújt, vitte a tüzes pernyét a szomszéd házakra. Ezen a napon tizenhárom zsúpfödeles ház égett le teljesen. Megannyi család vált hajléktalanná. Vizsgálat folyt. A felnőttek a tüzet megelőző órában a mezőn dolgoztak, de a gyerekek emlékeztek rá, hogy egy gatyás parasztember settenkedett a házak körül, és meggyújtott rongydarabokat dobott fel egy ház tetejére. A tettes megkerült. Az egyik leggazdagabb biztosító társaság, ha jól emlékszem, az Adria felfogadott ügynöke volt. Petróleumba mártott rongydarabokkal gyújtogatott. Ő megkapta a maga nyolc esztendejét. Hogy mit kapott a felbújtó, nem tudtam meg, de annyi haszna volt belőle, hogy ettől kezdve minden parasztgazda bebiztosította a házát tűzkár ellen. A tanító úr a katasztrófát követő napon alaposan kiporolta a nadrágom, mert a kikéredzkedés után a tűzhöz mentem.

És most egy tréfásabb esetet mondok el. Lakott az utcánkban egy földhözragadt szegény ember. Rozentraubnak hívták. Három fia volt. Ő maga tagbaszakadt, úgy körülbelül méter kilencven magas, izmos emberré nőtt, arcát, ahogy a vidéki krónikás mondaná, sűrű fekete szakáll körítette, alkalmi munkákból tartotta el a családját. Napszám azonban nem mindig akadt, és ha már végképp nem volt mit enniük, apám vétette fel őt a pékségbe néhány napra kisegíteni. A három fiú közül a legnagyobb, a Gyula, két évvel volt idősebb nálam. Gyula erős gyerek volt, jókedvű, imponált nekem.

Egyszer úgy fordult, hogy valamilyen munkán többet keresett az öreg, mint máskor, és vett magának egy gebét. Ettől fogva fuvarozott. „Iparos" lett tehát, büszke is volt rá. De minthogy fuvar sem akadt mindig, kitalálta, hogy

szentképeket fog árulni. El is kezdte. Éppen nyári vakáció alatt, egyszer a Gyula gyereknek kellett a portékával a közeli Varsányban próbálkoznia. Kértem őt, vigyen magával. Anyámtól szabályszerűen elkéredzkedtem, nehogy utólag legyen elszámolnivalója velem. Nagy vidáman nekivágtunk.

Volt a kocsin Szűzanya, Jézus Krisztus a kereszten, meg más is. Alighogy a falu elejére értünk, Gyula elkezdte torkaszakadtából kiabálni:

– Szentképet vegyenek! Szentképet vegyenek!...

Innen is előbújt egy asszony, onnan is. A kocsi megállt, és Gyula előszedte a képeket. Hát, azokat a Szűzanyákat gyönyörűség volt nézni, azt a jóságos, ártatlan arcot, a vastag redőkben hulló, sötétkék kasmír ruhát, a világosabb kék lenge kendőt a fején, no meg a melle közepére festett, aranyozott, vérpiros szívet, és a kecses bal kezét: finom, hosszú ujjaival, a szíve alatt egy kicsit balra... Igaz, hogy az olcsó reprodukció úgy hatott, mintha a festéket vékony enyvréteggel vonták volna be, hogy le ne peregjen a papírról. De az nem számított. Az asszonyok ilyen képet bizonyára sokszor láttak már, mégis majd csak hogy el nem olvadtak a puszta nézésétől is. A legtöbb, akinek ilyen az otthonában még nem volt, nem is tudott tőle megválni. Méret szerint huszonöt, harminc és harmincöt krajcár (ötven, hatvan és hetven fillér) volt az ára. Alkudni nem lehetett.

Egyik-másik házból kijött azonban az ember is, vagy legalábbis az apó. Ők is nézték, de szótlanul. Amikor Gyula észrevette, hogy a férj ellenzi a Szűz Máriát, elővette a tromfját. Ugyanolyan nagyságban és áron volt neki II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos is. Kossuth ismert, daliás álló alakja a felső kétharmadban, koromfekete körszakállal; Rákóczi mellképe cobolyprém sapkával a fején, vállára hulló fekete göndör fürtjeivel, szépen kipödört bajuszával és jóságos, szomorkás mosolyával. Erre a férfiak már elevenebben odafordították a fejüket. A Jézus Krisztusnak nem volt nagy keletje, s ezen a vidé-

ken Rákóczi jobban ment, mint Kossuth. A vásár körülbelül olyan lehetett, hogy öt Szűzanyára három Rákóczi és Kossuth is elment. A kelendőségi sorrend tehát így alakult: elöl ment a Szűzanya, őt követte Rákóczi meg Kossuth, és hátul a Jézus Krisztus. Gyulától megtudtam, hogy minden képen tíz krajcárt kerestek.

Szécsény még arról is híres volt, hogy évente kilenc vagy tíz nagyvásárt tartottak benne, s ezek valóban nagyok voltak, „országosak". A csizmadiák, szűrszabók, rőfösök, gyolcsosok, kegyszerárusok, fazekasok, mézeskalácsosok, lacikonyhások mindig az illető céh számára kijelölt helyen állították fel sátraikat, végig a kilométer hosszú főutcán és még a mellékutcákban is. Csak paprikaárus kofából volt vagy negyven, és mindegyik előtt hat-nyolc zsákocska a legkülönbözőbb színű és ízű paprikával. A lóci meg a rimóci asszonyok, lányok puttonyban vajat és túrót hoztak be, vagy – az évszaktól függően – cseresznyét, körtét, szilvát. Őket arról lehetett megismerni, hogy akár tél volt, akár nyár, mindig magukra szedtek húszhuszonöt térdig sem érő szoknyát. Ringott is a sok szoknya járás közben. De voltak ott ilyenkor Ludányból, Hugyagról, Halásziból, Varbóról, Szakálból és a többi vagy tizenkét faluból. A zsivaj oly nagy volt, hogy még a szélhozta porfelhőket is széjjelkergette.

Elek, a skrofulás nyakú, nyomorék búcsú-énekes, tolókocsijában minden vásáron megjelent. Erős, érdes hangján reggeltől estig szent dalokat énekelt, és soha be nem rekedt. Csak ha megszomjazott, szólt hátra járműje kezelőjének:

– Klárikné lelkem, adja ide a butykost.

Nagyot húzott belőle. Egyszer, mert megbámultam, rámhunyorított a butykos mögül. Ivott és azután folytatta ott, ahol elhagyta. Elek kövér volt; úgy szétterült a tolókocsiban, mint a kelttészta. Hatalmas rózsafüzért csörgetett és emelgetett szüntelenül a kezével, a hivők szíve majd megrepedt belé, és a krajcárok csak úgy zuhogtak a földre tett kalapjába. Az emberek azt mondták, hogy

Balassagyarmaton már három háza van Eleknek. El is lehetett hinni, mert eljárt ő a gyarmati, sziráki, apci, sőt még az aszódi vásárokra is, akárcsak az én Gábor bátyám.

Gábor, apám legfiatalabb öccse a négy közül, eredetileg csaposlegény volt. De abban az időben már feljebb vitte az isten a dolgát, mert vásári „szenzál" lett belőle, ami – pontosan már nem is tudom – becsüst vagy közvetítőt jelentett. Így hívták arrafelé azokat az embereket, akik a marhavásártéren, akár ló-, akár tehén- vagy tinóvételről volt szó, szakvéleményt mondtak a vevőnek, persze tiszteletdíj fejében, ami két-három forintot is kitehetett, attól függően, hogy mennyi volt a vételár.

Hogy a pékeknél behozták a vasárnapi munkaszünetet, ezt akkor tudtam meg, amikor 1907-ben, már gimnazista koromban, hazamentem húsvéti vakációra. Egy vasárnap reggel láttam, hogy apám otthon marad. Kérdésemre, hogy miért nem megy dolgozni, megmondta, hogy bevezették a vasárnapi munkaszünetet. További kérdezősködésemre így válaszolt:

– Úgy mondják, hogy az oroszok tavaly fellázadtak, és azért tiltották meg nálunk is a vasárnapi munkát. (Ez a magyarázat csak sokkal később vált számomra érthetővé. Az a bizonyos „tavaly" az 1905-ös orosz forradalom volt, amely Ausztria–Magyarországot is alaposan megrázta; ennek az eredménye volt néhány szociális törvény és minden bizonnyal az Ausztriában megadott általános választójog is, amit Magyarországra a Habsburgok soha ki nem terjesztettek.) A vasárnapi munkaszünetet így határozták meg: szombat éjjel tizenkettőtől vasárnap éjjel tizenkettőig nem szabad dolgozni, vagyis a vasárnapi munkaszünetet erre a huszonnégy órára korlátozták. Ily módon biztosították tehát hétfőre is a ropogós friss zsemlét és kiflit a polgár kávéja mellé, és azt is elérték, hogy a péknek mégse legyen egy teljes nyugodt éjszakája, egyszer sem.

Szüleim titkon azt remélték, hogy tovább akarok tanulni, és valami módon ezt meg is oldják. Csak odáig merészkedtek ábrándjaikban, hogy leérettségizem; azután majd

elválik... Bennük is élt ilyenformán sok szegény ember vágya, hogy „urat", valami alkalmazottfélét neveljenek gyerekükből.

Ezek a gondok akkor foglalkoztatták őket, amikor már a Pest megyei Verseg községben laktunk, ahol apám nem sokkal azelőtt bérbe vett egyik volt szaktársától egy kis falusi pékséget. Mindannyian örültünk, hogy végre emberibb életet élhet. Igaz, ekkor már beteges volt; három év múlva betegsége miatt el kellett hagynia otthonát, és egészen koldusbotra jutott.

De hogy ne vágjak elébe a dolgoknak, visszatérek 1908 nyarára. Szüleim úgy határoztak, hogy anyám elvisz Miskolcra, ott beiratkozom a felső kereskedelmi iskolába, ahol – mint losonci kisgimnazista koromban – a napokat morzsolgatva, a butább gyerekeket tanítgatva, majd csak letudom azt a három kis esztendőt, anélkül, hogy otthonról támogatást kellene kapnom. Számításuk szerint kvártélyt adnának anyám nem éppen szegény miskolci rokonai. Én nagyon viszolyogtam ettől a tervtől, főleg a nélkülözések és megaláztatások folytatásától. Elég volt a losonci négy nehéz év. Végül is szót kellett fogadnom. Miskolcon töltöttünk anyámmal talán öt napot. Nem mondom, rokonai jól fogadtak, de amikor anyám hazafelé készülődött, elszorult a szívem. Idegen volt a város. Haza, csak haza vágyódtam. Először restelltem megmondani anyámnak nagy bánatomat, de amikor elérkezett a búcsú pillanata, mégis megmondtam:

– Anyám, én innen megszököm; vagy hazavisz, vagy megszököm.

Az ő szíve sem volt kőből... Megölelt és sírva fakadt... Száz szónak is egy a vége: hazavitt.

Így maradtam otthon, a pékségben, a következő év májusáig. Megtanultam kenyeret kiszakítani, zsemlét „sleifolni", kiflit sodorni és, ami nagyon egyszerű volt, perecet fonni. A kovászolástól meg a dagasztástól távol tartottak. Elég erős gyerek voltam, így zsákoltam is, amikor lisztet fuvaroztunk az aszódi nagykereskedőtől. De

engem csak a hetven kilós kenyérlisztes zsákokra fogtak be, nem a nyolcvanöt kilós fehérlisztesekre; azt még nem bírtam volna. Tanítómesterem a péktudományban nem annyira apám volt, mint inkább az öreg Marci bácsi, aki télire segédnek szegődött hozzánk.

Néhány szót erről a Marci bácsiról meg a hozzá hasonlókról. A vidéki péksegédek között volt egy bizonyos fajta, amelyik sohasem dolgozott hosszú ideig egyfolytában. Ezek csak télire álltak be valamelyik pékségbe, tavasztól őszig pedig szünet nélkül rótták az utakat. Bejárták az ország nagy részét, és „fehtolás"-ból, vagyis koldulásból éltek. Főleg a pékmesterekhez szóltak be, ahol ennivalót és pénzt kaptak. Afféle vagabundok, csavargók voltak. Megöregedtek, de családot nem alapítottak. Nem volt mire.

Ismertem közülük olyan különcöt is, aki „Kneipp-kúrázott", vagyis hajnalonként mezítláb járkált a harmatos füvön, és a legszívesebben aludttejet evett. Persze ez ritka eset volt. Több volt az olyan, akit mindig, a nap minden szakában elázva lehetett csak látni; voltak közöttük szelíd, mértékletes emberek is, csak éppen a természetük vált olyanná az idők során, hogy amint kitavaszodott, továbbálltak. Ki a szabadba! Az országútra! Ehhez a fajtához tartozott a mi Marci bácsink is. Sváb származású lehetett; erre abból következtetek, hogy ha valakire megharagudott, mindig azt mondta: „svenkl". Így hallottam akkor, és csak később, felnőttkoromban, amikor már tudtam németül, jöttem rá, hogy Marci bácsi haragjában bizonyára „schweinkerl"-t mondott, ami disznó alakot jelent.

Perecet csak télen sütöttünk. Ennek nagy sora volt. Nem olyan perec volt az, mint a mai keszeg perecek, amelyekbe akár a fogát is beletörheti az ember. Az akkori csak a fele volt a mostaninak, de a tésztája végig hüvelykujjnyi vastag. A tél azért kellett hozzá, mert amikor megfonása után a tésztája megkelt, deszkákon kivittük az udvarra, és keményre fagyasztottuk. Azután újra bevit-

tük, tízesével-húszasával a kemence mellett fortyogó katlan vizébe szórtuk és megfőztük. Amikor a tésztát a víz felvetette, vagyis amikor már megfőtt, nagy, lapos merőkanállal kiszedtük. A kanálról közvetlenül a lapátra kerültek a főtt perecek, és be a kemencébe. A sós lét sütés közben egy hosszú nyélre szerelt kefével spricceltük a tésztára. Ennek a perec-sütésnek még az a sajátossága is megvolt, hogy eltérően minden más sütödei terméktől, sütés előtt a kemencéből nem húzták ki a parazsat, hanem a kemence egyik oldalára kotorták, a másik oldalon pedig sütöttek. Erre nyilván azért volt szükség, hogy a parázsból áradó forróság gyorsan elszívja a vizet a főtt perec tésztájából. Az ilyen perec íze jobb volt minden kalácsénál.

A kertünkben minden termett, krumplitól, kukoricától a görögdinnyéig. Augusztusban, ha reggel otthon voltam, két húgommal parázson sült gyenge kukoricát reggeliztünk. Kisebbik húgom kedvenc étele a görögdinnye meg a nyers uborka volt, de anyám megtiltotta, hogy szedjen magának és a helyszínen mindjárt el is fogyassza. Akkoriban az volt a felfogás, hogy a nyers uborkától megfájdul az ember hasa. Így hát lopva járt ki a kislány, aki akkoriban hétéves volt, egy nagy konyhakéssel a kertbe, s ezt rendszerint csak akkor vették észre, amikor már elfogyasztott egy fél dinnyét vagy három-négy uborkát. Kikapott Böske, mindannyiunk kedvence, de nem nagyon használt neki.

Különös falu volt ez a Verseg. Az emberek nagyon haragudtak az új papra, mert minden adót könyörtelenül behajtott rajtuk, és mindig az uraságnál vendégeskedett. Az öreg pap éppen akkoriban vonult nyugdíjba, szegényen. Lehet, hogy más okuk is volt az embereknek haragudni az új papra. Nagy termetű, hiú fiatalember volt. Ezért a férfiak közül leginkább csak az öregebbje járt templomba. A fiatalabbak tüntetőleg távol maradtak.

A csendőrőrs hat főből állt. Volt köztük egy Szele nevű tizedes, aki gyűlölte a parasztot, és összetörte volna a csontját mindegyiknek a környéken – ha merte volna.

Ezek a csendőrök mindent ki tudtak nyomozni, csak azt a bandát nem, amelyik éjjelente az uraság magtárját dézsmálta, úgyhogy kocsiszámra hordta el belőle a búzát. A vezérük egy hatalmas szál, valamivel harmincon felüli paraszt volt, a legjobb ivó és kuglizó. Őt és embereit kerülték a csendőrök, féltek tőlük. Néhányan akkor buktak le közülük, amikor Verseg pénzhamisító csoportját lefülelték... Pénzhamisító műhely a faluban!... Egy mesterember segítségével egy-, kettő- és ötkoronás érméket vertek valamelyikük házának a pincéjében, és néhány száz forinton már túl is adtak, amikor felfedezték őket.

A környéken dohánytermesztéssel is foglalkoztak. Szűzdohányt szívott az egész falu, mert a dohány, amit a tanyaiak hordtak be a faluba, csereérték volt. Minden házban ott volt a dohányvágó kés, hátul a kamrában. A dohányhoz nemcsak üzleti műveletek eredményeképpen jutott a falu. Más mód is volt rá. Állami monopólium lévén, a dohányt ősszel, októberben szállították az átvételi helyekre. Egy-egy vendégoldallal megtoldott szekérre tizennégy mázsát raktak, szakszerűen elhelyezve, nagy kötelekkel átkötve. Az ilyen, olykor tíz-tizenkét szekérből is álló menetoszlop Versegen mindig hajnali négy óra tájt haladt át. Még sötét volt. Ekkor bújtak elő az útmenti árokból a merészek. A szekér oldalán vagy végén, nesztelenül a ponyva alá nyúlva, elvágták a kötelet, és utána lassanként elkezdtek lepotyogni a dohánykötegek. A felszedéshez megelevenedett az utca. Itt is, ott is kiugrott valaki a házból, és vitte be a lehullott kötegeket. Így Versegtől a magyar királyi dohányjövedék akár éhen is halhatott volna.

Az otthon töltött tíz hónap volt serdülőkorom legszebb időszaka. Megtaláltam, ami után vágytam: a családi otthon melegét; nem voltam kiszolgáltatva idegenek kényekedvének. Éjjel csak tíz-tizenegy óráig hagytak dolgozni; reggel ötkor befogtam az egyfogatú, rugósüléses szekérbe, és hol északi, hol déli irányban neki két-három környező falunak; hordtam a kocsmárosoknak és a boltosoknak a

kenyeret meg a péksüteményt. Mindannyiszor egy-egy tanyára is be kellett térnem, ahol állandó vevő persze nem a béresnép, hanem az uraság, az intéző, a kasznár meg hasonlók voltak. Így ismertem meg szinte minden házát Kökényesnek, Herédnek, Lőrincinek, Nagykállónak, Erdőkürtnek, Héhalomnak. A legtöbb tanya, ahová bejártam, a dúsgazdag báró Schossberger és a Hatvani-Deutsch birtoka volt. Nagy kiterjedésű cukorrépa-ültetvényeik látták el a selypi és a hatvani cukorgyárat nyersanyaggal. A tanyák népe koszban, szegénységben élt. A béresek gyerekei nyáron és kora ősszel már négy-ötéves koruktól kezdve bogarászni jártak a répaföldekre. Négy krajcárt kaptak egy szelence répabogárért; jól meg kellett dolgozniuk, hogy egy szelencét egy nap teleszedjenek.

Ezeken a tanyákon egy szobában rendszerint két család lakott, s egy-egy család olykor tíz főt is kitett. Délben a család körülülte az asztalt, amelynek közepén nagy cseréptálban leves, ganca, krumplibukta, más néven nyögvenyelő vagy más szegényes étel volt. Mindegyikük kezében egy fakanál, és a közösből merték a szájukba az ételt.

Egy-egy házhoz bejáratos voltam. Egyszer valamelyik Schossberger-pusztán aratási időben, éppen, amikor dél közeledett, azt láttam, hogy Bori néni, a gazdasszony egy nagy cseréptálba szedi ki a kukoricagaluskát, majd amikor a tál csaknem tele volt, rázni kezdte a galuskát benne, feldobálta, megforgatta. Megkérdeztem Bori nénit, miért rázza a tálat annyira. Rámnézett, szomorú-mérgesen válaszolt:

– Nincs zsírom, elfogyott, ha meg nem rázom, összeragad, mire hazajönnek az uramék. – Egy könnycsepp csillant meg a szeme sarkában. Öt gyereke, a vő meg a férje volt a kosztosa.

Sokat olvastam azon a télen, de hasznom nem volt belőle. Úgy emlékszem, akkor már nagyjából túl voltam Verne Gyula kalandos regényein. Két-három Jókai regényen,

Vas Gereben „Régi jó idők"-jén meg Mikszáth Kálmán valamelyik írásán kívül kizárólag vaskos ponyvaregényeket olvastam a bakon ülve vagy otthon a délutáni órákban. Tudtam, hogy otthonlétem csak ideig-óráig tart, így sokat ábrándoztam további életemről. A kép lassan alakult, de biztosan. Abban az időben már járt, igaz, nagy ritkán, egy-egy automobil az utakon; a faluban volt egy gőzmalom, azonkívül visszaemlékeztem gimnazista koromra, amikor egy ideig apám legfiatalabb nőtestvérénél, Juli nénémnél laktam, akinek a férje lakatos volt a zománcedény-gyárban. Ő gyakran beszélt nekem az ott működő gőzgépről, a sajtolókról. Ezek a tapasztalások sűrítették bennem elhatározássá a gondolatot, hogy a technika mezejére lépek. De valóságos technikus akartam lenni, aki gépet is tud feltalálni. Csak arra nem tudtam tanácsot adni magamnak, hogy mi módon valósulhatna meg ez a vágyam. Kitavaszodott. Apám azt mondta, legjobb lesz, ha Pestre megyek, és ott Miska öccse segítségével, aki nyomdász volt, beállok valahova iparostanoncnak.

Ez a nagybátyám volt a legfelvilágosultabb a nyolc testvér közül. A Világosság nyomdában dolgozott (akkor még a Nyár utca és Dohány utca sarkán) mint gépmester, a „Népszavá"-t nyomta. Kézbe vettem hát a batyumat, bementem gyalog Aszódra, egy koronáért megváltottam a vonatjegyet, és még aznap délben Budapestre érkeztem.

Nagybátyáméktól, ahol már tudtak érkezésemről, első utam a József Nádor Technikumba vezetett, a Népszínház utcába. Hő vágyam és eltökélt szándékom volt beiratkozni oda, bármilyen nehézségeket is kelljen leküzdenem tanulás közben. A vörös téglás, nem éppen hivogató, ormótlan épület folyosóján csend honolt, egy ember csoszogott el mellettem, alighanem a pedellus. Tőle tudtam meg, hogy csak akkor lehet majd beiratkozni, ha a jövő tanévre a beiratkozások megkezdődnek, de ahhoz, hogy felvegyenek, igazolni kell kétéves üzemi gyakorlatot. Ez

azt jelentette, hogy két évig gyakornokoskodnom kellene, fizetés nélkül, valamelyik gépipari üzemben. Akkor, mint később megtudtam, nem lehetett másképp bejutni a technikumba.

De hát hogy dolgozzam én valahol két évig ingyen? Miből fogok élni? A gyári munka nem diákoskodás; amellett nincs lehetőségem más diákokat tanítani és abból élni. Ezek a kérdések tolultak elém vaslogikájukkal. Rájöttem, arról az ábrándról, hogy a technikumba mehessek, le kell mondanom. Úgy látszik, apám tudta azt, amit én nem tudtam. De azért vasárnaponként még heteken át eljártam a technikum egyik termébe, amelyben egy hatalmas, fekvő petróleummotor volt a földbe eresztve. Ezt néztem, és összeszorult a szívem. Antikváriusnál megvettem a technikum egyik tanárának, Straubnak a tankönyvét az elektrotechnikáról, és egy télen át esténként kitanultam. De technikus csak nem lehettem.

Tanácskoztam a helyzetemről Miska nagybátyámmal. Azt mondta, menjek el műszerésznek, ha a technika érdekel. Gondoltam, megpróbálom. Másnap feleségével, Mari nénémmel mentünk el helyet nézni. Ők a VII. kerületben laktak, a Dembinszky utcában. A közelben kezdtük a keresgélést. Emlékszem, vagy a Nefelejts vagy a Hernád utcában bukkantunk rá egy pince-műhelyre, amelynek a cégtábláján az állt: műszerész. Lementünk. Egy kis kóceráj volt, amelyben a mester meg az inas valamiféle pléhdarabokat ütögettek fakalapáccsal. A néném elmondta, mi járatban vagyunk, és megkérdezte, mit csinálnak a műhelyben. A mester a sarokba mutatott, ahol egy csomó műláb volt felhalmozva. – Főleg műlábakat – válaszolta. – Megborzadtam és megmondtam, hogy nekem a műszerészmesterség nem tetszik, nem szegődöm oda.

Harmadnap egyedül jártam az utcákat, eljutottam a Dohány utca felső negyedéig. Ott, a 94. szám alatt állt egy öreg, halványzöldre festett földszintes ház. Az utcára nyíló ablakokból motorpöfögéssel vegyített éktelen zaj csapott ki. A zajt a transzmissziós szíjak csapkodása és a

gyorsvágó rézesztergapadok sipítása szolgáltatta. De én ezt nem tudtam... csak hallgattam, hallgattam... Ez nekem való zaj – gondoltam. Bementem és – röviden mondom – elszegődtem rézesztergályos-tanoncnak. Megmutattam negyedik osztályos bizonyítványomat, látta a mester, hogy erős gyerek vagyok, a születési bizonyítványomból azt is látta, hogy a tizenötödik évemet taposom, hajlandó volt tehát kedvezményes feltételek nyújtására: három év tanoncidő, az első évben heti négy korona, a másodikban öt és a harmadik évben hat korona hetibérrel. (Fiatalabbakat, satnyábbakat négy évre vettek fel, három korona kezdőfizetéssel.) Nem panaszkodhattam. Nagybátyámnak sem volt ellenvetése.

Ez volt a Gottfried B. és társai tulajdonában levő csillárgyár. Gyárnak csak fenntartással lehetett ezt a kis üzemet nevezni. Hiszen nem dolgozott benne több, mint tizennégy-tizenöt rézlakatos, öt esztergályos, egy csiszoló, öt tanonc (ezek száma később hétre emelkedett) és két mester, akik közül az egyik társtulajdonos volt. Az egész üzemet egy hat lóerős benzinmotor hajtotta. Nem mondom, már az első napoktól kezdve büszke voltam rá, hogy érdekes mesterségem lesz, gépen fogok dolgozni. A segédek és a tanoncok jól fogadtak, de minthogy vidéki voltam és hozzá még palócosan is beszéltem, az első időben a felnőtt munkások többet hívtak „bugec"-nek, mint a nevemen.

AZ ÜZEM

Eseményekben roppant gazdag élet kezdődött számomra, aminek csak töredékeit mondhatom el. Ebben az üzemben csinálták talán a legszebb csillárokat. Sokat jártunk úri negyedekbe szerelni: a Belvárosba, az akkori Andrássy út felső felének a környékére és máshová. Nehéz, drága bronzcsillárokat készítettünk, sokszor tele csillogó üvegprizmákkal és csiszolt burákkal. Azonkívül fürdőszoba-

armatúrákat is készített a „gyár"; ezek adták az esztergályosmunka nagy részét.

Hamar megtudtam, hogy az üzemben csak szervezett munkásokat tűrtek meg a segédek. Ezt én nagyon becsültem, mert Miska bátyám is szervezett munkás volt, sőt, ő volt a gépmesterek körének akkori elnöke. A két mester szemet hunyt, ha a szervezetlen új munkást szép szóval, néha egy kis lelki nyomással betoborozták a szakszervezetbe. Ha valaki ellenállást tanúsított, elkezdődtek a kitolások legválogatottabb formái: a papucsnak a padlóhoz szegezésétől egészen addig, hogy az öltözőben felakasztott zsebórája karikájára mi, tanoncok, négy-ötkilós csillárláncokat is forrasztottunk rá, rézforrasztással, amit az áldozat csak a munka végén, öltözködés közben vett észre. Egyszóval: vagy betört és beiratkozott a szakszervezetbe, vagy felmondott. Harmadik út nem volt számára.

A szaklap, a „Vas- és Fémmunkások Lapja", minden pénteken jelent meg. Felváltva futottunk el érte, fiatalabb tanoncok, a Thököly út 56-ba, ahol akkor a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének háza volt. Futni azért kellett lélekszakadtából, mert az bizony jó messze volt az üzemünktől, és a mesternek nem volt szabad észrevennie, hogy valamelyikünk ilyen okból hiányzik a munka mellől. Én magam akkor még újságot nem olvastam; csak később, második éves tanonc koromban kezdett érdekelni. A „Népszavá"-t meg „Az Est"-et nagybátyám mindennap hazahozta. Noszogatott is esténként, hogy olvassak. Így azután eljött az ideje, hogy belenézegettem az újságba. A legszívesebben az akkor havonta megjelenő „Ifjúmunkást" olvastam; azt elejétől végig. Azonkívül kedvenc olvasmányaim voltak a Sherlock Holmes és Buffalo Bill-féle ponyvairodalom füzetei, egészen addig, amíg a nagybátyám el nem vette a kedvemet tőlük. Mert ebben erélyes volt. Neki volt egy kis könyvtára, talán 150–200 kötetnyi, részben a Világosság kiadványai. Ebben voltak csodálatosan borzalmas anarchista regények, de más is. Ő adta a kezembe az első igazi nagy regényt: Victor Hugo

„Nyomorultak"-ját. Ezt nagyobb érdeklődéssel olvastam, mint annak idején odahaza a ponyvaregényeket. Művelődésemet és ébredező szociális gondolkodásom alakulását szolgálta az is, hogy nagybátyám vasárnap délelőtt gyakran magával vitt szocialista vagy szakszervezeti matinékra: a leggyakrabban a Gutenberg Otthonba, a nyomdászok székházába és az akkori MÉMOSZ-ba a Dembinszky utca és az Aréna út sarkán, amely – ha jól emlékszem – 1910-ben épült fel. A matinékra velünk jött néha nagybátyám serdülő lánya és két kisebb fia, akik akkor még polgári iskolások voltak. Jártunk gyűlésekre is. Látókörüm tágult.

De menjünk csak vissza a műhelybe, ott a szem még jobban tágul. Már mondtam, hogy mi csináltuk a legszebb csillárokat, de milyen áron?! Szervezettségükkel a munkások elérték a kilencórás munkaidőt, szemben a Váci úti és más nagyüzemekkel, ahol a munkaidő még napi tíz óra volt.

Mi, tanoncok, tizenkét órát dolgoztunk naponta: reggel héttől este nyolcig, egy óra ebédidővel. Fél hattól, amikor a motor leállt, nyolcig takarítottunk, vagy sürgős kézi munkákat végeztünk el. Szombat délutánonként, amikor a segédek két órától kezdve elhagyták az üzemet, mi a motort szedtük szét és tisztítottuk meg. A lereszelt vagy leesztergált értékes rézforgácsból egy dekányit sem volt szabad a padlón hagyni, ezért kis partvissal sepertük fel mindennap, miközben sűrűn nyeltük a padló porát, a rézport és a bacilusokat. Kétszer egy héten öttől nyolcig a tanonciskolában kellett töltenünk az időt, és ezt még megtoldották azzal, hogy négy órán át, vasárnap délelőtt is a tanonciskolában kellett rostokolnunk. Ezeknek a vasárnap délelőttöknek legalább a felét elblicceltem, különösen akkor, ha matinéra mehettem.

Kitűnő szakmunkásaink voltak, de közülük csak egy tudott hetvennyolc fillér órabért elérni, a többié, ha már nagy szaktudással rendelkezett is, a hatvannégy és hetvenkét fillér között változott. A felnőtt munkások száraz

koszton éltek. Az ebédjük rosszabb volt, mint az enyém, mert én hazajártam délben, és főtt ételt ettem; nagybátyámék ugyanis a keresetemért kosztot és kvártélyt adtak, azon az alapon: ahol ötnek van mit enni, ott a hatodik sem marad éhen. Ennek ellenére igaz, hogy mindig éhes voltam.

De milyen is volt az a száraz koszt? A fiatalabb tanoncok közül kettő minden délelőtt összeírta, kinek mi kell ebédre, és fél tizenkettőkor megkezdtük a bevásárlást. Én egy évig jártam ebédért. Három hentes volt a közelünkben, egy fűszeres és egy kifőzde, ahová bejáratosak voltunk. Az egyik hentesnél a tepertő volt különösen finom, a másiknál a pörzsölt szalonna, és ott lehetett soroksári kenyeret is kapni; a harmadiknál minden délben meleg volt a fejhús. A fűszerestől vettük a kenyeret, esetleg nyáron a kovászos uborkát.

A csiszolónk, Fridery úr, tagbaszakadt, csupa izom ember volt, akit, mert bandzsított, az idősebbek általában „csiszobandzsalónak" neveztek. Nem haragudott érte, talán azért, mert nagyon erős volt. Ő így rendelt:

– Haté pörcit, négyé marcit.

Ez azt jelentette, hogy hatért tepertőt, négyért kenyeret. Összesen tíz krajcárért, vagyis húsz fillérért. Fridery nagyon szerette a jó, friss, ropogós tepertőt, csaknem mindig azt evett. Volt, aki pörzsölt szalonnát és kenyeret vagy füstölt szalonnát rendelt. Lukovics úr, a hetvennyolc filléres órabéres esztergályos, aki tanítómesterem is volt, gyakran rendelt fejhúst, ami már nyolc vagy kilenc krajcárba került. Ez így ment hétről hétre, hónapról hónapra. De este sem volt jobb eledelük, mert kettő-három kivételével egy sem volt nős közülük, ami a később mondandókból érthetőbbé válik. Így hát este is a száraz koszt járta. Ezek a munkások csak vasárnap ettek főtt ebédet.

Persze az ilyen ebédbevásárlásokkal sok tréfa járt együtt. Mindig voltak olyanok, akiknek a hét végén már csak lószalámira futotta, amiből két krajcárért annyit lehetett kapni, mint a disznóhúsfélékből egy hatosért (azaz

tíz krajcárért). Ilyenkor előfordult, hogy amikor az illető szaktárs az első szeletet a szalámiból levágta, az egész műhely elkezdett nyeríteni.

Egyszer éppen a tepertős henteshez mentem be. Megcsapott a friss tepertő illatával vegyült disznózsír nehéz szaga; étvágygerjesztő volt, mert beleszólt a füstölt szalonna fölötte rokonszenves aromája is. A hentesmester távol volt. A felesége – egy pirospozsgás arcú, csinos, gömbölyded fiatal asszonyság – megszólít nagy kétségbeesve:

– Tudja, kis szomszéd, itt van ez a Józsi gyerek (a kisinasra mutatott, aki azon nyomban elbújt a pult alá). Nem múlik el egy este, hogy amikor lefekszik, ne kezdene el a kezével valahol a hasa alatt motoszkálni. – Gondoltam magamban: te jó isten, mi lesz ebből?

– Az uram már pénzt is ad neki minden héten . . . No, hiszen tudja . . . de ő csak nem hagyja abba . . . Mondja, hogy segítsünk rajta?

Én álltam nagy zavartan, a homlokom is ráncoltam, a tarkómat is vakartam, és a végén kiböktem a legbutábbat:

– Hát, ezen tán a mesterné asszony tudna a legjobban segíteni. – Több se kellett!

– Mit mond maga? Hát hallott még ilyet az ember? . . .

A többit már nem hallottam; minthogy az adásvételi művelet már le volt bonyolítva, szedtem ám a sátorfámat.

Másnap nem mertem bemenni az üzletükbe, a Feri inast, a Ruzicska Ferit küldtem tepertőért. De harmadnap csak be kellett mennem. Nem mertem felnézni a hentesnére. Egyszer csak hallom csilingelő hangját:

– Mi kéne, ha vóna, kis szomszéd?

Előbb a Józsi inasra sandítottam, azután ránéztem, szélesen mosolygott, láttam, kiengesztelődött; rávigyorogtam, és csendesen pattant ki a számból:

– Tepertő.

A kifőzésből csak nagy ritkán hozattak a segédek, mert

onnan egy ebéd, ha leves volt és főzelék feltéttel, horribilis összegbe, harminchat krajcárba került. De azért előfordult. A szóban forgó kifőzés, egyben kocsma, a Dohány utca és Szövetség utca sarkán volt. A pénztárnál a kocsmáros lánya, Margitka ült. Nálam legfeljebb egy évvel lehetett idősebb. Egy időben megesküdtem volna rá, hogy nála szebb lány nincs az egész környéken. (Persze ilyen legszebb lány ott, az úgynevezett Csikágóban, százszámra volt.) A pénztárnál mondták meg mindig, hogy mit főztek ebédre. Megkérdeztem hát Margitkát.

– Leves koszka, tökfőzelék feltéttel – selypítette válaszul.

– Milyen leves? – kérdezem.

– Koszka – ismétli Margitka.

– Margitka kisasszony, kérem, nem koszka az, hanem kocka.

– Menjen, maga szemtelen, hogy mer csúfolódni?! – fújta felém pulykavörösen. Majd megfulladt a méregtől. Itt is szedtem hát a sarkamat, nem kifelé, hanem a konyhába. Margitka nagyon megsértődött, és végig tartotta a haragot.

És mégis, úgy voltam ezekkel a csikágói lányokkal, hogy ha abban az időben szépségversenyt rendeztek volna Pesten, és engem meghívnak a zsüribe, megkérdeztem volna, hogy a lányok közül melyik a csikágói, és arra szavaztam volna.

Olcsó volt a munkás élete abban az időben. Mesterségünk nagyon ártalmas volt az egészségre. A csiszoló, a rézesztergályos, a rézlakatos munka közben szüntelenül szívta magába az öldöklő rézport. Emlékszem a szakszervezetek egy akkori statisztikájára. A mi szakmánkban az átlagos életkor nem egészen harminc év volt, a betűszedőknél harminckettő, és összehasonlításképpen mondom, hogy a kovácsoknál negyvenkettő. De hol volt akkor védőital, -étel vagy csökkentett munkaidő? . . . Üzemünkben, az egyik mesteren kívül, harmincöt évesnél idősebb munkást két és fél év alatt nem ismertem. Azt hiszem, nem

kevesebb, mint a fele már akkor tüdőbajos volt. Ismertem olyanokat köztük, akikbe már csak hálni járt a lélek, a tüdejüket ott köpködték ki a szemünk láttára, és az üzemből egyenesen a Rókusba mentek – meghalni. Elég az hozzá, még csak éppen hogy tizenhét éves múltam, már én is tbc-s voltam, pedig a családomban, nagyon kiterjedt rokonságomban, semmilyen ágon, egyetlen tüdőbeteg embert sem ismertem. Fertőzést kaptam.

Az öntvényeket kispesti, kőbányai, angyalföldi rézöntödékben készíttettük. Sokat kellett cipelni. Kerek füles kosárba rakott az ember belőlük negyven-ötven kilót, felvette a vállára, és a legközelebbi villamosig meg a villamostól haza hosszú útszakaszokon kellett vinni. A kész csillárokat, minthogy olyan nagy bútorszállító külsejű kocsink, mint például a Kissling-gyárnak, amelyben a csillárokat fel lehetett akasztani, nem volt, csak úgy tudtuk szállítani, hogy a tartócső felső horgán egy rudat húztunk át, és ketten a vállunkra emeltük. A Dohány utca felső végétől így vittük a csillárokat például a Gresham-palotáig, vagy a kandelábereket az Egyetem téri templomig. Cipeltünk, mint az öszvérek. A vékony rézcsöveket az V. kerület egyik üzletéből hordtuk. Ezek öt méter hosszú, gömbölyű vagy négyszögletes csövek voltak. Ha, mondjuk, úgy huszonöt-harminc kilót a vállára vett az ember, végigtáncolta vele fél Budapestet.

Egyszer megtörtént velem, hogy az Országház előtt, amerre az utam vitt, csövekkel a vállamon, közelebb merészkedtem a főlépcsőkhöz, megálltam és elbámészkodtam. Egy fentebbi talapzaton, az oroszlánok felett állt a cifra libériás, hatalmas termetű portás. Rám kiáltott, hogy mit keresek ott.

– Nézek – mondom.

– No, hordd el magad, míg szépen vagy – ordította –, mert ellátom a bajodat.

Persze, sietve szót fogadtam. Akkor ki gondolta volna,

hogy eljön az idő, amikor csupa vasas, kőműves, fás, bőrös, paraszt meg értelmiségi kerül az Országházba, a gróf és báró urak, a főpapok meg a nagybankok ügyvédei helyére?

De az öntvényeket tisztítani meg sárgítani kellett, és erről kell néhány szót mondanom. Az öntőhomoktól való megtisztítást hagyom, minden szakmabeli tudja, hogy ronda munka, nagyon sok port nyel az ember vele. Elmondom azonban a sárgítást. Ebből nekem nagyon kijutott. Az öntvények sárgítása, vagyis barna színük lemarása és sárga rézszínük megadása nagyon igénybe vette a tüdőt. Egy, körülbelül másfél méternyi széles, fél méter magas kőedénybe vitriolt (kénsav) és salétromsavat öntöttek, egy drótra fűzve ebbe a maró folyadékba mártották az öntecseket, majd attól függően, hogy friss volt-e a sav vagy már állott és fáradt, gyorsabban vagy csak negyed-fél perc múlva kiemelték belőle. Eközben förtelmesen szúró-maró kékesszürke gázok szálltak fel az edényből.

Ha ez a művelet a szabadban, mondjuk az udvaron megy végbe, nem tesz kárt az emberben, mert a gáztól elfordíthatja az ember a fejét. De ez a munka az adott udvarban tiltva volt. A mi sárgítónk egy pincében talált helyet, amelybe legalább tíz lépcső vezetett le. Ez a szűk, sötét pince állandóan tele volt a két sav egyesítéséből eredő gázokkal, a sárgítás közben pedig olyan levegő volt benne, hogy egy kis rosszullét a sárgítást végző ember életébe kerülhetett volna. Úgy védekeztem, hogy lemenés előtt a pinceajtó közelében mélyen levegőt szívtam be, a sárgítás alatt nem lélegeztem, hanem utána felszaladtam a lépcsőkön, kifújtam magam, és az udvaron egy dézsa vízben öblítettem le a maró folyadékot az öntecsekről. Igen ám, de ezt olykor harmincszor is meg kellett ismételni. Kellemetlen mulatság volt. Nemegyszer gondoltam rá, hogy ezt talán csak az én tüdőm bírja ki, de csakhamar kiderült, hogy az se.

A tanonciskolai oktatásnak semmi hasznát nem láttam. A Hernád utcai iskolába jártam, ahol elemi vagy polgári iskolai tanítók tanítottak. A tananyag a legjobb esetben is csak ismétlése volt annak, amit a középiskola alsóbb osztályaiban már tanultunk, no de az is csak számtanban, mértanban. Az iskola egyik célja az lett volna, hogy műszaki rajzra tanítson meg bennünket. A vasárnap délelőtti foglalkozások szolgáltak volna erre. Igen ám, de a műszaki rajzoláshoz a tanítók közül senki sem értett, és ilyen irányú oktatást senkitől nem kaptunk. Egyszer megtörtént, hogy Kelemen tanár úr a gúla megszerkesztésére akart bennünket megtanítani. Ő ezt a mértani ábrát „gulyának" nevezte. Közbeszóltam, hogy az gúla és nem gulya, és a gulya egészen más valami. Erre Kelemen tanár úr letorkolt, mondván, hogy ezt az ábrát őnáluk gulyának nevezik. De megszerkeszteni sem tudta, kénytelenek voltunk mi segíteni neki. Ilyen volt akkor a tanonciskola.

Egyik oktatónkat, Drégely tanár urat mégis tiszteltük. Nagyon emberien közeledett hozzánk, amiben egyébként ritkán volt részünk. Ő megértette, ha valaki elaludt az órán. 1911-ben történt, már harmadik éves tanonc voltam –, hogy mellém állt óra közben, és azt mondta:

– Úgy nézel ki, mint egy kifacsart citrom.

Ez hatással volt rám, elgondolkoztatott. Rájöttem, hogy már nem vagyok az a pirospozsgás arcú gyerek, mint tanonckodásom elején; megnyúltam, sápadt és sovány lettem; rájöttem, az is fáj, hogy már nem neveznek „bugec"-nek az üzemben.

LAKÓSZTRÁJK

Házunkban kitört a lakósztrájk – válaszként arra, hogy a háztulajdonos felemelte a lakbért. Nekünk, fiataloknak, csodálatosak voltak ezek a napok! Addig a Nefelejts utca

egyik sztrájkoló, vagy ahogy akkor neveztük, „bojkottált" házába jártunk esténként bálozni és vigadni, de most már nálunk is megkezdődhettek a forró, színes esti mulatságok.

Akkoriban nagy volt a lakbéruzsora, és hogy nagy harag gyülemlett fel ellene, arra sok mindenből lehetett következtetni. Főképpen abból, hogy az asszonyok hetek óta már csak a lakbéremelésről beszéltek a folyosókon. Szüntelenül a ház tulajdonosnőjét, sok bérkaszárnya birtokosát szidták.

Mi akkor a Dembinszky utca 11-ben, földszintes egyszoba-konyhás lakásban laktunk. A szoba egyetlen ablaka a világítóudvarra nyílt, napot a szoba sohasem kapott. Két ágy, egy szekrény, asztal, néhány szék és egy összecsukható vaságy a sarokban – ezzel a bútorzattal meg is telt a szoba. Ilyen lakásért akkor évi kétszáznegyven koronát kellett fizetni, vagyis havi húsz koronát. Nagy teher volt ez egy munkáscsalád számára. Hogy milyen nagy, azt a magunk példája jól megvilágítja. Miska bátyám a legjobban kereső munkások közé számított, de fizetése arra már nem volt elegendő, hogy saját magán és feleségén kívül három egészséges, serdülő iskolás gyermeket etessen és tisztességesen ruházzon. Mit tehettek? Délutánonként nagynéném is odagörnyedt varrógépéhez, és valamelyik konfekciós üzlet megrendelésére fillérekért munkaruhákat varrt.

A család, akármilyen jól gazdálkodott is, soha egy fillért megtakarítani nem tudott. A gyerekek nőttek, legalább a polgárit ki kellett járniuk, egyre több ruha és nagyobb karéj kenyér kellett. Ráfanyalodtak, mint akkoriban szinte minden munkáscsalád, ágyrajáró befogadására. Egyszerű számvetés volt ez: az ágyrajáró megfizette a lakbér nagyobbik felét. Így történt, hogy 1910 valamelyik hónapjában felköltöztünk a második emeletre, egy kétszobás lakásba. A kisebb szobában is elfért két ágy meg egy asztalka két székkel. Ennek a lakásnak szintén a világítóudvarra nyílt az ablaka, de magasabb fekvése miatt világ-

gosabb volt, mint a földszinti lakások. Éppen ezért drágán meg kellett fizetni érte: háromszáznegyven koronát évente. De a kisszobában heti négy-öt koronáért helyet kapott az ágyrajáró.

Elképzelhető, mennyivel nagyobb terhet jelentett egy szoba-konyhás lakás bére az olyan többgyermekes munkáscsaládnak, ahol a kereső heti huszonhat-harminc koronával, vagy ha segédmunkás volt, még kevesebbel jött haza. Ilyenkor ágyrajáró – esetleg egy éjszakai és egy nappali kvártélyos – nélkül el sem lehetett képzelni az életet.

Sok tekintetben még gyermek voltam, de észrevettem, hogy a házban lakó legények, akik között már huszonnyolc-harmincévesek is voltak, nem tudtak lakást bérelni és családot alapítani. Ez és a magas lakbérek mutatták, milyen nagy volt a lakásínség. Mondogatták is a lakók: ahelyett, hogy kislakásokat építenének, uzsoráskodnak a poloskafészkeikkel.

Gyakran beszéltek erről a földszint 8-ban, Halász néniéknél. Ötven felé közeledő özvegyasszony volt Halász néni. Tízéves szöszke kislányával és tizenhét éves, sudár termetű, feltűnően szép nagylányával, Ilonkával együtt a konyhában hált. Egyetlen szobájában tíz albérlőt tartott, abból élt. Ott lakott abban az időben a két Müller, a két Senk, valamennyien vasmunkások, a tüdővészes famunkás, Dolezsál, két alföldi kubikuslegény, egy pincér, aki csak reggel felé járt haza, és még ketten, akiket nem ismertem. Hetenként egyszer-kétszer este lementem hozzájuk, és hallgattam az „öregek" beszélgetését. A vasasok és Dolezsál szervezett munkások voltak. Sok vita zajlott le ebben a világítóudvarra néző, fülledt levegőjű szobácskában, sok ábránd hevítette szüntelenül ezeket a fiatal szíveket, sok terv született és halt el a csupasz, piszkos négy fal között.

Hogy hol aludtak mind a tízen? A szobában két ágy, egy dívány és egy lécekből, gurtniból összeszögelt, becsukható tábori ágy volt csak. A többiek számára a földön helyezte el Halász néni a vackokat, az éjjelesek pe-

dig, amikor hazajöttek, belefeküdtek a nappalosok meleg ágyába. Ilyen körülmények között éltek és laktak a VIII. kerületi, a csikágói, az angyalföldi és más peremvárosi munkások, amikor a háztulajdonosok elhatározták, hogy még feljebb srófolják a lakbért.

A sztrájkhangulat most már tetőfokra hágott. Egy augusztus végi estén a lakók bizottságot választottak, amelynek feladata volt a lakbéremelés elutasítása és a sztrájk kihirdetése. A sztrájkbizottság elnöke Miska bátyám lett. Mi, fiatalok, összegyűjtött filléreinkből színes selyempapírt szereztünk, és hozzáláttunk a ház díszítéséhez. Azt akartuk, hogy legalább olyan szép legyen, mint a Nefelejts utcai sztrájkoló ház. Még szebb is lett, mert a díszítés irányítását a második emeleten lakó cinkográfus szaktárs, egy nagyon rokonszenves, tüdővészes fiatal családapa vette a kezébe, aki nagy művészi érzékkel tervezte azt meg. Egy egész vasárnapot szenteltünk a sokszínű selyempapírból vágott láncocskák, girlandok és lampionok elkészítésére. A földszinttől a harmadik emeletig minden konyhaajtót, lépcsőházat és minden körbefutó folyosót ízlésesen, gazdagon feldíszítettünk velük. Girlandok és lampionok kerültek a háztetőre is. Este a lampionok fénye megvilágította a kémények közé húzott piros, lila, kék, sárga, rózsaszínű girlandokat. Még a távoli utcák háztetőiről is láthatták, hogy a mi házunk sztrájkol. Az én szememben olyan szép lett a házunk, mint valami mesebeli palota.

A harmadik emelet két szemben levő folyosója között a háziasszonyok hosszú ruhaszárító kötelet húztak. Kíváncsiskodásunkra, hogy ez mire való, csak azt a választ kaptuk: majd megtudjátok, ha kész lesz. A földszinten hatalmas zsákokból összevarrt, kövér bábut tömtek ki, majd tarka ruhába öltöztették. Amikor készen volt, felvitték a harmadik emeletre, a kötelet a nyakába akasztották, az udvar közepe fölé húzták és ott himbálóztatták. Az akasztott bábu a ház tulajdonosnőjét ábrázolta. Nyakában tábla lógott, fenyegető hangú szöveggel. A munkásasszonyok

így fejezték ki haragjukat a bérház lakóinak kiuzsorázójával szemben.

Az asszonyok figyelmeztették a pohos, nagytorkú házmesternét, hogy a bábu őrá is hasonlít. Ezt a házmesternét, akinek a veje rendőr volt, halálosan gyűlölték a lakók, mert mindenbe beleütötte piszkos orrát, a gyerekeket seprűnyéllel hajkurászta, megfenyegette a lakókat, és a proletárlányokat – akik egyébként a szüleiknél laktak – becsületükben támadta meg. De a rendőr anyósának mi baja származhatott volna az akkori világban abból, hogy az egész ház előtt belegázolt egy munkáslány becsületébe?

Szeptember elsejével olyan vidám élet kezdődött a Dembinszky utca 11-ben, amilyen bérkaszárnyában aligha volt még Budapesten. A lakóbizottság kimondta, hogy a sztrájk idejére senki nem fizet lakbért. Ezt minden lakó helyeselte. De leginkább talán az öreg dr. Hartmann, a betegsegélyzői orvos, aki nemcsak tudományával, de szívével és lelkével is a proletárlakók mellett állt. A zárórát a lakóbizottság éjfélig meghosszabbította. A házmesternétől elvették a kapukulcsot, és azt mindig csak éjjel tizenkét órakor kapta vissza. Éjfél után csengetésre a házmesterék kötelesek voltak ingyen kaput nyitni.

Az igazi gyönyörűség este kezdődött. Nyolc óra tájban a környező házakból is odasereglettek a fiatalok: fiúk és lányok. Zsúfolásig megtelt az udvar. Az első napokban hárman-négyen fiúk beállítottunk vacsoraidőben egy-egy szomszéd ház udvarába, és elénekeltünk néhány munkásdalt. Ezzel a lakókat kicsaltuk a folyosókra. Tudtukra adtuk, hogy házunk lakói sztrájkolnak, és szívesen látják a szomszéd házbelieket esti udvari báljukon. Abban az időben ez közkedvelt toborzási forma volt a budapesti munkásmozgalomban.

Akkoriban rádió még nem volt, és gramofonról sem hallottunk. A zene mégsem hiányzott: a városligeti verklisek keresett és kedvelt művészek voltak a sztrájkoló házakban. Ők szolgáltatták a tánczenét, s a lakók önfeledten táncoltak, énekeltek. Mi, sihederek, az első estéken egy-

mást tanítgattuk a tánclépésekre, a lányok ugyanúgy, majd lassanként nekibátorodtak a fiúk, és táncra kérték a lányokat. Az öregebbek mosolyogtak félszegségünkön, ha lánynyal álltunk szemben. Sok ártatlan öröm, gyengéd érzelem remegtette meg a munkásfiúk és lányok szívét ezeken az enyhe szeptemberi estéken. A bál mindennap éjfélig tartott.

Talpon volt akkor esténként fél Csikágó. A lakósztrájk szinte futótűzként terjedt a VII. kerületben. Fő fészke a Nefelejts utca, a Dembinszky utca és a Hernád utca volt, ahol 1910 augusztusában és a kora őszi hónapokban rengeteg ház csatlakozott a lakbéruzsora elleni harchoz. Még erősebb volt a lakósztrájk-mozgalom az Angyalföldön; a legádázabb harcot pedig a lakbéruzsora ellen, már valamikor a nyári hónapokban, a Váci úti hétház vívta meg.

Szeptember 30-ig tartott a sztrájk és a mulatság a házunkban. Közben többször volt viharos lakógyűlés. Végül is a ház tulajdonosa kénytelen volt lemondani a házbér emeléséről. A házmesterné visszakapta a kulcsot, az esti bálok megszűntek, a verklis is visszatért régi standjára és megszokott nappali körútjaihoz. A tízórai zárórát is visszaállították. De a szeptemberi lakbért egyetlen lakó sem fizette ki. Példás összetartásukkal győztek a lakbéruzsorásokkal szemben. A harc nagy hasznukra vált, mert előkészítette őket a későbbi kilakoltatási kísérletek visszaverésére. Öntudatosabbá váltak azok is, akik a munkások szervezetlen rétegéhez tartoztak, kezdtek jobban hallgatni a szervezett munkásokra. A következő esztendő politikai tüntetéseiben, amelyek különösen a felemelt hadiköltségvetések ellen irányultak, ennek eredménye bőségesen megmutatkozott.

MÁJUSFA

Jól összebarátkoztam a velünk egy házban lakó, Kertész nevű, nálam valamivel idősebb betűszedővel és egy szabótanonccal. Ez afféle – amint ma mondanánk – „moz-

galmi barátság" volt. Rendszerint Kertész felszólítására együtt jártunk némely estéken a közeli házakba munkásdalokat énekelni és gyűlésekre toborozni. A legnépszerűbb dalok akkor a „Nem lesz a tőke úr mirajtunk . . .", a „Marseillaise" és a „Fel, szocialisták . . ." voltak. Kertész egyszer azzal állt elő, hogy szocialista ifjúmunkás csoportot kellene alakítanunk. Nem nagyon magyarázta, hogy mi célból, én meg nem kérdeztem, de igazat adtam neki, habár fogalmam sem volt róla, mi lehet a teendője egy ilyen csoportnak. Én akkor már az „Ifjúmunkás" olvasója voltam, gondoltam, abból is következik, hogy szervezkedjek.

Barátom azt ajánlotta, menjünk el együtt a VII. kerületi pártszervezetbe, mely emlékezetem szerint az István út 40-ben volt, és ott jelentsük be, hogy szervezkedni akarunk. Elmentünk. Egy kis szorongással léptem át a párthelyiség küszöbét. Kiderült, hogy előérzetem nem csalt, mert amikor előadtuk, mi szándékkal jöttünk, kipenderítettek bennünket, hogy csak úgy porzott.

– Tizennyolc éven alul nincs szervezkedés – röffent ránk valaki.

Én azután tovább nem törődtem a szervezkedéssel, s nem is emlékszem rá, hogy ifjúmunkás-szervezet működött volna a kerületünkben.

Ugyanebben az időben, 1910 őszén lehetett, hogy mi öten, a Gottfried B. és társai cég tanoncai, sztrájkba léptünk. Ezt nagy elhatározásnak tartottam, és ami a fő, tudtuk, hogy mit akarunk. Csak egyet: korábban engedjenek haza bennünket az üzemből, legalább hét órakor este. Ezzel a követeléssel küldtük egy reggel Alfrédot, az öreg inast mesterünkhöz, Balázs úrhoz. Balázs úr, a társtulajdonos meghallgatta, s annak rendje és módja szerint leszidta és kidobta őt az irodából. Erre sztrájkba léptünk. Kivonultunk a műhelyből. A segédek biztattak bennünket, és talán szót is emeltek mellettünk. Az ebédidőt leszámítva, amikor is hazaszaladtunk enni, az egész napot a Szegényház tér nagy szemétládáján ülve töltöttük el.

Úgy képzeltük, csak egy kicsit kell sztrájkolnunk, és Balázs úr vagy Khek úr, a másik mester, kijön hozzánk, és barátságosan felkér bennünket, hogy menjünk csak dolgozni, a követelésünket teljesítik. Ebben reménykedtünk egész délelőtt, délutánra azonban lelohadt a reménységünk, mert senki sem jött értünk. Így hát meghátráltunk. Estefelé bementünk a műhelybe takarítani. A két mester nem szólt semmit. Sem nem üdvözöltek, sem nem gúnyoltak bennünket. Úgy tettek, mintha mi sem történt volna; persze, a munkaidőnk nem lett rövidebb. Így végződött az első sztrájkunk.

Említettem „mozgalmi" barátaimat; de voltak másfélék is, olyanok, akikkel együtt szórakoztam. Ilyen volt a két unokaöcsém, az egyik tizenkét, a másik tizennégy éves; velük világos nyári estéken rongylabdával fociztam a Bethlen utcában vagy a házunk hátsó udvarán, az ún. lichthofban. Jóban voltam Nyul Ferivel, a későbbi neves futballistával; ő is rézesztergályos-tanonc volt egy másik üzemben. Nyul gyors futó volt, egy krajcárért bármikor lefutotta a Dembinszky–Bethlen–Elemér és Nefelejts utcai négyszöget, egy percen belül. A „percet" mindig kiszámoltuk, mert óránk nem volt.

Meg kell említenem a Báder fiút. Vele a „Beci" (ez volt a Bethlen utca beceneve) sarkán ismerkedtem meg; ő arról volt híres, hogy nagyon jól tudott „ródolni". Ez is sváb szó, de én az akkori időkre visszaemlékezve csak felnőttkoromban jöttem rá, hogy valószínűleg annyit jelent: „raten", vagyis kitalálni. De miről volt itt szó? A kétfilléreseken, mint más vert pénzen is, rajta volt a kiverési évszám. Az évszám utolsó számjegye nullától kilencig ment. A játék egyben fogadás is volt. Báder odanyújtotta kétfilléresét a partnernek, az rátette a magáét, persze a számot lefelé fordítva. Ekkor Báder megnézte a felül levő kétfilléresnek a felső lapját és a szélét, mindannyiszor kijelentette, hogy nullát és hatot nem ródol, azután mondott

három számot a lehetséges nyolcból, és a háromban egészen ritka kivétellel mindig benne volt az igazi. A három–öt–nyolc mindig együtt járt nála, a kettő–négy–hét is gyakran. A pénz kantniját nézte, különösen a kopás jeleiből ródolt, és mintha csak egy különösen szerencsés totózó lett volna, mindig nyert.

Legkedvesebb szórakozásaimat a Városligetben találtam meg. Akkor még a Dembinszky utca felső végével szemben is öreg fáktól lombos, hűs füves liget terült el. Nyári estéken gyakran kiszaladtunk oda három unokatestvéremmel, eljött húgom néhány barátnője is, akik közül az egyik nagyon szép volt, és fogócskáztunk. Üdítő mulatság volt. Persze, kapuzárás előtt mindig otthon kellett lennünk.

Mondom, a liget akkor még más volt, kevésbé civilizált, mint most. A vurstli ezerfajta szórakozást nyújtott. Nyáron, vasárnap délutánonként oda jártam, ha éppen nem a Citadellára mentem fel, vagy más budai dombra, ami ritkán fordult elő.

Fél órán át is el tudtam nézni a kártyarakó sipistákat, a „hol a piros, itt a piros" játék közben, vagy a „Zöldvadász" című kerti vendéglő kuglizójánál a tekejáték vagányait. Ezek felhajtóik segítségével mesterien lépre tudták csalni és kifosztani a tapasztalatlan vidékit vagy a kezdő pesti embert.

A vurstlit akkoriban a május 1-re virradó éjszakán nyitották meg. Ez nagy ünnepség volt a csikágóiak és az angyalföldiek számára. A liget tudniillik főleg az ő birodalmuk volt. Egy ilyen májusi éjszakát nagybátyám engedélyével én is végigszórakoztam a ligetben. Ott voltam azok között a suhancok és lányok között, akik a szelídítő segítségével, nagy viháncolások között kivezették a gyönyörűen felcicomázott öreg elefántot, a Sziámot az állatkertből, és a hátára kapaszkodva vagy a kantárját fogva végigvezették az egész vurstlin. Sziám megjelenését mindenütt egekig hatoló sikongás kísérte. Ez a cécó éjfélig is eltartott. A vurstliban reggelig mulattak, táncoltak, ringlispi-

leztek, hullámvasutaztak, ölelkeztek. Szokás volt, hogy a legények egy-egy szép ágat levágtak az öreg fákról, és május elseje hajnalán odaállították kedvesük ablaka alá, ha volt ilyen, a májusfa jelképeként. A másnapi májusi tüntetésen nagyon álmos voltam, de nem bántam meg, hogy végigszórakoztam a vurstli-nyitást.

Gyűlésre legtöbbször a már említett MÉMOSZ-házba mentünk. A leggyakoribb szónok Bokányi Dezső és Weltner Jakab voltak. Akkor a gyűléseken mindig jelen volt a hatalom képviseletében egy rendőrtiszt is, akinek az volt a feladata, hogy mikor a szónok a kormány politikáját bírálta, közbeszóljon, és megtiltsa az inkriminálható „kitételek" folytatását. Ilyenkor a rendőrtiszt felugrott a helyéről, amit a hátul állók nagy hahotával jutalmaztak. Bokányi közismerten kitűnő szónok volt, nagyon talpraesetten tudott válaszolni minden ilyen rendőri beavatkozásra, mégpedig úgy, hogy a rendőrtisztet is nevetségessé tette, és amellett mindent elmondott, amit a tárgyról el akart mondani. 1911-ben sok gyűlésen szó esett a katonai költségvetésről, amely ebben az időben, a közelgő háború jegyében, nagyon felduzzadt. A Szociáldemokrata Pártnak nem volt egyetlen képviselője sem a parlamentben, mert hiszen a munkásoknak és szegényparasztoknak nem volt szavazati joguk. Így gyűléseken adtak kifejezést a munkástömegek háborúellenes hangulatának. Ezeket a gyűléseket legkésőbb tíz óráig be kellett fejezni. Munkásdalokat énekelve vonultunk ki, de mert tíz óra után zajt csapni az utcán nem volt szabad, a rendőrök, lovas rendőrök többször kardlappal vertek szét bennünket.

A háborút megelőző válság évei egyébként nagyon mozgalmasak voltak. Emlékszem az 1910-es sztrájkokra a vasasszakmában, különösen az őszi üzemszüneteltetésekre és munkáskizárásokra, melyek a családok tízezreit döntötték nyomorba. Egy ízben megsérült a jobb kezem, mintegy tíz napig nem tudtam dolgozni. Az időt agyon-

ütni a városligeti „Zöldfa" vendéglő kerthelyiségébe jártam, a sztrájkoló pékek közé, akik az egész országban heteken át bérharcot folytattak.

1911 őszén egészségi állapotom rosszabbodott. Éjjel izzadtam, a hőmérsékletem állandóan 37,5 körül volt, köhécseltem – nyilvánvaló jelei a tüdőbetegségnek. Miska bátyám tanácsára elmentem hát a már említett betegsegélyzői orvosunkhoz. Megvizsgált, és azt mondta:

– Nem neked való mesterség ez, fiam, baj van a tüdőddel. Menj inkább vidékre, ahol jobb a levegő, és válassz olyan mesterséget, amelyet a szabad levegőn űzhetsz.

A diagnózistól megijedtem. A vége az lett, hogy nehéz szívvel bár, elhagytam Budapestet, anélkül, hogy felszabadultam volna. Losoncra mentem, szüleim akkori lakóhelyére. Ők nagy szegénységben vergődtek, apám testvéreinek a segítségére voltak utalva.

Két álló hónapig nem dolgoztam, sokat voltam a levegőn, és amennyire tudtam, jól táplálkoztam. Elmaradt a lázam; úgy látszik, beteg jobb oldali tüdőmben megindult az elmeszesedési folyamat. Ekkor beálltam egy fél évre villanyszerelő-tanoncnak; a szereléshez csillárgyári gyakorlatomból értettem, és a Straub tankönyvéből tanult elméletet sem felejtettem még el. 1912 tavaszán felszabadultam és családfenntartó lettem.

Mesterségbeli kielégítő tudásom akkor bizonyosodott be, amikor egy aránylag nagy építkezés befejeztével, amelyen már „fő szerelő" voltam, a próbán minden lámpa égett, minden csengő csengett, és a szivattyú motorja működött. Ez volt fiatal munkáséletem egyik szép ajándéka. Azért, ha megkérdezték, hogy mi a mesterségem, mindig azt mondtam: rézesztergályos és villanyszerelő.

Mondhattam, mert esztergálni tudtam, és egy kicsit meg is dolgoztam érte.

TÖRTÉNELMI LECKE

HÁBORÚ

A háborút megelőző gazdasági válsággal közvetlenül, furcsa módon találkoztam. Úgy történt, hogy a vidéki szerelés befejezése után néhány hétig munka nélkül maradtam, de csakhamar felvettek a losonci mezőgazdasági gépgyárba. Véletlenül szükségük volt villanyszerelőre. Talán egy évig javítgattam a világítást meg a motorokat, amikor egy éjjel – ez 1913 nyarán volt – leégett a gyár. Odaégett a készáruraktár, leégtek az épületek, a legtöbb munkagép tönkrement. A gyár a Kereskedelmi Bank érdekeltségébe tartozott, és főleg különböző típusú vetőgépeket gyártott, csaknem kizárólag exportra: Hollandiába, Franciaországba és Oroszországba. Az általános gazdasági válságra abból lehetett következtetni, hogy egy idő óta megcsappantak a megrendelések, a raktárakban pedig csaknem ötezer eladatlan kész vetőgép és rengeteg pótalkatrész volt felhalmozva. Fenyegetővé vált a helyzet. S így éppen jókor jött az a bizonyos, rövidzárlatból eredő szikra, amely lángra lobbantotta ezt a tűzkár ellen minden tekintetben bebiztosított gyárat. Persze, akkor sokat sugdolóztak a gyáriak arról a bizonyos véletlen szikráról, sokat veszekedtek miatta az igazgatósággal a biztosító társaság jogi és egyéb képviselői is, de a szikra mégiscsak megmaradt a milliós károk okozójának. A Kereskedelmi Bank és a Biztosító Társaság kiegyeztek, egyik sem ment tönkre bele, de munka nélkül maradt legalább háromszáz munkás. Azért csak ennyi az ötszázötvenből, mert a többit megtartották a romok eltakarítására, az összeégett gépek szétbontására, a hatalmas tűzkár felszámolására. Így találkoztam én a gazdasági válsággal.

Egy év sem telt el, a gyár újra felépült, és a háborús

konjunktúrában nagy haszonnal kezdett aknavetőket, tüzérségi lövegszállító kocsikat, lövedékládákat és egyebeket gyártani. A korábbi munkáslétszám csakhamar a kétszeresére emelkedett.

Számomra teljesen váratlanul tört ki a háború; úgy ért, mint valami elemi csapás. A hadüzenet hírét egy délutáni sporttréningen hallottuk néhányan, tizenkilenc-húszévesek. Egyikünk sem lelkesedett, abbahagytuk a diszkosz- és súlydobálást, és hazamentünk. Semmit sem értettem az egészből, csak azt tudtam, hogy valahol egy délszláv városban meggyilkolták az osztrák–magyar trónörökös párt... és ebből támadt a tragédia, népek fiatalságának kölcsönös öldöklése.

Kiterjedt rokonságomból, mindjárt a mozgósítás napján, csupán apai vonalon talán hatan vonultak be: testvérek, sógorok és egy unokaöcs. Valamennyien losonci lakosok voltak, és a 25. K. u. K. gyalogezred kötelékébe tartoztak. Apám szülei még éltek, velük laktunk egy kis földszintes házban. Emlékszem, hogy a vadonatúj csukaszürkébe bujtatott és máris menetszázlóaljakba beosztott fiak, vejek és unokák egyszerre jöttek el udvarunkba elbúcsúzni. Nagyanyám jajveszékelt.

– Az isten verte vóna meg azokat a poroszokat, hogy nektek így el kell menni – átkozódott. Károly fia, a kovács szólalt meg:

– Nem a poroszokat kell szidni, anyám, hanem az oroszokat.

– De hisz nem mindegy az, orosz vagy porosz? Az íz egye meg őket, amikor egyik sem fér a bőrébe – kiabált a nagymama.

Az öregasszony „nyelvbotlása" sem tudatos, sem véletlen nem volt, ösztönösen tört ki belőle; csak éppen hogy a dolgok lényegére tapintott rá. A családnak halottai a háborúban csak anyám rokonságából voltak. Ezek a búcsúzkodók megúszták a háborút, ki sebesüléssel, ki anélkül.

Az első napokban gyakran éjfél utánig, olykor hajnalig

róttam egyedül a kihalt, sötét utcákat. Nem tudtam megnyugodni. Irtózattal néztem a nagy kávéház ablakán keresztül a bent végbemenő hisztérikus jeleneteket, amikor például egy-egy újságíró valamelyik „győzelmi" hadijelentést lobogtatva berohant és felolvasta azt. Lázító beszédek Szerbia ellen, „Gotterhalte . . .", „Himnusz" – minden volt ott, csak értelmes szó nem arról, hogy miért kell okvetlenül háborúskodni. Az egyik központi fekvésű kocsmában italozás közben egy katona bajonettjével szíven szúrta az I. menetzászlóalj dobosát. Megnéztem a holttestet. A látvány levert. Gondoltam: az emberek beszámíthatatlanokká válnak, mihelyt magukra öltik a csukaszürkét. A „Himnusz"-t éneklik, és egymást ölik. Érzéseimről senkinek sem beszéltem – a barátok szétrebbentek –, meg azután nem is tudtam volna azokat szavakba önteni. A menetszázadokat a fél város kikísérte a pályaudvarra. Senki sem tudta felfogni, hogy mi vár rájuk. A katonák azt hitték, egy kis csetepaté után győzelemmel hazajönnek; ezzel vigasztalta magát a hozzátartozók nagy része is.

Az első sebesülteket az orosz frontról hozták be. Köztük volt egy tartalékos tiszt, karlövéssel. Hallgattam, amikor dicsekvően mesélte, hogy az emberek úgy hullanak a harctéren, mint a legyek, mert a golyók meg a srapnelszilánkok úgy röpködnek, mintha eső esne. Elmondta, hogy századában az egyik cigánylegény nagyon félt kibújni a lövészárokból, erre nyílt terepen maga elé állította őt, és a legény vállára támaszkodva, annak puskájával lőtt az ellenségre. Afféle Háry Jánosnak néztem ezt a tiszt urat, de az emberek hullásáról hallottak mégis elszomorítottak.

Valószínűleg novemberben volt, amikor az oroszok áttörték a Kárpátokban a frontot és Kassát fenyegették: a pályaudvaron tartózkodtam éppen, amikor egy birodalmi német katonákkal megrakott vonat állt be. Kerek, ellenző nélküli posztó sapkát, rövid szárú csizmát és zöldesszürke egyenruhát viseltek. Öltözetük ebben különbözött az

osztrák–magyar tábori egyenruhától. A katonák leugráltak vagonjaikról ivóvízért; nem voltak rokonszenvesek, fennhéjázóan válaszolgattak, ha valaki anyanyelvükön megszólította őket. A vonat indulása előtt az egyik bámészkodó odakiáltott nekik németül:

– Hova mentek?

– Um die Ungarn aus dem Dreck zu ziehen (A magyarokat a sz . . .-ból kihúzni) – hangzott szövetségesünk kedves válasza . . . – A vonat megrándult és elindult, senki nem integetett utánuk.

A háború alatt végig a gépgyárban dolgoztam, már nem a műhelyekben, hanem a műszaki irodán, ahová még a tűzkár előtt vittek be kalkulációs munkákban való segédkezésre, szerszám- és anyagkezelési munkák elvégzésére. Még a mérnökök és technikusok rajzairól is én készítettem fénymásolatokat. Egyszóval: olyan mindenesféle lettem a gyár műszaki irodáján, ahol napi tíz-tizenegy órát kellett dolgoznom.

A háború okozta gyászról, nyomorról, a jegyrendszerről és a sorbanállásokról nem mondok semmit, ezt sokszor megírták. Csak magamról mondok el annyit, hogy továbbra is tanácstalanul álltam a háborúval szemben. A tanulásba vetettem magam. Magánúton akartam letenni az érettségit, és a háború kitörése után tulajdonképpen csak folytattam, amit már egy évvel azelőtt elkezdtem. 1914 nyarán Besztercebányán levizsgáztam a felső kereskedelmi iskola első osztályának anyagából; még két évem maradt. Akármennyire elvette is a háború a kedvem attól, hogy a jövőre is gondoljak, leküzdöttem a kishitűséget magamban, és folytattam a tanulást. Az üzemben eltöltött munkaidő után, este nyolc órától tizenkettőig, sokszor éjfél után egy óráig, minden héten hat estét tanulással töltöttem. Mindössze egy szobánk volt, így nyolc óra után húgocskáim már nem zajonghattak, kis álló petróleumlámpa mellett dolgoztam. Igaz, el is rontottam a szememet. A család kilenc órakor már aludt. 1916-ban leérettségiztem. 1915 tavaszán besoroztak ugyan

katonának, de mint minden hadiüzemben, nálunk is felmentették a hadköteleseket. Engem előbb mint nélkülözhetetlent, majd később egészen 1918 tavaszáig mint pótolhatatlant hagytak meg.

Az iskola jól jött, két nyelvnek a nyelvtanát tanultam meg jól: a németét és a franciáét, megismertem jól a világtérképet, megtanultam a levelezést, az áruismeretet, a könyvvitelt és még több hasznos tantárgyat. A közgazdaságtan azonban zavaros elképzeléseken kívül semmit sem nyújtott. A marxizmusról a tankönyvben például mindössze egy oldalnyit lehetett olvasni; ugyanannyit, mint Malthus vagy Mill „tanairól".

A gyárban katonai diktatúra volt. Az udvaron börtönt építettek több cellával, és kikötések is voltak. A katonai hatalmat egy osztrák alezredes gyakorolta. 1916-ban, amikor Budapesten a sztrájkmozgalmak megkezdődtek, nálunk is szorosabbra fogták a gyeplőt. Megállapodtak a helyőrség-parancsnokkal egy szakasz katona állandó készenlétben tartásáról a gépgyáriak ellen, akik bérjavítási követelésekkel álltak elő. A gyárigazgatóság számára a bérmozgalom méglepetés volt, korábban ilyesmi ebben a gyárban nem fordult elő. Sem szakszervezet, sem szociáldemokrata pártszervezet nem működött, habár voltak szocialista érzelmű munkások a városban.

Nem mindjárt vették észre, hogy az 1916-ban, a háború derekán Budapestről odavezényelt szakmunkások új szellemet vittek be a gépgyáriak közé. A bérköveteléseket elutasították, erre részleges sztrájk tört ki a vasas szakmunkások között. Katonaságot hoztak a gyárba, ez azonban nem félemlítette meg a sztrájkolókat, kitartottak követeléseik mellett, és végül is fel kellett emelni az órabéreket.

A helyzet még jobban kiéleződött 1917-ben. Élelmiszerhiány volt. A gyáriak ugyan megkapták a konzumból a jegyre járó fejadagjaikat a legfontosabb élelmezési cikkekből, de a kenyér a belekevert kukorica- és árpaliszttől rossz volt, a cukor finomítatlan és büdös, és ami a legfon-

tosabb: a fejadag kevés volt a megélhetéshez, a zugpiacon vagy a falun pedig az árak állandóan emelkedtek. Ez további bérmozgalmakat és sztrájkokat váltott ki.

A bérmozgalmak Budapestről terjedtek át hozzánk. Hogy már országos jelleget öltöttek, arra abból lehetett következtetni, hogy a hadvezetés és a szakszervezetek vezetői országos vizsgálat tárgyává tették a bérviszonyokat. Így látogatott el hozzánk 1917-ben egy tábornok társaságában Miákits, a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének egyik vezetője. Vizsgálatot folytattak. Én ekkor már német mintájú, ún. üzemi könyvvitellel megbízott műszaki alkalmazott voltam a gyárban. Ez a könyvvitel lényegesen eltért a rendes kereskedelmi könyvviteltől, amelynek a kapitalista világban az a feladata, hogy elkendőzze a vállalat tényleges hasznát, és büntetlenül adócsalást követhessenek el segítségével. Az üzemi könyvvitel nagyjából a kifizetett béreket, a felhasznált anyagok és szerszámok értékét, az ún. rezsit, vagyis az üzemfenntartás költségeit tartja nyilván. Ehhez hozzászámítják a gépek kopását, amit amortizációnak neveznek. Az egészből, ha a leszállított gyártmányok értékét figyelembe veszik, hozzávetőleg ki lehet számítani a vállalat tiszta hasznát.

Ebben az időben többször vita támadt a műszaki irodán is arról, hogy kik a szocialisták és mit akarnak. Egyszer összezördültem ezen a műhelyfőnökkel, aki nagy hatalommal rendelkezett az üzemben, mert ő volt valamennyi üzemrészleg mestereinek közvetlen elöljárója és nagy munkásnyúzó. Egy irodában dolgoztam vele.

– Maga is szocialista? – szegezte egyszer nekem a kérdést.

– Igen, az vagyok.

– És mit akarnak a szocialisták?

Erre már csak a magam nevében tudtam válaszolni:

– Én azt szeretném, ha soha nem lenne háború.

– Tudja, mit akarnak a szocialisták? Agyonverni mindenkit, aki nem szocialista.

– Hát ezt honnan tudja?

– Nézze meg a plakátjukat, a kalapácsos embert. Onnan tudom – egyszerűsítette le a kérdést a tisztelt műhelyfőnök úr.

Hogy én a békéről és a háborúról nem a szocialisták nevében, hanem csak a magamében mertem válaszolni, annak előzménye volt. 1916 őszén felkeltette az érdeklődésemet az az újsághír, amely szerint Fritz Adler osztrák szociáldemokrata vezető – a háború elleni tiltakozásul – agyonlőtte Stürgkh grófot, Ausztria miniszterelnökét. Azokban az időkben többször a kezembe került a „Népszava", a Szociáldemokrata Párt hivatalos lapja. A „Népszava" gúnyolódva írt a kis semleges államokról: a skandináv országokról, Hollandiáról, Svájcról. Ez csalódást keltett bennem. Úgy gondoltam, a szociáldemokratáknak üdvözölniük kellene a kis államok önálló politikáját és semlegességét.

1918 tavaszán korosztályom számára megszüntették a felmentést. Áprilisban bevonultam tehát a 25. K. u. K. gyalogezredhez, „egyéves önkéntesnek", ami tulajdonképpen „karpaszományost" jelentett. Tisztjelöltképző századba osztottak be. Egyenruhám hű képe volt az osztrák–magyar hadsereg akkori állapotának. Két különböző számú és formájú bakancs, egy piszkos „kukorica (vagyis fehér vászon) nadrág", egy agyonfoltozott csukaszürke zubbony és ahhoz való ócska sapka. Úgy néztem ki, mint egy vert hadsereg alaposan megtépázott közkatonája.

Végig ebben az öltözetben maradtam a gyakorlatokon, csak kimenőre varrattam magamnak egy tábori zöld vászonruhát.

A gyakorlótéren akkortájt már megjelentek az első heimkehrerek (hazatérők), vagyis azok az orosz fogságba esett osztrák–magyar katonák, akiket az októberi forradalom a breszt-litovszki békekötés után, 1918-ban hazaengedett. A hadvezetőség bekalkulálta őket az olasz fronton megindítandó „döntő" támadásba. Igen ám, de itt is gazda nélkül csinálták a számítást. A heimkehrerek szeme

előtt játszódott le az októberi forradalom, sokan közülük aktív részesei voltak a nagy változásnak. Mindenesetre tanúi voltak a proletárhatalom győzelmének, a béke meghirdetésének, a földosztásnak, a tőkések megfutamodásának. Ezek az emberek már nem akartak háborúskodni a nagybirtokosok és a tőkések érdekeiért vagy a dinasztiáért, inkább elkergetni akarták azokat, hogy végre ők is levegőhöz jussanak.

A gyakorlótéren csak álltak, rendezetlen sorokban, félrecsapott sapkával a fejükön, és gőgösen elnéztek a kiképzők feje fölött. Nekik ugyan beszélhettek . . .

A hadvezetőség úgy gondolta, hogy beosztja hozzájuk a leglelkesebb fiatal csapattisztjeit, és három-négy hetes egzecíroztatás után menetzászlóaljakba osztja be a heimkehrereket, s a rendelkezésre álló utánpótlással együtt nekiereszti őket az olaszoknak. A kiképzésüket minden reggel a mi pihenőnk ideje alatt figyeltem meg. Ez így ment végbe. Kiképzőtisztjük vagy tiszthelyettesük rajonként elmondta nekik, milyen nagy tanulság lehet számukra, hogy megismerkedtek a bolsevikok barbárságával. Mert azok vadállatok – magyarázták. – A bolsevik bemegy a házadba, téged meg sem kérdez és kirabol. – Szépen, szabatosan megmondták nekik a kiképzők, hogy mit csinálnak a bolsevikok az ellenség asszonyaival, s hogyan rúgják őket magukat s . . . be. Amikor azután ezt a lelkigyakorlatot elvégezték, következett az egzecírozás, a vezényszó németül:

„Csatárláncba fejlődj, hat lépés térköz, indulj!"

A kiképző háttal a rajnak el is indult a megadott cél irányába, de a raj nem mozdult, legfeljebb csak vakarózott, s amikor a mit sem sejtő hadnagy vagy őrmester még mindig háttal a rajnak „feküdj!"-öt vezényelt, szépen lefeküdtek egymás mellé. Ez így ment egész délelőttökön át, úgy, hogy öröm volt nézni. Napok múltával a kiképzők már ordítottak rájuk, mint a sakálok, habzó szájjal szidták a bolsevikokat, akik „se istent, se embert nem ismernek". Eredmény? Semmi! A heimkehrerek egy

részét kivitték ugyan a frontra, de rá is fizettek. A front összeomlása annál gyorsabban következett be.

A háborúról alkotott felfogásom ellenére nem mondhatom bizonyossággal azt, hogy pacifista szocialista voltam. Többször gondolkoztam azon, hogyan lehetne legjobban jellemezni akkori nézeteimet. Valószínűleg úgy, hogy szocialista voltam, aki gyűlölte a háborút. Nem a hadsereget, hanem a háborút. Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a kiképzés alatt jó katona voltam. El is értem a tizedesi rendfokozatot, vagyis az elsők közé kerültem. Büntetést kaptam ugyan fegyelmezetlenség miatt, de századparancsnokom gyorsan megbocsátott, és enyhítette a büntetésemet.

Ez az ember egyébként felkeltette az érdeklődésemet. Tényleges állományú, harmincöt év körüli osztrák tiszt volt, magyarul nem beszélt. Tüdőlövést kapott a fronton, azért vezényelték őt a tiszti iskolához. A pihenő alatt megkérdezett egyszer, mi a véleményem a háborúról. Megmondtam neki, hogy szocialista vagyok, és ellenzem a háborút. Ő erre azt válaszolta:

– Képzeld, tüdőlövésem van, és nem kapom a frontpótlékot, nem disznóság ez?

– De disznóság – mondtam.

Azután mintha másra fordítaná a beszélgetést, azt kérdezte:

– És mit akar a Károlyi?

– Bizonyára ő is a háború végét akarja.

Ez a beszélgetés valamikor augusztus végén vagy szeptember elején lehetett, mert őt azután elvezényelték egy törzstiszti tanfolyamra, és csak november első napjaiban bukkant fel újra civilben, a laktanya udvarán. Én éppen szolgálatban voltam. Észrevettük egymást. Nem tisztelegtem, hanem megszellőztettem a sapkámat, mintha kalap lenne. Mondom neki:

– Már civilben, százados úr?

Volt humora.

– Hát tudod, barátom, az én cégem fizetésképtelen lett.

Véget ért a háború. Örült neki mindenki, aki még örülni tudott, akinek nem veszett oda férje, fia, kedvese. De az örömbe is sok üröm vegyült. Az ifjúság színe-java elpusztult, nyomorék lett vagy fogságba került. Az ország kifosztva, kiéhezve, lerongyolódva. A spanyolnátha még mindig szedte áldozatait. Nem beszélve arról, hogy a háború megtette a maga szörnyű rombolását a lelkekben és az erkölcsökben is. Sokan úgy érezték – magam is –, valami fordulat kellene, ami bizalmat önt az emberekbe a jövőt illetően. De mi legyen az?...

Még javában folyt a háború, 1918 tavasza vagy nyara lehetett, amikor a Kármán könyvkereskedés kirakatába kitették Lenin portréját. Mindenki megállt előtte, sokszor... Vége a háborúnak. De ki mutat utat? Lenin, az oroszok? Vagy a szociáldemokrata vezetők? Vagy még ki?... Töprengtem, sokat... Akkor még nem gondolhattam, hogy nem egyszerre lesz az ember azzá, amivé majdan az évek és az események gyúrják.

HÁBORÚ UTÁN

Amikor 1918. november 6-án leszereltem, és régi munkahelyemen, a gépgyárban munkára jelentkeztem, a szakszervezeti bizalmiak közölték velem, hogy a munkások engem választottak meg főbizalminak. A közlést nem találtam sem örvendetesnek, sem megtisztelőnek. Inkább megijedtem tőle. Sehogy sem tudtam felfogni, miért éppen énrám esett a választás. Mindössze huszonnégy éves voltam, a munkásmozgalomról csak emlékeim voltak, leginkább Budapesten töltött tanoncéveimből, s emellett semmi érdemem sem volt. Tiltakozásomat munkásbarátaim azzal hárították el, hogy jól ismernek, és én a gyárban már műszaki tisztviselőnek számítok, s mint ilyennel, az igazgatóság velem inkább szóba fog állni. Ez az érvelés, mint később gondoltam, a munkások bizalmatlanságát takarta az októberben bekövetkezett fordulattal

szemben. Még nem hitték el, hogy az őszirózsás forradalom után nekik több szavuk lesz, mint annak előtte. De én ezt akkor nem láttam. Nem tiltakoztam tovább; lesz, ahogy lesz – gondoltam.

Már akkor is volt funkcióhalmozás, csak még nem űztük olyan módszeresen, mint később. Az történt ugyanis, hogy még akkor, novemberben megválasztottak az újonnan alakult IKTOSZ (Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetsége) helyi szervezete titkárának. Ez ellen is hiába tiltakoztam, bár ettől még jobban féltem, mint a főbizalmiságtól. Azért féltem tőle, mert ebben a szakszervezetben tömörültek nemcsak a gépgyár, hanem a posztógyár, két zománcedénygyár és a malom tisztviselői, nagyrészt számomra idegen emberek, akik – gondoltam – százféle kezdeményezést fognak tőlem várni, márpedig én jóformán semmit sem tudok kezdeményezni.

Nem beszélek az apró, mindennapi szervező munkáról. Hozzá nem értésünk ellenére, azt olyan lelkesen csináltuk, mintha attól függött volna az emberiség boldogsága.

Elérkezett a próbatétel ideje. 1919 január első napjaiban Losoncot is megszállták a cseh légionisták. Ugyanazokról a légionistákról van szó, akik Masaryk első csehszlovák köztársasági elnök politikai, és egy Gajda nevű reakciós tábornok katonai vezetése alatt Oroszország keleti részében, szövetségben az orosz ellenforradalmárok csapataival, 1918-ban életre-halálra harcoltak a fiatal orosz szovjethatalom ellen.

A megszállás meglepte a város lakosait. A katonai hatóságok bevezették az ilyenkor szokásos korlátozásokat. Géppuskák jelentek meg az utcakereszteződéseken. Magyar nemzetiszínű lobogókat már nem volt szabad kitűzni, csehszlovák lobogók lengtek egyes szlovák nemzetiségű lakosok házán.

Ennek a kisvárosnak az életében úgy tükröződött az Osztrák–Magyar Monarchia katasztrófája, mint egy csepp vízben a tenger. Győztes nacionalizmus állt az összeomlott soknemzetiségű imperialista császárság gondolatával

szemben. Ezt nem volt nehéz felismerni. A durvaságok miatt a konfliktus a magyar lakosság és a cseh légionáriusok között a levegőben lógott.

Ilyen körülmények között zajlott le 1919. január 3-án a helyi szociáldemokrata pártszervezet (kommunista pártszervezet városunkban ekkor még nem volt) taggyűlése. Vita tárgyát képezte a megszálló csapatok esetenként kihívó magatartása, és az ezzel kapcsolatos figyelmeztetés az új hatalom képviselői címére. A hangulat (mintegy ötszáz fő volt jelen) nem volt mentes a magyar nacionalizmus elemeitől, a gyűlést mégsem a megszálló erők ellen irányuló aktív ellenállás szelleme, hanem a korlátozások megszüntetésének, az utcákon elhelyezett fegyverek bevonásának a követelése uralta.

A gyűlés ilyen értelemben határozott. Utána az elnöklő dr. Herz Sándor, régi munkásmozgalmi vezető, beszámolt a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásáról Budapesten, és szavazásra tette fel a kérdést: nem lenne-e célszerű megalakítani városunkban is a Kommunista Párt helyi szervezetét. Vita erről a kérdésről nem volt. A jelenlevők közül csak néhányan szavaztak a Kommunista Párt megalakítása mellett, köztük az elnök is. Emlékszem Hódosi Józsefre, a későbbi partizánra és egy Sásky József nevű vasutasra, akik velünk szavaztak. Összesen talán öten voltunk. Ellenpróba a szavazásnál nem volt, lehetséges, hogy több tartózkodás lett volna, mint ellenszavazat. Ehhez tudni kell, hogy a losonci gyárak munkásainak túlnyomó többsége szimpatizált az orosz forradalommal, de közöttük ezekben a napokban a forradalmi erjedés még csak a kezdetén állt. Igaz az is, hogy a Szociáldemokrata Párt tagjainak zöme a kellő felvilágosítás hiányában még nem tudott különbséget tenni a szociáldemokrata és a kommunista pártok között. És figyelembe kell venni azt is, hogy a nemzeti kérdés hirtelen előtérbe tolulása elhomályosította az osztálytudatot azoknak a munkásoknak a fejében is, akik az 1918 októberi

polgári forradalom után a munkásmozgalom balszárnyán kezdtek tömörülni.

Egyébként ezen a taggyűlésen két friss hír jutott el hozzánk Salgótarjánból. Az egyik, hogy ott megalakult a Kommunista Párt helyi szervezete, a másik, hogy Peyer Károly belelövetett a sztrájkoló bányászokba. Ez utóbbi hír hallatára a harag lángja csapott végig a gyűlésen, de a jelenlevők nagy többsége egyelőre semmi következtetést nem vont le a történtekből.

Peyer Károly, a jobboldali szociáldemokrata vezető ekkor valóban égbekiáltó vérengzést vitt végbe a salgótarjáni munkások között. Ennek a részleteit csak később tudtuk meg. Peyer volt a Bányamunkások Szövetségének a titkára, de ugyanakkor a burzsoá kormány kinevezte őt kormánybiztosává, azzal a megbízással, hogy „csináljon rendet" a salgótarjáni bányászok között, akik életük megjavítását célzó követelésekkel álltak elő. Peyernél jobbat erre a hóhérszerepre keresve sem lehetett volna találni. Felfegyverzett ellenforradalmár-különítményeket (ún. fehérszalagos székelyeket) vitetett Salgótarjánba, és azon a címen, hogy a munkások „rabolnak", száz embert végeztetett ki. A munkások felháborodása nem ismert határt, de mit tehettek? Sztrájkba léptek, amire Peyer azzal válaszolt: „Majd elbánok én magukkal. Nemhogy elvitetném a katonaságot, de még újabb csapatokat hozatok ide. Majd meglátom, ki lesz akkor az úr!" Nemhiába nevezte Peyert ez után a vérengzés után a Kommunista Párt központi lapja, a „Vörös Ujság" a „salgótarjáni Haynau"-nak.

Ha Losonc város akkori nemzetiségi összetételére megbízható adatok léteznének, azok kétségkívül azt bizonyítanák, hogy sokkal több szlovák eredetű lakosa volt, mint akkor általában hitték. Én erről megbízható adatok híján, csak általános ismeretek és benyomások alapján beszélhetek. Losonc, a gyárváros munkásságának nagy része kétségkívül szlovák eredetű volt. Otthonukban magyar szavakkal tarkított szlovák nyelven beszéltek, aminek az

volt a magyarázata, hogy Magyarországon az úri rendek nem engedélyeztek nemzetiségi iskolákat, csak magyar nyelvű iskolák létezhettek. Így még a szlovák eredetű munkások többsége is jobban beszélt magyarul, mint anyanyelvén. A környező falvakból észak felől szlovák, dél felől magyar jövevények szivárogtak be. Szlovák eredetű volt a kisiparosok eléggé jelentős része is. Természetesen más volt az összetétele a tisztviselők és kereskedők rétegének. Ezek, csekély kivétellel, magyar nemzetiségűek voltak.

Ennek ellenére, amikor néhány hét elmúltával komoly politikai feszültség támadt a városban, a látszat szerint szinte az egész lakosság került szembe a megszálló katonasággal. De ez csak a látszat volt, ami abból adódott, hogy a szlovák eredetű lakosság zöme passzívan viselkedett, még nem volt eléggé szlovák, vagy még egyáltalán nem volt szlovák érzelmű. Ezzel szemben a magyarok egy része hajlamos volt aktív ellenállásra, amit a nacionalista elemek könnyen ki tudtak használni.

Egy február eleji napon verekedésre és a cseh légionisták részéről fegyverhasználatra került sor. Úgy emlékszem, hogy halálos áldozata az összetűzéseknek nem volt. De tény, hogy nagy volt a felzúdulás a városban. A helyi munkásmozgalmi vezetők nem láttak más kiutat, mint az általános sztrájk előkészítését és meghirdetését. Abban a helyzetben nem is tehettek mást. Amikor a hatóságok ezt megneszelték, kihirdették a statáriumot. Tizenkét tagú illegális sztrájkbizottság jött létre, melynek tagjai többnyire a különböző nagyüzemeket képviselték. A sztrájkbizottságnak én is tagja lettem. Szétvittük az általános sztrájk jelszavát a gyárakban. A gépgyár munkásai egyhangúlag a sztrájk mellett szavaztak. Leállt valamennyi gyár, a város ellátását szolgáló villanytelep és a vasút.

A gácsi posztógyár leállítására engem küldött ki a sztrájkbizottság. Ez a község mintegy nyolc kilométerre északra esik Losonctól, ami azt jelentette, hogy a mun-

kások mind egy szálig szlovákok voltak, és mégis, szolidaritásból a losonci munkásokkal, lelkesedéssel döntöttek a sztrájk mellett.

Az általános sztrájk február 12-én tört ki, de egy-két napnál tovább nem tartott, mert még aznap este letartóztatták a sztrájkbizottság ismertebb tagjait. Statáriális eljárás alá senkit sem vontak közülünk, sőt a hatóságok – „becsületszóra" – éjszakára haza is engedtek bennünket. Csak később internálták a sztrájkbizottság otthon maradt két-három tagját. Én harmadmagammal még azon az éjszakán átszöktem a várostól hat-hét kilométerre délre, valahol az Ipoly mentén húzódó arcvonalon a magyarokhoz. Ha több tapasztalatom lett volna, és nem hajtott volna a nagyobb szabadság és a főváros utáni vágy, bizonyára otthon maradtam volna én is. Így hát az első próbatétel nem valami fényesen sikerült.

A FORRADALMI BUDAPESTEN

Budapesten első utam az IKTOSZ Csengery utcai székházába vezetett. Nem hittem, hogy szóba fognak állni velem, a vidéki titkárral. Tévedtem; egy Bittera nevű titkár elég barátságosan fogadott, de semmi lényegeset nem mondott.

Minthogy élnem is kellett valamiből, érdeklődésemre közölték velem, hogy jogom van munkanélküli-segélyre, de ezt csak a Munkaügyi Minisztérium engedélye alapján folyósítják. Ott Dovcsák Antalhoz kellett mennem, aki ügyemet rövid úton elintézte. Hetenként vettük fel a munkanélküli-segélyt; éltem, ahogy tudtam. Anyám egyik húgánál laktam a Tisza Kálmán téren, a kvártélyért nem kellett fizetnem. Eleinte szinte mindennapos látogatója voltam a Csengery utcai IKTOSZ-székháznak. Ott elbeszélgettem a többi „lógóssal", és részt vettem az IKTOSZ minden rendezvényében.

Egyszer a székházban szakszervezeti nagygyűlést tar-

tottak, amelyen Zágor titkár beszélt. Őt kommunistának ítéltem meg, habár ezt ő nem mondta. Mindenesetre nagy tábora volt a szakszervezet tagjai között. Nagyon elvontan beszélt, nem mindent értettem meg. Akkoriban sok embernek volt az a hibája, hogy nem tudott közérthetően szónokolni. Még nem tanulták meg.

Mi, „lógósok", elhatároztuk, hogy megszervezzük az IKTOSZ-hoz tartozó munkanélkülieket. Ezerötszáz munkanélkülit írtunk össze Budapesten. Helyiséget gyűlésezésre valahol a IX. kerületben szereztünk, ahol szomszédságba kerültünk a kereskedelmi alkalmazottak munkanélkülijeivel. A munkanélküliek tizenöt tagú vezetőséget választottak, amelynek én is tagja lettem. Mondani sem kell, hogy péntek kivételével, amikor a munkanélkülisegélyért álltunk sorba, no meg nem számítva a vasárnapot, mindennap gyűléseztünk, csaknem mindennap megfogalmaztuk követeléseinket, illetve módosított követeléseinket, és elküldtük a Károlyi-kormány címére, ahonnan választ sohasem kaptunk. Tüntetéseket is szerveztünk, de az sem segített, munkát nem kaptunk, ti. a munkához való jog állt követelésünk tengelyében.

Ebben az időben politikai vitáim Miska bátyámmal voltak, aki szociáldemokrata maradt. Ő egyre csak azt hangoztatta, hogy ami jó az oroszoknak, az nem jó nekünk, ami meg nekünk jó, azzal ők nem tudnak mit kezdeni. Nem volt könnyű dolga, mert két fia is a kommunistákkal szimpatizált, és a vitában mellém álltak. Ők is a Tisza Kálmán téren laktak akkor már, s az estéket rendszerint náluk töltöttem. A két fiú később a Vörös Hadsereg katonája lett, Miska bátyámat pedig a Tanácsköztársaság kormánya a sajtótermékek valamiféle biztosának nevezte ki, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy őrá bízták a papír elosztását a nyomdák között. Ezért a Tanácsköztársaság bukása után börtönbe is került.

Emlékszem a februári kommunista tüntetésre a Conti utcában, a „Népszava" székháza előtt. Ez a tüntetés a jobboldali szociáldemokrata pártvezetés és a frontról

visszatért, követeléseikért harcoló katonákat mocskoló „Népszava" ellen irányult. Én véletlenül keveredtem oda, emlékezetem szerint úgy, hogy egyik unokaöcsém hozta fel a hírt tüntető tömegek gyülekezéséről a környéken. A tüntetés alatt heves harc fejlődött ki a rendőrök és a felvonulók között. Halottak is voltak. Másnapra kommunistaellenes tüntetést rendelt el a szociáldemokrata pártvezetés, a Kossuth Lajos térre, az Országház elé. Nagy tömeget vonultattak fel, élükön a Vágóhíd munkásaival, akik véres köténnyel, taglóval a kezükben kiáltoztak fenyegető jelszavakat. Ezt a gyűlést a Kossuth Lajos tér és Alkotmány utca sarkán állva néztem végig.

Forrongó volt a hangulat Budapesten. Kun Béláék előző napi letartóztatása erősen felkavarta a szenvedélyeket, egész Budapest ennek az eseménynek a hatása alatt állott. Csak a hivatalos kormánytábor gondolhatta komolyan, hogy az „erélyes intézkedés" a kommunisták ellen helyreállítja a nyugalmat. A kommunisták letartóztatása azonban olaj volt a tűzre.

Ezekben a februári napokban ismerkedtem meg nagybátyám lakásán Bogár Nácival, a nyomdásszal, aki március 20-án, a Tanácsköztársaság kikiáltásának előestéjén, a Szociáldemokrata Párt vezetősége és a Kommunista Párt börtönben levő vezetői között közvetített. Nagy darab, jó kedélyű, erős ember volt. Olyan nagy volt és olyan erős, hogy nem akartam elhinni, hogy nyomdász. Arra már nem tudok rájönni, hogy mi volt a beszélgetésünk tárgya: a nagypolitika-e vagy nyomdászügyek, de arra emlékszem, hogy a mosoly egyszer sem tűnt le az arcáról, és nagyon jóízűeket nevetett. Öt évvel később, amikor a moszkvai magyar klubban viszontláttam, ugyanilyennek találtam. Nála rokonszenvesebb megjelenésű embert talán nem is ismertem.

Ezekben a forradalmi időkben sok minden történt a már több mint egyhónapos budapesti tartózkodásom alatt. Az események nagy hatással voltak rám. Nagy hátránynak éreztem azonban, hogy megfelelő ismeretség hiá-

nyában nem tartozom semmilyen szűkebb körhöz, forradalmi közösséghez. Az IKTOSZ tizenötös munkanélküli-direktóriumát semmiképpen sem lehetett olyannak venni, mert abban a legkülönbözőbb árnyalatokat képviselő vagy éppenséggel semmilyen árnyalatot nem képviselő egyének kaptak helyet. Ott komolyan vitatkozni nem lehetett. Nekem pedig éppen arra lett volna szükségem, hogy azután a vitában kikristályosodó gondolatok a napi politika kérdéseiben vezérelni tudjanak. Irányítást sehonnan nem kaptam.

Nem valami gyorsan érlelődő fiatalember voltam, talán ez okozta azt is, hogy csak különösen nagy események tudtak hirtelen fellelkesíteni vagy esetleg lehangolni. Csak ilyenkor tudtam részben ösztönből, részben az értelem segítségével megítélni, hogy jó-e vagy rossz az, ami történik. Egyébként pedig mind az érzelmek, mind pedig a gondolatok nem egyszerre értek meg nálam. De ha már megértek, mély, kitéphetetlen, talán azt is mondhatnám, hogy elpusztíthatatlan gyökereket eresztettek bennem.

A Tanácsköztársaság váratlanul bekövetkezett kikiáltása örömujjongással töltött el. Jól emlékszem arra a verőfényes márciusi reggelre, amikor az utcára érve megtudtam, hogy megtörtént a fordulat. A szakszervezet székházába siettem. Az olyan volt, mint egy hangyaboly. Úgy látszott, ott is mindenki erre a napra várt.

Egyébként mindenki sietett valahová. Mintha öreg és fiatal mind a „fedélzetre" tört volna.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után is szakszervezeti munkát végeztem. Még mindig rendeztünk munkanélküli-tüntetéseket, habár azoknak már semmi értelmük nem volt. Az IKTOSZ igyekezett munka nélküli tagjainak alkalmi munkát szerezni. Engem például kijelöltek másodmagammal ellenőrnek az Országos Statisztikai Hivatalba, amely akkor is abban az épületben volt, ahol ma. A többségében dzsentri ivadékokból álló tisztviselői kar vállveregető ellenségeskedéssel fogadott bennünket. Amennyire

én át tudtam tekinteni a dolgokat, nem csináltak semmit, vagy az is lehet, hogy a maguk eszközeivel előmozdították a gazdasági kártevést, de én ezt megállapítani nem tudtam. Ez a kiküldetésem csak néhány napig tartott, más munkát kértem. Megtettek rövid időre munkaügyi bírósági ülnöknek. Megint másodmagammal képviseltem a szakszervezetet egyik kerületi bíróságnál. Ezt megfelelőbb beosztásnak tartottam, konkrét ügyekkel kellett foglalkoznunk, amelyekben nem volt nehéz állást foglalni. Ez az akkor nekem fontosnak tetsző igazságügyi szerv a bíróból és két ülnökből állt. Úgy emlékszem, minden esetben jogosnak találtuk a munkavállalók panaszát, és a javukra döntöttünk.

Ha arra kellene válaszolnom, milyen különleges élményeim voltak a Tanácsköztársaság idején, nem lenne könnyű a dolgom. Ez a négy és fél hónap egészében különlegesen nagy élmény volt; kitörölhetetlen nyomokat hagyott az életemben. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy a Tanácsköztársaság idején szerzett benyomásaim és tapasztalataim tudatosították bennem végérvényesen az utat, amelyen járnom kell. Gondolom, sokan mások is így voltak ezzel.

Százszor is megírták már, milyen élmény volt a felszabadult proletariátus elszántságát és áldozatkészségét látni, amikor a fronton veszélyessé vált a helyzet az antanthatalmak és csatlósaik koncentrált támadása következtében. Én május 2-án éppen a Váci útra vetődtem, és végignézhettem a gyárakból önként jelentkezett munkásezredek felvonulását, kék munkaruhában, fegyverrel a vállukon. Ezek az ezredek másnap a frontra mentek.

Sokat írtak már arról is, milyen mélyreható szociális és kulturális intézkedéseket hozott a tanácskormány. Láttam a külső kerületek proletárgyerekeit a Nagykörút előkelő házaiban, ahová nyomortanyákról telepítették át őket. A Margitsziget gyönyörű sétányain, ahová korábban szegény ember nem juthatott el, munkáscsaládok pihentek és élvezték a derűsebb élet szépségeit. A színházak kapui

megnyíltak a dolgozók számára. Sok új könyv, füzet, folyóirat jutott a munkások kezébe. Én magam akkor tanultam meg rendszeresen, mindennap újságot olvasni, és a haladó politikai és irodalmi folyóiratokat is akkor szerettem meg, operaelőadáson én is akkor voltam először életemben.

A Tanácsköztársaság vezetőit szinte lépten-nyomon láthatta az ember. Igaz, Kun Bélát csak egyszer láttam, amikor a kormány székhelyéről, a Hungária Szállóból gépkocsival valahová elindult. Szamuely Tiborral a Wesselényi utcai polgári iskola tornatermében egy gyűlésen találkoztam. Varga Jenőt a Belváros egyik terén lezajlott gyűlésen hallottam beszélni mint a szocialista termelés népbiztosát. A Tanácsköztársaság nehézségeiről is beszélt, de optimista kilátásokkal kecsegtette hallgatóit. Azt mondta, hogy a kormány úrrá lesz a nehézségeken; a problémákat különösen a reakció szabotázstevékenysége okozta Budapest élelmiszerellátása terén. Varga Jenő nagyon közvetlen hangon beszélt.

Vágó Bélát és Szántó Bélát, a honvédelmi népbiztos helyettesét és Nyisztor György földművelésügyi népbiztost is ismertem látásból. Az egyesült szocialista-kommunista párt vagy más szervezetek által rendezett gyűléseken láttam őket.

Mély benyomást tett rám a május 1-i tüntetés. Nagyon szépen dekorálták mindenfelé a várost. Úgy látszott, hogy a képzőművészek mind egy szálig beszálltak a munkába, és tudásuk legjavát adták. Soha nem tudom elfelejteni például az egyik Rákóczi úti diadalkaput, vagy Biró vöröskalapácsos emberének hármas, monumentális, gipszbe öntött figuráját a Nyugati pályaudvar előtt. Amerre a tömegek vonultak, mindenütt vörös drapériák díszítették az ablakokat, erkélyeket és a kapukat. Az Oktogon téren 16. Rácz Laci, a muzsikus cigánykirály és legalább száz főre felgyülemlett bandája húzta az Internacionálét és a Marseillaise-t. A felszabadult öröm ünnepe volt.

Május közepén bevonultam a Vörös Hadseregbe, a

kelenföldi Bebel-laktanyába. Ott akkor egy menetzászlóalj állomásozott, amely csakhamar a frontra indult, és talán két-három kiképzés alatt levő század. Ezeknél a frontramenetel perspektívája legalább egy hónap volt. Engem egy ilyen újoncszázadhoz osztottak be. Azt tartották elöljáróim, akik a háború alatt egytől egyig tartalékos tisztek voltak valamelyik honvédalakulatnál, hogy mint volt K. u. K. karpaszományos, jó kiképző kell hogy legyek.

Nem volt olyan szakasz, amelyiknek volt altiszt lett volna a parancsnoka, sőt még a szakaszparancsnok-helyettesek zöme is tiszt volt. Ezeknek a parancsnokoknak a nagy része politikailag nem foglalt nyíltan állást, beszédet a legénység előtt nem tartott; egy részük, úgy látszott, lojális, másik részük, köztük a század parancsnoka is, rideg, tartózkodó magatartást tanúsított. Volt olyan, aki gúnydalokat énekeltetett a katonákkal a papokra, és senki sem kifogásolta az ismert katonadal új változatát, amely így hangzott:

„Megmondanám Kun Bélának magának,
lányokat is sorozzon be bakának . . .”

Politikai biztos a századunknál nem volt; mi, kiképzők beszéltünk reggelente a legénységnek a politikai eseményekről, a harctéri helyzetről, a Tanácsköztársaság rendeleteiről. A menetzászlóalj elvonulása után többen követeltük, hogy századunkat szereljék fel és irányítsák a frontra. Kilátásba helyezték, de halogatták, közben május második felében megindult a Vörös Hadsereg támadása északkeletnek, Losonc, Miskolc irányában. Ekkor kértem, hogy engedjenek csatlakoznom valamelyik előnyomuló alakulathoz. Ezt a századparancsnokom elutasította. Annyit tudtam csak elérni, hogy május végén három nap eltávozási engedélyt kaptam Losoncra, anyámék lakóhelyére. Amikor odaértem, a város már felszabadult. Már csak az ágyúdörgést lehetett hallani, valahol északabbra

a várostól. Losonc felszabadításában részt vettek a magyar egységeken kívül oroszok, lengyelek és – úgy emlékszem – egy francia alakulat is; ebből is látszott: a Vörös Hadsereg nemcsak a magyar munkásosztály fegyveres ereje, hanem a proletariátus nemzetközi szolidaritásának ökle is.

Századomat Piliscsabára vezényelték lőgyakorlatra, és csak mintegy három hét után, a június 25-ére virradó éjjelen, rendeletre hozták vissza Budapestre; akkorra azonban az ellenforradalom június 24-i felkelési kísérlete a Ludovikán és a dunai monitorokon már lezajlott. Az, hogy a század lekésett az ellenforradalmárok elleni harcról, elégedetlenséget váltott ki a legénység soraiban. Köztük szép számmal voltak fiatal budapesti munkások. Nagy volt a morgás, különösen június 25-e után:

– Mindenről lekésünk, miért vacakol a századparancsnok annyit a kiképzéssel... – nyíltan hangoztatta a század.

Minket, fiatalokat fellelkesítettek a katonai sikerek, jelentős szlovák területek felszabadítása és a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása. Úgy képzeltük, hadseregünk valahol ukrán földön nemsokára egyesülni fog a győzedelmes szovjet hadsereggel, és akkor lángba borul egész Közép-Európa vagy talán az egész világ. Különösen bíztunk az osztrák és a csehszlovák proletariátusban. A magyar Vörös Hadsereg sikeres előnyomulása feljogosított ilyen reményekre. Arra, hogy el is bukhatunk, a fiatalok közül, azt hiszem, senki nem gondolt.

Közben a Bebel-laktanyában egy új zászlóaljat (vagy talán ezredet) szállásoltak el, amelynek a politikai biztosával, egy Szabó nevű elvtárssal léptem érintkezésbe, hogy tegyen valamit a század frontra indítása érdekében. Az ő közbelépése eredményezhette, hogy menetszázaddá alakultunk ugyan, de a század bevetésére már nem került sor.

A tanácskormány ismert megállapodása és parancsa értelmében a szlovák területen előrenyomuló seregek megkezdték a visszavonulást. Ez váratlanul ért bennünket és

elkedvetlenített. Ezt követően a keleti frontszakaszon harcoló sereg az ellenforradalmár tisztek nyílt árulása következtében vereséget szenvedett. A visszavonulás és a katonai vereség a Tanácsköztársaság bukását jelentette.

Augusztus 1-én délelőtt a laktanya udvarán álltak fel az ott elszállásolt alakulatok. A tanácskormány megbízásából egy előttem ismeretlen civil ember jelentette be a tanácskormány lemondását, és azt is, hogy milyen kormány foglalta el a helyét. Arról semmit sem mondott, hogy feloszlik-e a Vörös Hadsereg vagy nem, de ez mindenki számára világos volt. A katonák szomorúan hallgattak, egyesek sírtak, századunk parancsnokai semmit nem mondtak, de a századparancsnok sapkáján akkor már ott díszlett a nemzetiszínű szalag, ellentéteként a vörös rangjelzésű pántoknak. Más tisztekkel együtt ezzel juttatta kifejezésre reakciós érzületét. A nagy haladó hagyományokat jelképező nemzetiszínű szalag az ellenforradalmárok sapkáján a nemzeti árulást, és azt követően a véres bosszúállást volt hivatva elkendőzni.

A levertség megint karmaiba kaparintott. Amellett hihetetlennek tűnt nekem, ami történt, és úgy gondoltam, hogy a vereség csak ideig-óráig tart, s hamarosan egy új győzelem fogja felváltani. Nem hittem, hogy ha annyi szenny után a becsületesség és az értelem tört utat magának, az ily könnyen el is bukhasson.

HARC A CSEHSZLOVÁK KOMMUNISTA PÁRT MEGALAKÍTÁSÁÉRT

A „FŐPRÓBA" UTÁN

Augusztus első napjaiban jobb volt elhagyni Budapestet. Két földimmel, akik szintén vöröskatonák voltak, összebeszéltünk, hogy hazamegyünk Losoncra. Más megoldás nem maradt számunkra, mert az ellenforradalmi kormány kötelezte a házmestereket, hogy jelentsenek fel mindenkit, aki a Vörös Hadseregben teljesített szolgálatot. Civilbe öltöztünk. Tudtuk, hogy a Nyugati pályaudvaron mindenkit igazoltatnak, ezért Újpesten szálltunk fel a vonatra, és Drégelypalánkig utaztunk; onnan gyalog folytattuk az utunkat. A rappi Ipoly-hídon olyan igazolvánnyal léptük át a csehszlovák határt, amely kilenc parasztasszony határon áti közlekedésére szólt. A hídőr csak a pecsétre ügyelt: magyarul talán nem is tudott.

Losoncon, másokkal együtt, rendőri felügyelet alá helyeztek, naponkénti jelentkezési kötelezettséggel. Később ezt enyhítették. A gyárból azt üzente az igazgató, hogy feléjük se menjek, szó sem lehet róla, hogy felvegyenek.

A városba egyre több emigráns jött át Magyarországról. Jó néhányan a losonci munkásság védelme alatt meg tudtak kapaszkodni, és kisebb-nagyobb üzemekben munkát is kaptak. Ezek az elvtársak a hatósági tilalommal dacolva, tevékenyen kivették részüket a kommunista pártért folyó harcból.

A „nehezebb" elvtársakat, akik felelős beosztásban voltak a Tanácsköztársaság idején, tovább küldték Csehországba, mert fennállt annak a veszélye, hogy a helyi rendőrség letartóztatja és átteszi őket a közeli határon, egyenesen a Horthy-pribékek kezébe.

Anyám, aki időközben ismét pékséget bérelt, ebben a munkában sokat segített nekünk. A különösen veszélyez-

tetett elvtársakat egy-két napra nálunk bújtatta el. Erre a legjobb lehetőséget a lisztraktár és a fásszín nyújtotta, minthogy a pékség használatára mindig nagy mennyiségű ölfa állt hasábba rakva. Közben meg tudtuk szervezni az illető elvtárs továbbszállítását.

November 1-én tartottuk meg Losoncon a Tanácsköztársaság bukása utáni első vezetőségválasztó taggyűlést. Csehszlovákiában akkor még nem volt kommunista párt, de már érezhető volt a munkásság forradalmi részének erjesztő hatása az egész mozgalomra. Ez a Magyar és a Szlovák Tanácsköztársaság következményeként egyaránt megvolt a szlovák és a magyar nemzetiségű munkások soraiban, hiszen szlovák földön is alakult 1919-ben, Anton Ianousek cseh kommunista vezetésével Szlovák Tanácsköztársaság azokon a területeken, amelyeket a magyar Vörös Hadsereg felszabadított a csehszlovák burzsoá haderők megszállása alól.

A taggyűlés két tételt szögezett le: 1. a III. (Kommunista) Internacionálé álláspontján állunk; 2. a Szociáldemokrata Párt marxista balszárnyához tartozunk. Emellett kitartott nemcsak a pártszervezet, hanem az egész munkásság. A határozatot nem ismerte el a Pozsonyban székelő Szlovák Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetése. Le is küldték hozzánk dr. Dérer későbbi igazságügy-minisztert, azzal a megbízással, hogy csináljon „rendet", de ő bizony kudarcot vallott.

A városi pártbizottságba, amely egyben a járás vezetésével is meg volt bízva, engem is beválasztottak. Két feladatot róttak rám: a jegyzőkönyvet vezetni és a kommunista (akkor még szociáldemokrata, majd később a „szociáldemokrata marxista baloldalhoz" tartozó) ifjúsági szervezeteket létrehozni. Ez utóbbinak nagy kedvvel feküdtem neki. Losoncon néhány hónap múltán több mint ötszáz kommunista ifjúmunkást számoltunk. A szervezés kiterjedt a járás községeire is. Azon a télen a hét egy-két estéjét mindig valamelyik faluban töltöttem a szegényebb parasztlegények között. (Az ötvenes évek derekán meg-

látogattam egyet közülük, Lackó elvtársat, új lakhelyén, a Börzsönyben. Megismerkedtem az unokáival is.) Most már nem tudom, Pozsonyból vagy Kassáról kaptam-e csakhamar felszólítást, hogy vegyem át az ifjúsági szervezet dél-szlovenszkói kerületének a vezetését. Ez 1920 júniusában meg is történt. Irodalmat akkor még csak Bécsből kaptunk, a magyar kommunista emigráció központjából. Ez sokat segített, de azt a hiányt nem pótolta, hogy a szlovák ajkú ifjúságnak egyelőre nem volt saját nyelvű szocialista irodalma.

A Magyarországon nehéz körülmények között folyó illegális munkát azzal segítettük, hogy a Bécsben megjelenő „Vörös Ujság"-ot és „Proletár"-t Somoskőújfalunál átküldtük a határon a megjelölt címekre. Ezt a munkát egy különleges csoport végezte. Az én szerepem ebben az ellenőrzésre szorítkozott.

A POZSONYI IFJÚSÁGI KONGRESSZUS

A csehszlovák munkásosztály soraiban lassanként visszaszorultak a nacionalista elemek, és mindinkább előtérbe nyomult az osztályharc. 1920 nyarán Szlovákiában, de országszerte is magasra hágott a munkanélküliek száma, munkanélküli-segélyt azonban nem adtak. Szlovákia városaiban tömeges éhségtüntetések törtek ki. Losoncon kétszer szerveztünk ilyen tömeges tüntetést, az egyik a rendőrséggel való heves összecsapással végződött.

A harcnak sok helyen, így városunkban is új szervezeti formája jött létre ebben az időben: a tanácsok. Ezek a hatalom megragadásának szerveivé válhattak volna, ha lett volna olyan erő, amely központilag összefogja és irányítja harcukat, de erre még a „marxista baloldal" vezetői sem vállalkoztak; még kevésbé ismerték fel a dolgozó tömegek a tanácsok jellegét. Így a tanácsok az élelmezési nehézségek leküzdésének, a munkaalkalmak megteremtésének és az áruzsora letörésének a szervei maradtak, hogy azután

nem sokkal később egyáltalán megszűnjenek létezni. A Losoncon létrejött munkástanács sem ment tovább a gazdagok éléskamrájának a kiürítésénél és az élelemnek a munkanélküliek között való szétosztásánál.

Ugyanakkor a munkások és a szegényparasztok figyelme világszerte a Szovjetunió felé fordult, amely élethalálharcát vívta a belső ellenforradalom és az imperialista intervenciós seregek ellen. A külső helyzet és a belső válság ilyen összetalálkozása, nemzetiségre való tekintet nélkül, gyors radikalizálódást, balratolódást hívott elő Csehszlovákia egész munkásosztályában. Magától értetődő, hogy ilyen körülmények között hevesebbé kellett válnia a harcnak a kommunista párt létrehozásáért is.

Az 1920-as májusi parlamenti választásokon az egységesnek már nem mondható, de még egységes szervezettel rendelkező Szociáldemokrata Párt indult. Helyenként változóan, hol a III., Kommunista Internacionálé, hol a Csehszlovák „magasabb rendű demokrácia" opportunista platformjával léptek a tömegek elé a jelöltek. A választások eredménye koalíciós kormány lett, melyben a jobboldali szociáldemokraták nagy súllyal vettek részt. Losoncon a III. Internacionálé platformja a szavazatok több mint ötven százalékát nyerte el. De egész Szlovákia és Kárpátalja választóinak jelentős része tett ekkor hitet a proletárforradalom mellett.

Ugyanazon év szeptember 5-én a nemzetközi ifjúsági nap ötödik évfordulóján ült össze Pozsonyban a szlovákiai ifjúsági kongresszus. Tanácskozásait a szoros együttműködés gondolata jellemezte a csehországi ifjúsági mozgalommal, melynek megfigyelői jelen voltak a kongresszuson. Egyik fő kérdése a tanácskozásnak az volt, hogy a szlovákiai ifjúsági szövetség haladéktalanul felvegye-e a kommunista elnevezést, vagy sem. A vélemények megoszlottak, de a vita elején még látni lehetett, hogy a nagy többség a kommunista név azonnali felvétele mellett állt.

Leírom a magam álláspontját. Néhány más elvtárssal

együtt, felszólalásomban elvben a kommunista név felvétele mellett foglaltam állást, de óvatosságra intettem. Azt javasoltam, hogy várjunk addig, amíg a kommunista párt megalakul, mert különben a burzsoá pártokból és jobboldali szociáldemokratákból álló, egyre reakciósabb politikát folytató koalíciós kormány feloszlatja és illegalitásba kergeti a szlovákiai ifjúsági szövetséget, s így megfosztja a tömegek közötti hatékonyabb agitáció lehetőségeitől. Ezt azzal megtoldva javasoltam, hogy a kongresszus szólítsa fel a párt vezetőit a kommunista párt azonnali megalakítására. Csoportunk álláspontja egyben szembenállást jelentett az abban az időben divatos „gyermekbetegséggel", az ifjúsági avantgardizmussal, vagyis azzal a káros elképzeléssel, hogy nem az öregeknek, hanem az ifjúságnak kell vezetnie a forradalmi mozgalmat. De mi akkor erre nem gondoltunk.

Itt mindjárt meg is mondom, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom ezt a káros jelenséget gyorsan leküzdötte.

A pozsonyi kongresszus munkájában részt vett néhány Magyarországról emigrált ifjúsági vezető is, akik részben már a háború alatt, a Galilei-körben kezdték meg forradalmi tevékenységüket, majd a Tanácsköztársaság idején vezetői voltak a kommunista ifjúsági mozgalomnak. Köztük volt Lékai János is, aki a Kommunista Ifjúsági Internacionálét képviselte a kongresszuson.

Lékai már „régi" forradalmárnak számított, mert a háború alatt részt vett a Korvin Ottó vezette forradalmi antimilitarista csoport munkájában, és annak egyik legtevékenyebb tagja volt. Röplapokat írt, és agitált a budapesti üzemekben a háború ellen; antimilitarista sztrájkokra hívta fel a munkásokat. A háború alatt sikertelen merényletet követett el Tisza István gróf, a reakciós, háborús uszító magyar miniszterelnök ellen. Az 1918-as októberi forradalom szabadította ki börtönéből. Lékai a bebörtönzés és a sok nélkülözés következtében tüdőbajt kapott, és 1925-ben halt meg az egyik New York-i kórházban.

Végeredményben a kongresszus a kommunista név felvételének elhalasztása mellett döntött, egyidejűleg nyomatékkal felszólította a Szlovákiai Szociáldemokrata Párt marxista balszárnyát, hogy minden lehető módon siettesse a csehszlovák kommunista párt megalakulását. A határozat mindannyiunkat kielégített, s a kongresszus után emelkedett hangulatban fokoztuk agitációnkat és szervező munkánkat a III. Internacionálé ifjú táborának erősítésére. Az igazság kedvéért meg kell mondanom, hogy a szocialista ifjúsági mozgalom Szlovákiában a hajtóerő szerepét játszotta a kommunista párt létrejöttében.

A FENYŐHÁZI PÁRTKONGRESSZUS

Néhány hónappal később, 1921. január 15-én, Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg vértanúhalálának második évfordulóján nyílt meg Fenyőházán (szlovákul: Lubochňe) a Szlovákiai Szociáldemokrata Párt (marxista baloldal) kongresszusa. Közben, egyenes arányban a munkásosztály radikalizálódásával, erősödött a rendőr- és csendőrterror Szlovákiában. A hatóságokkal harc folyt a kongresszus engedélyezéséért. Végül is megadták az engedélyt, hogy azután legyen mit szétverniük; úgy jártunk, hogy egy napi tanácskozás után ránk rontottak a csendőrök, és szuronyt szegezve vetettek véget a kongresszus tanácskozásainak.

A losonci pártszervezet küldötteként vettem részt másodmagammal a pártkongresszuson. Itt ismerkedtem meg a szlovák kommunista mozgalom néhány vezetőjével. Jelen volt a kongresszuson Karl Kreibich, a szudétanémet kommunisták vezetője, aki gyújtó hatású beszédben emlékezett meg a német fehérterroristák által meggyilkolt Karl Liebknechtről és Rosa Luxemburgról, a német forradalmi proletariátus e két lánglelkű vezéréről.

A fenyőházi kongresszus tanácskozásainak legfontosabb tárgya a III. Internacionáléhoz való csatlakozás volt. A

csatlakozás feltétele a Kommunista Internacionálé II. kongresszusán kidolgozott huszonegy felvételi pontnak az elfogadása volt.

Minthogy a feltételek 17. pontja úgy hangzott, hogy a csatlakozó párt neve: „kommunista párt, a III., Kommunista Internacionálé szekciója" kell hogy legyen, és a szlovákiai „marxista baloldal" vezetői a névváltoztatásra még nem akarták magukat elhatározni, a döntés formailag egyelőre csak elvi jelentőségű lehetett. Elvileg a csatlakozást a küldöttek lelkesen, és úgy emlékszem, egyhangúlag határozták el. Azonban a névváltozás kérdése parázs vitát váltott ki.

A kongresszus egyik befolyásos figurája Surányi, a szociáldemokrata baloldal egyik Kassa kerületi képviselője volt, aki később a jobboldali szociáldemokrata munkásárulók táborában kötött ki. Az ifjúsági mozgalom három képviselője, akik szeptemberben megjártuk a pozsonyi ifjúsági kongresszust, és velünk együtt az egyik pozsonyi párttitkár, megegyeztünk, hogy követelni fogjuk a „kommunista párt" elnevezés azonnali felvételét. Minthogy a csoport három másik tagja magyar emigráns volt, én pedig, losonci illetőségemnél fogva, nem számítottam emigránsnak, engem bíztak meg azzal, hogy jelentkezzem szólásra, és képviseljem közös álláspontunkat. Ez megtörtént.

Fő érvünk az volt, hogy az imperialisták intervenciója a fiatal orosz szovjetköztársaság ellen veszedelmes méreteket öltött, hogy a lengyel burzsoá hadsereg támogatására, amely akkor minden erejével támadta a szovjethatalmat, főleg Franciaországból, de más kapitalista országokból, köztük Csehszlovákiából is, egyik szerelvény a másik után fut át csehszlovák területeken hadianyaggal, hogy Csehszlovákiát felvonulási területnek használják fel Szovjet-Oroszország ellen, s ezért szükség van a kommunista pártra mint a Kommunista Internacionálé szekciójára, amely megtisztulva az áruló jobboldaliaktól, megszervezi a munkástömegek és a vasutasok akcióját a szovjethata-

lom oldalán. Ez az érvelés teljesen megfelelt a valóságos helyzetnek. Akkor a kommunista pártra már sürgősen szükség volt.

A kérdés éles felvetése eléggé felkavarta a kedélyeket a kongresszuson. Javaslatunkat a küldöttek többsége lelkesen helyeselte, azonban Surányiéknak, azaz a szociáldemokrata baloldal vezetői befolyásos részének sikerült megakadályozni, hogy a többség azt meg is szavazza. Még emlékszem Surányi „ellenérvére":

– Nem írhatjuk elő Šmeráléknak, hogy mit csináljanak – mondotta.

Dr. Bohumil Šmerál, a kiváló képességű kommunista politikus volt ugyanis a cseh marxista baloldal vezetője. Ő abban az időben már a III. Internacionálé és Lenin feltétlen híve volt, és a kladnói bányavidék cseh kommunistái, Antonín Zápotockýval az élen, nagy befolyást gyakoroltak politikai magatartására.

Ma, visszatekintve azokra az időkre, úgy gondolom, hogy a szlovákiai, magukat baloldalinak nevező opportunistákat meglephette a cseh balszárny 1921 májusi konferenciáján hozott döntés, amely kimondta Csehszlovákia Kommunista Pártjának megalakulását és a különböző nemzetiségű kommunista pártszervezetek egyesítésének szükségességét.

Az egyesülési kongresszus 1921 október végén – november elején zajlott le. Ez sorsdöntő esemény volt Csehszlovákia proletariátusának életében. A különböző nemzetiségű kommunisták egy pártba való tömörítése megtízszerezte erejüket, és abban az időben az egyesülés teremtette meg a feltételeket a kommunisták helyes nemzeti politikájának kialakításához.

A fenyőházi csendőrterror, a letartóztatások és internálások hátterében a tovább éleződő gazdasági és politikai harc állt. Egymást érték a politikai tüntetések és sztrájkmozgalmak: ezek a mozgalmak az 1920 decemberi általános sztrájkban kulmináltak. A gyárak országszerte leálltak, a vasutasok megtagadták a hadianyag-szállítást a Szovjet-

unió ellenségei számára. Ez hősies kiállása volt a csehszlovák munkásosztálynak az Oroszországi Szocialista Szovjet Köztársaság mellett.

TÖMLÖC

Nem lepett meg, amikor három héttel a fenyőházi kongresszus után a rendőrség letartóztatott. A besztercebányai börtönbe szállítottak. A vád: kommunista irodalom terjesztése. (Főleg a Bécsből címemre küldött magyar nyelvű ifjúsági kommunista irodalomról volt szó.) Ezen nem volt mit tagadni, és a tagadás nem is lett volna helyénvaló. Pártunk, ifjúmunkás-szervezetünk legális volt, jogait csak úgy tudtuk megvédeni, ha minden tag büszkén vallotta magát tevékeny kommunistának, és vállalta a következményeket. Amikor megkérdezték, hogy milyen nemzetiségűnek vallom magam, azt válaszoltam: „magyar internacionalista vagyok". Ezen nevettek is, meg csodálkoztak is. De ki törődött azzal? Abban az időben gyakran adtunk hasonló válaszokat; hangsúlyoztuk internacionalista hitvallásunkat. Mi, kommunisták, rövid idő alatt nagy eszmei átalakuláson mentünk keresztül. Nemzetköziségünk eszmei megalapozására főleg a Tanácsköztársaság alatti élményeink hatottak. A szovjet példa tanítása, a közös harci érdek és szövetség a szovjet Vörös Hadsereg és a magyar Vörös Hadsereg között, a világforradalom győzelmében való reménykedés és népünk sorsának egyre tudatosabb összekapcsolása ezzel a győzelemmel, alapvető tényezők voltak ebben. Ugyanakkor egyre tudatosabbá vált bennünk az is, hogy a soknemzetiségű új államban, Csehszlovákiában, csak a különböző nemzetiségek proletariátusának szoros összefogásával tudunk ellenállni az uralkodó burzsoázia fokozódó nyomásának, s csak így harcolhatunk eredményesen a szocialista forradalomért.

Ujjlenyomatot a börtönben nem adtam; fényképezni

nem hagytam magam. Tiltakoztam ellene, hogy politikai fogollyal úgy bánjanak, mint bűnözővel. Később hasznomra vált, hogy nem maradt a csehszlovák büntető szerveknél nyom rólam. Máig is sajnálom azonban, hogy szabadulásom után nem folytattam a börtönben megkezdett angol nyelvtanulást, az ott töltött idő pedig túlságosan rövid volt ahhoz, hogy valamire is vigyem ezen a téren. Mindössze három hónapot töltöttem Besztercebánya és Pozsony zárkáiban. Annyira ítéltek el. Egyébként sem volt a börtön különösen unalmas hely. Időnként dörömböltem az ajtón, míg a börtönigazgatóhoz nem vezettek valamilyen követelésem meghallgatása végett, s ez gyakran előfordult. Hol az otthonról kapott könyvek lefoglalása, hol a dohány megvonása vagy a rossz koszt miatt csaptam lármát.

A pozsonyi börtönben megtudtam, hogy a női osztályra egy elvtársnőt hoztak be, akit forradalmi felhívás papírravetése miatt sötétzárkába vittek. Persze, az elvtársnőnek mint friss fogolynak semmi lehetősége nem volt rá, hogy a szöveget kijuttathassa, meg nem is volt szükség az ilyesmire ott, ahol a párt legálisan működött és sajtóval rendelkezett.

Felháborodva az elvtársnővel szemben alkalmazott durvaságon, dörömbölni kezdtem az ajtón. Az igazgatóhoz vezettek. Magyar ember volt – mint a fogházőrök többsége –, és harmincéves fogházi szolgálat után lépett elő igazgatóvá. Mikor erélyesen követeltem, hogy a szóban levő elvtársnőt engedjék ki a sötétzárkából, dühbe gurult, ordítozni kezdett:

– Az isten verte volna meg, aki kitalálta azt a szót, hogy tömlöc . . . – Dühösen visszaküldött a cellámba, de az elvtársnőt is kiengedte a sötétzárkából.

Abban az időben az ilyenfajta közbelépés gyakran segített, mert a kommunista mozgalomnak, amellett, hogy sajtója volt, amelyben a börtönökben végbemenő kegyetlenkedéseket le lehetett leplezni, és széles körben hangu-

latot lehetett kelteni egyes kegyetlenkedők ellen, jelentős erkölcsi tekintélye is volt.

Egy ízben, a galántai földmunkássztrájk idején – ez 1921 áprilisában lehetett –, hatvan földmunkást hoztak be a pozsonyi börtönbe. Ekkor engem gyakori dörömbölésem miatt már ún. irodai munkára fogtak, alsóruha-kiosztó lettem, ami lehetővé tette, hogy a férfiszektor folyosóin szabadon járjak. Megszerveztem a földmunkások kapcsolatát egymás között és a külvilággal. Egy Csizmadia nevű fogházőr volt az összekötőnk a párttal, aki ezt a szolgálatot a kommunisták iránt érzett rokonszenvből végezte. A pozsonyi börtönben ismerkedtem meg a magyar vasmunkás Fiedler Rezsővel, a Tanácsköztársaság honvédelmi népbiztos-helyettesével és Staszny ruttkai vasutassal, akit a decemberi sztrájk miatt öt évre ítéltek el.

Szabadulásom után eltökéltem, hogy megismerkedem a marxizmus tanaival. Elővettem Marx Károly „Tőké"-jének első kötetét, és eljutottam benne a „Pénz elméleté"-ig. Tovább nem, mert a „Pénz"-t nem értettem meg. Becsuktam hát a „Tőké"-t, és csak öt év múlva vettem újra elő. Elolvastam Lenin „Állam és forradalom" című írását, s az lett a katekizmusom. Szorgalmasan tanulmányoztam a Kommunista Internacionálé II. és III. kongresszusának az anyagait és egyéb kiadványait. Ezekből előadásokat is tartottam, főleg az ifjúsági szervezetek tagjai számára.

A gépgyárból való menesztésem óta egy építésznél, utána a munkás fogyasztási szövetkezetben, majd egy szállítási vállalatnál találtam munkát. Időnként munka nélkül voltam és anyám támogatására szorultam. (Apám akkor már nem élt.)

A KOMMUNISTA IFJÚSÁGI MOZGALOM

AZ ELSŐ EGYSÉGES KONGRESSZUS

Az 1921 februári ifjúsági egyesülési konferencia elvi döntést hozott; a tényleges szervezeti egyesülés a Kommunista Ifjúsági Szövetség 1922 januárjában Prágában megtartott kongresszusán történt meg. Ez a kongresszus arányainál és jellegénél fogva nagy élmény volt számomra. Együtt volt a cseh, a szlovák, a szudétanémet és a magyar ifjúság több száz küldötte, akik egységes akarattal üzentek harcot a burzsoá hatalomnak és tettek hitet a Kommunista Internacionálé elvei mellett. A németországi ifjúsági szövetséget a hitleristák által később meggyilkolt Eugen Schönhaar, továbbá Alfred Kurella és Fritz Reussner elvtársak képviselték. Kurella a kongresszuson egyben a Kommunista Ifjúsági Internacionálé megbízottja is volt. Ezen a kongresszuson ismertem meg a cseh ifjúság olyan kiváló vezetőit, mint Ján Šverma, Václav Kopecký, Jaromir Dolánský és másokat; a szudétanémetek közül Bruno Köhler elvtársat; a magyar tanulóifjúságot többek között Zamek Ferenc egyetemi hallgató képviselte.

A kongresszus érdeme az egész csehszlovák kommunista ifjúsági mozgalom internacionalista forradalmi alapokon való egyesítése mellett az volt, hogy konkrét útmutatásokat is kidolgozott az ifjúság politikai és gazdasági harcára, a nevelő és oktatási munkára, valamint a gyermekmozgalom megszervezésére vonatkozóan. A kongresszus irányvonala összefüggött a megváltozott világhelyzettel. Egyrészt ekkor már nyilvánvaló volt, hogy az imperialisták intervenciós hadjárata a fiatal orosz szovjetköztársaság ellen kudarcot vallott és vele együtt az ellenforradalom is, s hogy a szovjethatalom Oroszországban

megszilárdult. Másrészt azt is látni kellett, hogy a burzsoá uralom megdöntésének a határideje a kapitalista államokban eltolódott. Szívós, hosszan tartó és bonyolultabb körülmények között folyó harccal kellett számolni, ami a kommunistáktól nem a direkt rohamot, hanem a tömegek közötti fáradhatatlan szervező és felvilágosító munkát követelte mint olyan feladatot, amelynek a helyzet objektív alakulásával együtt meg kell teremtenie a feltételeket a későbbi rohamhoz. Ez azt jelentette, hogy a forradalmi lendületet fenn kell tartani, de úgy, hogy a megváltozott objektív adottságokkal számolunk. Ezeket a feladatokat vitatta a kongresszus napokon át, és egységes határozatokat fogadott el.

A központi vezető szerv megválasztásánál érvényre jutott a nemzeti egyenjogúság elve. Központi titkárként a kongresszus két cseh, egy szlovák, egy német és egy magyar elvtársat választott meg; azért két cseh nemzetiségűt, mert a köztársaságban a cseh lakosság száma csaknem elérte az összes többi nemzetiségűek számát együttvéve, és a cseh ifjúsági mozgalom erősebb is volt a németnél vagy a szlovák–magyarnál. Cseh titkárok lettek – bizonyos, rövid időn belül végbement személyi változások után – Ján Šverma és Jozef Michal, német titkár Bruno Köhler, a szlovák ifjúságot a titkárságban egy Stolcz nevű elvtárs képviselte. Magyar titkárnak személyemet választotta meg a kongresszus. Lapot minden hónapban adtunk ki cseh, szlovák, német és magyar nyelven.

PÁRT ÉS IFJÚSÁG

Feladatunkat roppant komolyan vettük. Persze, mi nem csináltunk mindent jól, sőt, tapasztalatlanságunk következtében, elég gyakran követtünk el butaságokat. Gyakran volt nálunk „az óhaj a gondolat atyja", és ennek következtében nem mindig vettük tekintetbe a lehetősége-

ket. Mégis sikerült az új viszonyok között is aktív kommunista ifjúsági tömegmozgalmat kifejlesztenünk.

Az ifjúsági központ egy házban volt a pártközponttal, a Myslikova utca 8. szám alatt, Prágában. Minthogy ebben az utcában volt a párt központi lapjának, a „Rudé Právo"-nak a szerkesztősége, kiadóhivatala és nyomdája is, a Myslikovát általában a kommunisták utcájaként ismerték. De ha itt „házról", párt- és ifjúsági központról beszélünk, tévedne, aki valami nagy épületet, termekkel és irodákkal képzelne el magának. Csehszlovákia Kommunista Pártjának tagjai és hívei a csehszlovák munkások, szegényparasztok és értelmiségiek jelentős tömegeit alkották. A párt taglétszáma jóval nagyobb volt, mint a Szociáldemokrata Párté, és nagy szakszervezetek, így a vegyipari munkások és a mezőgazdasági munkások szakszervezete osztatlanul mögötte állítak. Erős képviselete volt a csehszlovák parlamentben. Mégis, központi irányító szerve egy udvari, földszintes lakásban húzódott meg; más székház fenntartására, legalábbis egyelőre, nem volt anyagi lehetősége. A pártközpontnak, emlékezetem szerint, aligha állt rendelkezésére négy szobánál több, amelyben helyet talált a titkárság, a Kommunista Sajtó Iroda, egy-két folyóirat szerkesztősége, de még a forradalmi szakszervezeti politika elvi irányítója is. Ha oda valaki be akart menni, senki sem tartóztatta fel az ajtóban, hogy megkérdezze, kihez és miért megy, ellenben mindjárt az első szobában beleütközhetett Stanislav K. Neumanba, aki a cseh költészet egyik kiválósága volt, s abban az időben irodalmi folyóiratok mellett a cseh nyelvű gyermekújságot is szerkesztette; ugyanabban a szobában dolgozott F. C. Weisskopf, a neves prágai német költő, aki mint az említett sajtóiroda szerkesztője diktált szüntelenül híreket és kommentárokat az írógépbe.

A párt elnöke dr. Bohumil Šmerál, központi titkára pedig Antonín Zápotocký, a Csehszlovák Köztársaság későbbi elnöke. Dr. Bohumil Šmerállal futólag még fogunk találkozni ezeken a lapokon. Mint a párt osztályharcos

képviselője, sokszor hallatta hangját a bécsi parlamentben, és nem véletlen, hogy ő volt az, aki a háború után a kladnói (nagy bányavidék Prága közelében) kommunistákkal szövetkezve, a baloldali többségi szociáldemokraták élére állt, majd később – mint már jeleztem – a Csehszlovák Kommunista Párt megalapítója lett. Šmerál nemcsak mint pártvezér, de mint a cseh munkásmozgalom kiemelkedő szónoka és publicistája is nagy népszerűségnek örvendett.

Mondanom sem kell, hogy estefelé a Myslikova utcai ház olyan volt, mint egy galambdúc, jöttek-mentek a különböző szervezetek és üzemek képviselői. Nyitva állt mindenki számára. Annyi előnye volt ennek a „székháznak", hogy a ház utcai részén egy kis vendéglő is működött, Horejsi mesterrel mint tulajdonossal, ahová – ha már a párthelyiségben nem fértek el a látogatók – be lehetett térni egy pohár sörre, és megbeszéléseket vagy esetleg pártgyűléseket tartani.

Az ifjúsági központ egy tizenkét-tizenhárom négyzetméter nagyságú helyiségben nyert elhelyezést, amelynek egyetlen ablaka a zárt folyosóra nyílt. Ezért állandóan villany mellett dolgoztunk, és friss levegőt sehonnan sem kaptunk. Ráadásul szobánkban volt az egész párt- és ifjúsági apparátus kézmosását szolgáló egyetlen vízcsap.

A jelzett helyiségben nappal öt titkár, egy politikai munkatárs, egy adminisztrátor és két gépírónő foglalt helyet, estefelé kiegészült a létszám még legalább két-három egyetemistával, akik Zamek barátommal, a kitűnő diákpropagandistával az élen szorgoskodtak körülöttünk. Szerencsére mi, titkárok, nem mindig ültünk az irodában. A vidéket jártuk vagy esti gyűlésekre mentünk. Mégis gyakran előfordult, hogy nyolcan-tízen szorongtunk annak a kis szobának az áporodott levegőjében, amelynek a berendezése mindössze két nagyobb asztal, egy-két papírokkal tele szekrény és megfelelő számú szék volt. Nemcsak lélegzeni nem lehetett olykor, de még mozdulni sem. Sok dolgunk miatt legtöbbször még este kilenc-

tíz órakor is ott lehetett találni bennünket. Csak délben lélegeztünk fel egy kicsit, amikor átmentünk Horejsi uramékhoz ebédelni. Úgy gondoltuk, hogy minél kényelmetlenebbül élünk, annál jobban hasonlít életünk a hivatásos forradalmárokéhoz.

Egy időben hárman laktunk együtt egy Ulrich nevű vasutasnál, aki Masaryk–Beneš cseh szocialista pártjához tartozott ugyan, de bennünket úgy szeretett ő is, a felesége is, mintha saját fiaik lettünk volna. Én olyan ágyon aludtam, amelyben nappal egy pincér hált, a többiek is ilyen ágyrajárók voltak. Ulrichot magát a szolgálata miatt ritkán láttuk, de a felesége, ha csak nagyon későre nem járt az idő, este megvárt bennünket, ha másért nem, hát azért, hogy kedvesen megszidjon, mert „agyondolgozzuk" magunkat.

A vacsorát irodánkban fogyasztottuk el. A pénzt összeadtuk, rendszerint kenőmájast vettünk, harminc-negyven dekányit, mert az volt a legolcsóbb, és friss kenyeret hozzá. A kenőmájas fel volt szeletelve, felvagdaltuk a kenyeret is annyi darabra, ahányan voltunk. Az ételhez hozzányúlni csak a megadott jelre volt szabad, akkor aztán nekirontottunk, és „aki kapja, marja" alapon egy darab kenyér és néhány szelet a kenőmájasból jutott mindenkinek.

Egyszer – ez még az elején volt – a nagy tekintélynek örvendő Šmerál elvtárs magához hívatott – én voltam ugyanis a legidősebb az ifjúsági titkárok között –, és a lelkemre kötötte, hogy a fiataloknál és mindenekelőtt magunk között nagyon vigyázzunk a jó erkölcsre, mert az borzasztóan káros lenne, ha a kommunista ifjúsági vezetőkről kiderülne, hogy bármilyen tekintetben is laza életmódot folytatnak. A munkásnép az ilyesmit megveti, mondotta, és nem bocsátana meg nekünk. A dolog politikailag elviselhetetlen lenne a párt számára, tette hozzá, s azzal fejezte be, hogy ha ő erkölcsi lazaságot tapasztalna valakinél, akkor annak el kellene hagynia a helyét, vagy ő maga menne el.

Ennyire szigorú beszédre nem volt szükség, habár az

ilyenfajta figyelmeztetés sosem árt a fiataloknak Biztosítottam Šmerált, a párt teljesen megbízhat bennünk, ifjúsági vezetőkben e tekintetben is, és azon leszünk, hogy a kommunista erkölcs az ifjúsági mozgalom egyik erényévé váljon. Elmondtam titkártársaimnak, hogy miről volt köztünk szó. Mondanom sem kell, hogy sok tréfa kerekedett ennek nyomán, de azért a valóságban mindenki komolyan vette a figyelmeztetést, és érvényt is szerzett neki. Mindig vidámak voltunk, de laza életmódot nem engedtünk meg magunknak.

Olthatatlan tudásszomj gyötört bennünket, mert láttuk, hogy keveset tudunk. Mindent elolvastunk, ami a kommunista világmozgalomról a kezünkbe került. Emlékszem, 1922 késő őszén kaptam meg a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusának magyar nyelvű jegyzőkönyvét. Ekkortájt, talán másfél hónapon át, egyedül laktam egy egészen jól berendezett szobácskában. Este tíz óra tájban leültem a dívány sarkába, és reggelig minden fontos beszámolót és vitabeszédet elolvastam. Egyszerűen nem tudtam letenni a könyvet a kezemből, annyira érdekes volt számomra. Reggel hét órakor megmosakodtam, Horejsiéknél megreggeliztem, és bementem a központba.

Az egyesülés után a különböző területek ifjúsági szervezetei kicserélhették tapasztalataikat, és könnyebben hozzájutottak a szovjetorosz és a német ifjúsági mozgalmak tapasztalataihoz. Mi, szlovákiai magyarok és szlovákok, sokat tanulhattunk a többiektől az ifjúmunkások gazdasági harcának és az oktatás megszervezésének dolgában; amazok nagyrabecsülték a szlovákiai mozgalom harciasságát, a tömeges tüntetések és a rendőrséggel való bátor szembeszállás taktikáját, s igyekeztek tanulni belőle.

Munkánk színvonala országszerte emelkedett, még nagyobb tömegeket vonzott magához. Mozgalmunk termé-

szetesen kezdte megfeküdni a koalíciós kormány gyomrát: üldözték az ifjúsági szervezeteket, különösen Szlovákiában és Kárpátalján. Ezért ezeken a területeken szervezeteink a valóságban csak féllegális tevékenységet tudtak kifejteni. Minduntalan letartóztattak fiatalokat, házkutatásokat tartottak helyiségükben, és a rendőrség gyakran provokációkat is szervezett ellenük.

Példaképpen mondom el: 1922 nyarán Kassa város valamelyik parkjába a párt nagygyűlést hívott egybe. Erre a gyűlésre a kassai és környékbeli kommunista fiatalok rendezett sorokban vonultak fel, mintegy négyszázan. Valamennyinek a fején cserkészkalap, kezükben pedig hosszú cserkészbot volt. Ezzel az öltözettel, a cserkészmozgalom palástjával próbáltuk meg akkor leplezni a kommunista ifjúsági szervezetet. Jelen voltam mint a gyűlés egyik szónoka, és természetesen az ifjúsági menetben haladtam. A rendőrség ismerte a felvonulás útját, mert azt be kellett jelenteni. A kapitányság előtt is elvonultunk, ahol nem kevesebb, mint száz rendőr várt bennünket gumibotokkal, harcra készen.

Amikor a megbeszélt jelszavakat kezdtük el hangoztatni, közénk rontottak. Ebből hatalmas verekedés támadt, aminek során sok rendőrcsákó a földön maradt, összetaposva. A szöges cserkészbot jobb harci eszköznek bizonyult a gumibotnál. Három-négy fiatalt sikerült nekik csak letartóztatni, a többit kiragadtuk a kezeikből, a nagygyűlést pedig több ezer részvevővel megtartottuk. A hatóságoknak nem volt bátorságuk betiltani a gyűlést, mást nem tehettek, mint hogy körülötte készültségbe helyezték az egész rendelkezésükre álló lovas- és gyalogos rendőrséget. Abban már nagy gyakorlatunk volt, hogy a gyűlés befejezése után miként vegyüljünk el a tömegben, és „merüljünk alá" a város munkásnegyedében, nehogy a rendőrség kezére kerüljünk.

Másik példának álljon itt egy 1922 nyarán megrendezett Teplice Šanov-i tüntetésünk. Ez szudétanémet, gyönyörű fekvésű fürdőváros. A klérus vezette katolikus ifjú-

sági szervezetek egy vasárnapra mindenfelől, az egész Szudéta-vidékről összetoborozták híveiket nagygyűlésre és tüntetésre. Verőfényes júliusi nap volt, szervezeteik a legkülönbözőbb színű zászlók alatt vonultak fel a város egyik központi terére. Volt ott fehér, sárga, kék, zöld, lila és még más színű egyházi zászló százával. A felvonuló katolikus fiatalok száma lehetett tizenötezer. Ezt ők erőpróbának szánták, nemcsak a klérus, hanem a revansizmus, vagyis a harcias német nacionalizmus dicsőségére is.

Nem tudtunk megegyezni a szociáldemokrata ifjúsági szövetséggel, hogy egységesen szervezzünk ellenakciót, így a magunk erejére voltunk utalva, ami egymagában sem volt megvetendő a Szudéta-vidéken. Különösebb erőfeszítés nélkül összehoztunk Teplice Šanovba, ugyanarra az időpontra mintegy ötezer kommunista és szimpatizáló fiatalt, köztük számos, a szociáldemokrata szervezethez tartozó ifjút. A nagygyűlést mi egy másik téren tartottuk meg. Szónokaink megmagyarázták az ellentábor mozgósításának reakciós jellegét. Még a magyar szónokot is lelkesen megtapsolták, pedig annak a szavait senki sem értette ezen a vidéken. Elég az hozzá, hogy elkövetkezett a város utcáin való tüntető felvonulás ideje, mindkét tábor számára.

Megindultak a menetek, mi kerestük a találkozást, és oldalba kapva az ellenfelet, szétszórtuk az egész, jól megtervezett klerikális tüntetést. A csehszlovák államrendőrségnek egyik felvonulás sem volt ínyére, s így hagyta, hogy magunk rendezzük el a dolgainkat. Erre az összecsapásra akkor szükség volt. Meg kellett mutatni a haladó, dolgozó ifjúság erejét az aktívan fellépő nacionalista, klerikális fronttal szemben. A Teplice Šanov-i eset következményeképpen még jobban megerősödött a szudétanémet vidék kommunista ifjúsági mozgalma. Persze hasonló akciókat azokban az időkben a csehek és szlovákok lakta vidékeken is gyakran rendeztünk.

A szlovákiai magyar diákok túlnyomó többségükben Prágában tanultak a cseh vagy a német egyetemen. Közöttük sok jó kommunista volt, de voltak olyanok is, akiknél, mihelyt elnyerték diplomájukat, megszűnt az aktivitás. Ez egyébként nem volt magyar különlegesség. A magyar kommunista diákok szervezeti tevékenységüket a diákszövetségen belül az ún. Kostufrában (Kommunista Diákfrakció) fejtették ki, amely egységes szervezete volt a cseh, szlovák, német és magyar kommunista egyetemi ifjúságnak. A Kostufrában egészséges forradalmi, internacionalista szellem uralkodott. Akkori vezetőiből és tagjaiból több ismert kommunista vezető nőtt ki; egyik irányítója e szervezetnek a már említett F. C. Weisskopf volt.

A magyarok külön is összejöttek, előadásokat, vitákat rendeztek napi politikai kérdésekről, a marxista elmélet egy-egy tételéről, irodalmi esteket is tartottak. Kassák Lajos ebben az időben megfordult Prágában, vagy talán hosszabb ideig ott is tartózkodott. Egy-egy irodalmi esten ő is részt vett. Az ő és Barta Sándor verseit, aki a Kassák által szerkesztett „Ma" csoportjának egyik legtehetségesebb tagja volt, gyakran szavalták a prágai magyar diákok összejövetelein. Haladó egyetemi hallgatóink hittek Kassákban. – A harmincas évek megváltozott Kassákjában bizonyára nem hittek volna. Akkor még én is hittem benne, nemcsak forradalmi írásai miatt, amelyeket 1919 óta ismertem, hanem azért is, mert ismertem nővérét és annak férjét, Bagó betűszedőt, akik tevékeny kommunisták voltak. (Bagó szenvedélyes harcosa volt eszméinknek. Az emigrálás után szakmájában talált munkát városunkban.)

1922-ben néhány hónapon át földimmel, Kudlák Lajossal együtt béreltünk szobát egy idősebb özvegyasszonynál, a Károly Egyetem közelében. Kudlák utolsó gépészmérnöki vizsgáira készült, és mellesleg a dadaista stílusú írásnak és festészetnek hódolt. Nagy híve volt Kas-

sáknak. 1919-ben a „Má"-ban förtelmesen értelmetlen írásokat olvastam tőle. Minthogy 1920-ban a losonci pártszervezetben gyakran találkoztunk, és akkor írással nem foglalkozott, azt hittem, kigyógyult az absztrakt-betegségéből. De Prágában rájöttem, hogy nem. Egy este úgy nyolc óra tájban értem haza, és furcsa kép fogadott közös szobánkban. Barátom negyedrajzlapokra vízfestékkel festett. A rajzlapokkal be volt borítva már minden: a két ágy, az asztal, valamennyi szék és az ablakpárkány. Mintha futószalagon gyártotta volna a festményeket, ott feküdt belőlük már vagy negyven darab. Megkérdezem a barátomat:

– Lojzi, te mit csinálsz?

– Nem látod? Festek!

– Mit?

– Nézd meg! – válaszolt szigorúan.

Persze, akkor már nézegettem a képeket, de semmi érthetőt nem láttam rajtuk. Egyszerre csak felemel egy lapot, elém tartja, és megkérdezi:

– Ez mit asszociál benned? – Nézem egy ideig, azután azt mondom neki:

– Nem asszociál bennem semmit, de a legjobban pipafüstre hasonlít.

– Bolond vagy te, nem értesz hozzá . . ., ez az Üveg! – kiáltja magabiztosan. – Na – gondoltam –, nesze neked absztrakt festészet! Nem akartam nagyon megbántani Lojzi barátomat – idősebb is volt nálam évekkel –, így hát nem vitatkoztam tovább. Meg aztán arra is gondoltam, hogy ez a „festészet" neki nem annyira szívügye, mint inkább a kenyere. Barátom nagyon szegény családból származott, otthonról semmi segítséget nem kapott, így műszaki rajzokat készített mások számára, vagy az effajta „festészettel" kereste meg a betevő falatját. A lapokat tízesével két kartonlap közé rakta, beragasztott pertlivel összekötötte, és albumként árusította. Ha ötven koronát megkapott egy albumért és tízet nagy nehezen eladott belőlük a kávéházakban ülő „műpártolóknak", a

haszonból megvolt szűkösen a havi kosztra valója. Diplomája megszerzése után Kudlák barátom is úgy eltűnt közülünk, mintha a föld nyelte volna el.

MI AZ ÁRU?

A szlovák és magyar ifjúsági vezetők számára 1923 áprilisában Ruttkán illegális tanfolyamokat szerveztünk, amelyeknek a vezetésével engem bíztak meg. A hallgatók száma a párhuzamosan futó tanfolyamokon tizenkét-tizenöt fő volt. A tananyagot mi magunk állítottuk össze; ebben a jó szándék és a szükségletek vezéreltek bennünket. Azon spekuláltunk természetesen a legtöbbet, hogy milyen témákat válasszunk a mintegy háromhetes tanfolyam számára. A politikai gazdaságtan alapfogalmainak tisztázása – gondoltuk – nem maradhat el. Azonkívül meg kellett magyarázni az Internacionálé és a párt legfontosabb határozatait, az ország belpolitikai fejlődését, az ifjúsági mozgalom feladatait. Lett volna tehát téma akár három hónapra is. Kiválasztottuk hát a legfontosabbakat, és hozzátettünk még valamit, ami véleményünk szerint semmiképpen sem maradhatott el: a retorikát. Ez utóbbi nem volt más, mint a gyakorlati agitáció megtanulása. Ezt úgy oldottuk meg, hogy esténként több ízben összegyűjtöttük a ruttkai kommunista fiatalokat, akik előtt a hallgatóknak egy-egy aktuális harci kérdésről, például a tanoncok munkaidejéről és bérezéséről, az ingyenes iskolai oktatásról vagy másról beszédet kellett mondaniuk. A szónoknak fel kellett állnia egy asztalra és onnan beszélnie, éspedig jegyzet, sillabusz nélkül, ami akkor egyébként természetes volt, mert minden szónok így beszélt.

A tanfolyamokon négyen adtunk elő: két szlovák és két magyar ifjúsági vezető. Gondot okozott a politikai gazdaságtan előadása. Ehhez a témához nem voltunk felkészülve. Magyar előadó barátom ugyan mondogatta, hogy ő már olvasta a „Tőké"-t, és tudja is. Gondoltam,

egy pár kérdésből levizsgáztatom. Megkérdeztem: Mi az áru? (Erre még emlékeztem.) Elkezdte mondani: a kapitalista társadalomban minden áru, aminek használati értéke van (ez volt az első hiba), és úgy konkretizálta, hogy áru minden, amit megeszünk, a ruhánk, a lakásunk, aztán beletüzesedett és hozzátette, hogy áru a víz, a levegő... (ez volt a második hiba). Összevitatkoztunk, és persze, úgy döntöttem, hogy nem adhatja elő a politikai gazdaságtant, mert nem tudja.

Gondoltam egyet, és szóltam az akkor Ruttkán dolgozó Klement Gottwaldnak, a Kommunista Párt későbbi főtitkárának, aki a felszabadulás után öt éven át, haláláig, a Csehszlovák Köztársaság elnöki tisztségét töltötte be. Abban az időben Gottwald elvtárs a párt által kiadott szlovák politikai, irodalmi és sportfolyóiratoknak volt a szerkesztője. Nagyon tehetséges és már akkor jól képzett, különösen irodalmilag képzett, fiatal munkásforradalmár volt; akkor lehetett huszonhetedik évében. Cseh anyanyelvén kívül tökéletesen beszélt és írt szlovákul és németül, egy keveset magyarul is tudott.

A vasúti vendéglőben egy pohár sör mellett ültünk, megkérdeztem, nem tudná-e előadni a szlovák tanfolyamon a politikai gazdaságtan néhány alapfogalmát. Gondolkozott és megkérdezte:

– Mikor kellene elkezdeni?

– Három nap múlva – mondtam. Nagy örömömre elvállalta.

Kitűnően sikerült előadásokat tartott, melyeket gyorsírásba vettünk, és lefordítottunk a magyar tanfolyam számára. A nehezebb témákból aligha maradt meg sok a hallgatók emlékezetében, de annyit talán elértünk, hogy felkeltettük érdeklődésüket a rendszeres tanulás iránt. A tanfolyamot ifjúsági nagygyűléssel zártuk.

Ebben az időben a rendőrség már nagyon kerülgetett, de nem tudta, hogy hol keressen. Keveset tartózkodtam

Prágában, többet Szlovákia különböző városaiban. Egyszer Prágában a politikai rendőrség detektívjei bejöttek a Kommunista Ifjúsági Szövetség központjába, amely akkor már a Královská třídán székelt, és éppen tőlem kérdezték meg, hogy hol találhatnak meg engemet. Arcomat nem ismerték. Azt válaszoltam, hogy az „illető" már hetek óta Szlovákiában tartózkodik. Elmentek.

Bejelentett prágai lakásomon nem találtak meg, mert nem oda jártam aludni, mégis egy szombat este odamerészkedtem. Vasárnap reggel két detektív jött a lakásba. Gazdasszonyom, egy levélhordó felesége, nyitott nekik ajtót. Az előszobában megállva megkérdezték, hogy otthon vagyok-e. Tőle is azt a felvilágosítást kapták, hogy hetek óta Szlovákiában vagyok. Pedig össze sem beszéltünk. Okos asszony volt. A detektívek ismét elmentek. A hátterében ennek a lázas keresésnek az állt, hogy 1923 április végén a Beneš-párt lapjaiban kampány indult meg ellenem mint veszedelmes felforgató ellen, aki merényleteket is tervez. A kampányhoz csatlakozott a szociáldemokraták központi lapja, a „Právo Lidu" is. A cél nem csupán az én személyem ártalmatlanná tétele volt, hanem ennél sokkal fontosabb valami: a Kommunista Ifjúsági Szövetséget akarták kompromittálni, ürügyet kerestek a betiltására vagy legalábbis a megbénítására.

Jellemző erre a rendőrség provokációja az eperjesi ifjúsági szervezet ellen. Annak helyiségébe, valószínűleg éjszaka, bombát csempésztek be, majd másnap házkutatást tartottak és „megtalálták" a bombát. A szemérmetlen kampány fokozódott, s ebben a stádiumában már a párt elnöke, dr. Šmerál ellen is irányult, akinek felelősségrevonását követelték. Eperjesen és Kassán több párt- és ifjúsági vezetőt letartóztattak, akik közül később egyeseket a bíróság hamis vádak alapján négy-öt évi fegyházbüntetésre ítélt.

A párt sajtója ellentámadást indított, leleplezte a galád provokációt, de ugyanakkor a pártvezetőség úgy határozott, hogy egy időre menjek emigrációba, mert amennyi-

ben letartóztatnak, mint egy készülő „merénylet" értelmi szerzőjét fognak kezelni, és valószínűleg öt évnél nagyobb fegyházbüntetést mérnek rám. Abban az időben a várható legalább öt évig terjedő büntetés volt a kritériuma az emigrálásnak. A határozatot Zápotocký elvtárs közölte velem. Alávetettem magam, beláttam, hogy az említett provokáció alapján történő perbefogásom, minthogy titkára voltam a szövetség központjának, újabb ellenséges kampányra nyújtana lehetőséget a reakciónak a párt és az ifjúsági szövetség ellen. Illegálisan átléptem tehát a német határt, és Berlinbe mentem.

EGYSÉGFRONT-KÍSÉRLET MAGAS SZINTEN

Berlini emigrációm 1923 májusában azzal kezdődött, hogy immár másodszor életemben – először 1922 őszén töltöttem ott néhány napot – körülnéztem ebben a nyomasztóan nagy városban. De német barátaim nem sokáig hagytak nézelődni. Talán tíz nap sem telt el érkezésem óta, máris bevontak a nemzetközi kommunista ifjúsági mozgalom sűrűjébe. Az történt, hogy tagja lettem a szociáldemokrata II-es és II½-es Internacionálé egyesülési kongresszusára menő kommunista küldöttségnek. Nekem azt mondották: jó, hogy itt vagy, az internacionalizmus szellemében te fogod képviselni a Csehszlovák Kommunista Ifjúsági Szövetséget is, meg a magyar ifjúságot is.

A II. Internacionálé, mint ismeretes, a jobboldali szociáldemokraták által vezetett pártok egyesülése volt. A II½-es Internacionálében olyan pártok és csoportok tömörültek, amelyek a II. Internacionálét túl opportunistának tartották, s ugyanakkor a III., Kommunista Internacionálénak nyílt ellenségeiként léptek fel. A II½-es Internacionálé 1921 februárjában alakult meg, és Fritz Adlert választották meg titkárának. Beletartoztak az ún. ausztromarxisták, egy jelentős német, francia és svájci csoport, a mensevik Martov és mások. A magyarok közül Kunfi Zsigmond és Böhm Vilmos szociáldemokrata vezetők csatlakoztak hozzájuk. A II½-esek nem bírálták elvi alapon a II. Internacionálét, és mint látni fogjuk, 1923 májusában már teljesen be is hódoltak nekik.

A kongresszust május végére Hamburgba hívták össze. A kommunista küldöttség nem volt hivatalos jellegű. Azért nem, mert a II. és II½-es szociáldemokrata veze-

tők a jobboldali nyomás következtében nem fogadták el a Kommunista Internacionálé javaslatát a háború és az elnyomorodás elleni proletár egységfront helyreállítására. Mit lehetett tenni hát? A helyszínen megkísérelni bejutni a kongresszusra és ha lehet, szót kérni.

Mondanom sem kell, hogy ebben a küldöttségben én voltam talán a legkisebb pont; annál nagyobb volt az örömöm. A hamburgi napok alatt megismertem sok európai ország kommunista pártjának és ifjúsági mozgalmának vezető embereit. Részt vettem a küldöttség tanácskozásain, ahol olyan politikai eszmefuttatásokat és érveléseket hallottam a nemzetközi helyzetről és az egységfrontpolitikáról, amilyenekben korábban nem volt részem. Ekkor én napok alatt többet tanultam politikából, mint korábban hónapok alatt.

Hogy rövid legyek: a kongresszus is elvetette a kommunisták egységfront-javaslatát. Elvetette azt is, hogy meghallgassa a kommunisták képviselőjének indokolását a javaslathoz. Ez politikailag egyrészt azt jelentette, hogy a II½-esek, Fritz Adlerrel az élen, maradéktalanul kapituláltak a jobboldal, vagyis a II-esek előtt, másrészt, hogy az egyesülés utáni II. Internacionálé – miként a háború alatt – továbbra is a burzsoá pártok uszályában fog járni.

Mindössze annyit tudtunk elérni, hogy minden napra kaptunk néhány karzatjegyet, amelyekből egy délelőttre nekem is jutott. Ekkor volt először alkalmam hallani a II. és a II½-es Internacionálé korifeusait. Így az angol Thomast, a mensevik vezér Abramovicsot, aki tajtékzott a Szovjetunió elleni gyűlölettől, s minden eszközt szentnek deklarált, mely alkalmas a szovjethatalom megdöntésére. Hallottam Fritz Adler és mások kirohanásait a kommunisták által javasolt egységfront ellen és a szociálsoviniszta II-esekkel való egyesülés mellett. Habár addig is jól ismertem a II½-es Internacionálé megalkuvó politikáját, elég nagy volt a csalódásom Adlerben. Ezen a kongresszuson hallottam tizenkét év után Kunfi Zsigmondot (1911. május 1-én, a tattersallban hallottam őt először be-

szélni), aki az Adler, Otto Bauer által képviselt ausztromarxistákon is túltett a kapitulációs készségben.

Állandó belépője a kongresszusra csak egy kommunistának volt, Alpári Gyulának, aki újságírói minőségben, a kommunisták nemzetközi hetilapja, az „Internationale Presse-Korrespondenz" (Inprekorr) szerkesztőjeként volt jelen. Alpárit ott ismertem meg személyesen. Ő a kongresszus minden ülése után részletesen és alaposan tájékoztatta a küldöttséget a kongresszuson végbemenő vitákról, s ezzel csakhamar a küldöttség legfontosabb figurájává vált. Egy kicsit büszke voltam rá, hogy egy magyar kommunista tölti be ezt a szerepet.

A kongresszusi hét egyik estéjén a hamburgi forradalmi ifjúság nagygyűlésén vettünk részt, amely a Busch Cirkuszban zajlott le. A cirkusz kupolájából egy megvilágított, hatalmas vörös csillag függött alá. A nézőtér zsúfolásig megtelt fiatalokkal, sok ülésen ketten is szorongtak. Valaki a felnőttek közül német nyelven üdvözölte a gyűlést, utána nyolc-tíz különböző nemzetiségű ifjú következett. Be akartuk bizonyítani hallgatóinknak, hogy az egységfront az ifjúsági tömegek számára is döntő jelentőséggel bír.

Az angol szónok volt csodálkozásomra a legtemperamentumosabb. Persze, egy szót sem értettem abból, amit mondott. Engem rá akartak bírni, hogy németül beszéljek. Letagadtam, hogy akár egy kerek mondatot is el tudnék mondani. Végül is belementek, hogy magyarul beszéljek. Iszonyú nagy lámpalázam volt, és csak az a tudat nyugtatott meg, hogy úgysem fogja senki sem érteni, amit mondok. Tévedtem; a gyűlés után két magyar ifjú jött hozzám ismerkedni. A gyűlés, amelyen igazi internacionalizmus nyilvánult meg, nagy élmény volt számomra.

A kongresszust követő vasárnap kétirányú tömegtüntetés tanúja volt Hamburg. Mozgósított a Német Szociáldemokrata Párt és a Német Kommunista Párt is, amelynek hamburgi titkára abban az időben Ernst Thälmann, a hitleristák által később megölt nagy német munkásve-

zér volt. Mindkét oldalon nem kevesebb, mint kétszázezer dolgozó vonult fel. A két menetoszlop útkereszteződésnél találkozott, és teljes hosszában egymás mellett haladtak. Mindkét oldalon ugyanazoknak a gyáraknak vagy dokkoknak a munkásai. Az egyik oszlop a proletár egységfrontot éltette, a másiknak nem voltak harci jelszavai. Ez szemléltető tanulság volt. Senki számára nem lehetett kétséges, hogy a jobboldali szociáldemokraták javaslataink elvetésével hatalmas erők akcióegységét gáncsolták el. Ez tíz évvel később szörnyen megbosszulta magát.

Az egységfront-politikáról egyébként tudni kell, hogy Lenin kezdeményezésére született meg. 1922 áprilisában jelent meg a Kommunista Internacionálé első felhívása a kommunista és szociáldemokrata munkástömegek közös akciójára, a tőke offenzívája elleni védekezés céljából és egy új háború ellen. Ezt a politikát a kommunisták azóta sem adták fel egy percre sem. Az én generációmhoz tartozó kommunisták ideológiájának és politikai ténykedésének egyik alapvető tétele maradt végig a proletariátus akcióegysége, amely a sok kudarc ellenére is utat tört magának a harmincas évek derekán létrejött népfrontmozgalmakban, a második világháború széles Hitler-ellenes frontjában és napjaink hatalmas békemozgalmaiban.

Berlinben 1923 őszéig tartózkodtam. A Kommunista Ifjúsági Internacionálé állományába tartoztam, és részt vettem az ifjúsági politikai irodalom szerkesztésében és kiadásában. Barátaim unszolására itt kezdtem el német nyelven leírni gondolataimat, ami eleinte rosszul ment, sok javításra szorult.

Mozgalmas időket éltem át Németországban. Arról volt szó, milyen kiutat válasszon a német munkásosztály az elvesztett háború, a jóvátételi szállítások, az infláció, az élelemhiány és munkanélküliség okozta válságból: a szocialista forradalmat-e, vagy a versailles-i békeszerződés urai, főleg az Egyesült Államok monopolistái és saját nagytő-

késeik diktálta szolgaságot. A munkásosztály java, a Kommunista Párttal az élen, hősies harcot vívott ebben az időben.

Hamburgban fegyveres felkelés tört ki, amelyet csak véres harcok árán tudott legyőzni a burzsoá hatalom. Szászországban baloldali kormány jött létre, amelyben két kommunista miniszter is részt vett; Berlin is forrongott, de a Szociáldemokrata Párt szövetsége a német monopoltőkével megbontotta a munkásosztály egységét, és ezzel megakadályozta a forradalmi helyzet érlelődését. Végül is felülkerekedett a belső reakció, amelynek segítségével az amerikai monopoltőkések 1924-ben rákényszerítették a német népre a gazdasági béklyóba verését jelentő Dawes-féle „segély"-tervet. Ezzel a politikai helyzet megváltozott Németországban. Az 1923-as eseményeket követően a pártnak éveken át kellett harcolnia legalitása megtartásáért. Számomra az ott töltött öt hónap hasznos politikai iskola volt.

MOSZKVÁBAN

Megörültem, amikor közölték velem, hogy a Kommunista Ifjúsági Internacionálé Végrehajtó Bizottsága meghívott Moszkvába, hogy dolgozzam ott egy ideig. Mindig irigyeltem azokat az elvtársakat, akik Moszkvába utazhattak, akár tanácskozásra, akár huzamosabb időre. Meghívásommal régi vágyam teljesült.

Egy október végi napon érkeztem meg vonattal. Talán a második vagy harmadik napot tölthettem Moszkvában, amikor a Komszomol-szervezet egyik megbízottja, egy széles vállú, zömök fiatalember, tengerész egyenruhában, tolmács társaságában meglátogatott. Keresztnevén bemutatkozott, hogy ő Dimitrij, és meghívott egy aznap esti ifjúsági gyűlésre, amelyen beszámolnék a németországi helyzetről. Megmondtam, hogy vállalom, de én csak ma-

gyarul vagy németül tudok előadni, és megkérdeztem, ki fogja a beszámolót oroszra lefordítani.

– Csak beszéljen németül, én majd lefordítom – szólt Dimitrij.

– De hiszen úgy látom, nem tud németül.

– Ne törődjön vele, lefordítom – bizonykodott öklével mellére csapva Dimitrij. Láttam, hogy öntudatos és erélyes elvtárssal van dolgom.

Este egy moziteremben jöttek össze a kerületi Komszomol aktivistái. Népes gyűlés volt. És valóban Dimitrij volt a fordítóm. Én az ő beszédéből csak annyit értettem meg, hogy Ausztráliát és Afrikát is emlegette, márpedig én ezekről a földrészekről egy szót sem szóltam. Azonban dörgedelmes tapsok kísérték új barátom beszédét. Ebből láttam, hogy a gyűlésen fontosabb volt egy Németországból jött elvtárs megjelenése és fellépése, mint az, hogy mit is mond ő pontosan. Mert a német helyzetről a Komszomol funkcionáriusai, így Dimitrij is, eléggé tájékozottak voltak ahhoz, hogy a gyűlésen megjelent fiatalok tudásszomját kielégítsék.

Az elkövetkező télen szabad időmet orosz nyelvtanulásra és részben polgári közgazdászok tanulmányozására fordítottam, bár az utóbbinak különösen sok hasznát nem vettem. Többet foglalkoztam Marx, Engels, Lenin műveinek a tanulmányozásával. De ekkor sem vezérelt semmilyen ésszerű terv az elmélyültebb tanulásban, pedig fejlődésem érdekében segítenem kellett magamon.

A Trockij által képviselt elméletek tartalmát nem ismertem, de csakhamar belebotlottam. Emlékezetem szerint 1923 decemberében, amikor súlyos betegsége következtében Lenin már harcképtelen volt, Trockij cikket írt a „Pravdá"-ba, a bolsevik párt központi lapjába, amelyben a fiatalokról mint a vezetésre hivatottakról, hízelgően nyilatkozott, hogy szembeállítsa őket a bolsevikok tapasztalt, hősi harcokban megedzett régi gárdájával. Monda-

nom sem kell, hogy nem nagyon lehetett tudni, milyen fiatalokra támaszkodva remélte Trockij kezébe kaparintani a bolsevik párt vezetését. A cikk pártkörökben általános ellenszenvet váltott ki. Én nem mindjárt tudtam, miről van szó. De segítségemre sietett egyik német barátom és szomszédom, akivel együtt szoktunk reggelizni. Ő tudott oroszul, megkértem, mondja el nekem a cikk tartalmát. Ehelyett ő elővette az újságot, és szó szerint lefordította nekem a cikket. Ekkor értettem meg még inkább az ifjúsági avantgardizmus mesterséges felkeltésének veszélyét, amivel egyébként korábban már találkoztam.

Megkérdeztem barátomat, milyenek a jellegzetes nézetei Trockijnak más vonatkozásban. Két kérdésben világosított fel Trockij antimarxista nézeteiről: a paraszt- és a nemzeti kérdésben. Magyarázatának a lényege a bolsevik pártnak és személy szerint Leninnek a trockizmussal szembeni kritikáján alapult. A parasztságot Trockij teljes egészében – a szegényparasztokat éppen úgy, mint a kulákokat – reakciós tömegnek tekintette, amellyel a munkásosztály szövetséget kötni és közös harcot folytatni nem tud. Tagadta, hogy a parasztság bármely rétege forradalmi erőt képviselhetne. A nemzeti kérdésben nihilista álláspontra helyezkedett, mintha annak a proletárforradalom korszakában már semmi jelentősége nem lenne, semmiféle forradalmi jelleggel nem rendelkezne, ennélfogva az elnyomott népek nemzeti forradalmai nem jelenthetnek hajtóerőt vagy szövetségest a proletárforradalom számára. Megütköztem ezeken az abszurd nézeteken, és azon nyomban elvetettem őket. Talán jobban megütköztem rajtuk, mint egy fejlettebb kapitalista ország fia, ahol nem lehetett olyan nagyarányú földéhség, nem voltak harcos parasztmozgalmak, mint Magyarországon, és nem éltek elnyomott nemzetiségek, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában vagy az első világháború utáni Csehszlovákiában. Egyébként ekkor én már jól ismertem a Kommunista Internacionálé II. kongresszusának a nemzeti és gyarmati

kérdésről Lenin által kidolgozott téziseit, amelyekkel homlokegyenest ellenkeztek Trockij „baloldali" opportunista nézetei.

Különösen az 1925–1928-as évek követelték meg valamennyiünktől, hogy aktívan kivegyük a részünket a trockizmus és a jobboldali elhajlók mint a munkásmozgalomban meglevő antimarxista, antileninista irányzatok elleni küzdelemből. E harc kimenetelétől függött a proletárforradalom további sorsa, a szocializmus győzelme.

A NAGY GYÁSZ

1924. január 22-én meghalt Lenin. Úgy még nem gyászoltak embert, ahogyan őt gyászolták a Szovjetunióban és világszerte. A lesújtó hírt kora délelőtt tudtam meg barátaim körében. Szólni akkor nem tudtunk egymáshoz. Lehajtottuk a fejünket, mint akikre elviselhetetlen teher nehezedett, volt aki sírt. Én azon tűnődtem magamban: igaz lehet ez? Kimentem az utcára. Nagyon hideg volt, harminc foknál is több, mégis lassanként benépesültek az utcák. Az emberek mintha meg akartak volna győződni róla, hogy igaz-e, amit hallottak. Nem néztek egymásra, lehajtották a fejüket. Így tudták meg, egymástól, hogy igaz. Egyenként jártak, mindenki egymagában vitte árvasága súlyát, ami alatt össze kellett roppanni. Volt, aki ezt gondolta: érdemes-e Lenin nélkül élni? És mindenki a jövőt fürkészte, hogyan lesz tovább, nélküle? Leninnel győzött a nép, a szovjethatalom, legyőzte az egész világ burzsoáziájának intervenciós hadait és az ellenforradalmat, de a szebb jövőt építeni csak most kezdte volna el. Vele, Leninnel. Nélküle hogy lehetett volna ezt elképzelni?

Pedig mindenki tudta már hónapok óta, hogy súlyos beteg. Nem volt gyűlés az országban, ahol az előadót meg ne kérdezték volna: hogy van Iljics? Gyógyul-e? Mégis, talán orvosain és közvetlen környezetén kívül aligha hitte

valaki, hogy meghalhat. Október végén megtudtam, hogy a Keleti Népek Akadémiáján Sztálin egy gyűlés keretében előadást tart a nemzetközi helyzetről. Megkértem egy lettországi fiatal kommunista barátomat, Gucskovot, aki tökéletesen beszélt oroszul és németül, hallgassuk meg az előadást, és tolmácsolja nekem a beszéd legfontosabb részeit. Szívesen vállalta. Sztálin, a nemzetközi helyzetről szólva, részletesen foglalkozott az olasz fasizmus győzelmének okaival. A beszéd végén az első kérdés ez volt hozzá:

– Hogy van Iljics? Javul az állapota?

Sztálin ezt válaszolta:

– Van javulás, de a javulási folyamat, sajnos, nagyon lassú.

Holttestét a szakszervezetek házában, a Dom Szojuzovban ravatalozták fel. Napokon át szakadatlanul százezrek zarándokoltak koporsójához, az ország távolabb eső vidékeiről is. Bejutni a Dom Szojuzovba szinte lehetetlenségnek tűnt, a sorbanállók oszlopa kilométerekre nyúlt. Mi néhányan éjszaka kíséreltük meg a bejutást, de a sor még éjszaka is csupán az egyik irányban, ahonnan mi jöttünk, a Puskin térig húzódott. Dermesztő hideg volt, mintegy ötven méteres távolságokban egymástól tábortüzet gyújtottak az emberek és amellett melegedtek. Beálltunk a sorba, de mert többünknek nem volt szőrcsizmája, két-három óránál tovább nem bírtuk. Gondoltuk: a jövő éjszaka nem fog ki rajtunk, felhúzunk annyi harisnyát, amennyi belefér a cipőnkbe, de csak a harmadik éjszakán, amikor már azt mondtuk, mindegy, hogy megfagy-e a lábunk vagy nem, de kivárjuk, jutottunk be a ravatalhoz. Akkor már a koszorúk ezrei töltötték meg a Dom Szojuzov dísztermét. Ott bent a teremben nem maradt szem szárazon. Lassan vonultunk el Lenin koporsója előtt, és más ajtókon távoztunk.

A temetés napján délelőtt harminchárom fokos volt a hideg. A koszorúvivők reggel hat órakor gyülekeztek a szakszervezetek háza előtt. Én is köztük voltam. Ketten

vittük a Kommunista Ifjúsági Internacionálé koszorúját a végeláthatatlan sorban a koporsó mögött. A Vörös téren temették el Lenint, az ideiglenes mauzóleumba. A temetési szertartás befejeztéig, délután három óráig senki sem mozdult el a helyéről.

Lenin elment... Egy ideig sivárság gyötörte lelkünket, de hitünk megmaradt, mert tudtuk, hogy ő velünk van, és áll sziklaszilárdan műve: a párt, a szovjethatalom.

ILLEGALITÁSBAN

Moszkvában 1924 szeptemberéig maradtam. Azután Bécsbe mentem, hogy közelebb legyek a magyarlakta területekhez. Csupán két-három hetet töltöttem Bécsben, amikor meghívást kaptam a román ifjúsági szövetségtől. Román barátaim úgy gondolták, hogy segítségükre lehetek az illegalitás körülményei között folytatott munkájukban. Én a meghívást megtiszteltetésnek vettem, és elfogadtam.

Abban az időben nemegyszer jutott eszembe a magyar repülés egyik kiváló úttörője, Kvasz András, aki 1912-ben mutatta be városunkban repülőtudományát. Leszállása után mi, fiatalok, sűrű csoportokban ott tolongtunk gépe körül.

Tudtam, hogy munkás; ha jól tudom, műszerész volt. Annál inkább csodáltam képességeit. Jól emlékszem rá: gyűrött, kopott, sötétzöld szövetruhát, viharvert puha szalmakalapot és ormótlan cipőt hordott; hanem az arca lebarnult, cserzett bőrű és csupa élet. Gépével szemben olyan tárgyilagos magatartást tanúsított, mintha valami jelentéktelen kis masina lett volna. (Ezt azért mondom, mert 1909-ben láttam a Rákosmezőn Bleriot-t repülni, aki kecsesen integetett a levegőből, de a földön hozzáférhetetlen volt.) Nézelődés közben észrevettem, hogy a szárnyakat csupán körülbelül egy milliméter vastagságú, a gép törzséből kinyúló rézdrótok tartják. Megkérdeztem Kvasz András bácsit, nem fél-e, hogy egyszer szétesik a gép alatta.

– Nem félek, adj egy cégtáblát meg egy motort hozzá és repülök – mondta. Ez a válasz teljesen megnyugtatott.

Én ilyesformán voltam később az útlevelekkel. Szerzek magamnak egy papírt fényképpel, vízummal, pecséttel,

és utazom – gondoltam. Így utaztam Romániába egyik osztrák elvtársam útlevelével. Ő nyolc évvel volt fiatalabb, mint én, ami abban az időben még nagy korkülönbségnek számított nálam. Bécsi összeköttetéseim révén megbízást szereztem egy biztosító társaságtól; így mint kereskedelmi utazó szerepelhettem. Romániába érve magyarul már nem volt szabad tudnom. Az utam Budapesten keresztül vezetett. Itt egy napot töltöttem, és körülnéztem a városban. Azután utaztam tovább Marosvásárhelyre. Ez a város egyik fellegvára volt az illegális kommunista mozgalomnak; a szakszervezetek, például, teljesen a kommunisták irányítása alatt működtek. Marosvásárhelyen azért kellett megállnom, mert ide hívták egybe a Kommunista Ifjúsági Szövetség országos kongresszusát, amelyen részt kellett vennem.

Az adott körülmények között – minthogy útlevéllel jöttem – a leghelyesebb volt szállodában megszállni. Annak rendje-módja szerint bejelentettem magam a rendőrségen, a szigurancán, és kéthetes tartózkodási engedélyt kértem. Az útlevélbe csúsztatott százlejes bankó (ami nem nagy pénz volt) megtette, hogy ügyemet soron kívül elintézték. Mosolyognom a helyzetemen akkor kellett először, amikor külföldi pénzemet mentem beváltani lejre. A bankban meg kellett adnom, hogy melyik szállodában lakom. Csak egy nagy szálloda volt a városban, ott béreltem szobát. Hallottam, amikor telefonon megkérdezték a tulajdonost magyarul, hogy tényleg lakik-e náluk egy bécsi utazó. Az igenlő válasz után beváltották a pénzemet. Persze azt hitték, hogy a telefonbeszélgetésből, ha hallottam is, semmit sem értettem.

Illegális körülmények között az ilyen kongresszusokat jól konspirálva, kevés résztvevővel tartják. Másképp fennforog a veszélye a leleplezésnek és a lebukásoknak. A város peremén, egy asztalosműhelyben jöttünk össze, nem többen, mint talán tizenöten. Képviselve volt a Regát (a régi román királyság), Erdély, Besszarábia és Bukovina. Besszarábiát és Bukovinát csupán egy-egy küldött kép-

viselte. Besszarábia képviselete nem azért volt ilyen hiányos, mintha a mozgalom ott nagyon gyenge, vagy a terület jelentősége kicsi lett volna. Ennek az ellenkezője volt igaz. De a vezetés szervező munkájának gyengesége következtében rossz volt a kapcsolat Besszarábiával is, Bukovinával is. Ezért kellett a kongresszusnak többek között a központi irányítás és a szervezeti megerősítés kérdését is megoldania.

A politikai feladatok homlokterében abban az időben a fokozott tömegpropaganda állt, és ezzel kapcsolatban az illegális ifjúsági sajtó létrehozása. A propaganda feladatait a kongresszus, emlékezetem szerint, úgy határozta meg, hogy harcolni kell a párt és az ifjúsági szövetség legalitásáért, le kell leplezni a burzsoázia és a földbirtokosok uralmának korruptságát és reakciós, népellenes jellegét, síkra kell szállni a nagybirtokok kisajátításáért, a szegényparasztság közötti felosztásáért, és az elnyomott nemzetiségek önrendelkezési jogáért. Ezek lényegében a polgári demokratikus forradalom követelései voltak.

A kongresszus mintegy három napig ülésezett. Utána a küldöttek hazautaztak, az újonnan megválasztott szűk körű központi titkárság tagjai pedig átköltöztek Bukarestbe, köztük Besszarábia küldötte is. Megélénkült a munka. Csakhamar megjelent a szövetség sokszorosított lapja, egyelőre román és magyar nyelven. Bukarestben úgyahogy adva voltak ehhez a feltételek, mert áldozatkész fiatal munkások és diákok álltak a szervezet rendelkezésére. A szervező munka megindult a Regát és Erdély egyes városaiban is; a Besszarábiában folyó munkáról kevés értesülés volt.

Bukarestben két hónapra kértem tartózkodási engedélyt; az illetékes tisztviselőnek juttatott ötszáz lejért meg is kaptam. Itt is felmerült a kérdés: hogyan kerüljem el mindjárt az elején, hogy felfigyeljenek rám. Úgy döntöttem, hogy egyelőre egy központi fekvésű, jó nevű szállóban bérelek szobát. Ilyen volt a Hotel Splendid a Calea Victorián, a város főutcáján, a királyi palota szomszédsá-

gában. Annak lakóira gyanú nem könnyen eshetett, ott szálltam meg tehát. Inkább nagyon szerényen étkeztem.

A nálam levő írások és nyomtatványok szerint egy bécsi biztosító vállalat utazója voltam, ami „mégis valami". Reggelente óvatosan, először egy darabon gyalog, majd villamoson vagy lóvasúton közelítettem meg az aznapi találka, illetve szerkesztőségi munka helyét, ami, ha találkozóról volt szó, a leggyakrabban valamelyik palacsinta-falatozó belső helyisége, ha munkáról, egy, a város peremén levő konspiratív lakás volt. Ilyenkor mindig a palota előtt sétáltam el, ahonnan több ízben láttam a románok Hohenzollern származású királyát, Ferdinándot, a felszabadulás után detronizált Mihály nagyapját, autón kikocsizni, ami különösebb rendőri felhajtás nélkül ment végbe.

A palota előtt egy hatalmas termetű, kövér, szőrmekucsmás közlekedési rendőr posztolt. Vékony nádpálcát tartott a kezében, ami főleg arra szolgált, hogy ennek a forgalmas utcának a kis újságárus rikkancsait kergesse el vele a palota kapuja közeléből. Nos, ez a rendőr valósággal megnyerte a tetszésemet. Én a Splendidből kilépve minden reggel elég peckesen elsétáltam a palota előtt, ő pedig mindannyiszor megemelte a kucsmáját, és illedelmesen köszöntött: „Buna dimineaţă, domnule." (Jó reggelt, uram.)

A köszöntést mindannyiszor a tőlem telhető méltóságteljességgel viszonoztam. Magamban mulattam ezen a naponta visszatérő jeleneten. A splendidi úriember szerepét két hétig játszottam. Sokáig ottmaradni feltűnő lett volna, és túlságosan sokba is került. Így a változást előkészítve, bútorozott szobát béreltem a város egy másik részén.

Jó másfél hónapig zavartalanul dolgoztunk egy, a város szélén meghúzódó, földbe süppedt házacska pincének is beillő lakásában. A házigazda, a felesége – egy gyermektelen idősebb házaspár – és egy besszarábiai fiú lakott csak a házban, melyet három harapós kutya őrzött. Ide

bejárása volt pontosan meghatározott időben a szövetség két titkárán és rajtam kívül még két-három munkásfiatalnak és diáknak, akik az ifjúsági lap s a röpcédulák szerkesztésében és sokszorosításában részt vettek. Más ezt a lakást nem ismerte. Egyszerre sohasem voltunk benne többen, mint hárman, ha későn végeztünk, olykor éjszakára is ottmaradtunk.

Ebben az időben az ugyancsak még illegalitásban élő párt hatásos propagandatevékenységet fejtett ki. Kezdeményezésére létrehoztak egy baloldali demokratikus irányzatú lapot, a „Fáclă"-t. Ennek a szerkesztésében polgári demokrata személyek mellett kommunisták is részt vettek, sőt letartóztatásáig egy Fábián nevű román kommunista volt a lap felelős szerkesztője. A „Fáclă" valóban „fáklya" volt, amely bátran bevilágított az akkori román burzsoá és bojárvilág sötét zugaiba, rothadt, korrupt rendszerébe. Harcolt a kormányon levő liberális párti Brătianu-klikk ellen, amely kiszolgáltatta az országot az angol–francia monopoltőkének. A lap nem kímélte a királyi udvart sem. Meg lehetett belőle tudni, milyen szakadék választja el az udvart a néptől, és milyen erkölcsi züllöttség vett rajta erőt. Vadul üldözték a „Fáclă"-t, megfenyegették vagy letartóztatták a szerkesztőség tagjait, de a lap annál nagyobb népszerűségnek örvendett, és töretlenül folytatta a harcot. Ebben az időben fontos volt, hogy a pártvezetőség a kommunista politikának néhány legfontosabb elvi kérdésében közvetlenül szóljon a tömegekhez. A vezetés elhatározta három röpirat illegális kiadását és tömeges terjesztését. Az egyik az ország általános helyzetét, a munkásmozgalom és az egész dolgozó nép időszerű feladatait világította meg, a másik a nagy földbirtokok kisajátításáról és a szegényparasztság közötti felosztásáról, a harmadik az elnyomott nemzetiségek önrendelkezési jogáról szólt.

A terjesztésben valamennyi illegális párt- és ifjúsági szervezet részt vett. Aligha volt jelentősebb üzem, paraszti központ vagy tanintézet, ahová a röpiratok el ne

jutottak volna. A kormány pánikba esett. A sziguranca országszerte sok elvtársat és más gyanúsítottat letartóztatott. Megkínozták és börtönbe vetették őket, de a terjesztés tovább folyt. Az akció következtében több száz kommunista és szimpatizáló került börtönbe. Mi is beleestünk a szórásba.

Egy reggel a már említett házikóban levő szobánk ajtaját zárva találtam, holott abban az órában a besszarábiai fiúnak, akinek az lakásul is szolgált, otthon kellett volna lennie. A házigazdáéknál minden csendes, mintha ők sem lennének otthon. Gyanút fogtam, mert az előző napon már értesültünk róla, hogy a vidéken letartóztatások vannak folyamatban. A szövetség román titkárával együtt éppen azért akartunk utoljára találkozni a besszarábnál, hogy felszámoljuk ezt a konspiratív lakást, elrejtsük a két sokszorosító gépet és egyéb anyagokat, és ami mindennél fontosabb volt, hármasban megbeszéljük a további teendőket: az ideiglenes szétválást, a két titkár esetleges vidékre utazását, a kapcsolat fenntartásának módját. Én megbíztam bukaresti lakásomban. Óvatosan körülnéztem a bezárt ház táján, a közelben gyanús személyt nem láttam, és megindultam visszafelé a városba. Senki nem követett.

Mintegy kétszáz lépést mehettem, amikor megláttam a velem szembejövő román ifjúsági titkárt. Megfigyeltem, nem követi-e valaki, meggyőződtem róla, hogy „egyedül" jön, megállítottam, és közöltem vele gyanúmat, hogy a besszarábot letartóztatták. (Tényleg ez is történt.) Megállapodtunk, hogy bemegyünk együtt egy kis munkásvendéglőbe, ahol néhányszor már korábban is jártunk, megebédelünk és közben gyorsan megbeszéljük, hogyan tüntessünk el minden nyomot magunk mögül.

Azzal követtük el a konspirációs hibát, hogy a vendéglőbe mentünk. Egy negyed óra sem telt bele, máris megjelent két sziguranca-detektív. Rögtön felismertük őket, de nem lehetett egérutat nyerni. Igazoltattak bennünket, kikísértek az utcára, és egy autóba ültettek; a harmadik

detektív a bejáratnál várt ránk. A sziguranca minden bizonnyal telefonértesítést kapott a vendéglőstől, hogy ott vagyunk.

A SZIGURANCÁN

A zsebeimben nem volt semmi kompromittáló anyag, de volt a lakásomon, ahol este házkutatást tartottak. Ahogy annak ilyenkor lennie kell, nekem állt feljebb, tiltakoztam, követeltem, értesítsék az osztrák követséget, hogy a szigurancán tartanak, megkérdeztem őket, hogy tulajdonképpen mit is akarnak tőlem. Egy-két óra elteltével, amikor még ki sem hallgattak, de a főnöktől kezdve lefelé minden felügyelő és detektív már jól végigmusztrált, újra kezdtem a tiltakozást. Német nyelven botrányos eljárásukat szidtam. Ekkor első ízben lépett hozzám a sziguranca politikai osztályának vezetője, Banciulescu úr, aki valamelyest értett németül. Megkérdeztem, meddig akarnak még ott tartani. Volt humorérzéke ennek a hóhérnak. Kivette az óráját, ránézett, és azt mondta:

– Nem nagyon sokáig.

A bejelentett lakásomon tartott házkutatás számukra elég bizonyítékot szolgáltatott. Megtalálták két cikkem friss kéziratát, amelyeket az ifjúsági lap soron következő számában kellett volna közölni, és kommunista tájékoztatási anyagokat a Balkán-államok forradalmi mozgalmairól, amelyeket konspiráltan Bécsből postáztak.

Elkezdődtek a kihallgatások, a szembesítések és a verések. A házkutatás után az első hasbarúgásokat és pofonokat a sziguranca Vladimirescu nevű főnökétől kaptam, egyelőre anélkül, hogy valamit is kérdezett volna tőlem. Csak úgy, kezdetnek. A jelenlevő hekusoknak azonban egyéb se kellett, ők még keményebben folytatták, amit a főnök elkezdett: a tarkómat ütlegelték a tenyerük élével, a fejemet a falba verték, úgyhogy néhány percre már az első este elvesztettem az eszméletem.

Éjszakai kihallgatásomhoz tolmácsként egy Radoj nevű, elegánsan öltözött urat hívatott magához Vladimirescu. Az kertelés nélkül jellemezte előttem a sziguranca embereit. Azt mondta:

– Ezek vadállatok, ha nem vall, agyonverik magát – és hasonlókat.

Azt akarták tudni, ki vagyok tulajdonképpen, nem vagyok-e Moszkva ügynöke, amit ők „biztosra" vettek, milyen utasításokkal jöttem Romániába, és kiket ismerek. Választ egyetlen kérdésükre sem kaptak. Megmaradtam bécsi kereskedelmi utazónak, akit jogtalanul tartóztattak le. Emellett maradtam akkor is, amikor már – ez talán a harmadik éjjel történt – a szemem láttára tépték szét az útlevelemet, azzal, hogy „hamis". Még azt is letagadtam, hogy tudom, milyen anyagok voltak abban a nagy borítékban, amelyet a házkutatás alkalmával a kofferemben találtak meg. Azt mondtam, a borítékot megőrzésre kaptam valakitől, akit így és így hívnak, a kinézése pedig ilyen és ilyen. (Ez az ember természetesen nem létezett.)

Három éjjelen át vertek, közben nappal is, de én megmaradtam az elgondolt, egyedül helyes taktikám mellett, hogy semmit sem vallok, és senkinek a nevét el nem árulom. Nagyjából ezt a taktikát betartották az ifjúsági mozgalom velem egyidőben letartóztatott vezetői is; ennek ellenére előfordult, hogy szembesítésnél én tagadtam, hogy ismerem a velem szembesítettet, az pedig beismerő vallomást tett. Ez azonban ekkor már nem változtatott a helyzetemen.

A sziguranca ügynökei nem alkalmaztak válogatott kínzási módszereket, de az is igaz, hogy nem válogatták meg eszközeiket. Állatian vertek: kézzel, ökölcsel vagy vastag gumicsővel, és rugdostak. Az ember megszédült, feldagadt az arca vagy a lába. Az ágyékon rugdosás volt a legveszélyesebb. A verés ellen valamelyest védett vékony télikabátom, amelyet se nappal, se éjjel nem vetettem le. Fekhelyem ugyanis nem volt, az egész idő alatt a felügyelők

irodájában ültem vagy álltam, hogy állandóan kezük ügyében legyek.

A nagy verés három-négy napig tartott. Azután tömegesen szállították be a kommunista letartóztatottakat vidékről, ezért kevés idejük maradt ránk. Csoportom, melyben főbűnösként engem jelöltek meg, tizenkét napig maradt a sziguranca épületében. Ez idő alatt sokszor elmondták, hogy a „föld alá" tesznek, csak azt nem mondták meg, hogy „szökés közben" agyonlőnek-e vagy agyonvernek. Mert én így értettem a dolgot. Később rájöttem, hogy a jilavai föld alatti börtönt is érthették alatta, ahova tényleg kerültünk. Karácsony után kísértek néhányunkat oda.

A JILAVAI FEGYHÁZBAN

A tömeges lebukásokról tudtam, mégis meglepett, hogy a börtönben akkorra már mintegy kétszáz kommunista és szimpatizáló gyűlt össze. Köztük volt elkülönített zárkában a párt három vezetője, Alexandru Dobregeanu-Ghereával az élen.

Jilava katonai börtön volt. Minthogy abban az időben Románia legtöbb tartományában politikai bűncselekményre kivételes állapot volt kihirdetve, ügyünk katonai bíróság elé kellett hogy kerüljön.

A jilavai börtönbe kommunistákon kívül kémeket, katonaszökevényeket és katonai bűnözőket zártak. Az utóbbiak között volt egynéhány mindenre kapható „nehéz" fickó, akik miatt rendszerint nem jártunk egyesével a sötét folyosókon.

Ha az ember az országúton jövet megközelítette a börtönt, semmit nem látott a csupasz legelőn meg a rajta levő néhány silbakos bódén kívül. Egy rövid lejtős elágazás végén hirtelen tűnt elő a fából épült erős kapu. Mögötte egy széles, földbe vájt udvar volt, amelynek belső oldalát egész szélességben vasrácsos ablakokkal ellátott téglafal

képezte. Ezek a cellák ablakai voltak. A cellák mögött egy közlekedő folyosó húzódott, koromsötétségben, mert mögötte már föld volt. Jilavának több ilyen udvara és „épülete" volt, sok száz foglyot tudtak benne összezsúfolni. A fegyház tetején nyáron fű zöldellt, amit a foglyok azonban sohasem láttak.

A börtön mindennapi életével nem kívánok hosszasan foglalkozni. Minden cella irdatlan poloskafészek volt, a teljes eltetvesedés ellen csak nagy fegyelmezettséggel lehetett védekezni. Reggelire egy merőkanál teának nevezett meleg barna vizet kaptunk, ebédre rendszerint bablevest, amelyből azonban a babot kilopták. A vacsora zsírtalan cibereleves-féleség vagy „tea" volt. Az egyik nap kenyeret, a másikon kukoricamálét kaptunk, keveset. Valósággal éhen kellett volna veszni, ha a pártnak nem lett volna jól kiépített Vörös Segély szervezete. Így kaptunk hetenként mindannyiszor valaki nevére szólóan cukrot, szalonnát, olajbogyót és más tápláló élelmiszert – ha a börtön adminisztrációja el nem kobozta, vagy a sziguranca le nem tartóztatta a Vörös Segély-munkát önfeláldozóan végző elvtársakat és elvtársnőket. Az élelmet jól beosztottuk. Kihasználtuk minden előnyét annak, hogy nappal a cellák ajtaja nyitva volt, és érintkezhettünk egymással. A kétszáz bebörtönzött elvtárs szorosan összefogott, a megválasztott kilenctagú vezetőség utasításait mindenki fegyelmezetten végrehajtotta, mindenki bármikor kész volt segíteni a másikon. Az egységre nagy szükség volt, harcos hónapok következtek.

Katonai őrség vigyázott ránk, amelyet azonban minden hónapban váltottak. Ezt azzal kell magyarázni, hogy alig múlt el három-négy nap, máris jóba lettünk új őreinkkel. Nemcsak tüzelőanyagot kaptunk az ő segítségükkel pléhkályhánkba, hanem más könnyítéseket is. De mindennél fontosabb volt, hogy politikai felvilágosító munkát végezhettünk közöttük, ami aláásta fegyelmüket, a parancs-

nokaikba vetett hitüket. Az őrségben mindannyiszor voltak erdélyi és besszarábiai származású katonák, akik különösen gyorsan megbarátkoztak velünk.

Romániai különlegesség volt a gyakori éhségsztrájk a börtönben. Sokszor az elvtársak már túlzásba is vitték a dolgot, úgyhogy nemcsak haszon, hanem kár is származott belőle. Január első napjaiban indítottuk meg az első éhségsztrájkot, amely nyolc napig tartott. A cél a börtönrezsim enyhítése volt, így például a beküldött élelmiszerek és könyvek átengedése, és egyebek, amiket részben ki is harcoltunk.

A hadüzenet felbőszítette az adminisztrációt, rögtön ránk zárták az ajtót, hogy a cellák lakói ne tudjanak egymás között közlekedni, és tízünket bevittek a karcerbe.

A karcer egyszemélyes celláiban csak állva fért el az ember, alattunk cementpadló, három oldalról kőfal szorított össze, és csak a negyedik fal: az ajtó volt fából. Jóval fagyponton alul volt a hőmérséklet, és a télikabátunkat nem vihettük magunkkal, az ajtók előtt húzódó folyosó egyetlen ablakát nyitva tartották. A cementpadlóra időről időre vizet locsoltak, ami az ajtó alatt szivárgott be celláinkba és megfagyott. Állandóan topogni kellett, hogy meg ne fagyjon a lábunk. A legjobban az melegített, hogy állandóan dörömböltünk az ajtón és az Internacionálét énekeltük; hallottuk, hogy ugyanezt teszik társaink is a cellákban. Ők is követelték, hogy engedjenek ki bennünket a karcerből. Ezt az ütközetet huszonnégy órai dörömbölés után megnyertük. Összefagyva elhagyhattuk a kőcellákat. Meleg vizet ittunk, hogy egy kissé felmelegedjünk.

Ez az éhségsztrájk afféle főpróba volt a későbbi, nagyobb harcok számára. Sikerült. Emlékezetem szerint csak ketten-hárman voltak a kétszázból olyanok, akik hitelt adva a börtönigazgató őrnagy meséjének, hogy meghalnak, ha nyolc napig nem esznek – négy-öt nap után meginogtak, és titkon valahonnan előkotort száraz kenyeret ettek. Egyébként ez az első éhségsztrájk megszervezte és még jobban egybeforrasztotta a kommunista és szim-

patizáló foglyok tömegét. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy a tíz tömeges cella lakóinak kilencvennyolc százaléka példásan viselkedett, és nehéz kiemelni közülük valakit.

Január végén újabb éhségsztrájkra készültünk. A gondolatot a párt három, tőlünk elkülönített vezetője vetette fel, akikkel őreink segítségével kapcsolatban álltunk. A cél most már valamennyi fogoly szabadon bocsátása volt. A katonai ügyészséghez intézett üzenetben jelszóként jelöltük meg: „Szabadság vagy halál." Más szóval: addig folytatjuk az éhségsztrájkot, amíg élve vagy halva el nem hagyjuk a börtönt. Szó se róla, a magunk elé tűzött célt nem lehetett félreérteni.

Mi, a kilences vezető bizottság tagjai, elvben elfogadtuk a három pártvezető javaslatát, de a magunk között lefolytatott hosszas vita után kikötöttük, hogy a sztrájkot csoportonkénti lépcsőkben hajtjuk végre. Mit kell ezen érteni? Azt, hogy az éhségsztrájkot a kiválogatott legfelelősebb és fizikailag legerősebb emberek kezdik el. Ilyenek tizennyolcan voltunk a kétszázból. Utánunk a hatodik napon egy újabb csoport kezdi meg a sztrájkot. Erre huszonhét elvtársat választottunk ki, a mozgalom legjobb aktivistáit. A többi pedig tartalék, és ha kell, további csoportokat vetünk be. A számításunk az volt, hogy mi tizennyolcan megoszlunk azokban a cellákban, amelyekből a következő huszonhetes csoport kerül ki. Ha ők látják, hogy az öt nappal előttük járók nem halnak bele a tartós éhezésbe, megnő a bátorságuk.

Így is történt, ezt a taktikát hiba nélkül végrehajtottuk. Velünk egyszerre vagy talán már bennünket is megelőzve, elkezdte a sztrájkot a három pártvezető is.

Amikor a börtönigazgatónak egy reggel – ez február első napjaiban volt – átadtuk az ilyenkor szokásos írott nyilatkozatot, először csodálkozott, hogy a sokból egy ilyen kis csoport vállalkozik erre a harcra, valamennyi érdekében. Elkezdett ordítozni velünk, és dicsérte azokat, akik nem csatlakoztak hozzánk.

A valóságban nagy volt az örömük afelett, hogy – amint

hitték – a „tömegek elszakadtak a vezetőktől", és „hátba támadják" azokat. Ezt kifejezésre juttatta a börtönben gyorsan megjelent katonai ügyész is, aki azzal biztatott bennünket, hogy csak haljunk éhen, „a többinek van esze, hogy nem sztrájkol".

Közben készült a második csoport. Biztattuk őket, hogy csak egyenek jó étvággyal, gyűjtsenek erőt, alig voltunk azonban egy-két napot celláikban, már nem ízlett nekik semmi, mert mi nem ettünk. Eljött a hatodik nap, és sztrájkba lépett a második csoport. Ekkor már gyanússá vált a dolog az adminisztrációnak. Csakhamar észrevették, hogy taktikáról van szó. Közben a „Fáclă" cikkezett, a kormánytól bizonyos fokig független „Dimineáţă" és „Adeverul" szintén. A külföldi sajtó is foglalkozott a jilavai fegyházból kiszivárgó hírekkel. Mi magunk is csempésztünk ki cikkeket. A sajtókampányban tevékenyen részt vett Henri Barbusse, aki ebben az időben Romániába látogatott. Az üzemek munkásai elkezdtek mozgolódni. Nagyszámú küldöttségek követelték a kormánytól szabadon bocsátásunkat.

Érthető, ha a gyűlöletes Brătianu-kormány elveszítette a magabiztosságát. A börtönrezsimet megszigorította ugyan, de kezdte szabadon engedni a kis „bűnösöket", majd később a nagyobbakat. Az éhségsztrájk húsz napig tartott, de a végén a kétszázból már csak huszonheten maradtunk a börtönben. Ideiglenesen szabadon bocsátották a három pártvezetőt is. Húsz nap után a párt utasítására szüntettük be a sztrájkot. Meg kell jegyeznem, egyeseket, különösen a még letartóztatásban maradt tizenöt napja sztrájkolókat, csak nagy vita árán sikerült meggyőzni arról, hogy végre kell hajtani a párt utasítását, és hogy nagy győzelemnek tekinthetjük az elért eredményt. Néhányan azt a helytelen éhségsztrájk-elméletet vallották, hogy ha történetesen meghalunk, „tetemeink hidat fognak képezni az utánunk következők számára a győzelemhez". Ezt az elméletet a börtönben levő kommunisták nagy többsége elvetette mint hamis, kispolgári forra-

dalmiságot, amely a tömegektől elszakadt „hősökre" épít, és nem látja, hogy a dolgozó tömegek nyomása a leghatékonyabb fegyver a reakció terrorjának megzabolázásához.

Harcunk célja a továbbiakban az volt, hogy minél hamarább tűzzék ki a tárgyalás időpontját. Ezt a kormány halogatta, és úgy tűnt, hogy akár egy évet vagy kettőt is elülhetünk vizsgálati fogságban, mielőtt egy, az uralkodó osztályok számára kedvezőbb helyzetben, a bíróság elé kerülünk. A velejéig korrupt és reakciós román uralkodó réteg semmilyen erkölcsi alappal nem rendelkezett ahhoz, hogy egy kommunistaellenes monstre-pert rendezzen. Nemcsak a munkásosztály és a parasztság, de a városi kispolgárság döntő többsége, és azon túlmenően a polgárság egy része is torkig volt a Brătianu-klikk despotizmusával, az ország javainak kiárusításával, a francia–angol szolgasággal.

Egy váratlanul bekövetkezett esemény folytán azonban úgy látszott, hogy megváltoztak a feltételek egy nagy politikai per lefolytatásához. Ugyanis április 15-én egy ünnepi mise alkalmával felrobbantották a szófiai katedrálist. A bolgár burzsoázia mindent megtett, hogy a merényletet a kommunisták nyakába varrja, habár a kommunistáknak természetesen semmi közük nem volt hozzá. Az egész Balkán-félszigeten féktelen kommunistaellenes sajtókampány és rendőrterror vette kezdetét. Eljött tehát a pillanat a román kormány számára is. A tárgyalást április 30-ra kitűzték. Úgy képzelték, hogy ha alaposan elhúzzák a nótánkat, másokat elrettentenek, és évekre megbénítják a kommunista pártot és az ifjúsági szövetséget Romániában.

Az ügyészség ötvennégy vádlott ellen adott ki elfogatási parancsot, és készített vádiratot. Mi alaposan felkészültünk a védelemre, helyesebben – az ellentámadásra.

A hadbíróság elnöke azzal a bejelentéssel kezdte meg a tárgyalást, hogy a szabadlábon levő huszonhét vádlottat – akik, mellesleg szólva, kivétel nélkül megjelentek – szintén letartóztatásba helyezi. Erre mi, mintegy válasz-

ként, bejelentettük az éhség- és szomjúságsztrájk azonnali megkezdését. A bíróság elnöke, egy kövér, nagybajuszos ezredes, majd megfulladt a dühtől. Azt ordította, ha tehetné, sajátkezűleg lőne agyon mindannyiunkat. Közülünk valaki azt válaszolta neki, hogy agyonlőni könnyű, de azért vállalni is kell a felelősséget. Érezni lehetett: a bíróság megingott, nem tudta, milyen taktikát alkalmazzon. Két lehetősége volt: elnapolni a tárgyalást, vagy gyorsan keresztülhajszolni, és még mielőtt botrányba fulladna a per, elítélni bennünket. Elnapolni nem akarták, mert azzal elszalasztották volna a számukra kedvező politikai pillanatot, a siettetés mellett döntöttek tehát. Lentebb elmondom, hogyan húztuk keresztül számításukat.

A bíróság kapkodott. Hogy előnyösebb helyzetbe kerüljön a közvélemény szemében, újból szabadlábra helyezte az éppen őrizetbe vett huszonhetet. Erre ők kijelentették, hogy szabadlábon is folytatják az éhség- és szomjúságsztrájkot, egészen addig, amíg valamennyiünket szabadlábra nem helyeznek, és szabad emberekként nem védhetjük meg igazunkat. Az elvtársak állták a szavukat, a sztrájkot teljes egységben folytattuk végig. Másnap, május 1-én a tárgyaláson mindannyian piros szekfűvel a kabátunk gomblyukában jelentünk meg.

A TÁRGYALÁS

Ügyvédünk sok volt, legalább tizenhárom-tizennégy. Ott volt közöttük Costa Foru, volt miniszterelnök, és még néhány neves jogász. Valamennyien ingyen vállalták védelmünket. Voltak a védőink között olyan fiatalabb ügyvédek, akik e monstre-per útján kívántak nevet szerezni maguknak. Ha azt láttuk, hogy valaki közülük nem a méltó eréllyel és jogászi elviséggel képviseli ügyünket, megvontuk tőle a megbízatást. Ez két esetben fordult elő.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy én magam kivételesen jó hangulatban indultam erre az utolsó „rohamra". Még

februárban sikerült kicsempésznem egy levelet leendő feleségemhez, aki abban az időben szülővárosában, Berlinben lakott. Azt írtam neki, hogy ne várjon rám, mert valószínűleg sok esztendő fog elmúlni addig, amíg engem viszontláthat. Válaszlevelét a tárgyalás első napjának reggelén csúsztatta a zsebembe a számomra kijelölt védőügyvéd. Az állt benne: „Várok!..." Hite, hűsége meghatott, és erőt kölcsönzött nekem. Gondoltam, ki tudja, talán neki lesz igaza. Madarat lehetett volna fogatni velem. A körülmények úgy hozták, hogy neki lett igaza, 1926 tavaszán már feleségül is vehettem.

Ha már megemlítettem leendő feleségemhez fűződő kapcsolatomat, elmondom, hogy vele Moszkvában ismerkedtem meg. Még alig múlt el tizennyolc éves, amikor anyja korai elhunyta után, 1924 elején oda irányította őt a Német Kommunista Ifjúsági Szövetség. A Kommunista Ifjúsági Internacionálé apparátusában kapott alkalmazást. Minthogy anyja és Charlotte nevű nénje, aki a családdal élt, Karl Liebknecht hívei voltak, még 1919-ben, tizennégy éves korában beiratták őt a Szocialista Ifjúsági Szövetségbe, amelyből később a Kommunista Ifjúsági Szövetség nőtt ki. Így – egymás iránt érzett erős vonzódásunktól eltekintve is – nem kell csodálkozni azon, hogy úgy érezte, nem hagyhat cserben, amikor a börtönben ülök.

De menjünk vissza a tárgyalóterembe. Három-négy nap múltán újabb padokat kellett bevinni a vádlottak számára, mert egyik-másik közülünk már lefeküdt a gyengeségtől. A szomjúságsztrájk különösen kínzó, és hamar kikezdi a szervezetet. Húztuk a pert, és sikerült, amit elhatároztunk – valóságos kórházzá változtattuk át a tárgyalótermet. Miután két napon át a vádiratot román nyelven felolvasták, felálltak néhányan az erdélyi magyarok közül azzal, hogy ők nem értették meg – habár a legtöbben közülük értettek románul, sőt ekkor már én is megértettem a vádirat tartalmát –, és kérték, hogy olvassák fel a vádiratot magyarul is. A törvény ezt előírja: a vádlottal anya-

nyelvén kell közölni a vádat. Kénytelenek voltak engedni. A fordítás három napig tartott. Majd amikor ezzel is megvoltak, felálltam én és egy szász származású erdélyi elvtárs, elmondtuk, hogy „nem értettük meg" a vádiratot, és kérjük, hogy fordítsák le németre. El lehet képzelni, mi következett: a tárgyalást vezető ezredes dührohamban tört ki. Azt hittem, menten megüti a guta. Szünetet hirdetett ki, de a szünet után kénytelen volt elrendelni a német fordítást. Az is három napot vett igénybe. Közben hordozó széken hordtak fel bennünket a tárgyalóterembe, ahol már mindannyian feküdtünk. Tudtuk, hogy a külföldi sajtó állandóan napirenden tartja a tárgyalóteremben lefolyó eseményeket, ahol jelen volt többek között hallgatóként a párizsi legfelsőbb törvényszék elnöke is mint a francia baloldali körök küldötte. Így sikerült megbuktatnunk az antikommunista és szovjetellenes monstreper szerzőinek terveit.

De közben még elmondok egy, az akkori romániai politikai helyzetre jellemző epizódot. A tárgyalás jó néhány napja folyt, amikor „mentesítő tanúként" megjelent a tárgyalás szünetében Maniu és Jorga, a legjelentősebb ellenzéki burzsoá pártok vezetői. Jorga professzor úgy is mint reakciós hitvallású tudós, úgy is mint a konzervatív monarchista irányzat politikusa szerzett Európaszerte nevet magának. Nem kevésbé ismert ember volt Maniu, a későbbi idők fasiszta vezére, aki akkor a nemrég egyesült és nagy tömegbefolyással rendelkező Nemzeti Parasztpárt vezéreként szerepelt. Őket a Brătianu-kormány ellen érzett klikkgyűlölet indította erre a lépésre. Tüntetőleg kezet fogtak a vádlottakkal, és leálltak beszélgetni a román elvtársakkal, akik ezt az alkalmat is kihasználták a kormány tekintélyének lejáratására. Amikor vége volt a szünetnek, Maniu és Jorga, anélkül, hogy egy tekintetre is méltatták volna a bíróságot, hátat fordítva nekik, eltávoztak. A sajtó, persze, ezt a közjátékot sem hagyta szó nélkül.

Végül is, minthogy a kormány a szituációt még mindig

kedvezőnek ítélte meg a maga számára, és ítéletet akart hozatni, kénytelen volt valamennyiünket szabadlábra helyezni. Ez éhség- és szomjúságsztrájkunk tizenkettedik napján történt. Kétnapi szünetet rendeltek el, aminek a célja az volt, hogy a vádlottak lábra tudjanak állni, és „normális" körülmények között lehessen folytatni a tárgyalást. Az erdélyi és más vidékekről származó elvtársakat egy nagy téren, az ún. Virágpiacon épült Dácia Szállodában helyezték el. Én a két napot Dobregeanu-Gherea lakásán töltöttem, ahol édesanyja viselte mindkettőnknek gondját. Az első napon csak teával hígított tejet kaptunk, a másodikon már kétszersültet is szabad volt ennünk. Orvost nem vettünk igénybe.

Engem, különleges helyzetemnél fogva, minthogy külföldi voltam és méghozzá „veszedelmes ügynök", az első perctől kezdve, éjjel-nappal rendszerint két detektív őrzött, akik az udvarban foglaltak helyet. Azzal mutatkoztak be, hogy Vladimirescu úr, a szigurancia főnöke „üdvözletét küldi". Egy szót sem váltottam velük. Látásból már ismertem őket. Következő szállásomon, Cristescuéknál is éjjel ketten voltak, nappal pedig hol egy, hol két hekus kísért el a tárgyalásra. A romániai fővádlottakat erős megfigyelés alatt tartották ugyan, de nem követték rendszeresen az utcán.

A per tovább folyt, sor kerülhetett a vádlottak kihallgatására. A vádirat arra a fő tételre épült, hogy a Kommunista Párt egy idegen, „ellenséges" állam, a Szovjetunió szolgálatában áll, s ennélfogva a párt tagjait mint „hazaárulókat" kell elítélni. Mondani sem kell, hogy a romániai elvtársak erre a hazug vádra megsemmisítő válaszokat adtak. Beszédeikben az ország kifosztásával és idegen szolgaságba döntésével, egyre nagyobb néptömegek nyomorba taszításával, féktelen terrorral és erkölcsi züllésssel vádolták meg a kormányt, az egész uralkodó rendszert. Mindezt a tények tömegével bizonyították. Ami engem illet, én – elhatározásunk értelmében – megmaradtam „bécsi kereskedelmi utazónak", aki politikai dolgokban „kettőig

sem tud számolni". A tárgyalásokon a kormány volt a vádlott, és a perbe fogott kommunisták voltak a vádlók. Ennek ellenére, vagy inkább éppen ezért, súlyos ítéletekkel kellett számolni, és az ítélethozatal napjától, bármennyire húztuk is az időt, még legfeljebb tíz-tizennégy nap választott el bennünket. Dönteni kellett tehát. A párt döntött, kiadta az utasítást a fővádlottak, szám szerint tizenhét elvtárs szökésére, ami részben illegalitást, részben pedig külföldre menekülést jelentett. Az utasításban benne volt, hogy tekintettel szigorú őrzésemre, kíséreljem meg elsőnek én a szökést. A párt abból a feltevésből indult ki, hogy egy személy szökése még nem váltja ki a többi vádlott újbóli letartóztatását, de ha egy jelentős csoport szökik, a többieket azonnal letartóztatják. A számítás, amint a fejlemények mutatták, beigazolódott.

Sikerült megszöknöm őrzőimtől, és négy-öt nappal később egyszerre tűnt el még tizenhat elvtárs, a legsúlyosabb vádlottak. A többieket azonnal letartóztatták, ketten közülük öt-öt évet kaptak, mások annál kevesebbet. A megszökötteket „távollétükben" sommásan tíz-tíz évi fegyházbüntetésre ítélték el.

SZÖKÉS

A párt utasítását követve, természetesen, minden figyelmemet a szökésre összpontosítottam. Azt a taktikát alkalmaztam, hogy a tárgyalás délutáni berekesztése után vagy különösképpen ünnepnapon, amikor a tárgyalás szünetelt, órákon át jártam a várost, és valósággal kidöglesztettem a sarkamba szegődött egy vagy két hekust. Akkor is vittem őket, ha történetesen zuhogott az eső. Egyszer az egyiken új szalmakalap volt, és zivatar ért bennünket. Kalapját a kabátja alá dugta, de észrevettem, hogy a dühtől majd felrobban. Azt akartam, hogy kísérőim únják meg a dolgot, és ne tudjanak mindenre figyelni. Én bírtam erővel a magam diktálta tempót. Első kísérletem egy, a város

központjában levő, két különböző utcára nyíló könyvesbolt lett volna. Erre a lehetőségre az egyik bukaresti elvtárs hívta fel a figyelmemet. Ezen a délelőttön csak egy detektív kísért, és a tárgyalás szünetelt. Magammal vittem egy ugyancsak Cristescuéknál elszállásolt erdélyi fiút, aki „kis bűnös" volt, és így szökési szándékomról nem tudhatott. Azt mondtam neki, hogy maradjon az ajtó előtt, és várjon meg, míg kijövök az üzletből. Számoltam azzal, hogy ilyen körülmények között a detektív kint marad. Úgy is történt. De most következett a hiba. A másik kijáratnál egy általam ismert elvtársnőnek kellett állnia, aki abban az esetben, ha a detektív nem figyeli a sarokról ezt a kijáratot, mozdulatlan marad, ha pedig figyeli, megtörli az orrát, ami engem arra figyelmeztetett volna, hogy forduljak vissza. A valóságban a detektív a kijáratot nem figyelte, de az elvtársnő, amikor meglátott, zavarában megtörölte az orrát. Én visszafordultam, egy könyvet is vettem, és az üzletből kilépve láttam, hogy a hekus is meg a barátom is nyugodtan várták érkezésemet. Vigyáznom kellett arra, hogy ne váljak gyanússá, mert tudtam, hogy mint külföldit, a legelső kínálkozó alkalommal letartóztatnak.

Nem sikerült tehát. Új lehetőség a következő vasárnapon nyílt előttem. Mégpedig úgy, hogy a már említett Dácia Szállónak az udvarán, mely oly nagy volt, hogy kétezer embert is befogadott, délelőtt a Nemzeti Parasztpárt tartott nagygyűlést.

Bementem a szállodába az elvtársakhoz, akkorra azonban a kísérésemre aznap kijelölt hekust már úgy kifárasztottam, hogy leült az emeleti folyosó egyik sarkába tett székre, ahonnan a körbefutó folyosót két irányban is megfigyelés alatt tudta tartani. Én a szeme láttára bementem az egyik szobába, majd amikor az egyik beavatott elvtárs jelezte, hogy a gyűlés már javában tart, és itt lenne az ideje a hátsó lépcsőn lemenni a tömeg közé, barátaim nagy járás-kelést rendeztek a folyosókon. Úgy tettek, mintha az udvarra nyíló ablakokban keresnének meg-

felelő helyet, hogy láthassák a gyűlést. A nagy jövésmenésben észrevétlenül, a kísérőm számára ellenőrizhetetlen hátsó lépcsőn lejutottam az udvarra. Amikor a tömeg kezdett kifelé tódulni, én is kisurrantam. Az utcán láttam, hogy nincs senki a sarkamban, egy mellékutcába fordultam be, fiákerbe ültem, és megadtam egy címet. Pechem volt, a kocsis nem ismerte az utcát. Azt mondtam neki hogy hajtson a Mahalára, ami a város Teleki-piacszerű peremét jelentette, gondoltam, ott másik kocsiba ülök, és elhajtatok a megadott címre. Leszálltam, kifizettem a kocsist, de mindjárt észrevettem, hogy ismét üldöz a balszerencse.

A közeli utcasarokról, egy boltajtóban állva, a szigurancа egyik felügyelője észrevette a kocsimat és felismert. Én is felismertem őt, de úgy tettem, mintha a világon sem lenne, és kényelmes sétába fogtam a Mahalán. Ő persze utánam jött, és megszólított:

– Mit keres ön itt? Hisz ön nem járhat kísérő nélkül az utcán!

Németül válaszoltam neki:

– Szabadlábon vagyok, és csak nem gondolja, hogy ha sétálni megyek vagy kocsikázni, a detektíveket is magammal hívom? – Odaintett egy rendőrt, és bevittek a szigurancára. Éppen dél lehetett.

Régi ismerősöm, Vladimirescu úr fogadott. Ő nem urazott, megelégedett a tegezéssel.

– Mit kerestél a Mahalán? – kérdezte.

– Sétáltam.

– Letartóztatlak!

– Tiltakozom és éhségsztrájkba lépek! – mondtam.

Káromkodni ők is csaknem olyan jól tudnak, mint mi, magyarok.

– F . . . mama ta! . . . (Az anyádat!) – ordította, és lehúzott egy nagy pofont.

Mit tehettem? Levitetett a pincébe, a hekusok egyik „dolgozó" szobájába. Egy vaságy, székek és íróasztal. Három detektív sürgölődött ott két fiatal prostituált körül,

akik lábukat maguk alá húzva az ágyon ültek. Nekem odaléktek egy széket, tovább senki nem törődött velem. Este vacsorát hoztak, de én visszautasítottam az eledelt. A hekusok ki-be jártak, gyakran váltották egymást, a két lány pedig szépen, dallamosan és halkan énekelt valamit. Az egyik dal refrénje ez volt: „Kolostorba vonulok, drága Helénám." Éjjel felváltva a széken, vagy a hátam a falnak támasztva, a földön ültem.

Másnap reggel a tárgyalóteremben kitört a botrány. Az elvtársak már tudták, hogy a címre nem érkeztem meg, és minthogy a tárgyalóteremben sem voltam, arra a következtetésre jutottak, hogy a sziguranca valószínűleg újra letartóztatott. Sajnos, igazuk volt. Minden eshetőségre számítva, elkezdték a szigurancát szidni és jogtiprással vádolni. Az ügyvédek is hevesen beleszóltak. Egyszóval: csaknem az egész délelőtt a vádlott elvtársak obstrukciójával telt el. A sziguranca egyelőre hallgatott. Végül is elkísértek a délutáni tárgyalásra, de mint foglyot. Szökni akartam – mondták, és követelték, hogy Hotineanu őrnagy, katonai ügyész, aki nagy korhely és kártyás hírében állt, tartóztasson le. Jellemző, hogy a közhangulattól való félelmében nem merte megtenni. Amikor eléje vittek, megkérdezte:

– Szökni akart?

– Akart a fene – mondtam –, eszem ágában sem volt. Szabadlábra helyezett. Bementem a tárgyalóterembe. Az elvtársak semmivel sem törődve, hangosan üdvözöltek, és úgy tettek, mintha örömmel látnának viszont a hadbíróság elnöke, Constantinescu ezredes úr portáján.

Dobregeanu mögött ültem, odasúgtam neki: sebaj, még lesz alkalom, habár nem voltam meggyőződve róla, hogy tényleg lesz még egy alkalom. Azonban sietni kellett a szökéssel, mert már a tanúkihallgatások következtek.

Hétfőn, kedden erős fedezet alatt álltam, szerdán délután már csak egy hekus kísért, csütörtökön is – és akkor a Virágpiacon, ahol úgy emlékszem éppen hetivásár volt

és nagyon sok ember, egy őrizetlen pillanatban megléptem kísérőmtől. Ekkor a fiákeres is kiismerte már magát a megadott utca tekintetében.

A szökés így ment végbe. Délben fél egykor bementem a Virágpiac egyik sarki vendéglőjébe ebédelni. Virslit és sört rendeltem. Kísérőm leült egy, a kijárat és köztem levő asztal mellé. Gyorsan elfogyasztottam, amit rendeltem, aligha telt bele több tíz-tizenkét percnél, már fizettem is. Közben a hekus, akinek háttal ültem, újságot kért, és olvasni kezdett. Egyszer közben óvatosan feléje fordítottam a fejem, hogy lássam, mit csinál, majd csendben felálltam és nesztelenül ellépdeltem mellette, de mintha rá sem hederítenék; ő pedig, úgy látszik, belemélyedt a sziguranca „leibblatt"-ja, az „Universul" valamelyik közleményének az olvasásába. Kiléptem az utcára az ide-oda hömpölygő nagy tömegbe – még egy pillanat, és akkor már bottal üthette a nyomomat. Egy távoli bódé mögül figyeltem meg, amikor kiszáguldott a vendéglőből, és egyenesen a közeli Dáciába futott. Azt hitte, odamentem. Mi mást is hihetett volna, hol is kereshetett volna annyi ember között? . . .

A megadott címen munkásházaspár fogadott, úgy emlékszem, vasutas volt a férfi. Délután aludtam egyet, sikerült kipihennem az izgalmat. Este kilenckor már autóban ültem és a Vörös Segély egyik munkatársnője kíséretében Brăila dunai kikötővárosba hajtottam. Amint napokkal később megtudtam, a szökésem utáni délelőttön a tárgyalóteremben megismétlődött ugyanaz az obstrukció, amely néhány nappal azelőtti sikertelen szökési kísérletemet követte. Ezt az elvtársak azonban már csak a figyelmet elterelő hadműveletnek szánták, mert akkor már tudták, hogy megszöktem. Ezúttal a sziguranca, a közvélemény elég nagy mulatságára, kénytelen volt beismerni kudarcát. A „Fáclă" karikatúrával és gúnyszöveggel adta tudtul „elismerését". Igaz azonban, hogy az egész országban keresni kezdtek, mint az elejtett tűt.

Négy-öt nap után a sziguranca egész apparátusa talpon volt, mert akkor már tizenhetünket kerestek egyszerre.

Csaknem teljes két hónapig voltam szökésben az ország területén. Ez alatt bujkálva bejártam Románia nagy részét: a Regátot, Erdélyt, Besszarábiát; Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Máramarossziget, Galați, Mărășești, Iași, Kisinyov, Bender és más városokat. Persze, ilyenkor az ember különböző viszontagságokon megy keresztül.

Csak néhány élményt mondok el. Éjfél után egy órakor értem Brăilába. Ott egyedül maradtam, papírjaim nem voltak, de mintegy háromheti megélhetésre való pénzzel el voltam látva. A vonat Marosvásárhely felé, alsóvá utaznom kellett, csak reggel öt óra tájban indult. Úgy láttam, veszélyes olyan hosszú ideig a pályaudvaron lődörögnöm. Könnyen igazoltathatnak, és akkor lebukom.

(A későbbiek során kiderült, hogy a pályaudvarokon, éppen bennünket keresve, gyakran razziáztak.) Egy-két óra elteltével vonat indult ellenkező irányban, Galați felé. Jegyet váltottam az első osztályra; ösztönöm ezt tanácsolta. Úgy éreztem, hogy egy első osztályú kupéban inkább biztonságban vagyok. A ruhám, minden börtönviseltség ellenére, még jó állapotban volt.

A Galatit megelőző állomáson hekusok szálltak fel a vonat különböző vagonjaiba. Az enyémbe is felszállt egy, és én éppen a pullmankocsi folyosóján álltam, háttal nekidőlve a kupémnak, amikor egy köpcös detektív az ajtón feljött. Velem szemben megállt, úgy, hogy a hasunk majd összeért. A szemembe nézett, én unottan, közömbösen ráfordítottam a tekintetemet. Egy fejjel magasabb voltam nála. Farkasszemet néztünk. Úgy látszik, nem talált rajtam semmi kivetnivalót, lehet, hogy azért, mert mögöttem ott hivalkodott a komótos bársonykupé. Szó nélkül továbbment. Galațiban első utam egy gőzfürdőbe vezetett, ami természetes, korán reggel, éjjeli utazás után. Megnéztem a kikötőt, és vettem magamnak egy kemény szalmakalapot meg egy esőköpenyt. Így jobban mutattam.

Estefelé már Marosvásárhelyen voltam. Egy fűtőházi lakatosnál kaptam szállást. Gyermektelen házaspár volt, a fiatalasszony egész nap otthon ült és varrt. Bevezetett egy jól elfüggönyözött kis szobába, ahol valaki már tartózkodott. – Kettesben lesznek itt – mondta az asszonyka, és kiment vacsorát készíteni. Társam már tudta, hogy valaki érkezni fog. Egyidősek lehettünk, gyorsan összebarátkoztunk. Megtudtam, hogy lakótársam Tkacsenko elvtárs, az ismert besszarábiai kommunista. (Nem sokkal később a sziguranca ügynökei „szökés közben" agyonlőtték ezt a melegszívű, kiváló kommunista forradalmárt.) Három nap után Tkacsenko eltávozott a lakásból, a negyedik napon jelentkezett nálam a pártközpont megbízottja, aki közölte velem a határon való átjutás tervét. A terv jó volt, Csehszlovákiába kellett jutnom, ahol jól kiismertem magam, de a végrehajtásba hiba csúszott. Elmondom, mi történt.

Összekötőmmel együtt Szatmárnémetibe utaztunk. Onnan nincs messze a határ. Szatmáron, egy közbeiktatott lakáson töltött huszonnégy órás tartózkodás után, este Nyisztor György bácsiék házába vezettek. Arról a Nyisztorról van szó, aki a Tanácsköztársaság idején földművelésügyi népbiztos volt. Ő maga akkor a Szovjetunióban élt, emigrációban, de családja: felesége, lánya, fia Szatmáron maradtak. Csendes utcában, egy egyszerű kis családi ház volt az, ahol Nyisztor néniék laktak. Náluk csak percekig maradtam, tovább vittek a kerten keresztül a szomszéd házba, egy velünk együttérző gyermektelen postás házaspárhoz. Náluk, az állandóan lefüggönyözött hátsó szobában töltöttem négy-öt napot. Nyisztor néni kosztolt, finomabbnál finomabb ételeket készített. Kötényével letakarva ő maga hozta át az ennivalót, a kis kerten keresztül. Így érkezett el az indulás éjszakája.

A terv szerint a pályaudvar külső részén, az egyik vasúti szerelvény segédfűtőjeként szálltam volna fel, mesterségesen csinált nagy gőzködben, persze a mozdonyra. A mozdonyvezető és a fűtő a mi embereink voltak. Cseh-

szlovák területen szándékoztam elhagyni a mozdonyt. A szerelvényhez Nyisztor néni veje kellett hogy elvezessen. Éjjel, úgy fél kettő tájban mentem át Nyisztorékhoz. A szobában egy kis petróleumlámpa égett, és vezetőm éppen öltözködött. Leültem egy székre, a két ablakkal szemben. Az ablakok az általában szokásos fehér vászon anyaggal voltak elfüggönyözve, de úgy, hogy mellettük a nyíláson a megvilágított szobába be lehetett látni. Egyszerre csak gyanús mozgolódást vettem észre az ablak mögött. Számomra egy pillanat műve volt kiugrani az udvar felé nyíló tornácra és onnan az udvarra. A két detektív ezt kintről észrevette, és máris a körülbelül két méter magas deszkakapu felett láttam a fejüket. Beugrottak az udvarra, én pedig a disznóól oldalához tapasztottam magam. Szerencsére sötét éjszaka volt, engem ekkor már nem láttak. Izgatottan azt mondta a rangidősebb a társának románul: te itt maradsz, én pedig bemegyek a házba! A szót tett követte. Emez az udvar három irányába egy-egy pisztolylövést adott le, és gyorsan követte elöljáróját a házba. Nyilván félt egyedül a sötét udvaron. Azután, hogy egyedül maradtam, átugrottam a kert hátsó kerítésén, és az egész környék kutyáinak ugatásától kísérve még vagy három-négy kerítést kellett megmásznom, amíg kiértem a földekre.

Senki nem követett a göröngyös úton. Pechem is volt meg szerencsém is, gondoltam. Biztosra vehető, hogy a szökések miatt megfigyelés alatt tartották Nyisztor bácsiék házát. Tervünket a sziguranca nem ismerhette, mert különben egyszerűbb és biztosabb eljárást alkalmazott volna. Bánatosan néztem a szerelvény után, amely szemem láttára dohogott el északnak, Halmi határállomás felé. Bevettem magam a szatmári erdőbe, és én is északnak fordultam. Egy napot és egy éjszakát az erdőben töltöttem. Napközben az egyik erdei úton csendőrjárőrrel találkoztam. Kellemetlen volt, de mit tehet az ember ilyenkor okosabbat, mint hogy illedelmesen köszön. Meglendítettem a fűtősapkámat.

– Buna ziua, domnilor! (Jó napot, uraim!) – Simán elmúlt ez is, ugyanis papírjaim még mindig nem voltak.

Betértem egy kis faluba enni. Juhtúrót rendeltem kenyérrel, meg vörös bort. Harmadnap hajnalban odamerészkedtem a halmi állomásra, jegyet váltottam Máramarosszigetre. Ez a vasútvonal ugyanis Csehszlovákián haladt keresztül. Gondoltam, a több órás úton esetleg alkalmam lesz lelépni a vonatról. De nem lehetett, csehszlovák területen minden román rendeltetésű vagon lezárt ajtajában, a vagon mindkét végén még egy-egy határőr is strázsált. Ha meg az ember menet közben, az ablakon keresztül próbálta volna meg a szökést, összetörte volna magát. Máramarosszigeten hajszál híján beleestem a razziába. A színházba mentem, ami számomra a legbiztosabb búvóhely volt. Megnéztem a „Tatárjárás" című operettet. Éjfélkor ismét vonatra ültem, és visszavonatoztam nyugati irányban Nagyváradra, majd onnan tovább, úgy, hogy a messzi Marosvásárhelyig meg sem álltam. Csak itt tudtam újra összeköttetésbe lépni a párttal. Éjjel volt, amikor megérkeztem, de korábbi szállásadóim így is szívesen befogadtak.

Napok múltán eljutottam Besszarábiáig. Ekkor már voltak papírjaim, erdélyi származású malomszerelő voltam. Besszarábiában ugyanis sok malom van. Volt újra rendes felöltőm, új puha kalapom és egy tetszetős kézitáskám, amiben néhány darab alsóruhát és egy rekeszben szerelőnek való szerszámokat tartottam.

Útközben huszonnégy órát a régi egyetemi városban, Iaşiban töltöttem. Oda már egy besszarábiai elvtárs kísért el, aki Marosvásárhelyre értem jött. Egy nagyobb ház udvarában épült kis házikóba vezetett be, ahol a házikó lakóinak, két fiatal diáklánynak adott át, s utána mindjárt eltávozott. Egy kicsit zavarban voltam, a lányok nem. Nem először volt ilyen vendégük, és kockázatos feladatukat nagyon komolyan fogták fel. A lányok közül az egyik tudott egy kicsit németül, egyébként egymás között oroszul beszéltek. Itt tartózkodtam másnap délutánig. Hogy közben

ettünk-e és mit ettünk, arra már nem emlékszem. Másnap délután egy másik, Besszarábiából érkezett elvtárs jött értem. Vele és az egyik diáklánnyal, Rájával együtt mentünk ki a pályaudvarra, de a vonatra már nem együtt szálltunk fel.

A besszarábiai elvtárstól megtudtam, hogy a Regát és Besszarábia határán, a Prut folyón való átkelést megelőzően ellenőrzés jöhet. Jött is, és éppen engem szúrt ki a kupéban. Egy detektív és egy katona, aki a kézilámpát tartotta, szálltak fel a vagonba. Amikor a detektív megszólított, felálltam, és a „documentele!" („igazolványt") felszólításra átnyújtottam neki az igazolványomat. A lámpafénynél jól megnézte; a katona az arcomba világított, a hekus az arcomat is jól megnézte, és miután két-három másodpercig mustráltuk egymás pupilláját, megforgatta a tenyerét-kezefejét a szemem előtt, mint aki azt mondja: „az ördög tudja, ki vagy te", de visszaadta az igazolványomat, és továbbment. Nagy harmadosztályú kupé volt, benne volt két kísérőm is, akik egymástól is elkülönülve ültek. Kisinyovban, a kiszállás után, az elvtársat kellett követnem az utcán, a lány pedig velem kellett hogy lépkedjen, karonfogva. Egy molnársegéd családjánál szállásoltak el. Amikor révbe értünk, Dávid elvtárs – így hívták a kísérőmet – azt mondta, hogy bizony egy kicsit meghűlt benne a vér, amikor látta, hogy éppen engem igazoltatnak. Rájának megérkezésünk után gyorsan el kellett tűnnie. Könnyek szöktek a szemébe, amikor búcsúra nyújtotta a kezét... Bizonyára az átélt izgalmaktól.

Besszarábiában, ebben a bitorolt tartományban, véres terror uralkodott. Itt nem volt szabad lebukni, mert a lebukás azt jelentette, hogy ép csontokkal nem menekül az ember. Az országnak ebben a részében különösen bátor és önfeláldozó elvtársakat ismertem meg.

Besszarábiában mintegy három hétig tartózkodtam. Kisinyovban a szállásom egy sarokház földszintjének éppen a sarkon levő lakásában volt. Előfordult egyheti ottartózkodásom alatt, hogy a nyitott nagy sarki ablakon két

sziguranca-nyomozó nézett be, és a házigazdát kereste. Szerencsére én a másik szobában tartózkodtam. Háziasszonyom, egy fiatal, bátor asszonyka, kiszólt, hogy nincs otthon a férje, csak este jön haza. Ekkorra azonban már az ablakhoz ért az az elvtárs, aki aznap a pártszervezet megbízásából figyelte a házat. Ügyesen beszédbe elegyedett a két hekussal, és végül is egy kocsmában kötöttek ki, ahol a megfigyelőnk egy kiló bort (Romániában nem literre, hanem kilóra mérték a bort) rendelt, amit együtt elfogyasztottak. A beszélgetés egy részét még hallottam, mert az ajtó a két szoba között nyitva volt. Nem tudtam másra magyarázni az esetet, mint hogy a sziguranca ügynökei, ezek a szertelen és kíméletlen csirkefogók, akiktől hemzsegett az utca Kisinyovban, bárhol bekurjantottak a nyitott ablakon át a lakásokba. Gyanút nem foghattak a szállásadóimmal szemben, mert akkor másképp jártak volna el.

Eljutottam egy határmenti városba, amely völgyben épült, de a szélei a dombokra nyúltak. Két parasztcsaládnál töltöttem mintegy tíz napot. De az első napon átmenetileg reggeltől estig egy gépésznél állapodtam meg. Ő volt a város ellenzéki pártjának – a Sterea vezette Parasztpártról van szó, a Román Parasztpárt besszarábiai tagozatáról – egyik vezetője, sőt, ha jól emlékszem, elnöke, s ugyanakkor illegálisan a Kommunista Párt tagja. Az ilyen, természetesen óvatosan kezelt összefonódás a legális demokratikus irányzatú parasztpárt káderei és a kommunisták között, jellemző volt ebben az időben a besszarábiai politikai viszonyokra. Ebben a lakásban, érthetően, sokáig nem maradhattam, annál kevésbé, mert házigazdámnak volt egy hét-nyolcéves kislánya, s az ilyen korban levő gyerekek mindent el szoktak mesélni a szomszédoknak, ami náluk történik.

Egy hétig egy gyermektelen orosz házaspárnál szállásoltak el, az egyik városszéli dombon. Éppen aratási idő volt. A gazda, tipikus orosz paraszt, fiatal, magas és erős, vörösesszőke szakállal, feleségével együtt egész nap a me-

zőn dolgozott. Az asszony csak déltájt jött haza, hogy mindhármunk számára megmelegítse az ebédet, ami mindennap borscslevesből állt, benne főtt marhahússal. Olvasnivalóm nem volt. A lakás ajtaját kívülről rám zárták, hogy senki semmilyen körülmények között meg ne tudhassa, hogy valaki tartózkodik a házban. Jobb mulatság híján, egész nap legyet fogtam. Ebben nagy gyakorlatra tettem szert; hosszút legyintettem az asztalon, a falon vagy az ágytakarón, hogy egyszerre kettőt is befoghassak.

Oroszul még csak szavakat tudtam és egy kis nyelvtant, de beszélni nem. Így esténként nagy üggyel-bajjal csak annyit tudott megértetni velem szállásadóm, hogy a háborút a fronton töltötte.

Az egyik mély ládából, amelyben ruháikat tartották, egy este könyveket szedett elő; azokat mint nagy kincset rejtegette. Orosz klasszikus irodalom volt. Dosztojevszkijre és Lev Tolsztoj „Háború és béké"-jére emlékszem. Éjjel a gazdával együtt egy magas priccsen kint, az eresz alatt háltam. Nem tudom, aludtam-e valaha is azelőtt olyan jól és nyugodtan, mint akkor. Végtelenül megható volt ennek a rendkívül nagy kockázatot vállaló két, nemeslelkű embernek a gondoskodása rólam. Ölelgettek és simogattak, mintha saját gyermekük lettem volna, amikor egy este elváltam tőlük.

Egy ügyes, vérbeli konspirátor vezetett át a százszorosan megfigyelt határmenti városon, fel egy másik dombra, a „nagymamához". Ő úgy hívta: „bábuska". Ez nagymamát jelent. A bábuska a lányával élt kettesben, egy kis parasztházban, gyümölcs- és zöldségtermesztésből tartotta fenn magát. A konspiráció egész bonyolult láncolatának ez a ház egyik legfontosabb és legexponáltabb pontja volt. Ezért itt sokáig nem lehetett maradni. Három napot töltöttem a bábuskánál, aki minden reggel meggyet és friss zöldséget vitt a piacra. A sziguranca-hekusok feleségei szívesen vásároltak nála, mert mindig szép árut tartogatott számukra, s mintegy viszonzásul, ügyesen terelve a szót, mindig megtudta tőlük, hogy nincs-e valamilyen

különös újság a sziguranca házatáján: nem keresnek-e valakit, nem gyanítanak-e kommunistákat a városban, nem készül-e valami a kommunisták felkutatására stb. Az asszonyok a piacon sok mindent meg szoktak tárgyalni, még a férjük által könnyelműen rájuk bízott államtitkokat is. Így a bábuska mindannyiszor meg tudott nyugtatni, hogy a városban minden rendben van. Este koromsötétségben – ezekben a napokban a hold éjjel fél egy óra tájban kelt fel – a háznak a belső, a kertre néző falánál kiültünk a padkára. Messze a láthatáron egy szovjet-ukrajnai kisváros fényei világították meg az eget. A bábuska nem szólt, csak megérintette a kezemet, és abba az irányba mutatott, s azután ezt súgta vagy inkább sóhajtotta: „a mieink".

A bábuska okos asszony volt, tudta, hogy az életét teszi kockára, de bátran tette, mert szerette a népét, s imádta őshazáját, Oroszországot.

Nem sokkal ezután az ország egy másik részében érdekes megfigyelést tettünk. Egy héten keresztül próbálták ki barátaink ide-oda utazással a határmenti vagy a határt megközelítő vasútvonalakat. Megállapították, hogy ezeken a vonalakon csaknem minden utast igazoltatnak. Ez azt jelentette, hogy a szökésben levő elvtársaknak az ilyen vasútvonalat nem szabad igénybe venniük. Ehhez tartottuk magunkat. Ennek ellenére a szigurancának elég rövid időn belül sikerült három elvtársat újra elfognia.

Ha nem megy vasúton, gondoltuk, akkor mennie kell másképpen. Barátaim elhatározták, hogy az egyik országhatárt kocsin fogom megközelíteni. De hogyan? Tudni kell, hogy közben eljött a július és vele a gyümölcsszezon. A nagyobb városokba rengeteg gyümölcsöt hoztak fel parasztszekereken még a távolabbi községekből, így a határszéli falvakból is. Ilyenkor visszafelé menet üres kosarakkal volt tele a szekér. Azok alatt jól meg lehet bújni.

Szállásom közelében egy udvaron egymásba tolt kosarak hosszú sorait rakták fel egy szekérre. Hat-hét ilyen, kötelekkel a kocsihoz kötött sor is tornyosult egymáson.

A két legalsó sor között szénába ágyazott fekvőhelyet csinált a kocsis meg a gazda számomra, oda kellett bebújnom. Senki nem sejthette, hogy valaki a kosársorok alatt fekhet. Nekiindultunk a hetven kilométeres útnak, és délutántól másnap reggelig célhoz értünk. De útközben két csendőrellenőrzés is volt. Az első mintegy tíz kilométernyire a várostól, a másik körülbelül ugyanannyira az érkezési ponttól.

Az első ellenőrzésen, mint mindig, kérték a bakon ülő két ember személyi igazolványát és a fogatigazolványt. Az utóbbit barátaim nem tudták felmutatni, mert olyat, a nagy adó miatt, csak ritkán váltottak ki a fogatosok. Borravalót adtak a csendőröknek, és továbbmehettek. A kocsis szólt le a tizedesnek:

– Kaptok hatvan lejt, és megyünk utunkra.

– Kevés – mondja a tizedes.

– Hogyhogy kevés, mi szegény emberek vagyunk.

– Igen ám, de mi hárman vagyunk, és húsz lejért nem adjuk el a hazánkat.

– Hát többet nem tudunk adni.

– Jól van, akkor félreálltok, amíg a hadnagy úr vissza nem jön, majd ő intézkedjen. (Gondoltam: csak ne ravaszkodna ennyit ez a kocsis.) Végül is a vitát a gazda ezzel zárta le:

– Itt van százötven lej a jóságotokért. Sürgős az utunk, nem akarunk ácsorogni.

– Rendben van – nyugtázta a pénz átvételét a tizedes. Ennyit már nem ért meg neki a „haza". Én is úgy gondoltam: rendben van. Éjjel megetették a lovakat. Én is kibújtam a kasból. Heringet ettünk fehér kenyérrel. A kocsis mondta, hogy a másik ellenőrző őrs előtt éppen akkor fogunk elhaladni, amikor mindannyian alszanak. Így is történt. Barátaim ismerték a dörgést, nem először csinálták.

Néhány nappal később engem és egy besszarábiai kommunistát három elvtársunk átjuttatott a határon. Este 10-kor értem jött szállásomra két fegyveres férfi.

Oroszul beszéltek egymás közt, az egyiket Vologyának hívták. Elindultunk, természetesen nem a városon keresztül, hanem a kerteken át, és hamarosan beértünk egy erdőbe. Az egyik tisztáson volt egy mély gödör, oda leereszkedtünk és pihentünk. Este 11–½ 12 lehetett. A gödörben rá is lehetett gyújtani, mert olyan mély volt, hogy teljesen eltűntünk benne. Ott vártunk egy darabig, amíg megjött a harmadik elvtárs az említett besszarábiai kommunistával. Öten indultunk el.

Vologya kioktatott bennünket: most tovább megyünk az erdőben, s lehetséges, hogy határőrökre bukkanunk. Ha felszólítanak bennünket, mindjárt kézigránátot kell kapniuk. A határőrség posztjai az erdőben voltak felállítva egy-egy kilométerre egymástól, elvtársaink pontosan tudták, hogy hol. Mivel a határőrök járőröztek, elég kockázatos volt az utunk. Mindannyiunknál volt kézigránát, amelyet a határőrök esetleges „sztoj!" („állj!") kiáltásának pillanatában kellett feléjük repítenünk. Hát, elég romantikus volt az utunk.

Menet közben az elöl haladó elvtárs egyszer csak leguggolt, utána mi is. Csendben vártunk egy darabig, majd tovább mentünk. Vezetőnk, aki az erdőben minden fát és bokrot ismert, később elmondta, hogy azért guggolt le, mert meghallotta a közelben, a fűben fekvő járőrök hangját. Ha észrevettek is bennünket, nem mertek megállítani – mondtotta.

Végül is kiértünk a partra. A Dnyeszter nyugati partja magasabb, mint a szemben levő keleti. Leültünk, s a besszarábiai fiút kísérő elvtárs felment egy kis dombra, és körülnézett. Kis idő múlva vércserikoltás-szerű hangot hallatott. Kísérőink megegyezése szerint ez azt jelenthette, hogy minden rendben van.

Ekkor Vologya lement a vízhez, és onnan adhatott jelzést a túlsó partra, de ezt én már nem láttam. Valószínű, hogy fényjelzést adott. A túlsó oldalról megindult egy csónak, amit én csak percek múlva vettem észre. Egy erős, markos legény vezette a csónakot úgy, hogy csak

egylapátos evezője volt, és ezt a lapátot ki nem vette a vízből, csak csavargatta, csavargatta, minthogyha motorcsavar lett volna. Végül is odaért pontosan, ahol Vologya állt lent a víz szélén. Akkor kaptunk egy intést, hogy indulhatunk. Én a csónakot akkor vettem észre, amikor kb. a Dnyeszter közepén volt. Ekkor láttam, milyen nagyszerű szervezet ez. Beültünk a csónakba, és hiánytalanul, sértetlenül, úgy, ahogy meg van írva a nagykönyvben, átértünk a túlsó partra. Ott már a szovjet határőrök fogadtak bennünket.

Mindaz, amit a román kommunistáknak ebben az időben kifejtett tevékenységéről és harcáról elmondtam, a későbbi, a harmincas évek elejére eső nagy tömegmozgalmak, sztrájkok méltó előcsatározásának tekinthető. Az utóbbiak közül különösen a vasutasok harcos sztrájkjai emelkednek ki.

A következő három évet főleg tanulással töltöttem Moszkvában. Elővettem újra a „Tőké"-t és áttanulmányoztam. Tanultam történelmet, valamint dialektikus és történelmi materializmust. Emellett szorgalmasan olvastam a tanulmányaimat kiegészítő szépirodalmat. Ebben az időben sokat segített nekem a nagy képzettségű magyar marxista, Rudas László. Tanárom volt.

VISSZA CSEHSZLOVÁKIÁBA

A „VORWÄRTS" SZERKESZTŐSÉGE

1928 kora őszén a csehszlovák elvtársak felszólítására ismét Csehszlovákiába mentem. Ott harc folyt a párt opportunistává vedlett vezetése ellen, melynek megtestesítői Jílek és Bolen voltak. Ezt a két embert személyesen ismertem. A legjobban kispolgári „forradalmárokhoz" hasonlíthatók, akiknek a szociáldemokrata taktika, megalkuvó jellege miatt, akkor nem ízlett ugyan, de távol állt tőlük a Kommunista Párt tagjainak önzetlen áldozatkészsége is. A későbbi fejlemények a burzsoázia táborába vitték őket.

A harcot Klement Gottwald és a köréje csoportosuló elvtársak: kitűnő munkásforradalmárok és jól képzett marxista értelmiségiek vezették. A Gottwald köré csoportosulókhoz tartoztak például: Zápotocký, Hanek, Siroký, Šverma, Kopecký, Dolanský, Fučik, Fried, Bacilek, Major, Synek, Urx, Štětka, Vetiska, Hruška, Köhler, Reimann és sokan mások.

Az osztályharc ebben az időben a kezdődő gazdasági válság következtében Európa valamennyi kapitalista államában kiéleződött. Csehszlovákia sem volt kivétel. A helyzet itt is rohamosan romlott. A munkanélküliség és a létbizonytalanság a még munkában levők számára is kezdett tűrhetetlenné válni, s sok tüntetést és utcai harcot váltott ki. A burzsoázia üldözéssel, rendőr- és csendőrterrorral próbált úrrá lenni a helyzeten. A párt élére kellett hogy álljon a tömegek harcának. Ennek a feladatnak a nagyságába bukott bele a megalkuvó Jílek–Bolen-vezetés. Új vezetőkre és új vonalvezetésre volt szükség; új vezetőkre, akik nem riadnak vissza az egyre elkeseredettebbé váló osztályharc nehézségeitől, és győzelemre

tudják vinni a munkásosztály harcát a gazdasági válság okozta nyomor ellen.

Helyzetem Csehszlovákiában nem volt egyszerű, mert régi „bűneim" még nem évültek el, s így illegalitásba kellett vonulnom, ami minimálisan annyit jelentett, hogy álnéven élek, és lehetőleg kerülöm Szlovákiát, melynek csaknem minden részében jól ismertek. Igen ám, de az illegális élet egy legálisan működő pártban bonyodalmas, különösen, ha az ember olyan poszton áll, amely szem előtt van, vagyis legális munkát végez. Egyelőre így volt ez nálam is.

A párt úgy határozott, hogy német nyelvű napilapjának, a Liberecben megjelenő „Vorwärts"-nek legyek Paul Reimann, a tehetséges szudétanémet publicista mellett a szerkesztője. Vállaltam. A szerkesztőségben Fried Jenőt, a kiváló szlovákiai magyar kommunista vezetőt váltottam, aki Prágába költözött, hogy közvetlenül részt vegyen a párt vezető szervének a munkájában. (Fried Jenőt a háború alatt a Gestapo, illegális munka közben, Belgiumban megölte.) A „Vorwärts" a legrégibb orgánuma volt a szudétanémet munkásmozgalomnak, nagy népszerűségnek örvendett, és erős támasza lett a párt új politikai vonalvezetésének, támadó jellegű harcának.

Ha elmondom, hogyan csináltuk a lapot, egyesek, gondolom, különösen a fiatal újságírók, aligha fognak hinni a fülüknek. A „Vorwärts" naponta nyolc-tíz, illetve vasárnap tizenkét oldalon jelent meg, a formátuma körülbelül a „Népszavá"-énak felelt meg. Ezt a lapot összesen hárman szerkesztettük; kettőnkön kívül még egy harmadik, ún. lokálszerkesztőnk volt, aki egyben a munkáslevelezéseket is intézte, és azonfelül még a házi költője is volt a lapnak. A lokálszerkesztő saját írógéppel rendelkezett, nekünk kettőnknek pedig egy gépírónőnk volt. Ő volt a negyedik személy a lapnál. Többre nem tellett. Reimann barátom csinálta a belpolitikát, éspedig a nemzetközi rovatot, de olykor összefonódott a munkánk, át-átnyúltunk egymás területére, ha a szükség megkívánta. Hír-

anyagot Prágából, a párt távirati irodájától kaptunk. Sokat kellett írnunk, még több anyagot ollóztunk vagy átdolgoztunk; saját bel- és külpolitikai cikkünk mindennap volt. A munkaidőnk reggel nyolctól este kilenc-tíz óráig tartott. A tördelést felváltva csináltuk.

Abból a környékbeli faluból, ahol laktam, minden reggel villamoson mentem be a szerkesztőségbe. Liberec nem túl nagy ipari város, habár a legnagyobb a Szudéta-vidéken. Lakosainak száma kevesebb volt százezernél. Nyilvánvalóan csakhamar híre ment, hogy új szerkesztő dolgozik a „Vorwärts"-nél. A rendőrség figyelme rám irányult, és nem telt bele sok idő, talán egy hónap, amikor egy reggelen a lakásomon megjelent két detektív, és bevittek a rendőrfőkapitányságra.

Čmolik úr, a politikai osztály vezetője fogadott. Egyelőre kitartottam amellett, hogy a felmutatott személyazonossági igazolvány tényleg az enyém. Aszerint ugyanis egy kis szudéta-vidéki város polgára voltam. A kiejtésemen nem vették észre, hogy nem vagyok német, mégsem hittek nekem. Faggattak, melyik utcában lakom abban a bizonyos Neustadtban. Mondom, a Schillergassén. Aligha van a világon ugyanis német város, ahol ne lenne ilyen utca. És a rokonaim milyen utcában laknak – kérdezték. Mondom, a Marktplatzon. (Piactér.) Nincs a világon ugyanis német város, ahol ne lenne ilyen tér. És még hol, kérdezték. Mondom, egy nagynéném is van, aki a Hauptstrassén (Fő utca) lakik. Ilyen is van mindenhol. Meg tudnám-e azt mondani, kérdezték, hogy hol van a rendőrkapitányság Neustadtban. – Hogyne, a Masaryk utcában. Kezdtem dühös lenni erre a sok kérdezősködésre.

De ezen az utóbbi válaszon el is csúsztam. Felhívták telefonon a neustadti rendőrséget és megkérdezték, hogy van-e ott egyáltalán Masaryk utca. Nincs, volt a válasz.

– A szudétanémet községekben – mondta nekem Čmolik úr – még sehol nem neveztek el utcát a köztársaság elnökéről. – Na, gondoltam, jól néztek ki, ha tíz év alatt még ennyire sem vittétek.

Hogy hosszúra ne nyújtsam a dolgot, elmondom mindjárt a lényeget: végül is bevallottam nekik, hogy a papírt az egyik prágai kávéházban vettem ismeretlen személytől, és én nem szudéta-vidéki vagyok, hanem birodalmi német. Nevem: Walter Deuter, és Breslauból (a mai Wrocław) való vagyok.

A „további részleteket" sem titkoltam. Azt mondtam, azért léptem át tiltott módon a határt, hogy munkát keressek Csehszlovákiában, mert otthon munkanélküli voltam. Munkát pedig a „Vorwärts" kiadójától kaptam mint hirdetésgyűjtő. (Barátaim tudták, hogy letartóztatásom esetén ezt fogom vallani.) Hittek is meg nem is. Azt nem hitték persze, hogy hirdetésgyűjtő vagyok, de nem voltak benne biztosak, nem vagyok-e valóban birodalmi német.

Itt már nem lehetett megakadályozni, hogy ujjlenyomatot vegyenek és fényképet csináljanak rólam. Mindezt megcsinálták, és egyelőre a kerületi bíróság tiltott határátlépésért két hétre börtönbe csukatott. Közben kutatták az ujjlenyomatok és a fénykép alapján, ki lehetek. Amikor a két hét leteltével visszavittek a rendőrigazgatóságra (ez volt a címe ennek a hatóságnak) kisúroltattak számomra egy cellát, az ágyra fehér vászon ágyneműt adtak, és azt mondták:

– Ön a szemben levő vendéglőből fog étkezni, semmiben hiányt nem fog szenvedni, de addig marad nálunk, amíg bizonyossággal meg nem tudjuk, hogy ki ön.

A két hét alatt a kerületi fogdában volt időm átgondolni, milyen taktikát fogok követni. Ezt betartandó, mindjárt azt válaszoltam, hogy nekem nincs időm várakozásra, a családom otthon ínséget szenved. Vagy szabadon engednek, vagy átadnak a németországi hatóságoknak, ha nem ezt teszik, megtagadom az evést – jelentettem ki.

– Micsoda badarság – mondták ők –, látott ön már olyan rendőrséget, amely kiad olyasvalakit a kezéből, akiről nem tudja, hogy kicsoda?

– Nekem nem szokott dolgom lenni a rendőrséggel, és azt csinálom, amit mondtam.

Behívták a rendőrigazgatót, Žák urat, elmondták neki, hogy mivel traktálom őket. Nem engedett.

– Ha nem eszik, ne egyen, de nekünk tudni kell, hogy ki ő – zárta le a vitát.

Sok időm tényleg nem volt, mert ha még egy ideig körözik a fényképemet, és az Szlovákiába is eljut, valamelyik rendőrhatóság fel fog ismerni, és akkor évekre leültetnek az 1923-as vádak alapján.

Ezért jelentettem be éhségsztrájkot. Tudtam, hogy a csehszlovák rendőrségnek nincs tapasztalata a rabok éhségsztrájkját illetően. Annál több volt nekem, és reméltem, hogy ha nyolc-tíz napon belül nem tudják megállapítani, hogy ki vagyok, Žák úr harciassága is alább fog hagyni. Egyébként is meg kell mondani a csehszlovák burzsoázia rendőrségéről, hogy Csehország területén óvatosabb volt, emberségesebb magatartást tanúsított, mint például Szlovákiában vagy különösen Kárpátalján, ahol a provokációk napirenden voltak, s a csendőrség és a rendőrség a végsőkig brutális tudott lenni.

A negyedik napon beküldték hozzám a rendőrorvost. Megkérdezte, hogy érzem magam.

– Kitűnően – válaszoltam. Ugyanis a taktikámhoz tartozott az is, hogy mindig „kitűnően" érezzem magam, de közben ne borotválkozzam, hogy rosszabbul nézzek ki. Megtapogatta a pulzusomat.

– No, no, a pulzusa gyengébben ver a normálisnál.

– Én kitűnően érzem magam – ismételtem. Persze az orvos jelentette megállapítását az igazgatónak. Žák úr magához hívatott, és rosszallólag nyilatkozva magatartásomról, igyekezett a lelkemre beszélni.

– Huszonnyolc éve vagyok rendőr, de még ilyen makacssággal nem találkoztam. Fiatalember, tönkre akarja magát tenni?

A vita elég sokáig tartott. Közben megkérdezte:

– És meddig akar mégis éhezni?

– Amíg ki nem engednek, ha kell, akár egy hónapig is, vagy még tovább is.

– Hát ez már őrültség! – kiáltozott Žák úr, de a végén belátta, hogy hiába beszél. Visszamentem a zárkába.

Másnap megint meglátogatott az orvos, ugyanazt a választ kapta, megnézte a szívverésemet. Tudtam, hogy az ilyenkor lassúbb, mintha eszik az ember. Megmondta, hogy újra jelenteni fogja.

– Miattam nem kell jelentenie, doktor úr, én elvagyok így nagyon jól – mondtam. A fejét csóválta. Ő nem próbált meggyőzni, szófukar embernek látszott.

Közben az elvtársak figyelemmel kísérték ügyemet. Paul Reimannak és Hampl szenátornak megengedték, hogy ellenőrzés mellett beszéljenek velem. Megmondtam, hogy addig sztrájkolok, amíg ki nem engednek, vagy a németeknek át nem adnak. Ők, természetesen, helyeselték magatartásomat, bár sajnálkoztak is felettem, hogy már öt napja nem eszem. Jelenlétükben Čmolik úr új és különös ajánlatot tett, éspedig azt, hogy amennyiben a Szovjetunióba akarnék menni, azonnal útnak indítanak és átadnak a szovjet hatóságoknak. Valószínűleg megtették volna, de ez egyben provokáció is volt részükről. Persze leégtek. Feltételezték, hogy ezt az ajánlatot, csakhogy kiszabaduljak, elfogadom. Kereken visszautasítottam. Mit keresnék én a Szovjetunióban mint német ember? – kérdeztem. Szó sem lehet róla, hogy én bárhova is menjek Németországon kívül, vagy pedig adjanak tartózkodási engedélyt Csehszlovákiában, amire joggal igényt emelhetek – magyaráztam nekik. A tárgyalás ily módon eredménytelen maradt.

Másnap délfelé hívtak fel Žákhoz. Vele volt a politikai osztály vezetője is. Nem tudtam, mit gondoljak róluk, temetésről jönnek-e vagy esküvőről, ugyanis mind a ketten fekete zsakettbe, csíkos sötét nadrágba öltözve álltak ott. Két cilindert is láttam a fogason. Žák úr kezdte a beszélgetést, emelt hangon:

– Kijelentem magának, hogy az urak odaát nagyon előzékenyen fogadtak. – Nem tudtam, miről beszél.

– Érti, miről beszélek? – kérdezte. Közömbösen válaszoltam:

– Fogalmam sincs róla.

– Hát kérem, odaát voltunk Zittauban (Szászország), a rendőrigazgató úrnál, aki nagyon előzékenyen fogadott bennünket, és kérésemre hajlandónak mutatkozott önt átvenni, minthogy ön azt állítja, hogy birodalmi német állampolgár, és mi nem akarunk semmiféle kalamitást német szomszédainkkal – így Žák úr. Vállat vontam. Gyűlölködve rám nézett, majd Čmolikhoz fordult és csehül mondta neki:

– Ez az alak nem hisz nekem! (Azt hitte, nem értem.) – Újra rám nézett és dühösen kérdezte:

– Miért nem hisz nekem?

Azt mondtam, őszintén bevallom, hogy nem hiszek neki, és ne gondolják, hogy akármilyen trükkel evésre bírnak engem. Valóban, nem hittem a fülemnek. Erre Žák egy írást vett elő a zsebéből, és a kezembe adta, olvassam el. Ebben szó szerint az állt: „Hajlandók vagyunk Walter Deuter urat, aki német állampolgárnak vallja magát, a csehszlovák rendőrségtől átvenni." Aláírás és a zittaui rendőrigazgatóság pecsétje. Ekkor már láttam, hogy Žák úr igazat beszélt. Komplikáció származhatna belőle, gondolták, ha egy birodalmi német náluk a börtönben súlyosan megbetegszik vagy pláne „meghal". Ekkor láttam, hogy sikerült kihasználnom a rendőrség hallatlan tudatlanságát és a magam ismereteit az éhségsztrájk természetéről.

– Önt még ma délután át fogják kísérni Zittauba – jelentette ki Žák úr. – De ebben az állapotban nem adhatom át, nem akarok szégyent vallani szomszédaink előtt. Megkövetelem, hogy egyen és borotválkozzon meg – erősködött.

– A borbélyt küldhetik – mondtam –, de enni majd Zittauban fogok, addig nem. – Újabb vita és rábeszélési kísérlet, de én nem engedtem. Megborotválkoztam, és három óra felé kikísértek a pályaudvarra.

Kísérőm Čmolik volt és még egy detektív, de velem jött Paul Reimann és Rudolf Richter elvtárs is. Mindenesetre ellenőrizni akarták, hogy valóban átadnak-e a németeknek. Utazásunk elé akadályt nem gördítettek, mert azon a vidéken határátlépési igazolványa sok embernek volt, illetve olyat könnyű volt szerezni. A pályaudvarra menet mindenki jó hangulatban volt, csak Čmolik úr nem. Mégiscsak velük történt meg az a hallatlan eset, hogy kiengedtek valakit a kezükből, akiről nem tudták bizonyossággal, hogy kicsoda!

– A következő két feltevésem volt – mondta –: ön vagy orosz, vagy üldözött német; ha orosz, nem értem, miért nem akart a Szovjetunióba menni; ha üldözött német, nem értem, miért akar Németországba menni. Egyszóval, nem tudom, hogy minek higgyem önt, fejezte be melankolikusan. – Mindenre gondolt ez a jó lélek, csak arra nem, hogy lehetek én csehszlovák illetőségű magyar is. Ezen mulattam magamban.

Zittau nem esett messze Liberectől, talán másfél órányira vonaton; a csehszlovák határállomás a vásznáról híres Rumburg városa volt. Amikor felültünk a vonatra, annak egyik soküléses harmadosztályú kupéjába, az utasok között, nagy meglepetésemre, a feleségemet pillantottam meg. Persze, mindketten úgy tettünk, mintha nem ismertük volna egymást. Ő véletlenül éppen azon a napon érkezett meg Németországból, hogy érdeklődjön a libereci elvtársaknál sorsom felől. Így mindjárt beállhatott ő is az ellenőrzők sorába.

A WEIMARI NÉMET RENDŐRSÉG

Öt óra tájban megérkeztünk. Átadtak a zittaui rendőrségnek. Mindjárt ujjlenyomatot vettek és lefényképeztek.

– Na, tisztelt úr – mondja az egyik egyenruhás tisztviselő –, hajnalra tudni fogjuk, hova tegyük magát: „Funk-spruch überall hin!" („Szikratávíró minden-

felé!") – De nagy a mellényed, gondoltam. A csehszlovákoknak csak este nyolc órakor volt visszafelé vonatjuk, és csaknem biztosra vettem, hogy megkérik a németeket, hallgassanak ki rögtön, hátha nekik mást mondok, mint amit Liberecben mondtam. Így is történt. Két detektív hallgatott ki, ami nem tartott tovább tizenöt percnél. Természetesen ugyanazt mondtam nekik, amit a csehszlovákoknak: Walter Deuter, Breslau, munkanélküli stb.

– Nagyon sajnáljuk – közölték Čmolikkal, akinek ily módon hosszú orral kellett távoznia.

Másnap reggel új fejezet kezdődött. Pontosan kilenc órakor elővezettek ugyanahhoz a két detektívhez. A rangidősebb ezt mondta:

– Nos, Deuter úr, most van időnk akármennyi; szépen, nyugodtan adja elő, születésétől kezdve a mai napig minden személyi adatát és egész életét; mi mindenre nagyon kíváncsiak vagyunk. Mire én:

– Nem vagyok Walter Deuter Breslauból. Csehszlovákiai illetőségű magyar vagyok, a csehszlovák hatóságok politikai tevékenységem miatt évek óta keresnek, de ez ideig nem találtak meg. – Erre mind a ketten óriási röhögésben törtek ki. Mégis, ez a mulatság nem tartott sokáig.

– Nos, és mi a neve? – kérdezték.

– Azt és a többi adatot akkor fogják tőlem megtudni, amikor itt jelen lesz a német Vörös Segély ügyvédje is, addig semmit sem mondok magamról – válaszoltam. Ez elvágta a jókedvüket.

Elkezdték szép szóval, de amikor látták, hogy nem megy a dolog, elkezdtek fenyegetőzni. Tudnak ők másképp is, mondták; olyan még nem volt, hogy valaki önáluk ne beszélt volna és hasonlókat. Nem mentek semmire, és a másfajta módszereket sem alkalmazták, hanem a rendőrigazgató elé vezettek. Ez külsőleg az ellentéte volt Záknak. Amaz elegáns, magas, impozáns termetű, ez töpörödött, fekete képű, de elég szelídnek látszó emberke. Később megtudtam tőle, hogy Hegel filozófiai szisztémájának hódol, ami egyébként legkevésbé sem mond ellent

az államban betöltött funkciójának, sőt. Az első találkozásnál azonban nagyon adta a szigorút. Szó szerint ezt mondta:

– Hogy gondolja ön, a német hatóságokat büntetlenül félrevezetni? Előbb egyet mond, azután megint mást; és végül azt sem akarja megmondani, hogy kicsoda. Vissza fogom adni önt a csehszlovák hatóságoknak.

Azt válaszoltam, úgy tudom, hogy a német köztársaságban politikai üldözötteknek menedékjoguk van. Ekörül vita indult meg, de hogy rövid legyek, megmondom, hogy három nap telt bele csak, és máris megjelent dr. H. drezdai ügyvéd, akinek felhatalmazást adtam ügyem képviseletére.

A csehszlovákoknak vissza nem adtak, de nyolc napra becsuktak szintén a kerületi börtönbe, ugyanazzal a váddal, amivel már Liberecben ültem: tiltott határátlépés. A nevemet megmondtam és még annyit hozzá, amennyit jónak láttam. Örültek, amikor továbbíthattak a drezdai rendőrségi fogdába. Magától értetődik, hogy a zittaui rendőrség csakhamar tájékoztatta a libereci kollégákat a fejleményekről – bizonyára kárörömmel tették ezt. Néhány hónappal később a libereci párttitkár mondta el nekem, hogy Čmolik úr neheztelt rám. Azt mondta, érthetetlen, hogy még csak egy képes levelezőlapot sem küldtem nekik Németországból.

Drezdába egy civil rendőrtisztviselő kísért, vonaton mentünk. Beszélgettünk mindenféléről, a Szovjetunióról is. Az élet a Szovjetunióban nagyon érdekelte, ezért neki ajándékoztam Friedrich Wolf ismert német író nálam levő könyvét a Szovjetunióról. Láttam, hogy szívesen fogadta. Ez még a weimari köztársaság volt, amelynek a tisztviselői kara a legkülönbözőbb pártállású emberekből tevődött össze. A rendőrség állományának megbízhatósága fölött, persze, különösen őrködtek, mégis lehetett közöttük jó érzésű szociáldemokrata, sőt olyan is, aki rokonszenvezett a kommunisták politikájával. Lehet, hogy kísérőm is ilyen volt. A drezdai rendőrségi fogdá-

ban mindenesetre gondoskodott róla, hogy rendes kosztot adjanak és takarítsák a cellámat.

– Herr Hoffmann – szólt oda már az első nap az ügyeletes rendőrnek –, a vacsora ne hatvan vagy nyolcvan pfenniges legyen, hanem egy márkás. – Ez nagy darab kolbászt és kenyeret jelentett.

Ebben a drezdai, szinte csupa vasból épült hatalmas „sitiben" érdekes élményem volt. Az egyik délelőtt felvezettek a bűnügyi osztály vezetőjéhez. Hatalmas terembe léptem be, amelynek három fala a mennyezetig érően tele volt körülbelül fél négyzetméter nagyságú ujjlenyomatokkal. Bizonyára évtizedekre visszamenően a nagy gyilkosok és betörők ujjlenyomatai voltak ezek. A negyedik falra bűnözők felnagyított fényképeit akasztották ki. Ahogy beléptem, a terem egyik sarkából egy negyvenöt év körüli, apró, vörös hajú emberke szaladt felém.

– Adj isten, Deuter úr! (még a régi nevemen szólított) – kiáltotta.

– Jó napot.

– Hisz mi már régi ismerősök vagyunk, nemde? – kezdte a barátkozást.

– Alig hinném, én önt, felügyelő úr, még sohasem láttam.

– Na, jöjjön csak közelebb az ablakhoz, hadd lássam, hogy tévedek-e. – Követtem őt az ablakhoz. Megnézett jobbról is, balról is, közben barátságosan mosolygott. Végül azt mondta:

– Ejnye, de kár, Deuter úr.

– Sajnálom – válaszoltam. Kezet nyújtott és már mehettem is. Számomra ez a látogatás különösen a falak különleges tapétázása miatt volt érdekes. Még sohasem voltam ilyen rendőrségi szobában.

Azért nehogy azt gondolja valaki, hogy a weimari köztársaság nagylelkű volt a politikai üldözöttek iránt. Sem a szász, sem a Berlinben székelő porosz kormány hallani sem akart róla, hogy menedékjogot kapjak náluk. Így a szász rendőrség gondolt egyet, és átdobott Ausztriába.

Ez az osztrák–bajor határon történt, olyan időpontban (délben 12-kor), amikor az osztrák határőrök éppen ebédeltek. Vigyáztak rá, nehogy mindjárt vissza is passzoljanak. Egyszóval: mehettem a nagy hóban az orrom után, és vagy kétórás csetlés-botlás után, az erdőn keresztül, eljutottam Salzburgba. Onnan már csak egy ugrás Bécsig, különösen, ha az ember jegyet vált az Arlberg expresszre. Bécsben már másnap reggel találkoztam a feleségemmel, aki mindig tudta, hogy mi van velem és hol vagyok.

Természetesen, nem vettem végleg búcsút Csehszlovákiától. Kitettek az ablakon, de csak másfél-két hónap telt bele, s visszamentem az ajtón. Felültem a vonatra, és Prágáig meg sem álltam.

AZ 1929–1931-es GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉVEIBEN

Prágában dolgozhattam, ezért úgy éreztem, hogy ismét révben vagyok. Mindenki tudja, aki járt ott, hogy Prága gyönyörű város, sok történelmi emlékkel. Egy kicsit hasonlít Budapestre, külsejében is, vidámságában is, ami még otthonosabbá és megnyerőbbé teszi az odautazó magyar ember számára. Igaz, nagy különbség a mai időkben, a felszabadulás után Prága utcáin és terein sétálgatva, zavartalanul élvezni a város szépségeit, beszélő történelmi emlékeit, vagy pedig akkor illegalitásban élni Prágában. Alaposan elhomályosította a megcsodálnivalókat az a tény, hogy bujkálni kellett.

A párt legális volt, és változatlanul élvezte a munkásosztály, a szegényparasztság és az értelmiség jelentős rétegeinek a bizalmát. Az erős prágai proletárövezet alkalmas volt arra, hogy az ember „alámerüljön" benne, és onnan folytassa igazságos harcát a párt utasításának megfelelően. Ennek ellenére mindig nehéz volt olyan szállást találni, ahol huzamosabb ideig, természetesen bejelentés nélkül, ellakhattam volna. Két év leforgása alatt legalább ötven lakásban megfordultam; a város egy-egy ke-

rületében többször is. Előfordult, hogy egyáltalán nem volt hol megszállnom, és az egész éjszakát az utcán járkálva töltöttem. Egyszer, úgy éjjel három óra felé, amikor már nem bírta a lábam tovább, Bubeneč városrészben bekopogtattam egy ismerős kommunista vándortanító földszintes lakásának utcai ablakán. Beengedett, átengedte a saját ágyát, ő maga székekre feküdt. Olyan jól már régen nem aludtam, mint ott azt a pár órát. Nála persze nem lakhattam, mert időnként figyelték a lakását.

Előfordult, hogy egy velünk rokonszenvező értelmiségi családnál kaptam szállást, egy pici szobában. Itt sokáig laktam egyfolytában: egy hónapig. Nagyon kapóra jött, mert olyan írásos munkán dolgoztam, amihez viszonylagos nyugalomra, vagy inkább úgy mondanám, „szállásbeli folytonosságra" volt szükségem. Úgy látszott, hogy ott akár hónapokig ellehetek. Nem így történt. Egy délelőtt háziasszonyom falfehéren jött be a szobámba, és elmondta, hogy a házat a sarokról figyelik a detektívek; ezt látta, amikor a bevásárlásról hazajött, és az ablakból most is látni egy férfit a sarkon, aki a házat kémleli. Ez a megfigyelés csak az ő lakásuknak szólhat. Elhittem neki, hogy az lehetséges; próbáltam megnyugtatni, hogy majd ha megunták a figyelést, akkor továbbállok. Délután eljött összekötőm, a szeretetre méltó, áldozatkész Mylada elvtársnő, aki még aznap más lakást szerzett nekem. Este átköltöztem. De itt is csak két vagy három napig maradhattam.

Az 1928–1929-es tél szokatlanul kemény volt. Már Bécsben is mértünk 40 fokot zéró alatt. Ez a hideg elkísért Prágába is, ahol első szállásomat Mylada elvtársnő egy Prága környéki faluban, Hloubětinben, V. elvtárséknál jelölte meg. A falut egy darabon villamoson, majd gyalog lehetett megközelíteni. Szoba-konyhás, újonnan épült kis házikóban laktak V.-ék. Szállásadóm és felesége a konyhában aludtak, ahol, ha éppen égett a tűz a tűzhelyben, meleg volt. Én a szobában aludtam. Itt egy vaságyon kívül semmi nem volt, még kályha sem. Éjszakánként

majd megvett az isten hidege. Mindent magamra szedtem takarónak, mégis majd megfagytam. Arra gondoltam, hogy feleségemet és gyerekemet Bécsben, szerencsére, melegebb lakásban hagytam. Csak az a baj, hogy nekik kevesebb az ennivalójuk, mint nekem. Szereztünk egy másik szállást.

A libereci lebukás óvatosságra intett. Tartózkodnom kellett a párt nyilvános akcióiban való részvételtől, ami nem jelentette azt, hogy egy-egy nyilvános gyűlésre vagy előadásra nem mehettem el, de hatóságilag megtiltott s ennélfogva illegálisan előkészített tüntetésekben – természetesen – már nem vehettem részt. Ilyen esetekben többször az volt a feladatom, hogy más elvtársakkal együtt a járókelők közé keveredve a járdán kövessem a felvonulást, figyeljem a rendőrség mozdulatait, és esetleg összekötők útján tájékoztassam a tüntetés szervezőit megfigyeléseimről.

Az 1929–1930-as években különösen a munkanélküliség elleni elkeseredett tüntetések voltak gyakoriak, amelyeket – minthogy minden esetben betiltották – illegálisan kellett megszervezni. Ebben az időben, 1929 őszén a prágai hekusok valamennyien egyforma szürke puha kalapot és szürke felöltőt kaptak. Ötven méterről fel lehetett őket ismerni. Így az ember jobban tudott magára vigyázni, könnyebben ki tudta magát vonni a civilrendőrök megfigyelése alól.

Csehszlovákia, Masaryk elnök vezetése alatt, tömény szovjetellenes külpolitikát folytatott, és az egész imperialista szovjetellenes frontban, fejlett hadiipara és stratégiailag fontos földrajzi helyzete által, nem kis szerepet játszott. Nemcsak függvénye volt az imperialista háborús blokknak, hanem aktív tényezője is. A dolgozó tömegek széles rétegei elvetették ezt a nemzetellenes ellenforradalmi külpolitikát. Heves tiltakozásukat minden gyűlésen és tüntetésen a kormány tudomására hozták. Minél jobban elmélyült a gazdasági válság, és erősödött a burzsoázia gazdasági és politikai támadása a munkásosztály életszín-

vonala és politikai jogai ellen, annál erőteljesebben nyilvánult meg és növekedett a tömegek szimpátiája a Szovjetunió iránt.

Az államapparátus terrorja ilyen körülmények között fokozódott. A burzsoá áldemokrácia egyre jobban kimutatta a foga fehérjét. Napirenden voltak a letartóztatások a legálisan élő elvtársak soraiból. Viharos ülések a parlamentben, a munkások ellenállása és elszánt szembeszállása a rendőrökkel és csendőrökkel – az utóbbiakat most már nemcsak a vidéken, hanem Prágában is tömegesen bevetették a harcba –, a sokasodó sztrájkmozgalmak jelezték az osztályharc további éleződését.

A csendőrök nem ismertek kíméletet. Az 1929–1930-as években több vidéki helyen, köztük például a kárpátaljai fakitermelés központjában, Szolyván is, belelőttek a tüntető tömegbe. Halálos áldozatok is voltak. Ebben az időben a nyugat-szlovákiai sztrájkoló mezőgazdasági munkások öt halottjukat gyászolták egy csendőrsortűz után. Ugyanott tizenheten megsebesültek. Közép-Szlovákiában is folyt vér a csendőrök terrorja nyomán.

Leírhatatlan felháborodást váltott ki a munkástömegekből, amikor a csendőrök prágai gyermekek ellen használták fegyverüket. A reakciós kormány, amelynek egyik oszlopa a jobboldali szociáldemokrácia volt, minden felvonulást betiltott, még a kommunistákkal szimpatizáló gyermekmozgalom egyik ünnepi felvonulását sem engedélyezte. A mozgalom vezetői és a gyermekek szülei úgy határoztak, hogy az ünnepséget mégis megtartják; de nem a város központi részében, hanem az egyik peremvárosban rendezik meg.

Mindenki tudta, hogy a kormány idegességében, a válság következményeitől való félelmében kezdi a fejét elveszíteni, de senki nem gondolta volna, hogy ünneplő gyermekek ellen csendőrséget fog kivezényelni, élesre töltött fegyverekkel. Mégis ez történt. Vérfürdő lett belőle. Az elvadított csendőrök felszólítás nélkül belelőttek a felvonulókba. Emlékezetem szerint négy vagy öt súlyos

sebesültje volt ennek a gyalázatos gaztettnek, közülük ketten vagy hárman iskolás gyermekek. Ezeket azért írtam le, hogy érzékeltessem: nem volt idill a „legálisan" dolgozó csehszlovák elvtársak helyzete sem. Hogy a burzsoázia a pártot mégsem tiltotta be, annak a párt tömegbefolyása a magyarázata. Annyit megértett a csehszlovák burzsoázia saját helyzetéből, hogy ha megkísérelné illegalitásba kényszeríteni a Kommunista Pártot, végképp aláásná a reformistákat követő munkások és kispolgárok tömegének a burzsoá demokráciába vetett hitét, és meggyorsítaná saját bukását.

A munkások fő jelszava ez volt: *Szocialista kiutat a válságból!* Ez azt jelentette, hogy a csődbe jutott és a válság minden terhét a dolgozók vállára rakó burzsoázia ellen harcba szállnak a proletárhatalomért. Mozgalmas idők voltak.

Étkezni olcsó peremvárosi vendéglőkbe jártam. Mi, magyarok, szeretjük megszokott ételeink közül például a paprikás krumplit. Valódi prolieledel. Ezt Prágában nem lehetett kapni, de volt más. A reggelim mindennap a proletár cseh konyha egyik legfinomabb különlegessége volt: a pacalleves. A tányért telemérték vele, a leve pirosas volt a paprikától, ami egyben a lehető legjobb fűszerezést is jelentette, étolajjal zsírozták, és benne sűrűn a pacalmetélt. Felért a legjobb paprikás krumplival, és az ára mindössze egy korona volt; ez körülbelül annyi, mint ha ma azt mondanánk, hogy egy forint húsz. Ha megevett hozzá az ember két darab sós fonottat, amelynek a nagysága egy-egy zsemlének felelt meg, akkor még a nagyétkű is jóllakhatott. Az ebédem hat-hét koronába került. Vacsorát ennél olcsóbban ettem: meleg virslit vagy valami hideg ételt, főleg kenőmájast, mert az volt a legolcsóbb.

Anyagi helyzetem megengedte, hogy délben egy pohár sört is rendeljek. Gondoltam, ha már sör, akkor legyen pilzeni. Rájöttem, hogy veszélyekkel teli próbálkozás volt.

Ugyanis alig múlt el néhány hónap, észrevettem, hogy a jó pilzeni kezd szenvedélyemmé válni, s ezt nem engedhettem meg magamnak. Egyszerűen arra gondoltam, hogy ha netán lebukom, a sitiben a pilzeni sör után fogok epekedni, amihez ott sehogy sem juthatok hozzá. Ez nem olyan volt, mint a cigaretta. Szívnivalót a börtönben, akárhol voltam, gyorsan szereztem. Ez úgy történt, hogy a mellényzsebemben mindig tároltam körülbelül egycentiméteresre megrövidített gyufaszálakat, amiket a motozáskor sohasem találtak meg nálam. Gyufáért a folyosókon császkáló dolgozó raboktól mindig lehetett dohányt kapni. Le kellett hát szoknom a pilzeniről. Nem ment könnyen, ezért minden, e mételytől még mentes barátomnak ajánlottam, hogy csak a pilzeni sörrel ne kezdjen ki.

Én egyébként már a besztercebányai börtönben megtanultam gyufa nélkül, a „feketével" rágyújtani. Ehhez mindenféle szükséges. Mégpedig: egy méter hosszú jó erős cérna, egy acélgomb, egy kavics, úgy is neveztük, hogy szikrakő, melyet séta közben a börtön udvarán észrevétlenül fel lehetett emelni, egy darab vászon, melyet az ing hátából vagy a gatya szárából vágtunk ki, egy gyufaskatulya és egy szál gyufa. A „feketét" úgy csinálják, hogy a vászondarabot meggyújtják a gyufával, és amikor már megfeketedett, de még nem vált hamuvá (ami nagyon fontos), lefojtják, vagyis eloltják a takaró alatt. Az így kapott gyúlékony „feketét" összehajtogatja az ember és beteszi a gyufaskatulyába. A másik része a dolognak a tűzcsiholás. Ez úgy megy végbe, hogy a cérnát átfűzik az acélgomb két szembenlevő lyukján, a gomb az ily módon kétrét fűzött cérna közepébe kell, hogy kerüljön. A cérna egyik dupla végét az ember a fogai közé szorítja, a másik végébe beledugja a bal hüvelykujját, amivel addig rángatja hirtelen rántásokkal a cérnát, amíg a gomb el nem kezd brúgni. A jobb kéz hüvelyk- és mutatóujja közé van szorítva a szikrakő, a tenyér alsó részében pedig félig nyitva, a szikrakő alatt a gyufaskatulya van, benne a „fe-

ketével". Ha most a szikrakövet odaérintjük a brúgó acélgombhoz, szikrák hullanak a „feketére", a „fekete" ilyenkor egy kis körben hirtelen felparázslik. Ekkor gyorsan rá kell gyújtani, és a parazsat rögtön elnyomni. Az ilyen „fekete" esetleg egy hónapig is eltart.

A párttól különböző megbízásokat kaptam. A cenzúra a burzsoá Csehszlovákiában mindig nagyon ügybuzgón működött. Nem volt olyan száma a „Rudé Právó"-nak vagy bármely vidéki kommunista lapnak, amelyet el ne koboztak volna. Ezt szó szerint kell érteni. Minden számából második kiadást kellett nyomni, és ezen fölül, középen az első oldalon, mindannyiszor kötelező volt feltüntetni: „Elkobzás után második kiadás." Ez a mondat mindennap ott díszelgett a kommunista lapok állandó jelszava mellett: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"

A cenzúrázás úgy ment végbe, hogy be kellett mutatni minden szám kefelevonatát, amelyből a cenzor belátása szerint, teljesen öukényesen olykor egész cikkeket kihúzott, de legalábbis egész bekezdéseket vagy mondatokat. Általában mindent, amit sértőnek talált a kormányra nézve. Harcos napokban voltak olyan számai a kommunista sajtónak, amelyekből két-három cikk is hiányzott. A cenzúrázott részek helyén az elkobzás utáni kiadásban, vagyis abban a lapban, amely az olvasó kezébe került, fehér foltok maradtak. Így tehát két évtizeden keresztül nem volt nap, hogy a kommunista sajtó fehér foltok nélkül jelent volna meg. Megjegyzendő: Masaryk elnök még a monarchia idején megígérte, hogy az eljövendő Csehszlovákia a demokratikus jogok tiszteletben tartása tárgyában a „magasabb rendű" Svájcot fogja példaként követni. (Általában ugyanis Svájcot tekintik a burzsoá „demokrácia" őshazájának.)

Mindenki egyet fog érteni velem abban, hogy az itt leírt tények, beleértve a sajtótörvényt, semmiben sem hasonlítanak a demokratikus jogok tiszteletben tartásához,

inkább hasonlítanak azok lábbal tiprásához. Ugyanakkor azt sem lehet elvitatni, hogy a burzsoá Csehszlovákiában a polgári „demokrácia" ugyanúgy a tőkésosztály diktatúrájának a rendszere volt, mint bármely más tőkésállamban.

Nos, az említett harcos időszak egyik periódusában többek között az volt a feladatom, hogy a „Rudé Právó"-ból kicenzúrázott cikkeket gyűjtsem össze, és szerkesszek azokból egy ugyancsak „Rudé Právó" elnevezés alatt kinyomtatott illegális lapot. Cseh nyelven tudtam olvasni, nagyon rosszul beszéltem is, de semmit helyesen leírni nem tudtam, mert cseh nyelvtant soha nem tanultam. A rám bízott feladatot mégis el tudtam látni, mert kész anyagból dolgoztam. Az olvasóknak megmagyaráztuk, hogy ez az egyetlen cenzúramentes lap a köztársaságban. Nagy példányszámban terjesztettük.

Ezzel párhuzamosan egyéb feladataim is voltak. A párt rám bízta például az ún. Október Könyvtár szerkesztését. Az ebben a sorozatban kiadandó, körülbelül százszáztíz oldalas politikai könyvecskék célja az volt, hogy a párttagok számára megmagyarázzák a párt új, a megalkuvó Jilek-csoport ellen folytatott politikai és ideológiai harcban kialakult irányvonalát, alátámasszák a párt politikai harcát és propagandáját. Az Október-sorozatból, ugyancsak a cenzúra megkerülésével, cseh és német nyelven elég nagy példányszámban csupán három kiadvány jelent meg, jelentőségüket azonban így sem lehetett lebecsülni. Ennek a sorozatnak az egyik száma például „Harc az utcáért" cím alatt jelent meg.

Az éleződő osztályharc periódusában a kommunistáknak új módszereket kell alkalmazniuk, hogy a dolgozó tömegek uralni tudják az utcát. Azelőtt az utcai tüntetéseket – bár hatósági engedélyhez kötötték – többé-kevésbé akadálytalanul propagálhatták és szervezhették –, legalábbis a köztársaság csehországi részében. Most a burzsoázia minden erővel, a terror minden eszközével azon volt, hogy leszorítsa a dolgozó tömegeket az utcáról. Azt

akarta elérni, hogy a munkások zokszó nélkül tűrjék a munkanélküliség okozta nyomort és demokratikus jogaik megnyirbálását. Az új módszerek alkalmazására kellett a kommunista aktívát előkészíteni. Az ezzel kapcsolatos feladatok középpontjába a „Harc az utcáért" a tömegmunkát, a politikai tömegakciók és a mindennapi gazdasági követelések összekapcsolását és a szociáldemokrata munkások irányában alkalmazott testvéri egységfront-politikát állította. De voltak az írásnak olyan fejezetei is, mint például a tömeges fellépés jelentősége; a szervezett mag szerepe; az utcai tüntetés vezetőségének feladatai; ellenállás a politikai siker eléréséig. (Ezeket azért tudom ilyen részletesen leírni, mert a prágai Klement Gottwaldról elnevezett történelmi múzeum az Október Könyvtár ott megőrzött egyetlen példányának oldalairól készített fényképmásolatokat volt szíves megküldeni nekem.)

Persze, ez a kérdés: a harc az utcához való jogért ebben az időben Európa-szerte napirenden volt. Történelmi jelentősége volt a magyar forradalmi munkásmozgalom fejlődése szempontjából az 1930. szeptember 1-i budapesti tüntetésnek. Ennek az előkészítése még nagyobb erőfeszítéseket követelt meg az illegális kommunista párttól, mint olyan országokban, ahol a párt legálisan működhetett.

Éppen az említett könyvecskén dolgoztam, amikor Berlinben a porosz kormány betiltotta a május 1-i felvonulást. Ez 1930-ban volt. A betiltást a jobboldali szociáldemokrata belügyminiszter, Grzesinski és az ugyancsak jobboldali szociáldemokrata rendőrfőnök, Zörrgiebel rendelte el. Ez volt valószínűleg az első eset, hogy a weimari Németországban megfosztották a munkásságot az utcához való jogától május 1-én. Amint várható is volt, a tilalom ellenére hatalmas tömegek lepték el Berlin utcáit a világ proletariátusának májusi ünnepén. Grzesinski és Zörrgiebel rendőrsége égbekiáltó vérfürdőt rendezett: belelőtt a tömegekbe, és harminchárom munkás maradt holtan a kövezeten. A felháborodás lángja csapott végig az egész világ proletariátusán e szörnyű gaztett láttán. A ber-

lini tragédia mást eredményezett a gazdasági válság verte országokban, mint amit a fasizálódó burzsoázia várt. A munkások nemcsak, hogy nem hátráltak meg, hanem megértették belőle, hogy az utcához való jogért meg kell ütközniük a burzsoá államgépezettel (lásd Budapestet), mert ha feladják a harcot, még rosszabb következik, még kérlelhetetlenebb támadások érik őket.

Ezt a következtetést vontuk le Csehszlovákiában is. A pártvezetőség Berlinbe küldött azzal a feladattal, hogy ismerkedjem meg a május 1-i véres provokáció körülményeivel. Az ott tapasztaltak még jobban meggyőztek arról, hogy nem lehet engedni, folytatni és fokozni kell a harcot a munkásság demokratikus jogaiért. Semmiben sem tértem el a német elvtársak véleményétől, akik ugyanolyan tanulságot vontak le az eseményekből. Ezt a következő példa is igazolja. Berlinben tartózkodásom idején, nem sokkal a véres május elseje után, újabb betiltott utcai tömegtüntetésnek voltam szemtanúja, amely az egyik proletárnegyedben, a Weddingen ment végbe. A tüntetők ezúttal is hatalmas rendőri készültséggel találták szembe magukat. A rendőrök gumibotokkal brutális támadást intéztek a tüntetők ellen, és minthogy rendőrségi rohamosztagok (rollkommandók) is voltak jelen, nem lehetett tudni, nem fognak-e lőfegyvert használni. A menet éle a földreteperések és ütlegelések súlya alatt kezdett feloszlani, egyesek elfutottak. Ekkor egy erős férfihang hallatszott az első sorokból: „Alles stehen bleiben!" („Mindenki a helyén marad!") A hatás rendkívüli volt: a sorok felbomlása azonnal megszűnt, az emberek felegyenesedtek, és még a megfutamodók egy része is visszasietett a helyére. Végül is a tömegek áttörték a rendőrkordont, és tovább folytatták útjukat a felvonulást követő gyűlés színhelyére.

Eléggé bosszantott, hogy konspirációs okok miatt nem járhattam Szlovákiába, magyarlakta vidékekre. Egyszer

mégis megbízást kaptam arra, hogy rövid időre, egy-két hétre látogassak el Kárpát-Ukrajnába, és segítsek az ott dolgozó elvtársaknak bizonyos vitatott kérdések tisztázásában. Örültem a kiküldetésnek. A vasúton csupán a kassai állomáson igazoltattak úgyszólván minden „nadrágos" embert. Kassa a rendőri önkény szempontjából különleges helyet foglalt el Csehszlovákia városai között. Itt még mindig a hírhedt Klima úr volt a rendőrfőkapitány, aki a „magasabb rendű demokrácia" dicsőségére az egész köztársaságban a legtöbb kommunistaellenes provokáció kieszelőjeként szerepelt. „Jó" papírjaim voltak, így az igazoltatás simán lement.

Kárpátalján a mozgalom központja abban az időben már Munkács volt, de ellátogattam Ungvárra is, a korábbi centrumba, Szolyvára, Beregszászba és Nagybocskóra. Az utóbbi község vegyi üzeméről volt nevezetes, amelyben néhány száz munkás dolgozott. Itt lakott egyik kárpátaljai országgyűlési képviselőnk, Szidorják elvtárs és Lokota szenátor. Mindkettő harcos, önfeláldozó kommunista.

A kommunisták élete Kárpát-Ukrajnában furcsa ellentmondásokkal volt tele, de munkájuk sehol a köztársaságban nem volt olyan eredményes, mint éppen ott. Érthető, hogy miért. A cseh burzsoázia Kárpátalját gyarmatként kezelte. Gazdag erdőségeiből és bányáiból óriási értékeket termeltetett ki, éhbéren, és semmit nem juttatott népének szociális és kulturális felemelkedéséhez. Ellenkezőleg, a nyomor egyre nagyobb méreteket öltött. Egyszer valamely külföldi misszió (kvékerek vagy hozzájuk hasonlók) könyöradományként élelmiszert juttatott Kárpát-Ukrajna lakosságának. A küldeményben kakaó is volt, melyet a legínségesebb körzet, a Verhovina asszonyai, mert nem ismerték, falfestéknek használtak fel. Kakaóval meszelték ki viskóikat.

Amikor ennek a népnek a kommunisták földosztásról, jobb életről, a Szovjetunió példájáról beszéltek, a messiás eljövetelét varázsolták elébük. Ezt a politikai hatást az

uralkodó burzsoázia féktelen terrorral kísérelte meg leküzdeni. Persze, eredménytelenül. A képviselő-választásokon a Kommunista Párt, a terror ellenére, egy időben megkapta a szavazatok nagy többségét: kétharmadát. De még akkor is, amikor az opportunista Jilek-csoport megalkuvó politikája következtében a párt tömegbefolyása az egész országban s így Kárpátalján is átmenetileg nagy csorbát szenvedett, a Kommunista Párt az összes szavazatoknak csaknem a felét kapta meg.

Hiába volt a „legalitás"; hiába volt a törvény szerint a szenátoroknak és a képviselőknek immunitásuk, Kárpát-Ukrajnában a csendőrök gyakran véresre verték őket is. A burzsoá államhatalom közegei az országnak ebben a részében fenevadakká változtak, de a népet nem tudták megtörni.

Nagybocskón Szidorják elvtárs közölte velem, hogy este pártnapot tartanak, és kért, vegyek részt rajta. Örültem az alkalomnak. Tudtam, hogy az összejövetel titkos, mégis azt hittem, hogy sokan lesznek. Az egyik módosabb paraszt házában jöttünk össze. Tizenhatan jelentek meg. Amikor együtt voltunk, megjegyeztem: „kevesen vagytok". „Vigyázni kell, egyszerre többen nem jöhetünk össze" – válaszolta Szidorják – és utána egyenként bemutatta az elvtársakat. Még azok is az ünneplő ködmönükben jöttek el, akik a vegyi üzemben dolgoztak. Feltűnt, hogy egyiküknek gazdagon és nagyon szépen kivarrott ködmöne van. Ezt meg is jegyeztem. Szidorják elvtárs eredeténél fogva félparaszt-félmunkás volt. Amikor meghallotta, hogy mit mondok, valósággal felcsillant a szeme. Büszkélkedve közölte velem, hogy az az elvtárs a község leggazdagabb parasztja, akit gazdagsága és a párt iránti hűsége miatt a tömegek rendkívül tisztelnek. Ez kárpátaljai sajátosság volt, amiben nagy társadalmi-politikai erő rejlett. (Azt tudni kell, hogy Kárpátalja nagy szegénységében egy középparasztnak mondható gazda már gazdag embernek számított.)

Megkezdődött a vita. (Előadást ott nem tartottak.) Az-

zal kezdték, hogy felolvasták és megvitatták az ukrán nyelven hetenként egyszer megjelenő „Karpatska Pravda" legfrissebb számának a vezércikkét. De az olvasást az első oldal fejlécétől kezdték, vagyis attól a mondattól, hogy „Elkobzás után második kiadás". A vita már itt megindult, mégpedig olyan hevességgel, hogy leírni is alig tudnám, habár ugyanez – amint Szidorják a gyűlés után elmondotta – minden héten megismétlődött . . . „Már megint elkobozták!" „Ez a demokrácia?" „Gyalázat!" . . . Ilyen és hasonló felkiáltások jelezték az emberek felháborodását.

A vezércikk nyomán támadt vita talán egy óra hosszat tartott. Azután nekem tettek fel kérdéseket. Többek között azt is megkérdezték, mikor jön már a Vörös Hadsereg felszabadítani Kárpát-Ukrajna népét. Ők a nagy nemzetközi politika kérdéseit a maguk módján mérlegelték. A szomszédos Szovjet-Ukrajna életéről és fejlődéséről a „Karpatska Pravda" és az agitátorok útján elég jól voltak tájékoztatva. Azt tekintették az anyaországnak, habár évszázadokon át nem érintkeztek Ukrajnával, és minden vágyuk a Szovjet-Ukrajnával való egyesülés volt. És amikor megmagyaráztam nekik, hogy nem kívülről kell várniuk a felszabadulást, hanem Csehszlovákia népeinek maguknak kell felszabadítaniuk magukat, nagy tetszést nem arattam, de valaki közülük ravaszkásan azon nyomban megjegyezte: „Tudtuk, hogy ezt fogja mondani." Ebből láttam, hogy afféle „fogas" kérdésnek szánták a felszabadítás iránti érdeklődésüket.

Csehszlovákia Kommunista Pártja szilárdan megállta a helyét a gazdasági válság idején. Leküzdötte az opportunizmus maradványait s a közben egyes kommunistáknál megmutatkozó álbaloldali „türelmetlenséget", és növelte politikai befolyását. Egyszóval: új, lenini típusú párttá fejlődött. Ez azért volt rendkívül fontos, mert az ország a kapitalizmus általános válságának elmélyülése és a fasizá-

lódás folyamatának meggyorsulása következtében súlyos megpróbáltatásoknak nézett elébe. Hitler horogkeresztes fasiszta mozgalmának csehszlovákiai nyúlványa a szudétanémet vidéken, Henlein vezetése alatt kezdett erőre kapni, és a fasizmus felé tartott a cseh burzsoázia legreakciósabb szárnya is, bőségesen ontva magából a hitleri kannibalizmustól kölcsönzött demagóg jelszavakat, amelyek nem maradtak hatás nélkül a városi kispolgárság elmaradottabb rétegeire. Nyilvánvaló volt, hogy a proletariátusnak, forradalmi pártjával az élen, minden eddiginél nagyobb méretű és célkitűzéseiben minden eddiginél meszszebb menő harcokra kellett felkészülnie. Ez mindenekelőtt azt jelentette: az egységfront-politikát a munkásosztályon belül még erőteljesebben kell alkalmazni, még mélyebben be kell hatolni a dolgozó parasztság és a városi kispolgárság tömegeibe, és velük szövetségben, leküzdve a fasizmus veszélyét, kiharcolni a szocialista kiutat a kapitalista válságból. Ilyen körülmények között készült a párt az egyik legjelentősebb kongresszusára, a hatodikra, amely 1931 elején zajlott le.

A kongresszus előkészítése során rám kiszabott feladatok elvégzése után, amelyek különösen a nemzeti kérdés és az agrárkérdés téziseinek kidolgozásában való részvételből álltak, 1930 végén úgy fordult a kocka, hogy ismét el kellett hagynom Csehszlovákiát.

HARC A FASIZMUS ÉS A HÁBORÚ ELLEN

A VILÁGBIZOTTSÁG

Egy hetet töltöttem Berlinben, közvetlenül Hitler uralomra jutása előtt. Elutazásom éppen arra az órára esett, amikor 1933. január 30-án a horogkeresztes bandák városszerte fáklyásmenettel és féktelen ordítozással ünnepelték Hitler kinevezését kancellárrá. Aki akkor még kételkedett volna benne, hogy a történelem legsötétebb korszaka tört rá Európára, közelebb jutott ennek az igazságnak a felismeréséhez, amikor a Reichstagot felgyújtották, a kommunistákat, szociáldemokratákat, demokratákat és katolikus politikusokat tömegesen elhurcolták és megkínozták, amikor az SA és az SS véres terrorja szántott végig Németországon. A német monopoltőkések sok milliós összegekkel támogatták Hitlert abban, hogy hatalomra juthasson. Ők tudták, hogy ebből háború lesz, de azt is tudták, hogy a háború majd kamatostul megtéríti számukra mindazt, amit édes gyermekükre, a hitlerizmusra költenek.

A vész közelgését minden porcikám érezte, de annyira közelinek nem hittem. Szüntelenül az utcán voltam, és főleg az embereket figyeltem. Öt pfennig árkülönbség két kirakat ugyanazon áruja között elég volt ahhoz, hogy Hitler valamelyik fanatikus híve az utcán patáliát csapjon, és a Goebbels-propagandától kölcsönzött kifejezésekkel mindennek lehordja az „idegen járszalagon járó" „judeo-plutokrata-bolsevik" rendszert, amely szerinte gyökeret vert Németországban. A bázel–berlini gyorson valaki, mert a jegyváltásnál valamelyik állomáson aprópénz hiányában két pfenniggel kevesebbet kapott vissza, mint járt volna neki, legalább fél óráig szidta a weimari „rendszert". Láttam Berlinben elvakított diáksapkás legényt,

aki az utcán se jobbra, se balra nem nézve, a földre szegezett bősz tekintettel ment a járdán, senkinek nem tért ki, és keményen beleütközött mindenkibe, aki nem tért ki előle. Senki sem akadt, aki kupán vágta volna. Egyik este valamelyik külvárosi tingli-tangli park környékén jártam. Egy barna ruhás, bilgericsizmás SA-legény nagy perselyt csörgetett a kezében. Gyűjtött: „Teddy koporsójára". (Ernst Thälmannt becézték a német forradalmi munkások Teddynek.) Nem adakoztak. Amíg figyeltem, öttíz percen át, egyetlenegy idős polgárasszony dobott be a perselybe egy pénzdarabot.

Az utca képe mutatta, milyen stádiumban lehetett az eszmék és érzelmek párbaja Németországban azokban a napokban. Hogy a csontja velejéig reakciós Hindenburg, az akkori köztársasági elnök, Hitlert nevezte ki kancellárrá, azon senki sem csodálkozott. De hogy ez az aktus a Hitlerrel szemben álló tábor kettészakítottságának az egyenes következménye volt, az elvitathatatlan.

1936 végén vitám támadt egy nyugat-európai országból származó haladó szellemű politikussal a „német kultúráról". Ő azt állította, hogy német kultúra egyszerűen nem létezik. Így erről természetesen nem volt értelme sokáig vitatkozni, mert állítása elfogultságot tükrözött. Nem arról van szó, hogy német kultúra ne lenne, hanem arról, hogyan szakadt el a német kultúra minduntalan a valóságtól, és vált tehetetlenné az élet által feladott kérdésekkel szemben.

A német polgárság ideológusai, mert semmit sem tisztáztak, nem tudták az elméket forradalmasítani. Nem úgy, mint az enciklopédisták vagy Voltaire, de különösen a „Le contrat social" („Társadalmi szerződés") szerzője, Jean Jacques Rousseau a XVIII. század Franciaországában, vagy például a XIX. század orosz materialistái: Herzen, Csernisevszkij és mások.

Arról volt tehát szó, hogy hogyan fulladt bele a német szellemi élet minduntalan a legelvontabb idealizmus ingoványába, míg a végén a nép gondolatvilágában és erköl-

csi felfogásában megnyomorított jelentős része egy őrült gonosztevőre, akit „megváltójának" képzelt, tette fel sorsát, mert neki magának nem volt elképzelése más megoldásról. A németek többségének fenékig ki kellett üríteniük a poharat, amelyet maguk töltöttek meg maguknak. Azoknak is, akik személyükben Hitlerre esküdtek, azoknak is, akik a német monopoltőkések „hagyományos józan konzervativizmusában" bíztak, és azoknak is, akik egy követ fújtak a jobboldali szociáldemokrata vezetőkkel: „mindent inkább, mint egységes akciót a kommunistákkal".

Ha akkor a német nép többsége szembeszáll a nácizmus kórjával, ami kizárólag csak a munkásosztály egységének az eredménye lehetett volna, akkor az emberiség elkerülhette volna a második világháborút, annak leírhatatlan pusztításait, és aligha lennének napjainkban Nyugat-Európa és más világrészek arra kárhoztatva, hogy az amerikai monopoltőkések hídfőállása legyenek a szocialista világ népei ellen.

Egy bizonyos azonban: a második világháború után a fejlődésnek olyan szakaszába lépett az emberiség, amelyről elmondhatja, hogy azon a földön is, amelyen Marx Károly bölcsője ringott, napirendre került a marxizmus teljes és végleges győzelme.

A katasztrófa megdermesztette az addigi Németország életét. Ezt magam is tapasztaltam, amikor augusztusban két napra bementem Hitler „birodalmába", hogy ottrekedt hatéves fiamat meglátogassam. Berlin kihalt város benyomását keltette. Központi részében, egy behrendstrassei szolid polgári szállodában béreltem szobát. Amikor beléptem az előcsarnokba, hárman is elébem szaladtak: a főnök, a portás meg egy pincér; hajlongva, alázatosan köszöntek. Egyébként alig lézengett egy-két vendég a szálló halljában. A főnök, körülményesen és vigyázva arra, hogy alázatos és diszkrét maradjon, örömét fejezte ki afölött, hogy náluk szállok meg, és miközben a portás a formalitásokat végezte, tapintatosan megkérdezte,

ugyan ki ajánlotta nekem az ő „szerény házukat". Amikor egy szomszédországbeli ügyvéd barátomra hivatkoztam, egészen odavolt a meghatottságtól a szálloda tulajdonosa. – Igen, igen, gyakran szálltak meg nálunk urak a legkülönbözőbb országokból. Hja, az volt a jó világ, uram, amikor külföldi uraságok még bizalommal látogattak el hozzánk!

De a lelkiismeret Európa más országaiban szólalt meg. Henri Barbusse kezdeményezésére 1932 nyarán Amszterdamban háborúellenes világkongresszust hívtak egybe. Ez nagy visszhangot keltett. Hitler hatalomra jutását követően, 1933 nyarán, újabb világkongresszust kezdeményezett Barbusse, antifasiszta kongresszust. Ezt Párizsban, a nagy befogadóképességű Pleyel-teremben tartották. Logikus volt, hogy a két mozgalom egyesüljön, hiszen a hitleri fasizmus idézte fel az új világháború közvetlen veszélyét is. Így is történt: létrejött az Amszterdam–Pleyel világmozgalom, a háború- és fasizmusellenes bizottságok ezreivel Franciaországban, Belgiumban, Angliában, Hollandiában, Svájcban, az Egyesült Államokban, Ausztráliában és sok más országban. A Világbizottság Párizsban székelt. Megkezdődött a nemzetközi méretű szervezett harc a háború és a fasizmus ellen, s hatósugara messzire terjedt. Életrehívta a nők, a fiatalok, a diákok háborúellenes és antifasiszta kongresszusait és világbizottságait is. E nagy nemzetközi mozgalom számára Párizs volt a megfelelő centrum. Az impozáns francia demokratikus erőkre lehetett támaszkodni. A kapitalista országok közül Franciaországban alakult ki a legtömegesebb és – hozzátehetjük – politikailag legkövetkezetesebb háború- és fasizmusellenes mozgalom. Később, 1936-ban Spanyolországban vált ez a harc a legélesebbé, amikor a spanyol nép két és fél évig tartó háborúban állt ellen Hitler és Mussolini intervenciójának és a belső fasiszta erőknek.

Franciaországban is volt sok irigye Hitlernek, és voltak követői a hitleri nacionalista, fajvédő háborúra törő barbárságnak. Így például az ún. Action Française Charles

Maurras vezetése alatt, de La-Rocque ezredes vaskeresztesei, a Bergery vezette nyilasok (La Flèche), Doriot fasisztái s más hasonlók. De komoly tömegek, amelyek segítségével bármelyik is a sok konkurrens közül a hatalom birtokába juthatott volna, nem álltak mögöttük. Ha megkísérelték volna a hatalom megragadását, az antifasiszta mozgalom elsöpörte volna őket.

Minél jobban lelepleződött a náci fasizmus igazi arculata, annál nagyobb tekintélyre tett szert Franciaországban a háború és a fasizmus ellen a legkövetkezetesebben fellépő Francia Kommunista Párt, amely a második világháborút megelőző években egyre érzékelhetőbben a francia nemzeti érdekek igazi nagy pártjává fejlődött.

Széles dolgozó rétegek, amelyek a szocialisták, a radikálisok és más köztársasági irányzatok táborát erősítették, keresték és követelték az antifasiszta szövetséget a kommunista tömegekkel. Ez a törekvés csakhamar olyan elemi erővé vált, aminek az említett irányzatok vezető politikusai sem tudtak ellenállni. Így tudott győzedelmeskedni a Kommunista Párt által meghirdetett és fáradhatatlanul szorgalmazott egységfront- és népfront-politika, amely Franciaországban klasszikus formát öltött: a két nagy szakszervezet egyesült, népfront-kormány alakult.

A francia értelmiség dicséretére legyen mondva, hogy színe-java egyértelműen követte a Francia Kommunista Párt politikáját, és bátran harcba szállt érte. Csakhamar aktív antifasiszta harcosként ismerte meg a nemzetközi közvélemény Perrin és Langevin Nobel-díjas fizikusokat, s olyan közismert tudósokat, művészeket, közéleti személyiségeket, mint Francis Jourdain, Gabrielle Duchène, Henri Vallon, Frédéric Joliot-Curie és felesége, Ève Curie, Marcel Prenant, Jean Richard Bloch és sokan mások. Romain Rolland elejétől fogva a legmesszebbmenően támogatta a mozgalmat.

Hadd mutassam be még külön is Gabrielle Duchène-t és Francis Jourdaint, akiknek abban az időben életelemük

volt a harc a békéért és a fasizmus ellen, akik szinte csak ennek éltek.

Gabrielle, amikor megismerkedtem vele, már túljárt a hatvanon. Ez az előkelő és jómódú francia családból származó asszony fáradhatatlanul írt és agitált. Ő volt a legaktívabb szervezője a Nők Háború- és Fasizmusellenes Világbizottságának, amely elnökéül választotta meg. Gabrielle Duchène nem volt kommunista, de vérbeli baloldali politikus volt, aki nem is tudta másképp elképzelni a mozgalom sikerét, mint a kommunistákkal kötött felbonthatatlan szövetségben. Nagyon jó barátság fűzött hozzá. A harcostársi viszony olyanná alakult közöttünk, hogy minden fontos kérdést megbeszélt velem. Többször meghívott a házába, s így megismerhettem az egész családját: a férjét, lányát, vejét és bájos unokáját, Nadine-t. Egyszer a felszabadulás után Budapesten járva – akkor Gabrielle már a nyolcvanhoz közeledett – egy egész estét töltött el családom körében, amelyet ő még Párizsból ismert.

Gabrielle Duchène áldott humorú asszony volt, s ugyanakkor egy kicsit „balos" a politikában. Azt kérdezhetnék, hogyan függ össze egymással ez a két nagyon különböző „motívumokból" táplálkozó tulajdonság. Hát úgy, hogy meghívta ugyan a nemzetközi női értekezletekre az angol burzsoá pacifista mozgalom asszonyait, mert az ő részvételüket is hasznosnak tartotta a háborúellenes harcban, de alig tudta megállni, hogy ki ne gúnyolja őket. Egy alkalommal valóságos színielőadást tartott nekem:

– Látta a mozdulatlan és nagyon fontoskodó arcocskáikat? . . . Igen? . . .

– Ne legyen rosszmájú.

– Ne féltse a májamat, csak tréfálok . . . És látta a tollacskáikat a kalapjuk mellett? Olykor finoman rezdültek, ugye látta? . . . Ők ugyanis azzal mennek harcba a fasiszták ellen . . . (Ujjaival a feje fölött mutatta, hogyan rezegnek ezeknek a hölgyeknek a kalapdíszei.) Óh, ezek na-

gyon harcias hölgyek . . . – és így tovább. Nagyon mulattató volt.

Francis Jourdain nagy, elismert művésze az építészeti dekorációnak. A kézjegye rajta van, azt hiszem, az utóbbi hat évtized legszebb párizsi építményein. Barbusse barátja és harcostársaként vállalta a mozgalom előmozdítását szolgáló legmegterhelőbb feladatokat is. Ő sem volt abban az időben tagja a Kommunista Pártnak. De politikai felfogásában, taktikai elképzeléseiben semmiben sem különbözött tőlük. Élvezet volt vele dolgozni. Ha például azt mondtam neki – mert volt rá eset –, hogy nehéz diót kell feltörni, próbáljuk meg együtt, mintha szárnyai nőttek volna. Ő is fáradhatatlanul írt, beszélt és utazott, ahova kellett.

A Világbizottság a rue Lafayette felső végének egyik házában, egy ötszobás lakásban székelt, amelyben a nap minden szakában annyian nyüzsögtek, akárcsak egy méhkasban. Feladatainak megfelelően több nemzet képviselőiből állt, az állandó apparátus azonban mégis egészen kicsi volt. Egy-egy titkárt a francia, a német és a csehszlovák antifasiszta mozgalom jelölt ki. Engem az utóbbi delegált, egy voltam a három közül; az elnök és egyben a lelke az egész mozgalomnak Henri Barbusse volt. A német antifasiszta mozgalmat, mint titkár, Wilhelm Köhnen és a német nyelvű lapunk szerkesztőjeként Albert Norden képviselte. A Világbizottságban dolgoztak még felváltva vagy olykor egyidőben angol, lengyel, román, osztrák, svájci és más nemzetiségű antifasiszták. A Nők Világbizottságában tevékeny részt vett Aranyossi Magda elvtársnő. Kiemelkedő szerepet játszott a francia nők antifasiszta szervezésében Maria Rabaté, a nagyszerű pedagógus és harcostárs.

A bonyolultabb természetű tömegmunkában a legtöbb tapasztalatot az itt töltött évek alatt szereztem. Azért nevezem bonyolultabb természetűnek ezt a munkát, mert szövetkezni akartunk a középrétegek széles tömegeivel, konzervatív köröket is beleértve; célunk volt, hogy fel-

keltsük az emberek egyéni felelősségérzetét az emberiség további sorsáért, s a háború- és fasizmusellenes front tevékeny harcosaivá váljanak. A középrétegek zömét és még sok, a burzsoá osztályhoz tartozó személyt kellett erre a célra megnyerni, vagy legalábbis jóindulatú magatartásukat biztosítani. Erre sok országban megvoltak az objektív lehetőségek, és a tudatos antifasiszták fáradozásai nem maradtak eredménytelenek.

A Világbizottság gyakorlatilag nem szervezte és nem irányította a francia bizottságokat: azok teljes önállóságot élveztek. Elvi kérdést csinált abból, hogy semmilyen formában ne avatkozzon bele a francia politikai életbe. Nem szervezet, hanem mozgalom volt, a háború- és fasizmusellenes bizottságok összessége, ezért a centrum főleg eszmei és politikai irányítóként szerepelt, de természetesen szervezett és életre hívott nemzetközi akciókat, ami a tulajdonképpeni feladata volt.

HENRI BARBUSSE-SZEL

Mint említettem, Barbusse volt a lelke a Világbizottság munkájának. Ő kommunista volt, párttag, igazi elvhű forradalmár. A párt ügyét személyes ügyének tekintette, s azért minden áldozatot meghozott. Megértette az idők szavát, s abból fakadt bátor kezdeményezése: az Amszterdam–Pleyel-mozgalom. Egyéniségének roppant erkölcsi erejével mindenütt tevékenységének a bűvkörébe vonta a becsületes embereket. Barbusse vezérgondolata a háború- és fasizmusellenes egység volt. „Unité!" („Egység!"), ez volt az ebben az időben megírt cikkeinek a főmotívuma, olykor a címe is. Erről beszélt a gyűlések százain. A haladó erők egységében látta a győzelem biztosítékát a fasizmus ellen.

Barbusse engesztelhetetlen volt bármilyen szakadár törekvéssel szemben a mozgalmon belül, amire egy időben volt példa. Az egységbontó akarva-nemakarva a fasizmust

és a háborút szolgálja, vallotta, és soha nem bocsátott meg annak, aki az antifasiszta mozgalom egységén csorbát akart ejteni.

Felbukkantak olykor politikai karrieristák, akik az adott feltételek mellett lazán szervezett, és ezért könnyen megközelíthető, de nagy erejű tömegmozgalmat saját céljaikra szerették volna felhasználni. Ezek mind hajótörést szenvedtek.

Aki ezt olvassa, rájön, hogy ilyen adottságok mellett milyen jól és gyümölcsözően lehetett Barbusse-szel együttdolgozni. Nagyon tiszteltem őt mint írót. Hisz ő volt az első világháborúról szóló legszebb (ez Romain Rolland véleménye) és tegyük hozzá, leghaladóbb regény, „A tűz" szerzője. Nagyon megszerettem Barbusse-t mint harcost. Ő tudta a művészi alkotást és alkotó erőt legjobban a néptömegek harcának szolgálatába állítani, és csak csodálni lehetett kiapadhatatlan energiáját.

Barbusse az év nagyobbik részét Párizsban töltötte, de, különösen télen, hónapokon át a Földközi-tenger partján épült miramari villájában, ritkábban senlis-i kis házában dolgozott. A Földközi-tenger klímája jót tett beteg tüdejének, amelyet az első világháborúban gázmérgezés sújtott. Az említett helyeken többször meglátogattam, hogy tájékoztassam, tanácsot kérjek tőle, vagy megbeszéljem vele a mozgalom időszerű kérdéseit.

Miramarnál a tenger partja sziklás. Ezekre a sziklákra épült az a kis villa, amelyben Barbusse lakott. Dolgozószobájának hatalmas, földig érő, domborúan kiképzett ablaka a tengerre nézett; gazdagon áradtak be szobájába a déli nap sugarai. A kert valóságos rózsaliget, lugasokkal, apró, sziklák közt megbúvó rejtekhelyekkel. Derű és bizakodás szállta meg az embert ebben a környezetben.

Barbusse mindig szeretettel fogadott. A vendéglátó háziasszony szerepét hűséges titkárnője, Annette Vidal látta el. Ő főzött, takarított, villámgyorsan gépírt és szenvedélyesen politizált. Sokat segített azzal, hogy a mozgalomra vonatkozó, olykor mellékesnek látszó szempontokra fel-

hívta a figyelmet. Éles elméjű megfigyelő és komoly ismeretekkel rendelkező munkatárs volt.

Barbusse dolgozószobája volt a társalgó. Tudtam, hogy fiatal korában, az első világháború előtt, a konzervatív irányzatú, egyik legrégibb és legelőkelőbb lap, a „Le Temps" kulturális rovatának a szerkesztője volt. Megkérdeztem, hogyan osztotta be idejét akkor, mely órákban írta például „A pokol"-t.

Elmondta, hogy a rovat rendszerint éjjel tizenkét óráig foglalta le, és regényén csak azt követően, a még későbbi éjjeli órákban tudott dolgozni.

Egyik nála tett látogatásom napjaiban kaptam meg József Attila verseskötetét: „Döntsd a tőkét!" Megmutattam Barbusse-nek, láttam, nagyon örül neki. Ismerte József Attila nevét, és sokat tudott róla. Kérésére megpróbáltam a versek címét lefordítani.

1935 februárjában egy alkalommal rajztábla mellett találtam. Miramarban a középiskolákban rajzoltak ilyenen a diákok. A táblára haránt- és függőleges vonalakkal beosztott rajzpapír volt feszítve. Dolgozott, sajnáltam, hogy megzavartam. Felállt, feltűnően magas, szikár alakja kiegyenesedett. (Bizonyára órák óta ült már a rajztábla mellett.) Jóságos szürke szemével melegen rám nézett, és keményen nyújtotta oda nagy, csontos jobbját. Látta, csodálkozva nézek a rajztáblára. Annette tájékoztatott, hogy Barbusse új regényvázlatán dolgozik: „A világ egy napjának története"-n. A rajzlap kockáiba írta be az eseményeket és cselekményeket, helyüket és idejüket. Úgy gondoltam, hogy a megírandó regény jellege készteti ilyenfajta vázlatra. Addig ugyanis nem tudtam volna elképzelni, hogy így is lehet regényvázlatot csinálni. Annette világosított fel, hogy Barbusse így dolgozik. Nem tudom, ez a regényterv nem függött-e össze Gorkijnak arra az időre eső kezdeményezésével, miszerint az írók írják meg egy nap történetét a világon. Ezt nem kérdeztem meg.

Barbusse szenvedélyesen szeretett autózni. Vett hát magának még korábban egy autót, amelyet kizárólag a

Földközi-tenger partvidékén való utazásokra használt. Ő maga vezetett. Egyszer azzal állt elő, hogy menjünk be Cannes-ba (Miramar St. Raphaël és Cannes között fekszik), és nézzünk szét a városban. Örömmel fogadtam a meghívást. Én Barbusse mellé ültem, Annette a kocsi belső ülésén foglalt helyet.

A hatvanegy éves Barbusse szeretett sebesen hajtani, és biztos kézzel vezetett. Az út keskeny volt, de jó; egy darabon sziklafal mellett haladt. Hetven-nyolcvan kilométerrel hajtott; akkor az még nagy sebességnek számított. Látszott, nagyon élvezi, amikor kocsija elsuhan a sziklafal mellett. De Annette-nek nem ízlett ez a nagy rohanás. Félt, hogy baj történik.

– Ne hajtson olyan gyorsan! – kiáltozott – hiszen ez őrültség! – Barbusse nem válaszolt és nem lassított. Akkor Annette hozzám fordult erélyes hangon:

– Mondja meg neki, barátom, hogy lassabban hajtson! Meglátja, baleset lesz belőle! – Barbusse rám mosolygott a szeme sarkából – és nem lassított. Nemsokára kiértünk a sziklafal mellől szabadabb útra, így azután Annette is megnyugodott, de amikor kiszálltunk a kocsiból, még megkérdezett, mit szólok hozzá én, nem őrültség-e így hajtani. Barbusse egy szót nem szólt még akkor sem, csak mosolygott. Gondoltam, hogy hasonló jelenet máskor is lejátszódhatott közöttük. Meg voltam róla győződve, hogy Annette jobban féltette Barbusse-t, mint saját magát.

Egész délután mászkáltunk a városban, apróságokat, csecsebecséket vásároltunk. Közben besötétedett. Hazafelé az „úrvezető" lassabban hajtott. Ez alkalommal kétnapi tartózkodás után, úgy február 10-e táján hagytam el Miramart. Melegen sütött a nap, árnyékban 20° Celsiust mért a hőmérő, az emberek egy-egy kertben ingujjban játszották az olaszok és délfranciák jellegzetes kuglijátékát. Barbusse pedig vászoncipőben és vászonkabátban kísért el az autóbuszhoz, amely St. Raphaëlbe vitt, ahol vonatra szálltam.

Mindenekelőtt meg kell emlékeznem az 1934. február 6-i és 12-i dátumokról. Február 6-án volt Párizs a legtömegesebb fasiszta jellegű tüntetésnek a szemtanúja. A tüntetést Párizs rendőrfőnökének, a francia fasiszta vezér „dicsőségére" törő Chiappe-nak a felhívása váltotta ki. Chiappe, aki maga állt az akció élére, demagóg módon kihasználta a nagy nemzetközi kalandor, Stavisky nevéhez fűződő hatalmas pénzügyi és megvesztegetési botrányt. Ennek szálai egyébként a rendőrfőnök kezében futottak össze, aki azokat a szélsőjobboldali reakció érdekeinek megfelelően használta fel, elhallgatva éppen ezeknek a köröknek az egyedüli érdekeltségét az egekig bűzlő Stavisky-botrányban. A bűnös üzelmek okozta felháborodás a közvéleményben olyan magas hullámokat vert, hogy a szélsőjobboldal úgy látta, valamit tennie kell. Magában a rendőrfőnökben látta a legalkalmasabb személyt a félrevezető manőver végrehajtására, és komolyan hitte: ez lesz a legjobb alkalom arra, hogy a hatalmat magához ragadja, vérbe fojtsa a kibontakozó demokratikus antifasiszta mozgalmakat, és felrúgva a „Harmadik Köztársaság" alkotmányát, fasiszta diktatúrát vezessen be Franciaországban. Persze, a reakció nem lépett fel nyílt sisakkal; ellenkezőleg, megtévesztő jelszavakkal leplezte igazi célját. Ugyanazon az estén a Francia Kommunista Párt hatalmas fasisztaellenes tüntetést szervezett; a proletártömegek özönlötték el ezen az estén a Grand Boulevard-t és a Champs Elysées-t.

A fasiszta tüntetők rálőttek a rendőrökre, így elkerülhetetlen volt a véres összeütközés, amelynek számos halottja volt. De a harc nem itt dőlt el. A nagy válasz a merész fasiszta kihívásra február 12-én következett, amikor is eldőlt a harc; a két szakszervezet, a reformista irányzatú CGT és a forradalmi vezetés alatt álló CGTU, keresztény szakszervezeti csoportok támogatásával, egynapos általános sztrájkot hirdetett meg. A sztrájk teljes volt; Pá-

rizsban megállt a termelés és a forgalom, sztrájkoltak az áruházak dolgozói, a pedagógusok és a minisztériumi képviselők. Ez volt az első nagy antifasiszta győzelme a demokratikus erőknek Franciaországban.

A szélsőjobboldali reakció rajtaütésszerű provokációjával két legyet akart ütni egy csapásra: elterelni a figyelmet a bűnösségéről a Stavisky-ügyben, és hatalomra jutni. Kudarcot vallott minden tekintetben. A február 12-i általános sztrájk úgy hatott az antifasizmus növekedésére és megerősödésére, mint a meleg májusi eső a vetésre. Ettől fogva az antifasiszta tömörülés, éberség és aktivitás határozta meg a francia politikai életet, ami kisugárzott más tőkésországok politikai fejlődésére is, így: Spanyolországra, Belgiumra, Hollandiára, Ausztriára, a skandináv államokra, Svájcra, Csehszlovákiára, Lengyelországra, a Balkán-államokra, de Angliára, valamint a Közel-Kelet, Afrika és Délkelet-Ázsia népeire is.

Volt még egy tényező, amely nagy vitalitást kölcsönzött az antifasiszta tömegmozgalomnak nemzetközi méretben. A Dimitrov-per, amely 1933 őszén Lipcsében kezdődött, és 1934 februárjában Berlinben ért véget. Dimitrovot – mint ismeretes – nem kevesebbel vádolták, mint azzal, hogy ő az értelmi szerzője a berlini Reichstag felgyújtásának. Mindenki sejtette az igazságot, azt, hogy a Reichstagot a náci vezér, Göring, akkori porosz miniszterelnök gyújttatta fel – természetesen Hitler jóváhagyásával –, hogy a fasiszta hatalomnak ürügyet szolgáltasson a baloldali erők véres felszámolására.

Dimitrov halált megvető fellépésével, a fasizmus embertelenségét pőrére vetkőztető leleplezéseivel igazi vádlója lett ennek a pernek, amelynek vádlottja a fasiszta rendszer volt. Sarokba szorította mind a tanúskodó náci vezetőket: Göringet, Goebbelset és másokat, mind a fasiszta bíróságot, és hihetetlenül nehéz körülmények között kiharcolta igazát. A bíróság kénytelen volt őt felmenteni, és mondani sem kell, hogy ez az ítélet politikailag és erkölcsileg a porba sújtotta a német fasizmust. A demok-

ratikus körök világszerte, joggal, nagy győzelemnek tekintették a per kimenetelét; aktív antifasisztákká váltak olyanok százezrei is, akik addig csak aggodalmaskodó szemlélői voltak az eseményeknek. Az antifasiszta mozgalom még jobban erőre kapott világszerte, és érlelődött a talaj a széles skálájú népfrontpolitika számára, melynek célját és jellegét Georgi Dimitrov kezdeményezésére a Kommunista Internacionálé 1935 nyarán lezajlott VII. kongresszusa jelölte meg.

Ugyancsak 1934. február 12-én, természetesen nem függetlenül a franciaországi eseményektől, felkelés tört ki Bécsben. A kommunista és szocialista munkások megelégelték a klerikális irányzatú félfasiszta Dollfuss kancellár szűnni nem akaró provokációit és terrorját. Az elkeseredettség nem ismert határt. Ez késztette a munkásokat arra, hogy fegyvert ragadjanak, s ezen az úton védjék meg demokratikus jogaikat. Ezek a napok az osztrák proletariátus harci történetének legdicsőbb lapjai. Végül is a reakció túlereje, amelyhez hozzá kell számítani a nyílt osztrák fasizmus osztagait is, leverte a páratlan hősiességgel harcoló bécsi munkásságot. A bukást véres megtorlás követte. A fasizmus miazmáival megfertőzött törpe kancellár – akit később Hitler ügynökei öltek meg, mert Ausztria bekebelezésének ellenségét látták benne – kegyetlenül kivégeztette az osztrák proletariátus legjobb fiait. A vértanúk között voltak a munkásmozgalom régi vezetői: Wallisch és Münnichreiter elvtársak is. Úgy látszott, hogy a terrornak nem vetnek egyhamar véget. A Világbizottság a sajtóban napirenden tartotta az ausztriai rémuralom kérdését, és ismert közéleti személyiségekből, Jean Painlevé, a haladó szellemű filmrendező vezetése alatt, külön Ausztria-bizottságot hozott létre. Painlevé az első világháború francia hadügyminiszterének, a későbbi miniszterelnöknek, a Nobel-díjas matematikus Paul Painlevének a fia volt, akinek már csak azért is jó hangzású neve volt Ausztriában, mert apja nevéhez fűződött az annak idején Ausztriának adandó államkölcsön. A bizott-

ság Ausztriába ment, és tiltakozott Dollfussnál a kivégzések és bebörtönzések ellen. A nyilvános tiltakozás és a sajtó támogatása, úgy láttuk, nem maradt teljesen hatás nélkül az osztrák uralkodó körökre.

Fontos volt felkelteni az Egyesült Államok néptömegeinek aktív érdeklődését a háború és a fasizmus ellen folytatott harc iránt, amelynek fő színtere Európa volt. Ezt a célt szolgálta Henri Barbusse amerikai körútja 1934 őszén, melynek során szinte minden nagy városban előadásokat tartott; ezekről a sajtó bő tudósításokat közölt. Így Amerikában is létrejöttek az Amszterdam–Pleyel-mozgalom bizottságai. S bár az óceánon túl nem érezték közvetlenül a fasizmus és a háború veszélyét, de – mint a spanyol polgárháborúban részt vett amerikai önkéntesek is bizonyítják – Észak-Amerika népe nem maradt közömbös a háború és béke, a fasizmus és antifasizmus kérdésében.

A La Manche-csatornán túl, Angliában, a hitlerizmus és a vele járó közvetlen háborús veszély természetesen sokkal jobban felzaklatta a kedélyeket. Jelentkeztek az antifasisztá: nemcsak üzemi munkások és egyszerű vagy közismerten aktív értelmiségiek, hanem közéleti férfiak is, akikről addig nem lehetett tudni, nem maradnak-e meg hagyományos tevékenységük szűk keretei között. Ezek között kell megemlítenünk például az ismert pacifista Norman Angellt, aki az első világháború alatt érdekes könyvet írt „Rossz üzlet a háború" címmel; Philip Noel-Baker Labour-párti képviselőt, az ugyancsak Labour-párti Lord Marleyt és John Stracheyt. Ezek személyesen jöttek át Párizsba, hogy felvegyék a kapcsolatot a Világbizottsággal. A kör egyre szélesedett, és lassanként magába zárt konzervatív alsó- és felsőházi tagokat és más közéleti embereket is.

Közben Hitler egyre hangosabban csörtette a kardját. Elhangzott a Szovjetunió kormányának hatalmas stratégiai programot meghirdető jelszava: „A béke oszthatatlan!" Ezért kötelessége minden békeszerető nemzetnek

megtenni a szükséges erőfeszítéseket egy új világháború elhárítására. A jelszó: „A béke oszthatatlan!" szállóigévé vált világszerte, magukévá tették a tömegek és a kormányok legtöbbje. A kormányok között akadtak olyanok – igaz, nem sokan –, amelyek ebből az igazságból őszintén antihitlerista, antifasiszta következtetéseket vontak le a maguk számára, de voltak, amelyek nem jószántukból, hanem csak a tömegek nyomása alatt álltak melléje, hogy adandó alkalomkor cserbenhagyják.

A békéért folyó becsületes harcot már akkor sem lehetett elválasztani a Szovjetunió iránt tanúsított helyes viszonytól és együttműködéstől. Ezt a következő negatív példával bizonyítom. Egy ízben kapcsolatba kerültem a liberális „Manchester Guardian" párizsi tudósítójával, Voigt úrral és német barátjával, egy emigrációban élő centrumpárti, vagyis katolikus vezetővel, akit nevezzünk S. úrnak. Ez utóbbi igen intelligens politikus benyomását keltette. Összejöttünk hármasban, hogy egy, a hitlerizmus ellen irányuló közös akciót beszéljünk meg. Partnereim tisztában voltak vele, hogy én az Amszterdam–Pleyel-mozgalom Világbizottságát képviselem, és meg is mondtam nekik, hogy a Bizottság nevében tárgyalok velük. Nem kis meglepetésemre másnap levelet kaptam Voigt úrtól, amelyben azt írta, hogy ő visszalép, mert közben megtudta, hogy a Világbizottság „összehangolja" ténykedését a Szovjetunió külpolitikájával, amellyel ő – ilyen meg olyan okoknál fogva – nem ért egyet. A levél hangja barátságtalan volt, így arra kényszerültem, hogy válaszlevelemben világosan kifejtsem álláspontomat arról, hogy mit ér az ő „harca" Hitler ellen, ha a háborús veszély kérdésében nemcsak nem hangolja össze ténykedését a Szovjetunió békepolitikájával, hanem rágalmakat szór rá. S. úr becsületesen tartotta a megállapodást. A Világbizottság – természetesen – hathatósan támogatta a Szovjetunió szívós harcát a tartós békéért.

El kell mondanom azt is, hogy miután a hitleri Németország kilépett a Népszövetségből, 1934 szeptember dere-

kán a Szovjetunió, a Genfben székelő Népszövetség meghívására, belépett annak tagjai sorába. Ezt az aktust a néptömegek világszerte a béke ügye győzelmének és a békét kívánó kormányok szorosabb együttműködése kezdetének tekintették. A Népszövetségbe érkező szovjet küldöttséget Litvinov külügyi népbiztos vezette. Két vagy három nappal a küldöttség Genfbe érkezése előtt olyan értesítést kaptunk, hogy a genfi fasiszták, Oltramar nevű „vezérük" felhívását követve, tüntetni fognak a szovjet küldöttség ellen. A Világbizottság titkársága úgy határozott, hogy azonnal utazzam Genfbe, vegyem fel a kapcsolatot a baloldali szocialista Leon Nicole-lal, Genf akkori kormányelnökével és egyben belügyminiszterével (Svájcban minden kantonnak van autonóm kormánya), és beszéljem meg vele, hogyan tudnánk közös fellépéssel megakadályozni vagy ellensúlyozni a fasiszta tüntetést. Természetes, hogy a nemzetközi antifasiszta mozgalom szempontjából fontos volt egy ilyen akció nyélbeütése. A feladat végrehajtásának volt humoros epizódja is. A genfi hatóságok ugyanis a Népszövetség ülésezésének idején nem szerették a külföldi látogatókat, ha nem tartoztak valamelyik népszövetségi küldöttséghez vagy az akkreditált sajtóhoz; nem szerették az olyanokat, akikről senki sem tudhatta, kik is ők tulajdonképpen, és mit keresnek Genfben. Természetes tehát, hogy a miniszterelnök-belügyminiszter hivatali szobájában nagyobb biztonságban éreztem magam, mint a szállodában, ahol attól kellett tartanom, hogy ugyanannak a belügyminiszternek a közegei igazoltatni fognak, és esetleg visszatanácsolnak Párizsba.

Nicole-lal könnyen megegyeztem. A legjobb ajánlólevél volt hozzá az a bejelentésem, hogy a Világbizottságot képviselem. Nicole nagyon becsülte Barbusse-t, és egyike volt azoknak az ismert politikusoknak, akik részt vettek mind az amszterdami, mind a pleyeli kongresszuson. Nicole tagadta ugyan, hogy a genfi fasiszták mozgolódnának, mégis biztosabbnak látta, ha a szocialisták és a kommunisták együtt felhívják az üzemek munkásait, hogy

a szovjet küldöttség megérkezésének idején minél nagyobb számban jelenjenek meg a Népszövetség épülete előtt, és részesítsék a szovjet küldöttséget meleg fogadtatásban.

Leon Nicole annak ellenére, hogy a svájci kommunistákat támadni szokta lapjában, a „Le Travail"-ban, soha nem támadta a Szovjetuniót, sőt mindig támogatta annak a béke megőrzésére irányuló külpolitikáját. Ez dicséretére legyen mondva. Beszélgetésem vele, az ő kezdeményezésére, nemcsak az Oltramar-féle fasiszták ellen irányuló egységes fellépésről folyt, hanem az ő kormányának a jellegéről is. Nicole ugyanis azt hajtogatta, hogy a genfi kommunisták igazságtalanok vele szemben, amikor azt állítják, hogy kormánya nem szocialista jellegű. Ezt jelölte meg a szocialista–kommunista egységfront legnagyobb akadályaként Genfben. Én kifejtettem neki, hogy különbséget kell tenni az uralkodó szocialista párt általános céljai és konkrét rendszabályai között. Genfben a tőkések uralma elvitathatatlan, habár a szocialista párt van kormányon, hisz a bankokat és üzemeket például nem sajátították ki a „szocialista állam" nevében stb. Bizonyára ezért mondják a genfi kommunisták – mondtam –, hogy a kormány jellege nem szocialista. És bizony az én véleményem is az, hogy igazuk van. Szocialista lehetőségek vannak, minthogy a szocialisták kezében van a hatalom – bizonyítottam –, de szocialista intézkedéseket eddig nem tettek. Ez a vita folyt közöttünk. Persze, más kérdésnek tartottam, vajon akkor megvoltak-e a feltételek ahhoz, hogy Genfben, elszigetelve, szocialista államot teremtsenek. – Természetesen ezek nem voltak meg.

Amikor a Nicole-lal való tárgyalás után felkerestem a genfi kommunisták vezetőit, dr. Vincent-t, a fiatal kommunista ügyvédet és Lentillont, a fiatal genfi műszerészt, tudtomra adták, hogy készülődnek, és az antifasiszta munkások nagy számban meg fognak jelenni a Népszövetség épülete előtt. A Nicole-lal lefolyt tárgyalás eredményének nagyon megörültek. Még aznap közös szocia-

lista–kommunista röpcédulát nyomtattak, amelyben felszólították Genf dolgozóit, csatlakozzanak a szovjet küldöttség baráti fogadásához.

Ellenőrzés a szállodában nem volt, így hát nem kellett igénybe vennem a belügyminiszter jóindulatát, sőt magam is ott lehettem a Népszövetség házával szemben, a Genfi-tó partján, amikor a Szovjetunió küldöttsége, amely, ha jól emlékszem, a francia Evianból hajóval jött, bevonult a Népszövetség épületébe. Tanúsíthattam Párizsban, hogy fasiszta ellentüntetés nem volt, de sok száz genfi munkás élénk tapssal tolmácsolta forró üdvözletét a Genfbe érkező szovjet küldöttségnek.

Az ausztráliai földrész Victoria állama 1934 őszén ünnepelte fennállásának századik évfordulóját. Az ünnepen valamelyik királyi hercegnek kellett Angliát, az „anyaországot" képviselnie. Az angol sajtó ezt hangos, erősen imperialista ízű hírveréssel harangozta be. Az ausztráliai háború- és fasizmusellenes körök, az Amszterdam–Pleyel-mozgalom hívei, ugyanerre az időre országos kongresszust készítettek elő. A hozzájuk fűződő kapcsolatunk arra késztetett bennünket, hogy figyeljünk fel az angol imperializmus hírverésére, és tőlünk telhetően támogassuk ausztráliai barátaink törekvéseit. Neves képviselőt kellene a kongresszusra küldeni – töprengtünk.

Végül is a Párizsban élő Egon Erwin Kischre, a „száguldó riporterre" esett a választásunk. Nála jobbat, talpraesettebbet erre a célra, amint később kiderült, sehol nem találtunk volna. Kischsel igen jó barátságban voltam már évek óta. Először Csehszlovákiában találkoztam vele 1929-ben. Ő feleségével, az áldott jó Giselle-lel, én is feleségemmel és gyermekemmel, együtt töltöttünk három hetet a szudétanémet vidék egy bájos, vadregényes csücskében, az Ördögmalom nevű kis fogadóban. Más ház azon a tájon nem is volt. Együtt jártuk az erdőt, pisztrángoztunk a hegyi patakocskában, és friss mezei virágot szedtünk mindennap a ház mellett elterülő réten. Egon Erwin Kisch, úgy emlékszem, ekkor fejezte be „Ameri-

ka" című könyvét. Ugyanakkor írt egy két vagy három folytatásban megjelent tárcát a „Prager Tagblatt" számára a bányászok életéről. Munkastílusára jellemző, hogy a tárca kedvéért munkaruhában maga is leszállt a bányába, és együtt lapátolta a szenet írása hőseivel. Én már csak ezért a munkastílusért is megszerettem Kischt. Tudtam, hogy minden, amit leír, saját élménye, de ekkor személyesen is meggyőződtem róla.

Legjobb barátjául ott az Ördögmalomban azonban nem engem fogadott, hanem az akkor két és fél éves fiamat. Tudott a gyermek nyelvén beszélni, és bűvészmutatványaival – valóban értett a bűvészkedéshez – úgy csodálatba ejtette azt a kis embert, hogy minduntalan őt kereste. Vasárnaponként a közeli kisvárosokból nem kevés vidéki „író", „filozófus" és egyéb sznob kereste fel Kischt az Ördögmalomban. De azokat többnyire Giselle-nek kellett szóval tartania és feketekávéval itatnia, mert a „vendéglátó", megfeledkezve vendégeiről, rendszerint felfedező sétákra indult kis barátjával.

Ezután is találkoztunk, de valójában csak párizsi emigrációja idején folytattuk a barátkozást. Boldog volt, amikor egyszer Henri Barbusse hívására velem együtt Miramarba utazhatott. Barbusse is őszintén örült a találkozásnak. E. E. Kischnek akkor már sok barátja volt a francia írók között.

Emlékszem a napra, amikor francia és emigráns német kollégái megünnepelték 50. születésnapját. Ez 1935-ben történt. Egy nagy terem zsúfolásig megtelt. Jean Richard Bloch, az egyik legtekintélyesebb haladó francia regényíró méltatta Kisch irodalmi érdemeit. André Gide, a világszerte ismert regényíró, aki akkor még birtokában volt a józanabb ítélőképességnek, szintén jelen volt. Egon Ervin válaszolt. Azzal kezdte, hogy ő abban az évben született, amelyben Victor Hugo meghalt. „Így van ez – mondta –, a balszerencse ritkán jár egyedül" . . .

Én csak azt tudom róla mondani, hogy nála szerényebb írót soha nem ismertem. Versailles-ben lakott, mert ott a

csekély forgalom miatt olcsóbb volt a penzió. Két pöttömnyi manzardszobácskát bérelt, az egyikben Giselle gépelt, a másikban ő dolgozott. Azok közé tartozott, akik – habár jó húsz kötetnyi munkát (köztük a riportirodalom sok remekét) hagyta ránk – nem mindig tudtak jóllakni. Holland kiadója szívesen adott előleget a soron levő könyvére, amellyel, ha elkészült, már semmi követelnivalója nem volt, sőt már a következőre is előleget vett fel. Az együtt töltött napokban, amikor együtt étkeztünk az Ördögmalomban vagy később az Északi-tenger partján, a belga Breedene-ben, az ebédnél mindig azt mondta: ti csak egyétek meg a húst, és hagyjátok meg nekem a szaftját (a húsadagok ti. amúgy is kicsik voltak), s ilyenkor szaftos kenyérrel próbált jóllakni.

Egyszóval őt szemeltük ki az ausztráliai útra.

Ha jól emlékszem, éppen Hollandiában tartózkodott, és Barbusse táviratilag hívta őt Párizsba. Hitetlenül fogadta, amikor szóltam neki.

– Micsoda rossz tréfa!

– Nem tréfa!

– Komolyan mondod?

– Komolyan!

– Miért éppen én? – folytatta az ellenkezést, és közben a versailles-i bisztróban tovább rexezett kis barátjával, aki akkor már nyolcadik évében volt. A vita sokáig tartott, míg egyszer homlokát mélyen összeráncolva, elgondolkozva azt mondta: – Ha a Világbizottság úgy látja, hogy meg tudom oldani a feladatot, elmegyek. – Kő esett le a szívemről.

De mindjárt utána újabb fordulat. Felkapta a fejét, és hevesen magyarázni kezdte, hogyan menjen Ausztráliába, amikor kitiltották a brit birodalom minden országából.

Ez akkor jutott eszébe, s én is csak akkor tudtam meg. Most rajtam volt a sor valamit kitalálni. A legegyszerűbbet találtam ki:

– Bejutsz, Egon, te okvetlenül bejutsz! – mondtam neki őszinte meggyőződéssel. Láttam, hogy a részünkről

megnyilvánuló nagy bizalom megerősítette önbizalmát. Végül is azzal váltunk el, hogy elintézi a formaságokat és hajóra száll.

Azokban a napokban ölte meg egy horvát nemzetiségű fasiszta Sándor szerb királyt és Barthou francia külügyminisztert Marseille-ben. A merénylőnél és elfogott társainál csehszlovák útlevelet találtak. Érthető, ha a francia hatóságok nem nagy bizalommal voltak a csehszlovák útlevéllel rendelkezőkkel szemben. Attól tartottam, hogy Kischnek nehézségei támadnak, mert neki is csehszlovák útlevele volt. Szerencsére nem így történt, őt ismerték. A „száguldó riporternek" a brit birodalommal fennálló konfliktusa nem az indulásnál, hanem a partraszállás előtt kellett hogy szerepet játsszon.

Kischnek az étkezésre is jogosító hajójegyen kívül mindössze néhány száz frankja volt; legfeljebb annyi, amennyibe a cigaretta került a hat-nyolchetes úton. „Íme Ausztrália" című könyvében megírja, hogyan kerültük el egymást Párizs keleti pályaudvarán (az ott említett Ulrich e visszaemlékezések írójának mozgalmi neve), és miért kellett üres zsebbel elindulnia Marseille-be. Egy kis pénzt táviratilag küldtünk utána a hajóra, hogy fedezni tudja legszükségesebb kiadásait útközben.

Hogy azután mi minden történt, azt a „száguldó riporter" Ausztráliáról szóló könyvéből lehet a legjobban megtudni. Nem tudom, volt-e azóta is kalandosabb partraszállása riporternek a világon; aligha. Elég az hozzá: attól a perctől kezdve, hogy ismertté vált, hogy Kisch a hajón van, és nem engedik partra szállni, egészen perének a befejezéséig és szabadlábra helyezéséig, az ausztráliai sajtó címoldalas és sokszor három-négy oldalt betöltő napi témája a „száguldó riporter" kalandja volt. Minden egyéb háttérbe szorult, természetesen a Victoria állam fennállásának 100. évfordulója is. A háború- és fasizmusellenes kongresszus azonban annál jobban sikerült.

Még annyit, hogy a per felmentéssel és a tartózkodási engedély megadásával végződött. Kisch bejárhatta Auszt-

ráliát, és könyvében bemutathatta a világnak, milyen volt akkor. A „száguldó riporter", a szenvedélyes antifasiszta és antiimperialista harcos megtette kötelességét. Bátorságból, áldozatkészségből kitűnőre vizsgázott. Egy fél évvel később, amikor Párizsba visszaérkezett, megkérdeztem, hogy megérte-e. „Hová menjek legközelebb?" – ezzel a kérdéssel válaszolt. Pedig a fedélzetről való leugráskor kificamodott lába még mindig nem volt teljesen rendben.

A Világbizottság sajtókampányai kiterjedtek a kínai diktátor, Csang Kaj-sek terrorja elleni harcra is. Ezt a kérdést külön tanulmányoztuk, és különböző nemzetközi fórumokhoz memorandumot intéztünk. Ennek a munkának az alapját vetette meg a Lord Marley vezetése alatt Kínába utazó küldöttség. Tagja volt a küldöttségnek a kiváló kommunista publicista és író, Paul Vaillant-Couturier is, aki hosszú éveken át felelős szerkesztője volt a „l'Humanité"-nak, a Francia Kommunista Párt központi lapjának. Vaillant-Couturier utolsó könyve a legnemesebb érzelmekből fakadt, és ezt a frappáns címet viselte: „Le malheur d'ètre jeune" („Szerencsétlenség fiatalnak lenni"). Ebben az írásban felülmúlhatatlan szenvedéllyel és művészi erővel leplezte le az ifjúság nyomorát és kiszolgáltatottságát a kapitalista rendszerben. Vaillant-Couturier kedvence és büszkesége volt a francia munkásosztálynak és pártjának; szomorú, hogy a halál fiatalon, élete teljében, tragikus hirtelenséggel érte utol. Vaillant-Couturier ragyogó tolla leplezte le Csang Kaj-sek reakciós, vérgőzös rendszerét, és védte meg a világ előtt a kínai forradalmárok igazát.

Nyugtunk soha nem volt, mert a fasizmus menetelt; hol itt, hol ott csapott le az emberek életére, a népek szabadságára. 1935 nyarát írtunk, amikor az olasz fasizmus gyalázatosan rátámadt az etiópiai népre. Modern repülőgépekről bombázták és gyújtották fel ennek a védtelen

afrikai népnek a városait és falvait. Amikor megszállták Etiópiát, vagy ahogy akkoriban inkább nevezték, Abesszíniát, a gyűlöletes zsarnok, Mussolini, nem kímélve a gyermekeket, az aggokat és anyákat, tömegével mészároltatta le a békés lakosságot. A becsületes emberek lelkiismerete világszerte feljajdult az olasz fasizmus gyáva gaztetteinek láttán, és a harcot – amely ha nem is változtathatott az etiópiai nép tragikus helyzetén – meg kellett szervezni a fasizmus barbárságának leleplezésére és az etiópiai nép iránti nemzetközi szolidaritás kinyilvánítása érdekében.

Levelező kapcsolatba léptünk Halié Szelasszióval, Etiópia császárával, aki családjával együtt külföldre menekült. Ő volt a legkompetensebb személy arra, hogy megmondja, milyen támogatásra számít a Világbizottság és a demokratikus közvélemény részéről. Meghívtuk az emigrációban élő olasz kommunista, szocialista és más irányzatú demokratikus áramlatok képviselőit közös megbeszélésre a teendőkről. Az olasz kommunistákat di Vittorio, a szocialistákat Nenni képviselte. A Világbizottság azon a véleményen volt, hogy az adott pillanatban az olasz fasiszta agresszióra kell a fő tüzet irányítani, mert egy körülbelül tizenhárom-tizennégy millió főt számláló nép sorsa forog kockán, és mert a fasizmust akkor az etiópiai kérdésben lehetett a legérzékenyebben sújtani. A világ szemében az etiópiai agresszió miatt ott égett a szégyenbélyeg az olasz fasizmus homlokán, egészen dicstelen kimúlásáig. Barbusse különösen a lelkére vette Abesszínia ügyét. Beszélt, írt, konferenciákat hívott össze, a Világbizottság küldöttei, köztük sajtótudósítók, a helyszínen tanulmányozták az agressziót.

Ezekben a napokban történt, hogy a nagy antifasiszta és békeharcos kiejtette a zászlót a kezéből. 1935. augusztus 30-án reggel nyolc óra ötvenöt perckor tüdőgyulladásban meghalt Henri Barbusse. Amikor a válságos órák közeledtek, aggódva álltunk az ágya mellett – néhány közeli barátja. S amikor utoljára kezet fogott velem, mert távoz-

nunk kellett szobájából, halkan megismételte a szót: „Abyssinie, Abyssinie." Ez volt az utolsó szava hozzám. Szinte csak suttogta elhaló hangon, de úgy visszhangzott a lelkemben, mint egy hatalmas riadókürt hívása, amely az egész világnak szól. Többé nem hallottam a hangját ... Gyászba borult Moszkva, alul meghalt, gyászolt az egész antifasiszta világ.

Henri Barbusse-t a Père Lachaise-ben temették el, annak a falnak közelében, amely mellett hatvannégy évvel korábban a párizsi kommünárokat kivégezték; uráli vörös márványból készült sírkő jelzi, hol porladnak a lánglelkű író és forradalmár testének maradványai.

Hogyan tovább? – ez volt a kérdés. A helyzet megkövetelte, hogy Barbusse hagyatékát valaki sürgősen vegye át. Az igazság az, hogy e tekintetben nem volt nehéz dolgunk. Romain Rolland felszólított bennünket, igyekezzünk pótolni a nagy veszteséget, hogy a mozgalom tovább fejlődjön. Felajánlotta, hogy amennyire „szerény erejéből" telik, még tevékenyebben támogatni fogja céljainkat; bátran használjuk fel a nevét a mozgalom érdekében mindig, amikor arra szükség van – írta. Ez felvillanyozott bennünket. Egyidejűleg felajánlottuk az elnöki tisztséget a világhírű, haladó szellemű Nobel-díjas fizikusnak, Paul Langevinnek (Langevint Franciaország megszállásakor a Gestapo börtönbe vetette. A vele szemben alkalmazott kínvallatások egy pillanatra sem tudták megtörni a hetvenéves tudóst. Vejét, az ugyancsak haladó szellemű Solomon professzort, a nácik megölték.)

Nekem jutott a feladat felkérni Langevint a terhes funkció vállalására. Minthogy személyesen nem ismertem, a Párizsban élő Károlyi Mihály volt magyar köztársasági elnök felajánlotta, hogy elkísér Langevinhez, aki neki régi ismerőse. Károlyi és felesége kísértek el. Amikor előadtam a professzornak kívánságunkat, nem kis csodálkozásomra, gondolkodás nélkül vállalta a feladatot. Így történt, hogy a csendhez szokott tudós, a felejthetetlen professzor Langevin, kilépett a hatalmas méretű, a meny-

nyezetig érő könyvespolcokkal párnázott munkaszobájából, csendesen becsukta maga mögött az ajtót, és fiatalokat megszégyenítő energiával vetette bele magát kora nagy haladó mozgalmába.

Barbusse halála után többször váltottunk levelet Romain Rolland-nal. Leveleit mindig kézzel írta. Igen jellegzetes írása volt. A betűk hosszú, vékony függőleges és vastag vízszintes vonalakból álltak, úgynevezett szarkaláb betűi voltak. Amikor először megláttam a kézírását, arra gondoltam, hogy bizonyára sok kottát írhatott fiatalabb korában; ezt látszott megerősíteni átfogó és mély zenei kultúrája, amelyről különösen „Jean- Cristophe" című nagy regényében, a világirodalom e remekében tesz tanúbizonyságot. De lehet, hogy ez csak képzeletem szüleménye volt, ugyanis semmi olyasmi nem jutott tudomásomra, ami igazolná, hogy Romain Rolland kottaírással vagy másolással tartósan foglalkozott volna.

Újabb fasiszta agressziók veszélye miatt fokoznunk kellett a háborúellenes harcot. Ezért szükségesnek tartottunk egy találkozást Romain Rolland-nal.

Akkoriban csak Villeneuve-ben, ebben a Genfi-tó partján fekvő svájci városkában lehetett Rolland-nal találkozni. Onnan évekig ki sem mozdult; ő volt a „villeneuve-i remete". Ott kellett hát meglátogatnom, ami 1935 októberében meg is történt.

Megvallom, tartottam ettől a találkozástól, de akkor más megoldás nem maradt számunkra. Azért drukkoltam, mert még mindig hiányosan tudtam franciául, és bizonyosra vettem, hogy az ő különösen érzékeny fülének (egyébként mindenkinek a füle érzékeny a saját nyelvére) kínos lesz engem hallgatni. Mindig sajnáltam, hogy ezt a nyelvet sohasem tudtam úgy elsajátítani, mint például a németet vagy az oroszt. Pedig az iskolában, magántanuló koromban jól megtanultam a nyelvtanát; mondhatnám, hogy szinte tökéletesen. Egyszerűen bevágtam, ahogy az ember fiatal korában, ha kell, akár egy egész szótárt is be tud vágni. És amikor a beszédet gyakorol-

nom kellett, nyelvtani hibákat nem ejtettem, csak éppen a szavak nem jöttek az ajkamra; nem tudtam gördülékenyen beszélni.

Kora délután szálltam ki a vonatból. Borús idő volt. Egy régi romos szálloda mellett húzódó kis utca kaptatóján kellett felmennem, hogy egy hézagos léckerítéssel körülvett kerthez érjek, amelyben Romain Rolland háza állt. Nem villa, hanem földszintes kis kerti ház volt ez, veranda és balkon nélkül. Az említett romos ház felső sarkától nem lehetett messzebb kétszáz lépésnél.

Amikor felnéztem a ház irányába, láttam, hogy egy magas férfi, hosszú fekete felöltőben, sétabottal a kezében járkál a ház kertjében – Rolland. Az utácska teljesen néptelen volt. Amikor a felfelé tartó idegent meglátta, bement a házba. Csakhamar odaértem. A kertajtó nyitva állt; amikor beléptem, az előszoba küszöbén megjelent egy nő, kisseprűvel a kezében; háztartási alkalmazottnak néztem. A seprűt gyorsan odaállította a fal mellé, és betessékelt. Bent tudtam meg, hogy ő Romain Rolland felesége. Egyszerűen, hétköznapiasan öltözött, rendkívül bájos, kulturált, orosz származású asszony volt, aki úgy beszélt franciául, mint egy született francia.

Rolland dolgozószobájában álltam, amely, úgy látszott, a nappali szoba szerepét is betöltötte. (A házban aligha lehetett több három szobánál.) Láttam Rolland nem nagy íróasztalát francia és szovjet újságokkal és sok levéllel megrakva. A szovjet lapokból valószínűleg felesége szokta őt tájékoztatni. Rolland termetre ugyanolyan magas lehetett, mint Barbusse, de még őnála is vékonyabb; egész megjelenése szinte légiesnek hatott; széles, magas, kisimult homloka mintha ellentétben állt volna leheletszerűen finom arcvonásaival. Ezt a kontrasztot az általam addig ismert fényképeken nem lehetett észrevenni. Elég szűkszavúnak, elgondolkozónak, erősen figyelőnek ismertem meg, aki azonban élénken reagált a tájékoztatásomban előforduló hézagokra és a világ folyásának fontos eseményeire.

Részletesen elmondtam Rolland-nak, milyennek ítéli meg a Világbizottság a nemzetközi helyzetet, és mik a tervei. A következő évre, 1936-ra terveztünk ti. egy új, széles alapokra helyezett világkongresszust a háború ellen. Ezt Rolland helyeselte és felkarolta. Még egyszer megismételte, hogy bátran vegyük igénybe a nevét mint a Világbizottságot patronáló elnökség tagjáét, ha annak szükségét látjuk, mert teljesen egyetért a Világbizottság ténykedésével. Hol látott ő hézagot? Felhívta a figyelmemet arra, hogy még több gondot fordítsunk a Távol-Kelet problémáira, a távol-keleti háborús tűzfészek leleplezésére; hogy semmi esetre se hanyagoljuk el ezt a kérdést. Ott nagy imperialista hatalmak érdekei ütköznek meg, és úgy látja – mondotta –, hogy különösen erős vetélkedés folyik az angolszász hatalmak és Japán között, ami háborúra vezethet. Különösen az angol–japán ellentéteket hangsúlyozta. Ezt mi is láttuk, és nagyon megszívlelendőnek tartottuk észrevételét.

A beszélgetés alatt felengedett kezdeti elfogódottságom. Láttam, hogy érdeklődéssel hallgat, és a legmesszebbmenő segítőkészség nyilvánul meg nála. Öt óra után teát kaptunk kuglóffal. Tudtam, hogy sok levelet kap olvasóitól, és válaszol rájuk. Erre abból is következtethettem, hogy párizsi fiatal titkárnőnk – Gábor Andor feleségének, Olgának a leánya, mindannyiunk kedvence, a bűbájos Luxy, aki hű olvasója volt Rolland-nak – szintén kapott tőle választ leveleire. Ezért arról kezdtem Rollandnak beszélni, hogy nagyon igénybe veheti idejét a levelezés. Elmondta, hogy ezt a munkát délelőttönként végzi, és mindannyiszor órákat vesz igénybe. Láttam, hogy nagy fontosságot tulajdonít a levelezésnek. Íróasztala fölött kinéztem az ablakon. Érdekelt, milyen képet lát maga előtt ez a nagy író. A Genfi-tó villeneuve-i csücskének perspektívája tárult a szem elé, s alatta az öreg romos szálloda. A tavon egy tenyérnyi szigetecske és rajta két kopár csenevész fácska. Szép időben a messzi Alpesek csúcsáig elláthatott. Este fél hét tájban elbúcsúztam tőle.

1936 januárjában ünnepelték párizsi irodalmi és társadalmi körök Romain Rolland hetvenedik születésnapját. Szónoknak Leon Blumot, a Francia Szocialista Párt vezérét kérték fel. Az ünnepelt nem volt jelen. A szónok ezzel a mondattal kezdte: „Negyven éve ismerem, de soha nem tanultam tőle semmit." Különös ünnepi szónoklat – véltem. De amikor Rolland „Jean Cristophe Párizsban" című művére gondoltam, arra a következtetésre jutottam, hogy a szónokból bizonyára a megbántott hiúság beszélt. Nem sokkal később látott napvilágot Rolland társadalmi-politikai írásainak kis gyűjteménye, melynek ezt a címet adta: „La paix par la révolution", szabadon fordítva: „A forradalom hozza meg a békét." Valamikor 1939-ben kaptam utoljára Rolland-írást, a francia forradalom százötvenedik évfordulójának alkalmából napvilágot látott „Valmy"-t. Ez a kis történelmi remekmű az 1792 szeptemberében lezajlott valmyi csatáról emlékezik meg, amelyet a polgári forradalom hadserege vívott győzedelmesen az akkor legyőzhetetlennek hitt porosz–osztrák feudális haderők koalíciója ellen. E csata után jegyezte fel Goethe, aki porosz oldalon szemtanúja volt a megfutamodásnak: Ez a nap új fejezetet nyitott meg az emberiség történetében.

A BRÜSSZELI BÉKE-VILÁGKONGRESSZUS ELÉ

A kongresszust 1936 nyarutójára terveztük. Fontos volt, hogy a kongresszus visszatükrözze azokat a politikai hangulatváltozásokat, amelyek Hitler uralomra jutása óta Európában és más világrészekben végbementek, és irányvonalat adjon a néptömegek fokozott harcához a közvetlenül fenyegető háborús veszély ellen. Amszterdam–Pleyel a kezdet volt. Azóta nemcsak a proletariátus, de természetes szövetségeseinek nagy tömegei és széles polgári körök is meggyőződtek a német fasizmus agresszív terveiről. Ezeket az erőket összegyűjteni és harcba hívni

volt a béke-világkongresszus feladata. Tárgyaltunk szocialista és keresztény szakszervezeti vezetőkkel, szocialista pártok vezető embereivel, a különböző országok polgári, radikális és demokrata képviselőivel, holland, belga, skandináv liberálisokkal, angol labouristákkal és konzervatívokkal, katolikuspárti politikusokkal. A kongresszust patronáló bizottság élén az angol konzervatív párti Lord Cecil állt, aki a kongresszuson is elnökölt.

Az előkészületek sok munkával jártak; ebből nagyon eredményesen kivették részüket a Világbizottság francia tagjai közül Francis Jourdain és Gabrielle Duchène.

Az előkészületekkel kapcsolatban felkerestem Amszterdamban Edo Fimment, a szállítómunkás szakszervezet internacionáléjának főtitkárát. Tréfás ember volt, kövér és jól megtermett. Meghánytuk-vetettük a békeharc kérdéseit. A különböző politikai irányzatú emberek és mozgalmak összefogására célozva, gunyorosan megjegyezte:

– Szóval Önök olyan „Leipziger Allerlei"-féle valamit akarnak. – Ezt úgy lehetne lefordítani magyarra, hogy „vegyes felvágott".

– Igen – mondom – hisz ez nem rossz eledel, különösen reszelt tormával, ami az egésznek az ízét megadja . . .

– Igaza van! . . .

Biztosított róla, hogy a szállítómunkások szakszervezetei részvételükkel támogatni fogják a kongresszust, és harcolni fognak a békéért.

Nem sokkal ezután Utrechtbe látogattam el. Ott székelt a keresztény szakszervezetek internacionáléja. S. úr, a főtitkár, amint beszélgetés közben mondta, sokat hallott már az Amszterdam–Pleyel-mozgalomról. Sajnálja, hogy az internacionálé hivatalosan nem vehet részt munkánkban. Semmit sem tehet, hangsúlyozta, ami a Vatikán nemtetszését válthatná ki, de nem fogja ellenezni, ha a keresztény szakszervezetek nemzeti szekciói saját elhatározásukból támogatják a kongresszust. Azokkal nem volt nehéz szót érteni; különösen lelkesen csatlakozott a belga szekció.

Csak azokból a beszélgetéseimből említek meg néhányat, amelyeknek tartalmára pontosan emlékszem. Brüsszelben meglátogattam a nagy tekintélynek örvendő Nobel-díjas Henri Lafontaine-t. A nyolcvankét éves öreg olyan fürge volt még, mintha félannyi se lett volna. Tagja volt a patronáló elnökségnek, összeköttetései révén sokat tudott segíteni. Egy egész estét töltöttem nála. Persze, kifejtette nézeteit a „nemzetközi parlament" szükségességéről, amelynek hivatása lenne minden vitás kérdést eldönteni. A béke Nobel-díjat e tervének kidolgozásáért és más pacifista jellegű munkáiért ítélték oda neki, még az első világháború előtt. Nehezen engedett el, a felesége figyelmeztette éjjel fél tizenkettőkor, hogy talán már haza akarok menni. Hozzám fordulva Lafontaine asszony megjegyezte: „Mindig ezt csinálja, most is olyan még, mint fiatal korában volt."

Lafontaine egy irdatlan nagy kapukulccsal a kezében lekísért, kiengedett, és sok sikert kívánt.

A harcos antifasizmus és a háborúellenesség térhódításának jellemzésére említem meg találkozásomat a kereszténységszocialista mozgalom egyik kiemelkedő szellemi vezérével, egy Domonkos-rendi szerzetessel, akit nevezzünk T. atyának. A vele lefolyt beszélgetés meggyőzött arról, hogy a legszívesebben ő maga is nyilvánosan részt vett volna a brüsszeli kongresszus előkészítésében; éreztem, ettől őt is az tartotta vissza: vajon mit szólna hozzá a Vatikán? T. atya így is sokat segített; feljegyeztette velem azoknak a katolikus politikusoknak a címeit, három nyugat-európai országban, akiknél ügyünk támogatására számíthatunk. Nem csalódtunk benne.

Sajnáltuk, hogy a II. Internacionálé és a reformista szakszervezetek ún. Amszterdami Internacionáléja nem csatlakozott a béke-világkongresszus eszméjéhez. Attól tartottak a jobboldali vezetők, hogy a kongresszus a kommunizmus malmára fog vizet hajtani. A kicsinyes és

gyűlölködő kommunistaellenesség elvette tisztánlátásukat. Nem tudták átlépni a korlátozottságuk emelte válaszfalat, hogy beolvadjanak abba a hatalmas, minden pártkeretet áttörő áramlatba, amely kialakulóban volt a Hitlerfasizmus és a háború ellen. A jobboldali vezetők elutasító magatartása ellenére a szocialisták százezrei csatlakoztak; a helyi szervezetek százai és a szakszervezeti tömegek többsége támogatta a békekongresszus gondolatát. Ki kell emelnem az Action Socialiste néven tevékenykedő baloldali francia szocialisták, a szocialista és katolikus munkásifjúsági szövetségek, a pedagógusok és vasutasok szakszervezete dicséretre méltó aktivitását.

Baloldali Action Socialiste-csoport a Belga Szociáldemokrata Pártban is volt. A belga szociáldemokrata tömegek megnyerését a szóban forgó akció támogatására ezen a csoporton keresztül kellett megkezdeni. A belga Action Socialiste legmarkánsabb képviselője dr. Marteau volt, Brüsszel város tiszti főorvosa. Igazi harcos baloldali szocialista volt Marteau, aki örömmel fogadta a Világbizottság felszólítását, s egy percig sem habozott együttműködni a kommunistákkal a közös cél érdekében. Csak jóval később, mintegy tíz esztendő után tudtam meg, milyen mélyreható változást idézett elő Marteau életében az azokban a napokban létrejött szövetség és gyakorlati együttműködés a kommunistákkal. A második világháború után Marteau ugyanis tagja lett a Belga Kommunista Pártnak, és mint ilyen, 1945 után egészségügyi miniszter lett a háborút követő első belga kormányban.

De lapozzunk vissza 1936-ra. Marteau egy alkalommal meglátogatott az Északi-tenger partján, a belga Breedeneben. Ő akarta ott a találkozást, hogy nyugodtan beszélgethessünk. Egy vendéglő teraszán ülve crevette-et (tengeri rákot) ettünk, és sört ittunk hozzá. Tervbe vettük a szociáldemokrata vezetők bevonását a béke-világkongresszus akciójába, ami a későbbiek során részben meghozta a gyümölcsét. Jelentős segítséget tudott ebben nyújtani Isabelle Blum, a kiváló békeharcos, a Belga Szociál-

demokrata Párt országgyűlési képviselője, aki fáradhatatlan volt a kongresszus sikere érdekében folytatott szervező és propagandamunkában.

Marteau-nak némi nehézsége támadt azonban saját szervezetén, az Action Socialiste-on belül. Ebbe a csoportba tartozott akkor Henri Spaak is. Kétszínű játéka miatt Marteau nem tudta, hányadán áll vele. Arról a Spaakról van szó, akit a második világháború után mint a NATO főtitkárát, a legagresszívabb imperialisták szekértolóját, a kommunistaellenesség legelszántabb zászlóvivőjét ismert meg a világ. Nem az első eset, hogy a „nagy karrier" után futkosó burzsoá politikus valahol a Szociáldemokrata Pártban vagy annak balszárnyán kezdi, hogy adott pillanatban nyíltan átváltson a leplezetlen imperialista politika vágányára.

Marteau tanácsolta, hogy beszéljek Spaakkal, és próbáljam megnyerni őt a világkongresszus gondolatának. Ráállltam. Ez az akkor még nem egészen negyvenéves kezdő politikus jól menő ügyvédi irodát tartott fenn Brüsszelben. Határtalanul hiú és önhitt ember benyomását keltette. Karrierista elképzelésébe nagyon jól beleillett, hogy függetlennek látsszék a jobboldali szociáldemokratáktól és a burzsoáziától. Beszélgetésem vele nem tartott sokáig. A végén azt mondta: „Ha Marteau beszáll, én követem." – Így lett a Belga Kommunista Párt és számos szociáldemokrata és liberális közéleti ember mellett az Action Socialiste is egyik tevékeny segítője a kongresszus előkészítésének.

Könnyen azt lehetne mondani, hogy amit én itt közöltem, széles körű diplomáciai munka volt. Pedig ennek édeskevés köze volt a diplomáciához, ami az államok egymás közti érintkezésének az eszköze. Amit mi akkor csináltunk, azt harcos mozgalmi munkaként kell értékelni. Arról volt szó, hogy a lehető legszélesebb alapokon szervezzük a harcot a háború és a fasizmus ellen. Ez volt abban az időben a legtöbb országban a kommunisták elsőrendű feladata. Sőt, ma is az. De e munka sikerének két

szigorú feltétele volt és van: az egyik az elvi szilárdság, a másik a hajlékonyság a politikában. Ezt én hamar felismertem.

A kongresszus sikeresen lezajlott. Megjelentek mind az öt világrész képviselői, befolyásos közéleti emberek. A kongresszus kifejezője volt az egész világra kiterjedő, megizmosodott fasiszta- és háborúellenes mozgalomnak. Persze, a delegációk sokrétűsége, politikai árnyalataik magukkal hozták azt, hogy egyesek a háború veszélyét a tényleges világhelyzettől, a fő háborús tűzfészektől: a hitleri fasizmustól bizonyos mértékben elvonatkoztatva ítélték meg; de a döntő többség számára nem volt kétséges, hogy a háború ellen csak úgy lehet eredményesen harcolni, ha a tüzet mindenekelőtt a német fasizmusra irányítják. A kongresszus arra az időre esett, amikor Spanyolországban már kitört a Franco-vezette fasiszta lázadás a népfrontegységen alapuló demokratikus rend ellen. Ez a tény még jobban igazolta a brüsszeli béke-világkongresszus időszerűségét.

Én magam a kongresszusi előkészítő munka egyik legnagyobb eredményének a különböző szakszervezetekhez tartozó tömegek bevonását és azok egységes megnyilvánulását tekintettem. Abból indultam ki, hogy ha a nácik kiprovokálják a háborút – amivel számolni kellett –, a különböző országok munkásosztályának a magatartása döntő jelentőségű lesz. Ez be is igazolódott, akár a francia, belga, holland, dán, norvég stb. ellenállók tömegeinek fő erejét, akár például az angol munkásoknak a bennük meggyökerezett antifasizmusból fakadó áldozatkészségét tekintjük a második világháború folyamán.

A kongresszuson ismerkedtem meg az angol szakszervezeti mozgalom egyik legérdekesebb képviselőjével, Lansburyvel. Leánya, Violette mutatott be neki, aki tevékeny propagandistája volt a Világbizottságnak Londonban. Ő tolmácsolta beszélgetésünket. A bemutatkozásnál franciául udvariasan azt mondtam neki: „Je suis très heureux de faire vôtre connaissance", ami azt jelenti:

„Örülök, hogy megismerkedhetem önnel." Igen ám, de a harmadik és a negyedik szó, amelyet összevontan kell kiejteni, majdnem úgy hangzik, mint angolban a „pénztáros" (treasurer) szó, és Lansbury, aki nem tudott franciául, úgy értette, hogy pénztáros vagyok. Ez egy szakszervezeti vezető szemében mindig valami nagyon fontosat és tiszteletre méltót jelent. Megveregette a hátam, és azt mondta, nagyon derék, hogy pénztáros vagyok. A beszélgetés ezzel a már hajlott korú és tapasztalt angol szakszervezeti vezetővel, aki őszinte híve volt a munkásosztály egységes antifasiszta fellépésének, tanulságos volt. Ő tudta a legjobban tolmácsolni az angol munkások aggodalmát a fasizmus felidézte veszélyek miatt, kifejezésre juttatva egyben harci elszántságukat.

HÁROM LÁTOGATÁS

Spanyolországba először 1933 telén látogattam el a Világbizottság küldötteként. Az antifasisztáknak akkor ott csak illegálisan tevékenykedhettek, így nekem is ügyelnem kellett arra, hogy találkozásaim velük titokban maradjanak. Gil Robles klerikális, félfasiszta kormánya volt uralmon, amely nem tűrt meg semmiféle demokratikus mozgalmat. Mondanom sem kell, hogy a Kommunista Párt is illegális volt. Első utam Barcelonába vezetett. Késő éjjel érkeztem meg vonattal. A jószerencsére bíztam magam, s a pályaudvaron az egymással erősen konkurráló szállodai hordárok egyikének találomra átadtam a koffieremet: vigyen, alhova akar. El is vitt egy olyan kétes külsejű és belsejű szállodába, hogy alig mertem lefeküdni. Egy kis szobát kaptam, amit inkább lyuknak lehetett volna nevezni, rosszul megvilágított és piszkos volt, de ami ennél is rosszabb, a folyosókon olyan személyekkel találkoztam, akik inkább kültelki vagányokra emlékeztettek, mint szállodai személyzetre. Az ajtót be lehetett kulcsra zárni, de az ablakon retesz nem volt; azt minden erőlködés, sőt különösebb zaj nélkül be lehetett nyomni. Ébren alszom, ebben bíztam, a kofferemet meg, hogy el ne emeljék, az ágy alá toltam. Végül lefeküdtem és elaludtam. Reggel, ébredés után azon csodálkoztam, hogy semmi olyan nem történt, amivel felcsigázott fantáziám éjjeli lefekvésem előtt foglalkozott. Nappali megvilágításban a személyzet is, a ház is előnyösebb képet nyújtott. Két napig maradtam Barcelonában. December volt, a hőmérő mégis 20 fokot mutatott árnyékban, úgyhogy felöltőmet a karomra vetve kellemes séták közben bejártam a fél várost. A Rambla virágárus bódéi akkor is tele voltak portékával.

Megtaláltam, akiket kerestem. Az antifasiszta szervezkedés akkor már megkezdődött, de még gyermekcipőben járt.

Madridban már tél iesebb idő fogadott. Minthogy ott hosszabb ideig maradtam, mintegy tíz napig, fontos volt, milyen helyen szállok meg. Erre vonatkozólag még Párizsban kértem tanácsot M. barátomtól, aki kiugrott olasz katolikus pap volt, és jelentős szerepet töltött be a nemzetközi haladó parasztmozgalomban. Ő nem sokkal azelőtt járt Madridban, és azt tanácsolta, hogy olyan penzióba menjek, amelyben főleg papok szoktak megszállni. Meg is adta a címét egy ilyen penziónak a város központi részében. Megfogadtam a tanácsát. A tulajdonos előzékenyen fogadott, semmit nem kérdezett, és gondoskodott jó szobáról s ellátásról. Amikor vacsorára összegyűltek a lakók, lényegesen több reverendát lehetett látni, mint polgári öltözetet.

A Világbizottság összeköttetései révén több értelmiségi és más baloldali polgári családot volt alkalmam meglátogatni. Kiderült, hogy Madrid a látszólag nyugodt felszín alatt máris jelentős antifasiszta mozgolódás színtere volt. Mindenesetre szemmel látható volt a különbség Madrid és Barcelona között. Ezt azzal lehetett és kellett magyarázni, hogy itt erősebb volt a Kommunista Párt, amely az illegalitásból irányította az antifasiszta szervezkedést. Hozzájárult ehhez az is, hogy a párt lapja, a „Mundo Obrero", habár gyakran elkobozták, és a szerkesztőit minduntalan üldözték, legálisan megjelenhetett. A „Mundo Obrero" volt az eszmei irányító központ.

Érdekes megfigyeléseket tettem a város forgalmasabb utcáin, terein. A könyvesbódék és standok tucatjain árulták az újonnan megjelenő haladó vagy félig haladó ismeretterjesztő brosúrákat, és vették. Különösen a fiatalok vették s azon nyomban elkezdték olvasni. Új folyóiratok jelentek meg, azoknak is nagy keletjük volt. Nos, gondoltam, az új eszmék kezdenek terjedni az addig szörnyűséges klerikális nyomás alatt álló Spanyolországban. A kép az

új kiadványok mohó fogyasztása tekintetében, persze, még nem volt olyan, amilyenre például Budapestről 1919 februárjából emlékeztem, de mindenesetre eszembe juttatta azokat az időket. Egy vasárnap délelőttöt teljesen ennek a megfigyelésnek szenteltem.

A Madrid főutcáján, a Py i Margallon korzózó gyönyörű Carmenek még nem álltak meg a könyvesbódék mellett, ők kettesével-hármasával sétáltak a vasárnapi napsütésben, kokett pillantásaikkal perzselgették a jobban öltözött ifjakat, és láthatóan jóleső érzéssel nyugtázták azon bájaikat dicsérő megjegyzéseiket, amelyek olykor elég vaskos szövegbe voltak burkolva.

Engem jól fedezett a penzió, de az utcán, különösen, ha látogatóba mentem, vigyáznom kellett, hogy ne tűnjek fel a sűrűn járkáló kopóknak. Spanyolország a szó legszorosabb értelmében rendőrállam volt. Madridban például minden kapu alatt ott állt a házmester megfigyelő bódéja, amelyből egy hang mindig megkérdezte az embert, hogy kihez megy. Felengedték a látogatót, de ha gyanúsnak találták, esetleg rögtön értesítették a rendőrséget vagy az utcán ődöngő hekust, mert minden házmester a rendőrség besúgója volt. Így nem tudhattam, hogyha kijövök a házból, nem szegődik-e a nyomomba a kéretlen kísérő.

Előfordul azonban, bármennyire óvatos is az ember, hogy történik valami, amire a legkevésbé számít, és oda a konspiráció. Például régi ismerőssel találkozik. Ez történt velem is. Egyik délután a kávéházban ültem, és lapokat olvastam. A kávé szürcsölése közben odanéztem a tőlem pár lépésre levő bárpulthoz. Észrevettem, hogy az egyik mixer figyel engem. Nézem, ismerős. Ő intett nekem és a keresztnevemen szólított. Na, gondoltam, szépen vagyunk. Iskolatársam volt Losoncon, mondhatnám, gyerekkori pajtásom, majd ezredtársam a háború alatt. Mixer lett a Gyula barátom, pedig érettségizett ember volt.

Azt tettem, ami ilyenkor a leghelyesebb, odamentem a pulthoz, kezet ráztam vele, mint aki nagyon örül a talál-

kozásnak. Megkérdeztem, hogy miért nincs Amerikában. Ugyanis 1918 végén amerikai nagynénjéhez utazott, akinek ő volt az örököse. Elmondta röviden, hogy az már régen volt, a pénz elfogyott, és végül is Dél-Amerikán keresztül idevetődött. Megbeszéltünk egy randevút este 10 órára, amikor ő végez a kávéházban. Éreztem, nincs mit tartanom tőle, elmentem. Későn záró vendéglőt javasolt, ahol nyugodtan elbeszélgethetnénk. Elfogadtam. Amikor beléptünk, a ruhatáros – egy magas, impozáns külsejű, ötven év körüli férfi – magyarul köszöntötte barátomat. Elcsodálkoztam, kérdőn néztem Gyulára. Ő elmosolyodott, és bemutatta nekem a ruhatárost, hozzátéve, hogy ő volt az utolsó Alfonz király ceremóniamestere. Mi minden ki nem telik ezekből a magyarokból – gondoltam.

Leültünk, valami ennivalót és egy üveg bort rendeltünk. A szomszéd asztalon folyóiratok feküdtek; értük nyúltam. Kinyitottam az ízlésesen kiállított „Blanco e Negro" (Fehér és Fekete) legújabb számát. Tudtam, hogy ez a kormány által kiadott legolvasottabb társadalmi és politikai folyóirat. Megnéztem a címlap belsejét, azt, hogy hol adják ki, rajta van-e a példányszám stb. Spanyolul nem tudok, de ha egy politikai cikket háromszor elolvastam, megértettem. Nézelődés közben rábukkantam a felelős szerkesztőre: Révész. Ez is magyar! Ez is a reakciót szolgálja . . . Megkérdeztem barátomat, ki ez a Révész. Úgy tudta, hogy 1919 után emigrált Magyarországról. Gyulának már ezt megelőzőleg azt mondtam, hogy párizsi lapok tudósítója vagyok, így felajánlotta, hogy amennyiben érdekel, megismertethet Révésszel. Ezt azzal ütöttem el, hogy másnap már elutazom, vissza Párizsba.

Másodszor 1935 januárjában látogattam el Spanyolországba. Barcelonában baloldali szocialista körökkel vettem fel a kapcsolatot. A politikai hangulat egy év alatt sokat változott. Ekkor már ebben a városban is erősen érezhető volt a megújhodásra, a demokratikus átalakulásra törő mozgalom szele. Ha jól emlékszem, választásokra ké-

szültek, amihez az antifasiszta erők nagy reményeket fűztek. Ez alkalommal ellátogattam a Földközi-tengeri Mallorca szigetekre, Palma városába is, ahol két hetet a tenger partján üdüléssel töltöttem. A nap melegen sütött, mint nálunk nyár elején szokott, de a nagy ormótlan katedrális és minden, amit jelképezett, ráborította sötét árnyát a város életére és erkölcseire. Ott a demokrácia hajnalhasadásából még kevés látszott.

A harmadik utam Spanyolországban már egészen más körülmények között folyt le. 1936. július 19-én kaptuk az első hírt a fasiszták spanyolországi lázadásáról. Akcióba léptek tehát a monopoltőkések, a földbirtokosok és külországi szövetségeseik a fiatal spanyol demokrácia ellen, amelynek élén a széles alapokra helyezett népfrontkormány állt. Eleinte nem sejtettük, milyen méreteket ölthet a lázadás; különösen fontos volt tudni, milyen katonai erőkre támaszkodhat Franco. Csakhamar kiderült, hogy a fasizmus főleg a Marokkóban állomásozó csapatokra támaszkodhat, de az ország belsejében is sok helyőrségben esküszegő tiszti csoportok kezében van a katonai vezetés. Egyelőre vártunk, de számoltunk azzal, hogy amennyiben a köztársaságiaknak nem sikerül öt-hat napon belül leverni a lázadókat, a harc sokáig elhúzódhat, és nehéz napok következnek a demokratikus rendszerre Spanyolországban.

Néhány nap múltán a Világbizottság titkársága úgy határozott, hogy szövetkezzem arra alkalmas francia értelmiségiekkel, és menjek el velük Spanyolországba, hogy a helyszínen ismerkedjünk meg a helyzettel. Úgy emlékszem, hogy július 29-én indultunk el repülőgéppel Barcelonába, ahol a zendülő katonai alakulatot már leverték, és a köztársaságiak az autonóm Katalónia elnökével, Companysszal az élen szilárdan a kezükben tartották a hatalmat. Egyébként, mint ismeretes, hasonló volt a helyzet Madridban és sok nagyobb vidéki városban, különösen Spanyolország északi–északnyugati felében.

Erre a küldetésre három emberrel szövetkeztem: Jean Richard Bloch-sal, a neves francia regényíróval, Andrée

Viollis-vel, a legnagyobb párizsi boulevard-lap, a „Paris Soir" világszerte ismert riporternőjével és Jean Cassouval, az ismert spanyol irodalomtudóssal, aki akkor még határozottan tudta, hogy következetes antifasiszta számára nincsen „harmadik út".

A „Paris Soir"-ra jellemző, hogy ugyanakkor a fasiszta Francóhoz is küldött tudósítót, s így mindennap terjedelmes cikkeket közölt a két ellenséges táborból.

Amikor Barcelonába érkeztünk, Gabriel Péri, a „l'Humanité" külpolitikai szerkesztője (a francia nép nagy vértanúja, akit Párizs megszállása után a Gestapo kivégzett) már ott volt. Azt hiszem, ő volt az első külföldi, aki a fasiszta lázadás kitörése után köztársasági oldalon spanyol földre lépett.

Első látogatásunkat Companys elnöknél tettük. Ezt mi, természetesen, nemcsak tisztelgő látogatásnak szántuk, hanem szerettük volna tőle megtudni, hogyan zajlottak le az események Katalóniában, és milyenek a további kilátások. Companysban csendes, szerény embert, s ugyanakkor nagyon szenvedélyes hazafit ismertünk meg. A fegyveres harcban ő maga is részt vett. Lelkesen ecsetelte a barcelonai munkások halált megvető bátorságát. Könnybe lábadt szemmel emlékezett meg egy halálosan sebesült munkásról, akinek utolsó szavai ezek voltak: „A szabadságért halok meg." Companys, joggal, nagyon bizakodóan ítélte meg az események további alakulását. „A nép osztatlanul velünk van – ezt mondta többször –, csak fegyverre lenne még szükségünk." (Companyst a spanyol háború tragikus befejező időszakában a fasiszták foglyul ejtették és kivégezték.)

Megnéztük a várost, találkoztunk kommunistákkal, szocialistákkal és baloldali köztársaságiakkal. Feltűnt, hogy a székesegyház kivételével minden templom kiégett Barcelonában. A megkérdezett barátaink válasza egyértelmű volt. Egyes templomokból Francóhoz csatlakozott katolikus papok és szeminaristák harci alakulatai géppuskával tüzeltek a harcoló köztársasági tömegekre. Ezt

a tényt a városban igen jelentős erőt képviselő anarchisták, akik az első napok harcaiból aktívan kivették a részüket, a kommunisták és szocialisták tiltakozásaival semmit sem törődve, ürügyül használták fel arra, hogy felgyújtsanak minden templomot. Ezen az eseményen megütköztek útitársaim. Különösen lehangoló benyomást keltett az anarchista akció Andrée Viollis-ban. Hiszen, minden egyébtől eltekintve, neki riportot kellett írnia a „Paris Soir" olvasói számára. Másnap este megkért, sétáljak vele egyet, és beszélgessünk a kommunisták és az anarchisták közötti eszmei és politikai ellentétekről, a két párt különböző taktikájáról. Úgy láttam, hogy ez a beszélgetés, majd a Madridban és máshol látottak megnyugtatták őt. De visszatérek az első barcelonai napra.

Este tíz órára meghívtak bennünket a rádióközpontba, és rendelkezésünkre bocsátották az adót. A rádió munkatársaiként néhány, vegyesen civil és egyenruhás fiatalember fogadott bennünket. Lelkesek és nagyon szimpatikusak voltak; örültek nekünk; ölelgettek, első idegenből jött testvéreknek neveztek bennünket. Ezek a fiatal emberek írott szöveg nélkül időnként bemondtak közleményeket, híreket a rádióba. Küldöttségünkből két társam franciául, magam pedig német nyelven beszéltem. A világ haladó közvéleményéhez szóltunk: támogassák Spanyolország törvényes, demokratikusan megválasztott kormányát a lázadó fasiszta kalandorok elleni harcban, és adjanak fegyvert a köztársasági erők felfegyverzésére, a demokrácia és a béke megvédése érdekében.

Éjjel háromnegyed tizenkettőkor a rádió igazgatója egy frissen érkezett, tragikus hírt közölt velünk: az anarchisták megölték Trillest, a szocialista irányzatú szakszervezetek titkárát. Rögtön az utcára siettünk, a Ramblára, a tett színhelyére. Mire odaértünk, a halottat már elvitték, a tömeg szétoszlott. Mindössze két anarchista legény, pisztollyal a kezében ült a járdára kirakott székeken. Egyikükön bőröv, vállszíj és pisztolytáska; valami parancsnokféle lehetett. Amikor közeledtünkre felfigyelt, és meghallotta,

hogy franciául beszélünk, intett a társának, hogy kísérjen bennünket a szállásunkra. Ő ennek eleget is tett, csőre töltött pisztollyal a kezében.

Az első napon látottak és tapasztaltak reflektorfénnyel világították meg előttünk a barcelonai helyzetet. Nem volt kétséges, hogy ott az anarchisták egyelőre azt csinálhattak, amit éppen jónak láttak.

Mi a Rambla végét lezáró nagy tér Kolumbusról elnevezett új szállodájában voltunk elszállásolva. (Huszonöt évvel később, régi papírok között kotorászva, megtaláltam a szoba kiutalásáról kiállított rózsaszínű kartonlapocskát. Eszerint a 436-os számú szobában laktam; a kiállítás kelte: 1936. VII. 30.) A szállodába menet egy autó állt meg mellettünk. Az utcai világítás elég erős volt ahhoz, hogy lássuk: három állig felfegyverzett anarchista és egy lány ült benne. Az autó nem miattunk állt meg, hanem egy, a közelünkben ácsorgó utcalány miatt. Őt is beemelték a kocsiba.

Másnap délelőtt valamelyik lap két fegyveres fiatalember és egy lány fényképét közölte. Az egyik legény agyonlőtte a másikat a leány miatt. Anarchisták voltak... A helyzetet úgy lehetett jellemezni: a demokratikus köztársaság győzött, de közbiztonság még nem volt Barcelonában.

Szállodánk egyben a barcelonai kommunisták főhadiszállása is volt. A bejáratot megerősített őrség védte. Amikor az elvtársaknál az iránt érdeklődtem, miért van szükség a megerősített őrségre, azt válaszolták, hogy bármikor számolhatnak egy ellenük irányuló támadással. Felhívták a figyelmemet az anarchisták főhadiszállására, amely mindössze öt percnyire volt a Kolumbus Szállótól. Azt barikádokkal védett erőddé építették ki. Késő volt, másnapra hagytam a „szemrevételezést". Másnap Viollisvel együtt megnéztük; a látvány jó illusztrációul szolgált beszélgetésünk témájához.

Persze, nem minden anarchista kívánta a „pisztolyhősök" anarchiáját. Ellenkezőleg, többségük, különösen a

szindikalista szakszervezetekben tömörülő munkások, akikre általában véve az anarchisták elég nagy befolyást gyakoroltak, a kommunistákkal és a szocialistákkal való együttműködést kívánták. Sajnálatos volt azonban, hogy ez az egyedül helyes és józan irányzat, a legtürelmetlenebbek hajthatatlansága miatt, nem mindig tudott magának utat törni az anarchisták táborában.

Háromnapi barcelonai tartózkodás után elindultunk autón Madridba. A Földközi-tenger egy másik nagy, szép fekvésű kikötővárosán, Valencián keresztül vezetett az utunk. Valenciáig déli irányban végig Katalónián át kell menni. Az út gyakran érinti a tenger partját. A júliusi napsütés meghatványozta a tenger és a félsziget szépségekben bővelkedő kontrasztjait. Alig tudott betelni az ember a szeme elé táruló természeti gazdagsággal.

Valencia még nem volt teljesen a köztársaságiak kezén. A lovassági laktanyába beszállásolt ezred fasiszta tisztek parancsnoksága alatt állt, és ellenállást tanúsított. A városban volt azonban egy kormányhű tisztekből álló törzs, amely éppen egy rohamcsapat szervezését fejezte be azzal a céllal, hogy még azon az éjjelen megtámadják a lovassági laktanyát. Esteledett, amikor Valenciába érkeztünk, de éppen jókor jöttünk. Felvettük a kapcsolatot a törzzsel. Ott megerősítették a város vezetőitől kapott tájékoztatásunkat. Azt kértük, hogy jelen lehessünk a laktanya megrohamozásánál. Megengedték.

Ez a régi, nagy, egy lovasezred befogadására épült laktanya a város belső területén egy domb tetején ágaskodik az ég felé. Kapujához a térről – ahonnan a támadásnak indulnia kellett – jól kövezett meredek út vezet, amely aligha hosszabb kétszázötven-háromszáz méternél. A támadás éjfél körül indult, oly módon, hogy a főleg civil harcosokból álló csapat fedezék gyanánt jó néhány tehergépkocsit tolt maga előtt a laktanya irányában. Közben a térről és a gépkocsikról tűz alá vette a laktanya ablakait és kijáratait. A laktanya erős géppuskatűzzel válaszolt, de minél előbbre dolgozta magát a támadó csapat, annál job-

ban gyengült az ellenséges tűz. Ugyanakkor lövöldözés hallatszott az épület belsejéből. Egyszer csak a rohamozók előtt megnyílt a kapu. Kiderült, hogy a legénység maga végzett a tisztekkel és megadta magát a köztársaságiaknak. A lefegyverzett katonák örömujjongva meneteltek el egy számukra fenntartott gyűjtőhelyre. Azon az éjjelen mindössze tizenöt tiszt tartózkodott a laktanyában. Ezek terrorizálták napokon keresztül a legénységet. A köztársaságiak oldalán halálos áldozat nem volt.

A hajnali világosságban vettük csak észre, hogy a támadásban részt vettek fiatal, tizenöt-tizenhat éves suhancok is, akik a harc végeztével az ezred régi, középkori és XVIII. századbeli fegyverekkel megtömött szertárából szereztek maguknak csákókat, sisakokat, kardokat, amilyeneket ma már csak színpadi kellékeknek használnak. Játékos vidámsággal mutogatták egymásnak szerzeményüket, és ellépdeltek előttünk, idegenek előtt, farsangi öltözetükben.

Ez röviden a valenciai lovassági laktanya megrohanásának története.

Reggel szóba elegyedtünk az éjszaka hőseivel. Túlnyomó többségükben fiatalok voltak, felszerelésük: kék munkaruha, bőröv, patrontáskával, gyalogsági lőfegyver és két-három kézigránát. Megkérdeztük, melyik párthoz tartoznak. Kommunisták, szocialisták, baloldali köztársaságiak, anarchisták és pártonkívüliek voltak közöttük. Az anarchisták kérték, hogy őket külön fényképezzük le, úgy, hogy látni lehessen a teherkocsijukra festett hárombetűs feliratot: FAI. Ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy Ibériai Anarchista Föderáció. Lefényképeztük őket.

Folytattuk utunkat Madrid felé. A spanyol hegyek szerpentinútjai sok természeti szépséggel lepik meg az embert, amit igazán élvezni azért nem tudtunk, mert a gépkocsivezetőnk nyaktörő sebességgel hajtott. Jó nagy Hispano-Suizza kocsink volt, de összesen nyolcan ültünk benne, össze kellett szorulnunk, és sokszor azon tanakodtunk, hogy melyik kanyarnál zuhanunk vele a mélybe. Kövérkés,

kopaszra nyírt sofőrünk ugyanis jól benyakalt indulás előtt, egész úton énekelt, és a nyolcvan-kilencven km-es sebességet tartotta a leglassúbbnak, amivel ő hajtani tud, ha nincs előtte „objektív" akadály.

Amikor már meguntuk, egy-egy faluban kiszálltunk. Sok helyen gabonát csépeltek. Elbeszélgettünk a parasztokkal. A falvakban a főút mindkét végén hat-nyolc ember fegyveres szolgálatot teljesített. Az út el volt torlaszolva, a lövészek fegyvere csőre töltve. Az áthaladó gépkocsikat megállították, a bent ülőket igazoltatták. Erre az óvatossági rendszabályra szükség volt, mert számos helyőrségben és községben voltak még ellenforradalmár csoportok, amelyek a szabad utat kihasználhatták volna saját céljaikra. A parasztok között általános volt az elszántság, harcolni a fasizmus teljes megsemmisítéséig. Náluk az volt a kérdés, hogy a „grandok" (a főúri földbirtokosok) visszakapják-e a kisajátított és a parasztok között felosztott vagy még felosztásra kerülő földjeiket, vagy azé maradjon-e a föld, aki megműveli. A paraszt számára ez volt a döntő; ez határozta meg magatartását a fennálló renddel szemben.

A falvakban többször közbe kellett lépnünk, hogy a szindikalista szervezethez tartozó s egyébként is fegyelmezetlen sofőrünk zavart ne keltsen a parasztok között. Igazoltatás közben minden faluban megkérdezte a parasztokat: hol van a pap? Vagy azt mondták, hogy meghalt a harcokban, vagy hogy a cséplőgépnél dolgozik, „mert most mindenkinek kötelessége dolgozni", vagy azt, hogy nem tudják. Ilyenkor sofőrünk elkezdett túlradikális jelszavakat hangoztatni a papok ellen. Persze, a parasztok tőlünk vártak magyarázatot, és kaptak is: tartózkodjanak minden fölösleges vérontástól, és az aktív fegyveres fasiszták ellen védjék meg magukat.

Madridban teljesen nyugodt kép fogadott bennünket. Rend, közbiztonság és szervezettség uralta a várost. Itt a Kommunista Párt nagy szervezett erőkkel rendelkezett, s vállalta a ráháruló munkát és felelősséget. A párt

volt a lelke a rend, a harc megszervezésének. Meleg nyári este volt, amikor a városba érkeztünk. Hallottuk a harangok zúgását, és láttunk fiatal szerelmespárokat egymáshoz simulni.

A Kommunista Párt vezetésével vettük fel az első kapcsolatot: a párt gondoskodott elszállásolásunkról is. Megtudtuk részletesen, hogy folyt le Madridban a harc a fasiszta felkelők ellen, és milyen erők támogatták azokat. Tájékoztattak az egész ország helyzetéről.

Már ezekben a napokban találkoztunk Madridban számos francia fiatallal, néhány német, olasz és egy magyar fiatalemberrel, akik keresték az alkalmat, hogy harcolhassanak a fasiszták ellen.

Prieto, a Spanyol Szociáldemokrata Párt vezetője fogadott bennünket az egyik délután. A népfrontkormányban ő volt a tengerészetügyi miniszter. Udvariaskodott velünk, de sokat nem mondott. Arra a kérdésünkre, hogy mivel legyen segítségükre az antifasiszta külföld, a nagy antifasiszta mozgalmak, azt válaszolta, most még korai erről beszélni, a legközelebbi jövő majd választ fog adni rá. Minden porcikájából érződött a jobboldali szociáldemokrata „rutin"-politikus. Jól van – gondoltuk –, többet úgysem vártunk tőled. Távozáskor mindannyiunkat megölelt, és megveregette a hátunkat.

Este Largo Caballeróval, az öreg szakszervezeti vezetővel volt találkozónk a szakmai szövetségek székházában. Útközben odafelé észrevettük, hogy minden személyautó áll, utas és sofőr mindenütt valamilyen rádióközvetítést hallgat. Dolores beszélt. Dolores Ibarruri, a Kommunista Párt vezetője, akit szenvedélyessége miatt az egész ország „La Pasionariá"-nak nevezett. Mi is megálltunk az egyik hangszórónál és hallgattuk. Akkor is szenvedélyesen búgott gyönyörű althangja, és optimizmust sugárzott az egész országra. „A népfrontkormány végre fogja hajtani programját a munkások, parasztok és minden dolgozó ember boldogulására . . ." „A demokratikus pártok harci egysége biztosítja a teljes győzelmet a fasiszták felett" . . .

Mindenütt azt tapasztaltuk, hogy a párt főtitkára, José Diaz és La Pasionaria nagyon népszerű vezetők.

La Pasionariával 1934-ben, egy párizsi útja alkalmával találkoztam először. Elbűvölő jelenség. A francia értelmiségiek egy népes gyűlésén tartott beszámolót a spanyolországi helyzetről. Spanyolul beszélt ez a hatalmas intelligenciájú asztúriai bányászasszony, de olyan perzselő tűzzel, hogy mindenki megértette őt. Egyből megnyerte a szívét hallgatóinak. La Pasionaria páratlan szónoki tehetség. Hozzá hasonlót nőben csak egyet ismertem, Clara Zetkint, a német forradalmi munkások nagy vezetőjét, a gyújtó hatású szónokot, a nemzetközi nőnap kezdeményezőjét. La Pasionariával azóta is jó néhányszor találkoztam. Számomra minden találkozás vele nagy élmény volt. Gyönyörűen találó mozgalmi nevéhez 1939 óta, amióta a fasizmus egyesült erőinek sikerült leverniük a spanyolországi demokratikus forradalmat, mindig hozzágondoltam a „szenvedő" nevet is. Soha még nem láttam forradalmárt jobban szenvedni népe leigázottsága és kiszolgáltatottsága miatt, mint a hős La Pasionariát.

A szakszervezeti székház is olyan volt, mint egy galambduc. Ki-be száguldtak az emberek, az egyik valamilyen üzenetet hozott, a másik utasításért jött. A munkásmilícia szervezése, az üzemek munkája és sok más fontos feladat szóba került itt. Largo Caballero nem nagyon tágas dolgozószobájában elég nagy társaság verődött össze. Köztük volt Del Vayo, a népfrontkormány külügyminisztere, akit mint meggyőződéses baloldali szocialista vezetőt még Párizsból ismertem, és José Bergamin, a ma már világszerte ismert spanyol író.

Bergamin katolikus író, de jól emlékszem rá, milyen olthatatlan gyűlölettel beszélt azon az estén a fasisztákról és a reakciós klérus gyalázatáról. Bergamin szilárd híve volt a népfrontpolitikának, és a kormány rendelkezésére bocsátotta magát.

Caballero idős ember volt, jól benne lehetett már a hetvenben, de igen jól bírta magát. Rolóval lecsukható író-

asztala mellett állt az egész idő alatt, kék kombinézont viselt, mint valamennyi munkás milicista. Arra a kérdésemre, mit gondol, mivel segíthetné a spanyol demokratikus rendszert az antifasiszta külföld, egyre csak azt ismételte: „Canons, canons" („Ágyúk, ágyúk"). – Ő erősen szorgalmazta a tüzérséget. Szóba hoztam, hogy a tüzérségi fegyverek kezeléséhez azonban jól képzett tüzérek is elkelnének, s ilyen sok van a külföldi antifasiszták között. De ő ekkor még nagyon határozottan ellenezte, hogy antifasiszta harcosokat toborozzanak a külföldön. Emberünk van elég, mondta, és csak fegyvert kért. Ez akkor még általános felfogás volt a spanyol elvtársak között. Ekkor még nem volt szó nemzetközi alakulatok létrehozataláról, az csak később vált aktuálissá.

Ottlétünk idején a fasiszta légierők egy éjszaka (de lehet, hogy két-három ízben is) bombázták Madridot. Ez az első alkalomkor – amennyire vissza tudok emlékezni – annyiból állt, hogy egy vagy két repülőgép bombákat dobott le a városra. Éjfél felé lehetett, még nem aludtunk. A robbanások összetereltek bennünket. Viollis beszaladt hozzánk, férfiakhoz:

– Hallották?!... Mi lesz? Nem borzasztó ez?

Igyekeztünk megnyugtatni.

– Nyugodjak meg? – kérdezte. – Jó, nem bánom! De milyen gépek lehettek ezek: Francóé? Avagy Mussolinié? Vagy talán Hitleré?...

Ez volt az igazi Andrée Viollis! Őt mindjárt a dolog politikai oldala érdekelte. A fasiszta lázadás hátterét kutatta. Olyannyira éles megfigyelő volt, hogy kérdésfeltevése meghökkentett bennünket. Ami pedig a félelmet illeti? Ennél a nagyszerű asszonynál ilyesmiről, a szó hétköznapi értelmében, szó sem lehetett. Harctereket, többek között az indokínai harcteret éveken át megjárt és száz tűzkeresztségen átesett riporternő volt Andrée Viollis.

Útitársaimmal összegeztük a tapasztaltakat. Arra az eredményre jutottunk, hogy nemzetközi kampányt kell azonnal indítani a spanyol demokratikus kormány támoga-

tása céljából, s főleg abból a célból, hogy sürgősen fegyvereket kapjon a népfrontkormány. Hárman visszautaztunk Párizsba, hogy a Világbizottság és más erők segítségével ennek a feladatnak szenteljük erőnket. Viollis Spanyolországban maradt, és hosszú időn keresztül a „Paris Soir"-ban megjelent tudósításaival támogatta a spanyol nép igazságos harcát.

„FEGYVERT SPANYOLORSZÁGNAK!"

Mi, a Világbizottság emberei, eleinte azt hittük, hogy a Leon Blum vezette francia népfrontkormány szállítani fog fegyvereket a spanyol kormánynak. Kiderült, hogy ez csak vágyálom. Már itt emlékezetbe idézem az egyébként jól ismert tényt, hogy Leon Blum és Eden, aki akkor Anglia külügyminisztere volt, csakhamar közös megegyezéssel a be nem avatkozás álláspontjára helyezkedtek. Ezt a végzetes politikát azzal indokolták, hogy nem akarnak ürügyet nyújtani az olasz és a német náci fasizmusnak arra, hogy azok is beavatkozzanak Franco javára. Ezt mind a francia, mind az angol kormány csökönyösen folytatta még akkor is (és mindvégig), amikor már egészen nyilvánvaló volt, hogy Mussolini és Hitler nyakig beavatkoznak a spanyol háborúba Franco oldalán. Német és olasz légierők bombázták a köztársaságiak városait és hadállásait, azok semmisítették meg a spanyol építészeti kultúra legféltettebb kincseit, és tették a földdel egyenlővé Guernicát. Ugyanakkor Mussolini páncélosai és lövészcsapatai a harctereken jelentek meg.

A külföldi fasiszta beavatkozás a háború két és fél éve alatt állandóan nőtt, és hatalmas méreteket öltött. Mondani sem kell, hogy Hitler és Mussolini haderőinek beavatkozása nélkül, Franco fasiszta felkelése Spanyolország törvényes kormánya ellen, rövid idő alatt csúfosan összeomlott volna. A spanyol nép elsöpörte volna a fasiszta kalandorokat.

Hogy az angol konzervatív kormány megtagadott minden támogatást a spanyol népfrontkormánytól, azon az antifasiszták nem csodálkoztak, de a Blum-kormány azonos politikáját árulásnak minősítették. Blum kormányát a hatalmas francia népfrontmozgalom hozta létre, ugyanaz az anya szülte, amelynek a spanyol népfrontkormány is a gyermeke volt: a nemzeti és nemzetközi antifasiszta mozgalom. Hogyne lett volna hát árulás az ún. „be nem avatkozás politikája?!" S ez az árulás – hogy teljes legyen – odáig ment, hogy a francia kormány még kereskedelmi alapon sem volt hajlandó fegyvert szállítani a köztársasági spanyol kormánynak. A „be nem avatkozás politikája" cinkosságot jelentett a hitlerizmussal és az olasz fasizmussal. Csoda-e hát, ha Leon Blum kormánya minden tekintélyét elveszítette az antifasiszta közvélemény előtt?

Csak a Szovjetunió, az akkor egyetlen szocialista ország küldött fegyvert a spanyol kormánynak. És az antifasiszták szereztek még illegálisan kisebb szállítmányokat, ahol tudtak.

Visszatérünk 1936 augusztusához. A „Fegyvert Spanyolországnak" kampányunk egybeesett a brüsszeli békekongresszus előkészítésével, illetve megtartásával. A két akció nem zavarta egymást, hanem – amint már jeleztem – segített egymásnak. A Világbizottság fő feladatának tekintette ebben a helyzetben: minden követ megmozgatni a spanyol nép érdekében. Nemzetközi értekezletet hívtunk egybe, hogy biztosítsuk az erős sajtóvisszhangot és mozgósítsuk a közvéleményt. Itt említem meg Jean Richard Bloch kitűnő munkáját. Ő a napi sajtóban, egy szép, mozgósító hatású riportregényben, melynek a „Spanyolország! Spanyolország!" címet adta, és számos gyűlésen tartott beszámolókkal támogatta a kampányt.

A nemzetközi értekezlet valóban jelentős visszhangot keltett. Sok ország befolyásos képviselője vett részt és szólalt fel. A fő beszámolót az értekezlet céljáról a II. Internacionálé elnöke, de Brouckère tartotta. De Brouckère

nagy erkölcsi befolyással rendelkezett valamennyi ország szocialistái között. Ott volt és felszólalt a II. Internacionálé egy másik tekintélyes vezetője, Jean Longuet (Marx Károly unokája) is. Jelen voltak több országból radikális, radikálszocialista és liberális politikusok, a szakszervezeti mozgalom sok vezető képviselője és a nagy társadalmi tömegmozgalmak küldöttei. Megfigyelőként jelen volt a reformista Amszterdami Szakszervezeti Internacionálé főtitkára, Schevenels. Azt szerettük volna, ha felszólal. Beszéltem vele, de nem ment a dolog. Minden érvemre azt válaszolta:

– Ha az angol szakszervezeti vezetők nem lennének olyanok, amilyenek . . . – Vagy:

– Mit gondol, mit tennének velem, ha nyíltan elkezdenék együttműködni önökkel? – Arra célzott, hogy útilaput kötnének a talpára.

Schevenels kijelentései megvilágosították azt az egyébként jól ismert tényt, hogy az Amszterdami Szakszervezeti Internacionálé felett diktatórikus hatalmat gyakorolt az angol labourista k jobbszárnya. De, persze, Schevenels saját személyében sem lelkesedett volna az aktívabb részvételért, hisz régi ellensége volt a kommunistákkal való együttműködésnek.

Ezen az értekezleten jelen voltak a német kommunisták és szociáldemokraták képviselői is, akik között az emigrációban jó együttműködés alakult ki. A szociáldemokrata Rudolf Breitscheid, a weimari köztársaság volt külügyminisztere, akit a Gestapo Párizs megszállása után szintén foglyul ejtett és kivégzett, dicséretre méltóan aktív szerepet játszott a tanácskozáson és az egész spanyol kampányban. Az emlékezetes értekezlet tárgyalásai közben, ahol sokszor elhangzott ez a szó: „Repülőgépeket Spanyolországnak!", egy kilencéves kisfiú a terem előcsarnokában papírból készített „repülőgépeket", és azokat eregette be a nyitott ajtón keresztül a terembe. Volt, amikor háromnégy ilyen kis repülőgép is úszott a levegőben a jelenlevők feje fölött. A kisfiú így fejezte ki érzelmeit. A nagyok ezt

is komolyan vették, és meghatódva ölelték magukhoz a kis szemléltető agitátort.

Azt mondtuk, még az ördöggel is szövetkeznünk kell, ha arról van szó, hogy fegyvert szerezzünk a spanyol kormánynak. Ítéljen maga az olvasó, hogy nem ilyesmi történt-e, amikor Párizsban Cadet téri lakásán felkerestem ugyanazt a Grzesinskyt, aki az 1930 május elseji berlini vérfürdőért mint porosz belügyminiszter személy szerint felelős volt. Róla ugyanis az a hír járta, hogy fegyverrel kereskedik. Ez az alak is emigrált Németországból, de még akkor sem tanult az eseményekből. A lakásán, az íróasztala fölött, 1936-ban Chiappe, a már rég menesztett párizsi fasiszta rendőrfőnök dedikált fényképe függött.

Grzesinsky tényleg üzletileg űzte a fegyverszerzést és -szállítást. Vállalta, hogy szerez. Az egyik ügynökével néhány nappal később egy másik európai országban találkoztam, hogy a fegyverszállítást nyélbe üssük. Hogy végső fokon volt-e haszon ebből a kapcsolatból, azt egyéb feladataim miatt nem tudtam személyesen megállapítani. De az kétségtelen, minden követ igyekeztünk megmozgatni a spanyol nép igaz harcának a támogatására.

Franciaország becsületét a spanyol kérdésben az a sok ezer fiatal francia önkéntes mentette meg, akik később Spanyolországban harcoltak a haladó világ közös ügyéért.

Közvetlenül a brüsszeli béke-világkongresszus után, 1936 őszén, dr. Bohumil Šmeral váltott a Világbizottságban betöltött munkakörömben. Engem a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága meghívott Moszkvába, amiben része lehetett annak is, hogy a Párizsban eltöltött évek alatt sok tapasztalatra tettem szert a népfront szervezése terén.

A PARTIZÁNTÁBOR

Hitler hitszegő háborúja az előzmények után nem volt meglepetés. Bennünket, a Szovjetunióban lakó magyarokat az sem lepett meg, amikor Horthy és kormánya hű csatlósként alávetette magát a német nácik parancsának, és ugyancsak hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót. Ettől fogva erőnket a magyar nép és a frontkatonaság felvilágosításának szenteltük – a háború jellegéről, a Horthy-rendszer gyalázatos nemzetvesztő politikájáról és annak a szükségességéről, hogy ezt a rendszert meg kell dönteni.

Egyéb munkám mellett – hogy is mondjam csak – belső munkatársa voltam a Kossuth-adónak. Ez azt jelentette, hogy naponta kisebb írásokat kellett készítenem az adó számára. Ugyanakkor jó ideig, különösen a háború első évében, fő bemondója voltam az adónak. Az elvtársaknak, úgy látszik, tetszett az én jó vidékies kiejtésem, és ezért találtak alkalmasnak erre a feladatra. Mondtam is egyszer a főszerkesztőnknek, Révai Józsefnek: – Soha nem hittem volna, hogy az én palócos kiejtésemnek ilyen sikere lesz. – A Kossuth-adó általános politikai irányítását Rákosi Mátyás látta el.

1944 tavaszától kezdve magyar hadifoglyokból alakuló partizáncsoportok szervezésével foglalkoztam. Ezzel a munkával a Magyar Kommunista Párt Külföldi Bizottsága bízott meg. Nagy kedvvel fogtam hozzá. Akár a többieknek, nekem sem volt már maradásom a tisztán propagandisztikus munka mellett. A szervező munkában, természetesen, több elvtárs vett részt.

Május végén felszereltem magam is, és elindultam vonaton az akkor már felszabadított nyugat-ukrajnai Rovnóba. Onnan már csak nyolc km-re volt Obarov község

ahová gyalog mentem. Obarovban ütöttek tábort a felszabadított területekről összesereglett szovjet partizánok, és velük együtt magyarok, csehszlovákok és románok.

A vonathoz a feleségem kísért ki. A fiam éppen iskolában volt, tőle már reggel búcsút vettem. A felszálláskor a lépcső felső fokánál egyelőre tovább jutni nem lehetett. Majd csak összerázódunk valahogy – mondtuk egymásnak, utasok. Sok katona ment szabadságról vagy a kórházból vissza a frontra. A feleségemre, aki lent állt a peronon, kissé ellágyultan tekintettem, mert nem voltam benne biztos, hogy bevetésem előtt még viszontlátom-e. Ő ezt észrevette, és hirtelen felemelte a fejét, jelezvén „Fel a fejjel!", és kedvesen, melegen rám mosolygott. Ez erőt adott nekem újra. Én is felvetettem a fejem. Igen, az élet bármilyen zökkenőivel szemben tanúsított bátorságának, nagy lelki erejének, egyenes jellemének de sokszor hasznát vettem az évek során! . . . A vonat elindult; feleségem a németek kabalás köszöntésével bocsátott utamra: „Hals- und Beinbruch" („nyak- és lábtörést"). Sokáig integettem neki. Nem túlzok, ha azt mondom, büszke voltam rá.

Az Obarovban levő magyarokat én még nem ismertem. Csaknem valamennyien hadifoglyokból lettek partizánok, akiknek legtöbbje már bevetésen is volt Naumov, Fjodorov és más partizánegység-parancsnokok kötelékeiben. Ezek közül megemlítem Rácz Gyulát, Uszta Gyulát, Szőnyi Mártont, Gábor Istvánt, Ősz-Szabó Jánost, Dékány Istvánt, Domonkos Ferit, Rákosi Évát, Ihász-Kovács Sándort. Persze, megemlíthetnék még másokat is. Az említettek közül Szőnyi Márton, Ősz-Szabó János, Ihász-Kovács Sándor a későbbi harcokban hősi halált haltak.

Különös egy község volt az az Obarov, amelynél figyelembe kell venni, hogy a háborút megelőző jó két évtizeden át a lengyel földesurak és tőkések elnyomása alatt állt. A szegénynép egyesülésre vágyott anyaországával, Szovjet-Ukrajnával; de azt is tudni kell, hogy a kapitalista

Lengyelországban sehol sem volt olyan nagy a terror és olyan intenzív a bolsevizmusellenes hírverés, mint éppen ezeken a bitorolt területeken. Közbejött azután még a két évig tartó német megszállás, a még szörnyűbb elnyomással, a megfélemlítéssel és emberirtással. A felszabadulás ezen a területen újkeletű volt, a front ott húzódott még nem messze, valahol Lucktól nyugatra. A falunak még nem volt alkalma a szabadsághozta béke gyümölcseit élvezni. Egyszóval Obarov egyszerű népe egyelőre még nem tudta, mi lesz vele, hova nézzen, kinek higgyen. Sokan voltak a parasztok között olyanok, akik az ukrán nacionalizmusba gubózták be magukat, mert gondolták: „abban hiba nem lehet".

Az egyik kisparaszt, akinek a menyénél voltam elszállásolva, akkori helyettesemmel, Garasin őrnaggyal együtt, arról beszélgetett velem egy egész estén át, hogy a háború után, ha a Szovjetunió győz, vajon muszáj lesz-e nekik belépni a kollektív gazdaságba? Megmagyaráztam neki: a kollektív gazdaság teljesen önkéntes társulás, és mindenki maga dönti el, belép-e vagy nem ... „Nahát, itt senki sem fog belépni", ezzel nyugtatta meg magát ez az emberke, aki a kollektív gazdálkodásról addigi sanyargatóitól csak rosszat hallott.

A falu katonai-politikai helyzete ilyen volt: nappal teljesen a partizánok uralták; ilyenkor az élet minden zökkenő nélkül folyt; a partizánok nyugodtan készülhettek későbbi harci feladataikra. Éjjel a falu alsó végét a benderisták (felfegyverzett szovjetellenes ukrán nacionalisták) uralták. A benderisták a nem messze eső erdőkbe vették be magukat, és éjjelente belátogattak a falvakba; onnan kaptak élelmiszert és olykor utánpótlást emberekben is. Hogy jelezzék, mennyire otthonosan érzik magukat, egy éjszaka felgyújtották a falu közepén álló partizánszertárt. Mire a riadóztatott partizánalakulatok a tűzhöz értek, már nyomát sem látták a tetteseknek. A szertár csaknem teljesen leégett, odaveszett a bevetésre kerülő csoportok részére tárolt felszerelés.

Ez az állapot éber éjszakai őrszolgálatot követelt meg, továbbá az éjjeli gyakorlatok jó megszervezését. Persze, feltehetnék a kérdést, miért kellett a partizánoknak, akik vagy bevetésből jöttek vissza, vagy arra készültek, éppen ebben a faluban tábort verni. Eredetileg nem itt voltak, hanem Rovnóban. Ez körülbelül 40 ezer lakost számláló város volt. De a németek megneszelték, hogy a partizánokat előkészítő tábor ebben a városban van, és egy éjjel légitámadást zúdítottak rá. A partizánok, hogy mentesítsék a várost, Obarovba költöztek, de ezt a németek már nem tudták meg; így további bombatámadásaikat is Rovnó ellen irányították. Ott-tartózkodásunk első napjaiban, este tíz óra felé, három ízben is felettünk szálltak el a németek jellegzetesen mély hangon zümmögő, gyűlöletes fekete gépei. Ilyenkor riadóztattunk, és mindenkinek a földeken megásott fedezékekbe kellett futnia. De elhúztak felettünk, és Rovnót támadták. A végén már alig maradt ép háza ennek a forgalmas, élettel teli, szimpatikus ukrán városkának. A fasiszta bombázók közeledtével a város lakóit szintén idejében riasztották, s azok ugyancsak a földeken, a kertekben ásott bunkerekben kerestek menedéket.

Obarovhoz közel, ha jól emlékszem, egy kastélyban volt a harcálláspontja a lengyel partizánmozgalom törzsének, amellyel érkezésem napján felvettem a kapcsolatot.

Az obarovi táborban levő magyarok csoportját jól megerősítettük új magyar partizánjelöltekkel, akik önként jelentkeztek harcra a német megszállók és horthysta csatlósaik ellen. Nagy részük elvégzett egy több hónapos antifasiszta tanfolyamot; a többi fogolytáborban részesült politikai felvilágosításban. Az új csoport mintegy negyvenöt főből állt. Ezeket ismertem, magam válogattam ki őket, más elvtársakkal együtt. Egy napon érkeztünk a táborba, ahol gyorsított és komoly partizánképzés folyt. Ezt kitűnően megszervezte a tábor parancsnoka, Vihogyec ezredes, törzsparancsnoka, Trembacsev műszaki százados és Filatov őrnagy, a kiképzés vezetője. Mindhárman

nagyszerű emberek, akik mindenben a legmesszebbmenően segítségünkre voltak, és teljes mértékben tiszteletben tartották a nemzeti csoportok önállóságát.

A magyarok, mint a többiek is, politikai, harcászati, műszaki és lőkiképzésben részesültek. Ennél izgalmasabb kiképzési program még nem született katonák számára. A műszaki kiképzés teljesen a robbantások tudományára irányult. Jó néhányszor éjjeli gyakorlatot is tartottunk, és a harcászatról a kimeríthetetlen tapasztalattal rendelkező orosz és ukrán partizánok tartottak előadást.

A politikai oktatást magam láttam el. Erre nagy gondot kellett fordítani ezeknél az áldozatkész, de sem a célokat, sem a hozzájuk vezető utat még nem ismerő, iskolázatlan hazafiaknál. Ebben a munkában jó segítőtársam volt másik helyettesem, Rácz Gyula. Minden fontosabb gyakorlatnál, beleértve az éjjeli gyakorlatokat is, jelen voltam. Robbantásokat sokszor végeztünk. A magyar partizánjelöltek jól ismerték a robbanó anyagok természetét, milyen célra mennyi szükséges belőlük, és hogyan kell a robbantás után a robbantók nyomait eltüntetni. Tudták használni és álcázni a különböző pokolgépeket, és maguk is tudtak olyanokat készíteni.

Különösen feszült figyelemmel hallgatták a magyar fiúk, amikor a szovjet partizánok elmondták saját tapasztalataik alapján, milyen helyzetben hogyan kell viselkedni; hogyan kell egy rajtaütést megszervezni és gyorsan elvonulni; hogyan lehet bizonyos esetekben elérni, hogy két ellenséges alakulat egymást lője, amikor is mindkettő azt hiszi, hogy a partizánokat lövi. A diverzió száz és száz fajtáját ismertették velük.

Az éjjeli gyakorlat híd megszállásával, rajtaütésekkel, hangtalan felderítéssel, őrzött raktár feltörésével stb. volt egybekötve.

A táborban a szórakozást is megszerveztük. Még labdarúgó-mérkőzést is rendeztek a partizánok. Vihogyec ezredes nagy szakismerettel rendelkező bíró volt. Obarov jó nagy, lapos rétjén jelölték ki a pályát. A kaput csizmák-

ból és géppisztolyokból rakták össze; a legtöbben, különösen az oroszok és az ukránok, mezítláb futballoztak. Az első magyar–szovjet válogatott 2:2-vel végződött. Ennél az eredménynél, habár a kilencven perc még nem telt le, Vihogyec lefújta a mérkőzést, „nehogy nemzeti ellentétek támadjanak" – mondta. Mindenki elégedett volt.

Július második felében elhagytuk Obarovot, és a Kijevtől nyolc km-re fekvő Szvjatosinóba költöztünk. Itt kőépületek, vagyis jobb elszállásolási lehetőségek vártak bennünket.

Hozzáláttunk az első csoportok bevetésének az előkészületeihez. Ha pontosan meg akarom határozni a saját szerepemet a partizánmozgalomban, azt kell mondanom, hogy a táborban a magyar partizániskola parancsnoka voltam, és egyben az egész magyar ejtőernyős partizánmozgalom törzsparancsnoka, egészen addig, amíg magam is be nem repültem a németek hátába.

Funkcióm abból állt, hogy gondoskodnom kellett a csoport harci felszereléséről, az ugráshoz szükséges kiképzésről. Továbbá, a párt Külföldi Bizottságának az illető csoport hadműveleti területére és feladataira vonatkozó határozata alapján nekem kellett szovjet katonai szakértők segítségével pontosan meghatároznom azt a helyet, ahol a csoport leszáll, és azt a helyet is, ahol a csoportnak első harcálláspontját meg kell szállnia, illetve megszállását meg kell kísérelnie. Amennyiben a harcálláspontra kijelölt terep nem felelt meg a követelményeknek, vagy esetleg az ellenség tartotta azt megszállva, a csoport parancsnoka öntevékenyen intézkedett, és a leszállás éjszakáját követő reggelen a meghatározott időben, rádió útján jelentette állomáshelyét. A rádió-összeköttetést a leszállás utáni első naptól kezdve fel kellett venni.

Sok magyar katona esett hadifogságba 1944 nyarán. Miközben Uszta Gyula és Szőnyi Márton csoportját előkészítettük, erősítést kaptunk az új foglyokból, közvetlenül a front mögül. Ez volt számra nézve a legjelentősebb csoport, mintegy százötven fő, huszonhét tényleges és

tartalékos tiszt is volt közöttük. Megszaporodott és bonyolultabbá vált a munka, sok mindent át kellett szervezni.

Első beszélgetésem a már a front mögött kiválogatott, partizánharcra alkalmasnak talált tisztekkel azzal végződött, hogy huszonöten a partizántáborban maradtak, kettőt pedig visszaküldtem a fogolytáborba, mert politikailag nem tartottam megfelelőnek őket. A huszonöt tiszt közül jó néhányan beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, de nem mindegyik igazolta a beléjük helyezett bizalmat. A becsületes, valóban hazafias és antifasiszta érzelmű tisztek közül csak Grubics századost, Balázs Zsiga zászlóst és Dajkó hadnagyot említem, mert már csak az ő nevükre emlékszem. Grubics és Balázs Zsiga a német fasiszták elleni harcokban hősi halált haltak. Zsiga gyorsan a szívemhez nőtt. Erdélyi származású, harminc éven felüli, rendkívül intelligens tanító volt; igazi demokrata és hazafi.

Ezek a frissen hadifogságba esett és a partizántáborba irányított tisztek nem hittek a szemüknek. Nem hitték, hogy szabadok, és oda mehetnek, ahova akarnak. Az első vasárnap délelőtt, amikor a kiképzés szünetelt, többen közülük csoportba verődve beszélgettek a tábor parknak is beillő nagy udvarán. Odamentem hozzájuk, és megkérdeztem őket, miért nem mennek ki a községbe körülnézni, vagy például a piacra, ahol most mindenfélét lehet vásárolni, többek között Symphonia cigarettát is. Csodálkozva néztek rám, és az egyik megkérdezte, hogyan menjenek ki, hisz őr áll a kapunál. Megmagyaráztam nekik, hogy az őr nem azért áll ott, hogy őrájuk vigyázzon, hanem azért, hogy idegenek ne léphessenek be a tábor területére. Összenéztek. Biztattam őket, csak menjenek. Kimentek, és a legnagyobb csodálkozásukra senki sem állította meg őket.

Ujjongva jöttek vissza. Zsoldot kaptak, pénzük volt tehát, és vettek cigarettát, gyümölcsöt, ki mit akart.

Egyszer megbeszéltem a tábor új parancsnokával, Bo-

gomolov őrnaggyal, hogy vitessen be teherautón húszhuszonöt tisztet és legénységi állományú magyart a kijevi színházba. Huszonöt emberem nézte meg azon az estén Kijevben a „Csárdáskirálynő"-t. Másnap a tisztek felkerestek, és elmondták, soha nem hitték volna, hogy a szovjet nép ilyen nagylelkű; most már látják, hogy minden merő hazugság, amit az otthoni propaganda a Szovjetunióról híresztel. Áradoztak az előadásról, és mindent hajlandók voltak ettől a naptól kezdve rózsaszínben látni. Nem folytatom a beszámolót róluk. A velük jött legénységiek között sok derék ember volt.

Ebben a táborban sok értékes embert ismertem meg. Soha nem tudnám elfelejteni, hogy amikor a tábor szépen rendezett, fákkal beültetett udvarán foglalkoztak, és én valahol távolabb tőlük áthaladtam az udvaron, mindig élénk pillantások irányultak felém. Mintha azt üzenték volna: „Ne feledkezz meg rólunk, ne hagyjál ki a bevetésre kerülő csoportokból." Ilyen türelmetlenül várta a bevetését Lencsés János és Markovics János, de megnevezhetnék még másokat is közülük.

Elmondom, hogyan találkoztam Kijev alatt az egyik magyar lovashadosztály gyászos maradványaival. Telivér hadosztály volt, mielőtt harcba indult. Ha igaz, amit elmondott nekem róla az egyik megmaradt zászlósa és öreg főtörzsőrmestere, 22 000 főből állt. Valamikor 1944 június utóján vagy július elején vetették be a hadosztályt a pripjatyi mocsarak vidékén, azzal a feladattal, hogy fedezze a németek visszavonulását, akik a szovjet páncélos alakulatok lendületes támadása elől menekültek. Lovasságot páncélosok ellen!... Szovjet tisztektől hallottam, hogy a páncélosok a fejüket fogták, amikor meglátták, hogy lovassággal állnak szemben. Ilyen őrültséget még nem tapasztaltak. Ebben az esetben a vereség és a pusztulás eleve biztos. A németek sietve visszavonták a tüzérségüket is, amelynek pedig a megállapodás szerint támogatnia kellett volna a magyar lovashadosztály feltartóztató harcát. Ez a hitszegés még súlyosbította a katasztró-

fát. A páncélosok beszorították a lovashadosztályt a pripjatyi mocsarakba, és a hadosztály odaveszett emberestül, lovastul. Életben maradt belőlük kereken ezerötszáz fő. Ebből hoztak be a Kijev alatti erdőbe hadifogolyként mintegy hatszáz embert.

Mikor erről tudomást szereztem, megkértem az illetékes szovjet altábornagyot, hogy kimehessek közéjük. Ő maga kísért el. A magyarokkal együtt ott tanyázott az erdőben még mintegy ötezer friss német hadifogoly. Beszélgettem a magyarokkal. Még a szemükben ült az iszonyat. Az altábornagy parancsot adott rá, hogy a magyarokat szállásolják be Kijev szélén egy leszerelt és kiürített textilgyárba, hogy tető legyen felettük.

Új szállásukon kétszer vagy háromszor látogattam meg őket. Földhözragadt, Tisza menti zselléremberek vagy kisparasztok voltak mind. Feltűnően sok volt közöttük az analfabéta. Ki akartam puhatolni, mit értenek meg ebből az egész háborúból. Semmit! . . . – „Behívtak, jelentkeztem, a tiszt urak parancsot adtak, hogy a frontra kell menni." – „És a kormányzó úr? Ő nem akarta?" – Néztek, csodálkoztak, de nem tudták, hogy a kormányzó úr mit akart. Egyesek bizonyára tudták, de lehet, hogy nem akartak árulkodni rá.

Életviszonyaikról kezdtem velük beszélgetni.

– Volt munka?

– Volt.

– Volt mit enni?

– Volt.

– Elég?

– Nekünk hála istennek volt.

– És a többieknek? A szomszédoknak? A legszegényebbeknek?

– Azt nem tudom, de nekünk, hála istennek, volt.

Ilyen válaszokat kaptam, vagy semmilyeneket. Leginkább csak csodálkoztak, hogy enni is kapnak, meg hogy elhozták őket a németek közül, tető alá, de féltek is, még benne volt a csontjaikban a rémület.

Elérkezett Uszta és Szőnyi csoportja berepülésének a napja. Ez augusztus első felében volt. Az egyik Kárpátalja, a másik a Bükk hegység területén kapott feladatot. Nem volt véletlen, hogy ezt a két csoportot vetettük be elsőnek. Jól kiválogattuk az embereket. Uszta Gyula, a fiatal kárpátaljai erdőkerülő minden ösvényt ismert szülőföldje végtelen erdeiben. Kitűnő szervező és erélyes parancsnok volt. Bíztunk benne, akárcsak a politikai biztosában, Horváth Sándorban és csoportjukban is. A hősi harcokban elért sikereik bizonyították, hogy kiérdemelték a beléjük helyezett bizalmat.

Hasonlóan bíztunk Szőnyi Mártonban, politikai biztosában, Ősz-Szabó Jánosban és csoportjukban. Szőnyi Márton repülőtiszt volt Horthy hadseregében. Lelőtték, és fogságba esett. A Szovjetunióban gyorsan nyitjára jött a fasiszta háború rugóinak, és jelentkezett partizánnak. A táborban feltűnt rendkívüli zenei adottságaival. Dalárdát szervezett és vezényelt, dalszöveget írt, és melódiákat költött a dalárda számára. Ősz-Szabó János a harcos, fiatal kommunista típusa volt. Alig töltötte be a huszadik évét, amikor a háború elején a Horthy-rendszer börtönébe került. A legszörnyűbb kínzások ellenére sem árult el senkit társai közül. Büntetőszázaddal került a frontra, majd hadifogságba esett. A Szőnyi-csoport leszállása, sajnos, szerencsétlen körülmények között ment végbe. Gyorsan felfedezték őket, és még mielőtt el tudták volna hagyni a földreérés körzetét, több oldalról támadó nagy erőkkel kellett harcba bocsátkozniuk. Velük volt törzsparancsnoki beosztásban Novotnij főhadnagy, a tapasztalt szovjet partizán. A harcban mindhárom vezető hősi halált halt.

Utánuk következtek Dékány István, Rékai Miklós, Lencsés János, Balázs Zsiga, valamint a Kuznyec, Kozlov és Bujanov egységekbe beosztott magyar ejtőernyős csoportok berepülései. Ezek a csoportok Kárpátalján, Észak-Erdélyben, Közép-Szlovákiában és más területeken szálltak le.

A berepülő partizánok esküt tettek le parancsnokuk kezébe. A partizánok esküje így hangzott:

„Én . . ., aki szabad elhatározásomból, önként léptem be a magyar szabadságharcosok soraiba, esküszöm, hogy minden erőmmel és tudásommal harcolni fogok a magyar nép teljes felszabadulásáért, ősi ellenségünk: a német és a hazaáruló Horthy és követői ellen. Mint a nemzeti függetlenség katonája, hűségesküt teszek a szabad, független és demokratikus Magyarországra – történelmünk nagy szabadságharcosainak e szent eszményére. E cél elérése érdekében kész vagyok a harccal járó minden viszontagságot és veszélyt fegyelmezetten vállalni, és ha kell, életemet is feláldozni. Fogadom, hogy a szabadságharcosok csoportjában ingadozás nélkül végrehajtom feljebbvalóim parancsait, hogy társaim mellett a végsőkig kitartok, és szigorúan megőrzöm a szabadságharcos népmozgalom minden titkát. Ha netán mégis, bármilyen oknál fogva árulóvá vetemednék szent ügyünkkel és bajtársaimmal szemben, úgy kérlelhetetlenül sújtson le rám a szabadságharcos népmozgalom szigorú törvénye."

Az esküt megszövegeztem, és javaslatként beküldtem a párt Külföldi Bizottságának. Választ, valószínűleg technikai okokból, nem kaptam. Így ezt a szöveget kellett elmondanunk. Újfajta eskü volt, magyar hazafi esküje. A partizánok, két ujjukat az ég felé emelve, meghatódva mondták utánam szavait.

Feladataimhoz tartozott az is, hogy naponta figyelemmel kísérjem a kijevi Ukrán Partizán Vezérkarhoz a már bevetésre került magyar csoportoktól befutó rádiógramokat, és szükség esetén erősítést küldjek hozzájuk, vagy a hatáskörömbe tartozó kérdésekben utasítást adjak nekik.

Előfordult például, hogy az Észak-Erdélyben leszálló Dékány-csoporttal, műszaki okok miatt, eleve nem tudtuk felvenni a rádiókapcsolatot. Minthogy a csoport fontos feladatokkal indult el útjára, tudnunk kellett, mi történt vele. Nemsokára berepült ugyanarra a területre Ré-

kai Miklós csoportja azzal az utasítással, hogy kutassa fel ezt a csoportot, és egyesüljön vele. Utánpótlást több ízben kellett küldeni, volt rá eset, hogy lőszert is.

Az itt csak érintett több irányú feladat megkövetelte, hogy naponta meglátogassam az Ukrán Partizán Vezérkart Kijevben. Hol gyalog, hol útközben valamelyik katonai tehergépkocsira felkapaszkodva tettem meg a 8 kmes utat oda és vissza. Volt úgy, hogy későig maradtam. Ilyenkor a kijevi stáb közelében levő kis partizánszállodában szálltam meg. Oda gyülekezett a felszabadított területekről visszaérkezett sok hírneves partizánparancsnok, köztük Kovpak altábornagy is, akivel egyszer reggelizés közben ismerkedtem meg. Mézet ettünk rozskenyérrel, és teát ittunk hozzá. Megmondtam neki, hogy készülök be az országba. Megkérdeztem, mit tart katonailag a legfontosabbnak a partizánharc sikere szempontjából. Ezt válaszolta: – „Törekedjen arra, hogy legalább kétszázkétszázötven embere legyen; szálljon meg egy megfelelő területet, vesse meg a lábát rajta, és építsen ki bázist magának; onnan indítson rajtaütéseket". – Természetesen erdős területet kellett ez alatt értenem.

A partizánvezérkarnál csaknem minden nap találkoztam Sztrokacs altábornaggyal, a partizánharcok e nagy szervezőjével, majd később utódával, Andrejev vezérőrnaggyal. Ők a magyar partizánok hadműveleti területéről naponta érkező rejtjelezett rádiogrammokat ugyanolyan figyelemmel tanulmányozták, mint én magam. Velük beszéltem meg az egyes partizáncsoportoknak adandó további utasításokat és a párt Külföldi Bizottságának határozata alapján történő új csoportok bevetését. A kapcsolat Sztrokacs és Andrejev tábornokokkal azért volt különösen fontos, mert a partizáncsoportok tevékenységét össze kellett hangolni az előnyomuló szovjet hadsereg támadó és felszabadító harcaival. A partizánok háborúban akkor dolgoznak jól és eredményesen, ha nem „a saját szakállukra" tevékenykednek, hanem a reguláris hadsereg hadműveleteit mozdítják elő.

Végül is a párt Külföldi Bizottságától engedélyt kaptam arra, hogy magam is berepüljek a németek hátába.

Itt említem meg, hogy miután 1944 augusztus végén, szeptember elején a szlovák nép felkelése a hitleri rémuralom ellen Közép-Szlovákiában elég jelentős földdarabot felszabadított, megnyílt a lehetőség arra, hogy erre a nagy bázisra tegyünk le csoportokat, és onnan irányítsuk azokat Magyarország felé. Szlovák területen szálltak le Kuznyec és Kozlov szovjet partizánparancsnokok kötelékei is, amelyekben egy-egy magyar csoport is részt vett.

Úgy határoztunk, hogy én is a szlovák bázisra szállok le. A Külföldi Bizottság utódomul Révész Géza elvtársat jelölte ki, aki akkorra már Szvjatosinóba érkezett. Hatodmagammal letettem az esküt, és október 8-án este hat órakor gépre szálltunk. Velem voltak José Sandoval és Tánya Szamszonyenko rádiósok, továbbá Molnár János, Papp G. Béla és Kerekes Béla leendő partizánok. (Kerekest sorozatos fegyelmi vétségei miatt később kizártam a partizáncsoportból.) Ugyanazon az estén indult még Grubics százados csoportja mint a Kozlov vezetése alatt álló kötelék része.

Kasszovszkij ezredes (a későbbi tábornok), a partizán híradósok főparancsnoka ajánlotta nekem, hogy vigyem magammal Tányát rádiósnak. Nem fűlött a fogam rá.

– Egy fiatal lányt vigyek el fiatal férfiak közé, és még arra is vigyázzak, hogy ne bántsák őt? – mondom Kasszovszkijnak.

– Vigye csak el nyugodtan, nem fog csalódni benne – így az ezredes. Végül is ráálltam. Ő maga kísért el abba a körletbe, ahol Tánya lakott. Nem sokkal – talán két héttel – előbb jött meg a „nagy földre" felszabadított lengyel területről, ahol egy évet töltött a németek hátában mint rádióslány. A vezetés szándéka eredetileg az volt vele, hogy miután megtette a kötelességét lengyel földön,

folytassa tanulmányait a kijevi egyetemen mint orvostanhallgató, de Tánya hallani sem akart róla. „Amíg fasiszták vannak, harcolni akarok ellenük." – Ezt mondta elöljáróinak.

Kasszovszkij társaságában bemutatkoztam. A feltűnően szép fiatal lány nagy barna szemében az első pillantásra megláttam lelki tisztaságát és nyíltszívűségét.

Megkérdeztem, eljönne-e Magyarországra harcolni egy magyar partizáncsoport keretében?

– Szívesen, miért ne? – válaszolta Tánya.

– De hamarosan indulnunk kellene.

– Minél előbb, annál jobb!

– Készüljön fel, holnapután indulunk!

– Értettem, felkészülök! – Kezet fogtunk.

Amikor kiléptem szobájából, alig tudtam leplezni megindultságomat. Nem tesz különbséget szlávok és magyarok között... Micsoda nemes lélek... – gondoltam.

Az ezredes rám mosolygott, és szó nélkül visszament parancsnoki szobájába.

Ejtőernyővel felszerelve szálltunk fel egy Douglas típusú katonai szállító géppel. Kérdéses volt, le tud-e szállni a gép a Zólyom és Besztercebánya között fekvő, „Három tölgy"-ről elnevezett, hevenyészett repülőtéren, avagy valahol e két város közelében ugrani kell. A földön csillogó fények vonalából következtetni lehetett a front sávjára. Alighogy megjelentünk a front körzetében, a német fényszórók keresni kezdték gépünket. A pilóta a fénycsóvák mozgása szerint ügyesen manőverezett a géppel, úgyhogy egy pillanatra sem kerültünk a szemük elé, és nem tudtak ránk lőni. A gép le tudott szállni, valamivel kilenc óra előtt kötöttünk ki a „Három tölgy"-nél.

Onnan Zólyomba vittek bennünket, a Voljanszkij százados parancsnoksága alatt álló partizándandár törzséhez. Ez volt az a dandárparancsnokság, amelynek a segítségével néhány nappal előbb Horthy megbízottai: Dálnoki Miklós Béla, Vörös János, Faragho, Teleki Géza és a hozzájuk csatlakozó Balogh István átlépték a határt, s amely

tovább szállította őket Moszkvába. A küldöttség békét kért a szovjet kormánytól. Horthy, Hitler készséges kiszolgálója és utolsó csatlósa, amikor már látta, hogy a német fasizmus összeomlása elkerülhetetlen, úgy gondolta, ily módon megmentheti saját fasiszta rendszerét.

Ezen a dandáron kívül, nem beszélve a számos, szlovák parancsnokság alatt álló partizáncsoportról és egységről, még két, szovjet partizánok vezette egység működött Szlovákia területén: Velicsko és Jegorov dandárja. Ennek a két egységnek az arcvonala északabbra fekvő megszállott szlovák területek felé fordult. Voljanszkij dandárja foglalta el a déli, a magyar csapatokkal érintkező frontszakaszt. Ezért határoztam úgy, hogy ezzel a dandárral fogok együttműködni. Az együttműködés főleg abból állt, hogy ez a parancsnokság élelmezte embereimet, felderítő szolgálatát felhasználhattam a saját feladataim érdekében, nyomdáját rendelkezésemre bocsátotta. S alakulatom szervezésében és fejlesztésében is segítségemre volt.

Mi volt az én feladatom? Egységet szervezni, főleg magyar partizánokból, akik szép számmal harcoltak szlovák területen, és átmenni velük magyar területre. Addig is propagandát folytatni a határon álló magyar katonák között, felszólítani őket, hogy tegyék le a fegyvert a partizánok előtt, vagy jöjjenek át fegyverrel együtt a partizánok oldalára. Magyar területen: a megszálló ellenséget pusztítani, tömeges partizánmozgalmat szervezni a lakosság körében; a kommunistákat felkutatni; ahol lehet, illegális pártszervezeteket létrehozni; németellenes, fasisztaellenes propagandát kifejteni.

Losonctól északra négy km-re állott a front. Innen láttam az ifjúkorom óta emlékezetemben élő, egymás mellett épült katolikus és református templom tornyait – sok emléket idéztek fel bennem. A kakasos templom alatt húzódott a református gimnázium épülete, amelyben négy évet töltöttem. Minden gyárkéményről tudtam, hova tartozik. Felismertem azt is, amelyik alatt hét évet dolgoz-

tam egyfolytában. A várost a németek tartották megszállva. Már nem sokáig – biztattam magam.

Lejjebb ereszkedtem a saját „stábommal"; Divénybe. Ott ütöttem fel a harcálláspontomat az orvos házában. A doktor valahol egy északabbra fekvő községben a sebesült partizánokat ápolta. Fiatal felesége jól fogadott bennünket. Finoman mosolygott arra a bemutatkozó megjegyzésemre, hogy tetűink nincsenek. A szlovák családból származó Szonya asszony tökéletesen beszélt magyarul.

Amikor bevezetett a szalonnak nevezhető szobájukba, hirtelen szemembe ötlött egy falon függő fénykép.

– Kije magának ez az ember? – kérdeztem.

– Apám.

– És hol van?

– Nemrég meghalt – mondja.

– Egyszóval maga a Svamberger Jozso lánya? – Csodálkozva nézett rám.

– Igen, de ki maga?

– Édesapja osztálytársa voltam a losonci gimnáziumban. Jó pajtások voltunk.

Így mutatkoztam be Szonya asszonynak közelebbről. Azután, hogy még jobban higgyen nekem, elmondtam azt is, hogy féléves korában láttam őt először.

– Vagyis maga most huszonhárom éves – számoltam ki.

– Pontosan . . . Kérem, nézze meg a kislányomat. – Behívta a kis Tatjánát, aki akkor kétéves volt. Gyönyörű, eleven, fekete szemű kis baba.

– Olyan, mint a maga édesanyja volt – mondom. – Igaz, hol él az édesanyja?

– Ő sem él már – panaszolta a szép Szonya, aki színben, termetben szintén az anyjára ütött. Elmondtam neki, szívesen hallgatta, hogy az édesanyja annak idején Losonc egyik legszebb lánya volt. (Akkoriban nagy volt a jövés-menés a losonci postán. A szép postáskisasszony ablakához okkal-ok nélkül mindig ellátogattak a fiúk.)

Szonya apja az első világháború után, mint csehszlovák

patrióta, a város rendőr-alkapitánya lett. Érthető, hogy emiatt soha nem újítottam fel vele a gyerekkori barátságot, hiszen a rendőrséggel mindig bajunk volt. Egyszer voltam csak nála, amikor azt követeltem, hogy engedjen szabadon három aznap letartóztatott és a rendőrségen fogvatartott ifjúmunkást. Beteg volt, így a lakásán kellett felkeresnem. Közbelépésemre azonnal elrendelte a fiúk szabadon bocsátását. Ekkor láttam a féléves Szonyát.

Elfértünk az orvos házában mind a hatan, és amikor megnőtt a törzsem, még többen is. Szonya asszony nem nyugodott addig, amíg a számomra rendelkezésre bocsátott gépkocsin el nem hajtottunk a férjéhez, hogy bemutassa neki apja volt iskolatársát. Munka közben találkoztam a doktorral. Erdélyi származású, de már szlovákos kiejtéssel beszélő magyar ember volt. Később a felszabadult Csehszlovákiában találkoztam vele.

Élénk propagandatevékenységet fejtettünk ki a Horthy-hadsereg katonái között. Zólyomba érkezésem másnapján már nyomattuk a katonákhoz szóló röpcédulákat, „Magyar Partizán Parancsnokság" aláírással. A röpcédulákat az egész frontszakasz mentén terjesztették. Ezt úgy kell érteni, hogy a partizánok személyesen érintkeztek a magyar katonákkal, és közvetlenül adták át nekik az olvasnivalót. A röpcédulákból küldtem a Rimaszombattól északra működő Kozlov-egységnek is, amelyet néhány nappal később személyesen is meglátogattam.

A propagandának elég nagy hatása volt. Talán két nap sem múlt el az első röpcédulák szétosztása óta, amikor Bársony Máté tizedes vezetésével beállított hozzám három magyar katona. Bársony elmondta, hogy nagy vita folyik a katonák között, és még sokan fognak átjönni. Jöttek is, és beálltak a magyar vagy a szlovák partizánok közé, ahol éppen szükség volt rájuk.

Volt a szlovák területen egy Adler nevű magyar partizánparancsnok. Fiatal, szerény, bátor ember. Csoportja tizenöt emberből állt; vegyesen szlovákokból és magyarokból. Ennyi ember együtt a partizán harcászati szerve-

zésben jó erős szakasznak számít. Az egyik napon Adler a magyar hadsereg által megszállott területről, valahonnan Ipolyság felől, áthozott hozzám negyven magyar embert. Ezeket munkára vezényelték ki, és egy részüket fegyverrel is ellátták. Egyszerűen foglyul ejtette őket. Szóba elegyedtem az emberekkel, nagyobbára negyven év körüli szegényparasztok voltak. Szomorkodtak a családjuk miatt. Hárman-négyen közülük jelentkezni akartak partizánnak. A fegyvereiket megtartottuk, és visszaküldtem valamennyit azzal, hogy üdvözöljük a falubelijeiket, s mondják el nekik: a partizánok az ő barátaik, és a felszabadításukért harcolnak.

Adlert később harc közben a németek foglyul ejtették és kivégezték.

Gyakran átjöttek a megszállt határon fiatalok Magyarországról, főleg szlovákok, akik hallottak a szlovákiai felkelésről, és harcolni akartak a partizánok oldalán. Ilyenekkel elbeszélgettem a magyarországi helyzetről, és az érdekesebb híreket rádión közöltem a párt Külföldi Bizottságával.

A Szlovákiában rendelkezésemre bocsátott emberek felkutatták a kommunistákat Ipolyságon és Rimaszombatban, a front túlsó oldalán, és egyet-egyet közülük átcsempésztek hozzám. Emlékszem, az ipolysági elvtárs, aki egy harmincöt év körüli komoly, értelmiségi ember volt, csaknem hanyatt esett, amikor kifejtettem előtte a párt politikáját, és ebből megtudta, hogy az ország felszabadulása után vagy közben szövetségre lépünk a Szociáldemokrata Párttal és a polgári demokratikus pártokkal, s velük együtt fogunk kormányt alakítani, nemzeti függetlenségi, demokratikus programmal. Ez azt jelenti, hogy mielőtt az ország további lépést tenne a fejlődés útján, a polgári forradalmat kell következetesen végrehajtania stb. stb. Pedig ő azt hitte – mondta –, hogy mindjárt proletárdiktatúra lesz. Még egyszer jól megmagyaráztam neki a párt politikáját, és megegyeztünk abban, hogy minden késedelem nélkül össze kell szedni a kom-

munistákat, illegálisan pártszervezeteket kell létrehozni, és az adott irányvonal értelmében dolgozni; főleg minden lehető módon hozzá kell járulni a németek vereségéhez. Beszéltem vele a katonai berendezések rombolásának szükségességéről is.

A helyzet Közép-Szlovákia felszabadított területén a legromantikusabb elképzeléseket is kielégíthette volna. Az emberek teli tüdővel szívták magukba a szabadság levegőjét; érezték, eljött az ő idejük; minden tekintetben serényen tevékenykedtek; bármilyen megbízatást örömmel vállaltak, és a fiatalok ezrei jelentkeztek a partizánalakulatoknál harci feladatra. Egy-egy fiatal boldog volt, ha géppisztolyt kapott, és teljes értékű harcosnak számíthatott. Egyik jelentéshozó futár a másikat követte, különösen éjszaka és persze lóháton. Így a parancsnokság mindig tájékoztatva volt az ellenség mozdulatairól. Egy fiatal szovjet tiszt, Scsukin főhadnagy, aki mint orosz hadifogoly Magyarországról szökött át szlovák területre, és már magyarul is tudott, különösen jól értett az ilyen felderítői sürgés-forgás megszervezéséhez. Egymásnak ellentmondó hírek is jöttek (hisz az ellenség is dolgozott). Ezeket azon nyomban ellenőrizni kellett.

Olyannak tűnt ez a felszabadított közép-szlovákiai földdarabka, mint a szabadságukért minden áldozatot meghozni tudó egyszerű emberek kiválasztott szent földje.

Divényben a Zichy grófoknak volt egy ősrégi kastélyuk. A családfő, Zichy István, a Történelmi Múzeum akkori főigazgatója volt. Egyszóval tudós ember. A birtok kezelését az unokaöccsre, Ladomérra bízták. Neki közvetítő szerep jutott a már említett Horthy-megbízottak átjövetelében. Hetvenfokos szilvórium mellett, a kastélyban ismerkedtem meg vele, ahol akkor a Velicsko-dandár parancsnoksága volt elszállásolva. Egyébként ezzel a dandárral is kapcsolatban álltam, mert úgy láttam, kaphatok tőle néhány tapasztalt embert a magyarországi munkára.

Az egyik este Velicsko alezredes parancsnoki szobájában, amely eladdig egyik lakott szobája volt a kastélynak,

az öregebb Zichyvel és francia származású feleségével is megismerkedtem. Az említetteken kívül jelen volt még a család fia és leánya, az orvos felesége és egy polgárasszony a faluból, aki bejáratos volt a kastélyba. A társalgás magyarul, franciául és (Velicsko miatt) oroszul folyt. Zichyné sehogysem értette, hogy egy olyan durva, csizmás, egyszerű katonaruhába bújt partizán, amilyen én voltam, franciául beszélget vele. Ezen mosolyognom kellett. Szinte forgott velük a világ. Ők ekkor már tudták, hogy ki fogják a birtokukat sajátítani, mégis csodálkozva meredtek rám, amikor beszélgetés közben azt mondtam: egy olyan család, amelynek a szolgái, béresei szlovákok, és még csak a nyelvüket sem tudja, hanem franciául meg németül beszél, ne csodálkozzon, ha megfosztják előjogaitól.

A kastély udvarán, egy verőfényes meleg délutánon az egyik virágágy mellett egy zavartan ide-oda tekingető fiatal kis orosz partizánt találtam. Alig lehetett húszéves. Nézett jobbra, balra, hátra, forgolódott maga körül, és csak mormogott magában.

– Mi baj, legényke? – szólítottam meg. Elkezdte magyarázni:

– Ittam egy kicsit... Érti?... Elálmosodtam, és lefeküdtem ide az ágyás szélére, a fűre... Elaludtam... az anyját... A géppisztoly itt volt, a mellemre szorítva... az anyját... Aztán felébredtem... az anyját... és géppisztolyom nincs többé. Most mit csináljak?... az anyját...

Ekkorra már a kastélyudvar egyik épületének ajtajából a törzsparancsnok, a szovjet hadsereg egy századosa, akit még Kijevből ismertem, intett nekem, jelezvén, hogy a fegyver nála van. Ebből a legényke, mert háttal állt az épületnek, semmit sem látott.

– No – mondom –, jöjjön a törzsparancsnokhoz, majd jelentjük neki az esetet.

– Hát hogy mehetnék én oda?... az anyját... Hisz agyonlövethet... (A partizántörvény szerint a fegyver elhagyásáért a tettest halálra lehet ítélni.)

– Jöjjön csak velem – mondom neki még egyszer –, majd én beszélek a törzsparancsnokkal. – Nagy nehezen megindult velem a törzs épülete felé, a hátam mögé bújva. Ott el kellett mondania elölről az egész történetet. El is mondta, ugyanazzal a szöveggel, mint nekem. A százados halálos komolysággal hallgatta, de láttam rajta, hogy alig bírja visszatartani a nevetését. Csúnyán megmosta a kis partizán fejét, és kimondta az ítéletet:

– Három napig vizet hord, fát vág és krumplit pucol a konyhán, és csak ha ott megtette a kötelességét, kapja vissza a fegyverét . . . – Nincs ennél megalázóbb büntetés a partizán számára. – Menjen, jelentkezzen a konyhaparancsnoknál munkára! – adta ki a parancsot . . . A legényke nagyot sóhajtott, és még egyszer, utoljára elkáromkodta magát.

Mindaz, amit eddig elmondottam, október 8-a és 15-e között játszódott le. És még az is, amit most említek meg. Még Moszkvából hoztam magammal két budapesti címet. Az illetőkkel valami módon fel kellett vennem a kapcsolatot, abból a célból, hogy a fronton át Budapestre menő elvtársak ott szállást találjanak. Azonkívül megvolt nálam az öreg Oczel János címe is Salgótarjánból, mint olyan emberé, akire munkámban számíthatok. Az elvtársak, akik ezt a címet adták, nem tudták, hogy Oczel bácsi akkor már nem élt. Én ezt szintén csak később tudtam meg, amikor leértem a salgótarjáni szénmedencébe.

A két budapesti cím felkutatása céljából elküldtem a fővárosba egy magyarul tudó szlovák elvtársat, akit Budapesten senki sem ismerhetett. Vele ment segítőtársa, egy magyarul nem tudó, de erős és bátor legény. Valahol Losonctól keletre mentek át a fronton. Négy-öt nap múlva érkeztek vissza. Budapesten két napot töltöttek. Élelmet magukkal vitt női harisnyákért szereztek, az éjszakát a Kerepesi temetőben töltötték. A megadott címeket megtalálták, de csak az egyik helyen volt otthon a lakás tulajdonosa, egy polgári kinézésű nő. Küldöttem szerint a lakás megfelelhetett a kiszemelt célnak. Utána egy losonci

lányt küldtem ugyanarra a címre, azzal a megbízással, hogy foglalja le a lakást saját számára, de mielőtt igénybe venné, jöjjön vissza hozzám jelentéstétel végett. A lány azonban már nem térhetett vissza, mert október 16-án megindult a németek támadása minden irányból. A front mozgásba jött, és már nem volt könnyű áthatolni rajta.

Október 15-én, amikor a németek felmondtak Horthynak, és Szálasinak adták át a hatalmat, déltől kezdve talán két órán át a vevőkészüléknél ültem. Amikor már tisztán láttam, mi történt, tudtam, hogy a németek, miután magyarországi hadtápterületüket biztosítva látják, támadást indítanak a felszabadított szlovák terület ellen. Ezt a visszavonulási irányt – gondoltam – biztosítaniuk kell maguknak, bármibe kerüljön is. A szlovákiai partizánparancsnokság felkészült a német támadásra. Hősies harcok kezdődtek minden frontszakaszon a nagy német túlerő ellen. Erős tüzérségi tüzet zúdítottak a partizánállásokra, és harckocsikkal támadták. A németeknek sok veszteséget okozva, lassan vonultak vissza a partizánok. Hadműveleti területünk egyre szűkebb lett. Nemsokára Divényből Zólyomba, majd onnan Besztercebányára kellett áthelyeznem a törzsemet.

A Besztercebányán székelő szlovák partizánparancsnoksággal már a szlovák területre érkezésem utáni harmadik napon felvettem a kapcsolatot. Ott Šmidke és Aszmolov elvtársnál, a vezérkar főnökénél tájékozódtam a hadihelyzetről. Közöltem velük, mi az én feladatom. Minden szükséges támogatást megkaptam tőlük. Megígérték, ha együtt lesz a csapatom, a felszerelés hiányait pótolják.

Ugyancsak Besztercebányán találkoztam Ján Šverma, Karel Bacilek és Ján Čulen elvtársakkal. Šverma régi, ifjúkori elvtársam és barátom volt. Ő Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságát képviselte a felkelés idején. Bacilek elvtársat is ismertem akkor már csaknem másfél évtizede. Čulen elvtársat 1921 óta ismertem a lubochňai pártkongresszusról, amelyen ő elnökölt. Úgy láttam, ez a három elvtárs intézi a felkelés politikai vezeté-

sét. A jó személyi kapcsolatok révén mindent megtudtam, amire tájékozódásomhoz és munkámhoz szükségem volt. Šverma egy egész délutánt töltött velem. Meghánytunk-vetettünk sok közös kérdést.

Ebben az időben érkezett hozzám Tömpe András és Kurimszky Sándor Moszkvából, azzal az utasítással, hogy továbbítsam őket magyar területre. Úgy emlékszem, velük együtt érkezett Rákosi Éva is, kisegítő rádiósként. Tömpe és Kurimszky elvtársaknak a fronton való átdobására az adott körülmények között már nem volt lehetőségem. Azt tanácsoltam nekik, maradjanak velem, hisz úgyis az a feladatunk, hogy átverekedjük magunkat magyar területre, és ott dolgozzunk. Egyetértettek, és ezt a döntést jóváhagyta a párt Külföldi Bizottsága is. Ugyanakkor engedélyt kértem a Külföldi Bizottságtól arra, hogy felállítandó alakulatommal dél felé vonuljak, a salgótarjáni szénmedencébe. Az engedélyt megkaptam.

Még Divényben állomásoztam, amikor befutott hozzám két tapasztalt orosz partizán: Jevgenyij Lapsov és Szergej Rahmanov. Felajánlották, hogy csatlakoznak egységeimhez. Lapsovval ismertük egymást Kijevből. Ő Kuznyec főhadnagy egységének törzsével repült be szlovák területre, mint a parancsnok felderítést irányító helyettese. Később önálló csoportot kapott a Jegorov dandár keretében, és a felszabadított szlovák terület legkeletibb csücskében foglalt állást. A németek támadásának megindulása után csatározás közben őt és Rahmanovot elvágták a csoportjától. Minthogy azzal már egyesülni nem tudtak, és Besztercebányán tudomást szereztek róla, hogy én is ott vagyok, Jegorov engedélyével rögtön jelentkeztek nálam. A magyarokkal akartak harcolni. Örömmel fogadtam őket. Kezdett kialakulni a törzsem. Olyan legényekkel, mint Tömpe András, Kurimszky Sándor, Lapsov Jevgenyij, Rahmanov Szergej, a rádiósok, meg az én „három muskétásom", gondoltam, bele lehet vágni a legnehezebb feladatba is.

Közben jelentkeztek nálam – ez már Besztercebányán

történt – magyar és szlovák partizánok. Volt kik közül válogatni. Amikor már Besztercebányát is fel kellett adnunk, hatvan emberem volt: rozsnyóiak, losonciak, tornaaljaiak, nyitraiak, borsodiak és még más vidékről valók. Volt közöttük tizenöt- meg negyvenéves is.

Végül is már egész kis területre szorultunk össze. A partizánegységek és -csoportok kezdtek behúzódni az Alacsony-Tátra hegyeibe, erdeibe, ahol erősebbnek érezték magukat az ellenségnél. Utolsó állomásaink Staré Hory és Turecka voltak. Staré Horyban állomásozott a Jegorov-dandár törzse. Itt gyülekezett a szlovák partizánmozgalom vezérkara is.

Sok spekulálni való nem volt. A helyzetet valamennyien világosan felismertük. Minden partizánalakulatnak be kell vennie magát az erdőkbe, és onnan kell támadni: rombolni a német katonai berendezéseket, pusztítani élő erőiket, és minden eszközzel előmozdítani a szovjet hadsereg győzelmét. Erről beszélgettünk Ján Švermával, amikor kettesben gyalog felmentünk Staré Horyból a hegyekben még magasabban fekvő Tureckára. Itt már jól benn voltunk az Alacsony-Tátrában.

A felkelés történelmi jelentőségű hőstette volt a szlovák népnek; sok veszteséget okozott a német fasiszta megszállóknak, és kitűnő tömeges partizánalakulatokat kovácsolt össze. Ilyen körülmények között az aránylag szűk – megfelelő harci eszközök hiányában a túlerővel szemben hosszú időn át meg sem védhető – felszabadított területet feladni egyáltalán nem jelentett vereséget. Hiszen ugyanakkor nagy erőkkel rendelkeztünk az erdőkben, ahonnan a partizánharcok hadműveleti területe kiterjeszthető Morvaországra és Csehországra is. A felkelés sikere önmagában is nagy győzelme volt a szlovák népnek a náci fasizmussal szemben. A helyzetet így ítéltem meg: a harc egyik szakasza lezárult, kezdődik egy másik, amelyben a partizánok legyőzhetetlenül erősek lesznek. Levertséget sehol és senkinél sem tapasztaltam. Mindenkit bizakodás töltött el, annál is inkább, mert a szovjet hadsereg előnyo-

mulása egyre erőteljesebbé vált mind magyar területen, mind Kelet-Szlovákiában.

Hatvan emberemet már néhány órával előbb Tureckára küldtem, mielőtt magam is odaindultam volna. A német megfigyelő repülőgépek a község fölött alacsonyan röpködve állandóan géppuskával lőtték az embereket. Minduntalan egy fészerbe vagy egy házba kellett beugrani előlük.

Šverma és Aszmolov elvtársak felajánlották, hogy tartsak velük, és vigyem magammal az embereimet; harcoljunk együtt a németek ellen az Alacsony-Tátrában. Megköszöntem nekik a baráti felajánlást, de természetesen nem fogadtam el. Megmondtam, hogy az én helyem magyar területen van, és néhány órán belül elindulok az erdőkbe déli irányban.

Úgy határoztam, hogy csoportomat két részre osztom, és két irányban indítom útnak, mert a zord hegyekben, legalábbis az első időben, nehéz lesz hatvan embert együtt megfelelően élelmezni. Egy harmincas csoportot felajánlottam Keleti Ferenc elvtársnak, aki aznap szintén hozzám csatlakozott. Vállalta a feladatot. Létrehoztuk csoportja törzsét, és nekivágott. Éjjel én is elindultam az erdőbe, Donovali irányába.

Švermát Tureckán láttam utoljára. Ez a kiváló vezetői és emberi tulajdonságokkal felruházott elvtárs az Alacsony-Tátrában vívott hősi harcokban lelte halálát.

IRÁNY: MAGYARORSZÁG

Megkezdődött a rajtaütésszerű, gyors lefolyású harcmodor alkalmazása a német fasiszták ellen. Ez együttjárt a diverziókkal, a fasiszta hadsereg híradó és egyéb harci eszközeinek a rongálásával.

Mielőtt a történteket ismertetném, kitérnék a partizánharcászat néhány lényeges mozzanatára.

Mindenekelőtt nagyon fontos a harcbiztosítás; ezt a

lakosság segítségével kell megvalósítani. Ha a lakossággal jó viszonyt tud teremteni a partizáncsoport – és ez legfontosabb létfeltétele –, akkor mindig megtudja tőlük, hol van az ellenség, milyen erők felett rendelkezik, mit szokott tenni abban a községben, vagy azon a területen, amelyről szó van. Ott „vételezi"-e az élelmet, ott fosztogat-e, onnan hajt-e el embereket kényszermunkára stb. Igen ám, de a lakosság útján való harcbiztosítás csak az igazi partizánoknak sikerülhet, és nem az ellenforradalmároknak. Továbbá: a harcbiztosításhoz tartozik az is, hogy őrszemeket állítsanak fel, amelyek az ellenség közeledtét megfelelő módon jelezni tudják, hogy azután a parancsnok dönthessen, milyen magatartást tanúsítson, visszavonuljon-e, felvegye-e a harcot. Ez természetesen a körülményektől függ és attól, hogy milyen erős ellenség közeledik.

Nagyon fontos a partizánharcászatban a felderítés. A partizáncsoport parancsnokának mindig tudnia kell, mi van körülötte, hol van az ellenség, mik a szándékai és milyen erőkkel rendelkezik. Ez akkor is fontos, ha a partizáncsoport egy területet már elfoglalt és azt a harcok bázisává építette ki, és akkor is, amikor a partizáncsoport vonulóban van valamilyen irányban. De hogy milyen nagy a különbség a partizánok és a velük szemben álló reguláris ellenséges csapatok felderítő tevékenysége között, az kitűnik abból is, ahogy egy ízben a németek egyik lovas felderítő csoportja a mi őrszemünk kezébe került. Kénytelenek voltak megadni magukat. Úgy csörtettek az erdőben, hogy már messziről lehetett őket hallani. Az egyik őrszem elrejtőzött, majd a tőle nem messze álló másik is észrevette a németek közeledését, és hirtelen ütöttek rajtuk. Behozták a három német felderítőt lovastól, mindenestől.

Másik esetben két felderítőt küldtem ki egy bizonyos irányba, mert onnan harci zajt hallottam, fel kellett derítenünk, mi megy ott végbe. Azt a parancsot kapták, hogy vissza se jöjjenek addig, amíg ezt nekem pontosan jelen-

teni nem tudják, de alighogy elindultak, beleütköztek egy másik felderítő csoportba, amelyik a túloldalról jött. Azok öten voltak, már messziről hallani lehetett őket, beszélgettek egymással, ott kolompolt az oldalukon a kulacs, az én embereim pedig úgy jártak az erdőben, mint a macska, teljesen nesztelenül. Ketten öt embert fogtak el és hoztak be hozzám.

Gyakran előfordult, hogy az ellenség közvetlen közelében voltunk, esetenként csak néhány száz méterre, vagy még annyira sem. A partizán tudja, hogy őnéki ott nem szabad köhögni vagy tüsszenteni, ha történetesen meg van fázva, mert észrevennék, hogy ember van ott a közelben, és akkor derítenék fel abban az irányban. Mit csinál hát a partizán? Leveszi a sapkát a fejéről, és óvatosan abba köhög vagy tüsszent, így nem hallatszik messzire.

A partizánoknak tüzet rakniuk, főzniük is kell valamit, és télen melegedniük is kell. A tűz gyakran ég nappal is, de minthogy az ellenség a közelben tartózkodik, hadicselt kell alkalmazni. Valahol nagy tüzet raknak, ami erősen füstölög, sőt talán a lángja is látható, ám a partizánok nem a nagy tűznél tartózkodnak, hanem attól egy kilométerre vagy még nagyobb távolságra kisebb tüzet raknak, és gondoskodnak róla, hogy ne nagyon füstölögjön. Ott főzik a gulyást, sütik a szalonnát, ott melegszenek.

A partizánharcászathoz tartozik még a nyomok gondos eltüntetése, különösen akkor, ha kis, elszigetelt csoport tevékenységéről van szó, amelynek nagy harci bázisa – olyan, ahol sok fegyveres emberre támaszkodhatna – még nincsen. Gyakran előfordul a partizánharcokban, hogy kis csoportoknak adnak robbantó feladatot. Ismeretes, hogy a német fasiszták az ilyen csoportok után rendszerint vérebekkel szimatoltattak. Betanított kutyák megszaglászták azt a helyet, ahol – mondjuk – felrobbantottak egy vasúti töltést, vagy felszedték a vasúti síneket. És ilyenkor a szimat után üldözték a partizáncsoportot. Hogy sokan vannak-e a partizánok vagy kevesen, azt a fasiszta megszállók esetleg megtudhatták olyan környék-

belitől, aki, ha ráijesztettek, elmondta, amit tudott, ha ugyan az igazat mondta. Mit csinálnak ilyenkor a robbantócsoportok? Elhelyezik a robbanóanyagot, és hogy a vérebek ne tudják követni a szagot, a robbantás helyén széles körben dohányport szórnak el. Az ilyen csoportoknak mindig van a zsebükben dohánypor. Ha száraz idő van, a kutya felszippantja a dohányport, aminek hatására más szagot már nem tud érzékelni. Ez a módszer más esetekben is alkalmazható.

Egyetlenegy eset volt, amikor civil lakosokkal szemben egy kicsit szokatlanul jártam el. Mindjárt kiderül, hogy erre szükség volt. Még az Alacsony-Tátrában tartózkodtam, a terepet nem nagyon ismertem. Persze a partizánoknak csaknem mindig van katonai térképük arról a területről, amelyen tartózkodnak. Mégsem mindig találják meg a legrövidebb utat egy bizonyos pontig, ahová el akarnak jutni. Ilyenkor igénybe lehet venni a környező falubeliek ismereteit, segítségét. Egyszer mintegy 1000–1100 méter magasságban, két fakitermelő munkással találkoztunk. Megkérdeztem tőlük, ismerik-e a legrövidebb utat arra a magaslatra, amit onnan látni lehetett. Ismerik. No, eljönnének-e velünk oda, hogy ne kelljen fölöslegesen császkálnunk a sáros, ragadós erdei telepen? Akkoriban nagyon esős idő járta. Azt mondták, hogy nem szívesen vállalkoznak rá, sietnek haza. Megkérdeztem, van-e családjuk? Van. Milyen távolságra van az a magaslat, hogyha azon az úton megyünk, amit ők ismernek? Megmondták: kb. nyolc kilométerre. Megkértem őket, adják ide a személyazonossági igazolványukat. Ideadták. Ekkor azt mondtam nekik: – Jöjjenek velünk, emberek, mert nekünk is sürgős az utunk, és ha majd odaértünk, visszaadom a személyazonossági igazolványukat. Ne haragudjanak, de kénytelen vagyok így cselekedni. – Meg is értették. Elkísértek bennünket a megadott pontra, szalonnáztak velünk egy nagyot, és utána útnak indultak haza. Ezt azért mondtam el, hogy lássuk: ilyen is van. De a partizánnak ilyen helyzetben is segítenie kell magán, anél-

kül, hogy durva eszközt alkalmazna. Falusi embernek, különösen hegyvidékinek, ilyen utat megtenni nem különösen nagy megterhelés. Annyit elvárhattunk tőlük, hogy ezt a segítséget megadják a partizánoknak.

Ha már itt tartunk, elmondok még egyet és mást a magyar partizánokról. 1964 október végén a Nógrád megyei Ipolytarnóc közelében az Ipoly menti községekből és Salgótarjánból odasereglettek jelenlétében partizánemlékművet lepleztek le azon a helyen, ahol húsz évvel azelőtt a csoportom magyar területre érkezett. Én magam nem tudtam róla, hogy ilyen szép emléket állítanak a Nógrád megyeiek e partizáncsoport tiszteletére. De minthogy meghívtak, elmentem. Elmondták: fontosnak tartják hagyományaik ápolását. Igaz, arra büszkék lehetnek, hogy Nógrád megye népe és még külön az Ipoly mentiek, továbbá a salgótarjáni szénmedence dolgozói, derekasan megállták a helyüket a legnehezebb időkben is. Náluk nem talált jelentős támogatásra a fasiszta diktatúra.

Nos, amíg mi 1944-ben az Ipolyhoz értünk, sok mindenen mentünk keresztül . . .

1964 augusztus utolsó napjaiban ünnepelték Csehszlovákiában az 1944-es szlovák népi felkelés huszadik évfordulóját. Abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy a csehszlovák elvtársak meghívtak és a Magyar Partizán Szövetség kiküldött erre az ünnepségre. Nagy élmény volt számomra bejárni azokat a helyeket az Alacsony-Tátrában, ahol húsz évvel azelőtt jártam. A külföldi vendégek szállása Donovali községben volt, a Sport Szállodában. Ez meglehetősen modernül berendezett szálloda, téli sportolók szoktak megszállni benne, de nyáron is fogad vendégeket. Ottlétemkor is sokan campingeztek Donovali közelében; gyönyörű fenyőerdők veszik körül ezt a területet, végeláthatatlan távolságokban. Ez azért volt érdekes számomra, mert éppen ennek a községnek a közvetlen közelében vonultam 1944 őszén az erdőkbe. Szállodai szobám ablakából az előttem elterülő hegygerincen láttam azt a tisztást, amelyen embereim az erdőbe vonulás haj-

nalán gyülekeztek. Miután a szlovák és a velük együtt harcoló orosz, ukrán és magyar partizánoknak a felszabadított területet a németek nagy erejű támadásai következtében fel kellett adniuk, – mint fentebb említettem – elhatároztuk, hogy az erdőkbe vonulunk, mert ott erősebbek vagyunk, mint az ellenség. Ez be is bizonyosodott.

Ott, Donovali közelében játszódott le az első tűzharc embereim és a bevonuló németek között. A németeknek sikerült öt embert elvágni tőlem, később kettővel (a Horthy-hadseregből hozzám átjött tiszthelyettesek voltak) Magyarországon találkoztam. 1964 augusztusában bejártam ezt a vidéket, voltam Sztaré-Horiban, ahonnan annak idején régi barátommal, Ján Švermával, a csehszlovákok nemzeti hősével együtt az onnan nem messzire eső Tureckára gyalogoltunk, ahol már vártak rám embereim. Voltam Moštenicán, ebben a híres partizánközségben. Megnéztem a számomra szintén emlékezetes, még híresebb Kalište romjait, amelyet a németek égettek föl és tettek a földdel egyenlővé. Kališten ma már nem laknak emberek, ott csak múzeum van, amelyben megtalálhatók az 1944 telén lezajlott partizánharcok emlékei és azoknak a lakosoknak a fényképei – sokan voltak, többen mint százhúszan, férfiak és nők –, akiket a német fasiszták kivégeztek. Ezeken a helyeken győződtem meg róla, hogy sok száz, de valószínűleg több ezer magyar partizán harcolt a szlovákokkal és oroszokkal együtt 1944–1945 telén az Alacsony-Tátra hegyeiben, erdeiben.

Az egyik szovjet partizánparancsnokkal, Misa Kijevszkijjel (rendes nevén Mihail Cserkun) ellátogattam Nagyrőce községbe, ahol magyar partizánok vannak eltemetve. Ezen a helyen, amint Misa elmesélte nekem, legalább kétháromezer magyar horthysta katona állt át az ő egységükhöz és harcolt velük. Voltak köztük olyanok, akik hatalmas lavina áldozataivá váltak, szlovák és orosz partizánokkal együtt. Felmentünk arra a dombra, ahol el vannak temetve. A községben magában emlékmű tanúskodik a nagyrőcei hősi partizánharcokról. Láttam egy nagyon

szép fekete márvány emlékművet Moštenica közelében, amelyet tizennégy magyar partizán emlékére állítottak. A partizánok elcsigázva kerültek a német fasiszták kezei közé, s azon a helyen végezték ki őket, ahol az emlékmű áll. Magyar és szlovák nyelvű felirat hirdeti hősi helytállásukat.

Találkoztam 1964 augusztusában sok ismerős orosz partizánnal és parancsnokkal. Többen elmondták, hogy az ő egységeikben is harcoltak magyar partizánok. Valamennyien nagyon melegen emlékeztek meg a hozzájuk átállt magyar katonák hősies magatartásáról. Az egyik partizánparancsnok elmondta, hogy az ő egységükhöz 180–200 fő csatlakozott, köztük nyolc tiszt. Egy másik egységhez is sok magyar csatlakozott, köztük egy csendőrtiszt fiatal feleségével együtt. Ez a fiatal asszonyka is ott nyugszik valahol Nagyrőce közelében; holttestét a németek végleges kitakarodását követően megbecstelenítve és megcsonkítva találták meg.

Találkoztam Karaszov dandárparancsnokkal, a Szovjetunió hősével, akinél szintén magyar partizánok harcoltak. Ott voltak Jegorov és Kvityinszkij volt dandárparancsnokok, a Szovjetunió hősei, akiket még az 1944-es időből ismerek. Az ő egységeikben is harcolt sok száz magyar.

Bejártam ezeket a területeket, és meggyőződtem róla, ahol magyar katonáknak alkalmuk volt Horthy vagy Szálasi hadseregéből átállni a szlovák és szovjet partizánok oldalára, ott megtették. Amerre jártam, a lakosság emlékszik rájuk, és meleg szeretettel nyilatkozik róluk.

Amikor harcálláspontom egy Moštenica feletti magaslaton volt, ebből a községből szereztünk meg annak idején sok szükséges holmit, bicskától kezdve fegyverzsírig. Volt a csapatomban egy kisfiú, Adamecz Ferinek hívták, losonci gyerek. Még Besztercebányán álltam, amikor más magyarokkal együtt ő is jelentkezett nálam azzal, hogy az én csapatomban akar harcolni. Feri akkor még nem volt egészen tizenöt éves, de olyan kis növésű, hogy tizenket-

tőnek látszott. Mondom neki: te akarsz harcolni, hisz még gyerek vagy! – Erre lábujjhegyre ágaskodott, a nyakát is kinyújtotta: – Hogyne tudnék én harcolni, tudom a fegyvert kezelni. Tessék csak géppisztolyt adni, majd megmutatom. – Nem bírtam vele, jönni akart. Jött is, és ő volt a mi felderítőnk Moštenica irányában. A hallatlanul ügyes gyerek mindent beszerzett, amire szükségünk volt. De amikor tervbe vettem a garami átkelést, nem akartam magammal vinni: féltettem őt.

Lučatín községben szándékoztunk átkelni. Éjszaka a falut németek tartották megszállva. Úgy látszott, hogy az átkelést csak harccal kényszeríthetjük ki, és féltettem ezt a gyereket. Megmagyaráztam neki, jobb, ha ott marad Moštenicán, ahol már ismerik, a németek nem gyanítják, hogy veszedelmes ember, mert hiszen még csak fiúcska, így majd csak átvészeli a háborút, s hazakerül. Annyit beszéltem neki, hogy a végén azt mondta szomorúan: jól van, parancsnok elvtárs, itt maradok Moštenicán. Nos, Adamecz Ferivel is találkoztam 1964 augusztusában Zólyomban. Csehországban, az Elba partján fekvő Usztiban dolgozik, mint vasutas. Magasra nőtt, nyurga ember és már öt gyerek apja. Persze találkozásunk idején már a 35. évében volt. Amikor meglátott, a nyakamba ugrott, azt mondta, hogy én vagyok az ő édesapja, mert az igazi édesapját már elvesztette. Azt is elmondta, hogy amikor Moštenicán maradt, csak 24 órát töltött a faluban, mert a közelben állomásozott Jegorov százados dandárja, nála jelentkezett és Jegorov felvette őt. Tréfásan kérte: ne haragudjak, hogy az akkori parancsomat mégsem teljesítette. Persze, magamhoz öleltem Adamecz Ferit.

*

De vegyük csak sorban az eseményeket.

Az első napokban a legfőbb gondom az volt, hogy összekovácsoljam a csoportot, mely nagyon különböző, egy-

mást többnyire nem ismerő harcosokból állott, akik ráadásul háromféle nemzetiséghez tartoztak. Ennek egyik előfeltétele az élelemről való gondoskodás és a politikai felvilágosító munka volt. Ez kettős, egymást kiegészítő feladat. A másik a felderítés és a biztosítás jó megszervezése, amikor a harcos tudja, hogy meglepetés nem egykönnyen érheti a csoportot. Ebből a katonai hozzáértést látják a harcosok, és felkelti bizalmukat a vezetés iránt.

Egy éjszakai vonulás után, amelyet pihenéssel többször megszakítottunk, az 1200 méter magas Kisela Voda hegycsúcsra értünk. A csúcson már hó volt, és körös-körül ősrégi fenyőerdő, hatalmas szálfákkal, amelyek tövében fenyőgallyakra heveredtünk le. Az Alacsony-Tátrának ebben a részében még helyi emberek, hegylakók vezetésére bíztam magam, akik többnyire fakitermeléssel foglalkoztak. Négy-öt napja tartózkodtam az erdőben, amikor találkoztam Morszkoj szovjet partizánegységével. Morszkoj mintegy kétszázötven emberével vonult az erdőkbe; akkor éppen indulóban volt, ha jól emlékszem, nyugati irányba. A hegyek lábánál fekvő számos községben már bent voltak a németek. Megneszelték, hogy a közelben vagyunk, és aknavetőkkel kísérelték meg csoportunk megsemmisítését. De körülbelül egy kilométerrel mellénk lőttek.

Ezekben a hegyekben találkoztam egy franciákból álló kis csoporttal. Többnyire egészen fiatal emberek voltak. Valamely front mögötti munkacsoportból szöktek át a partizánok oldalára. Az első napok zavarában, és mert a terület is teljesen idegen volt számukra, rá voltak utalva a segítő szóra. Azt tanácsoltam nekik, hogy vonuljanak a Gyömbér-hegy irányába, ahol egyesülhetnek jelentős szlovák és szovjet partizánerőkkel. A Gyömbér is az Alacsony-Tátrához tartozik, keleti irányba kellett menniük. Ugyanezt a tanácsot adtam a csehszlovák dandár harcokban szétszórt tagjainak is. Ezek közül öt embert felvettem a csoportomba.

Nem volt könnyű feladat az élelmezés. Általában a fal-

vakból szereztünk élelmet, de ez nem mindig volt lehetséges. Egyszer, talán egy hete lehettünk az erdőben, felderítőim a hegyoldalban egy pincére bukkantak, amelyben a szlovák hadsereg, még a felkelés előtti időben, juhtúrót, lekvárt, sárgarépát és krumplit tárolt. Onnan „vételeztünk". Harcosaim különösen a juhtúró–lekvár-keveréket dicsérték, amit kenyér nélkül, bőségesen kanalaztak magukba. Egyszer az egyik csoport, amikor leereszkedett a hegyoldalba élelmiszerért, észrevette, hogy a raktár feletti úton németek haladnak, lovaskocsival. Most mit csináljanak? Fegyver nélkül indultak el, ami nagyon helytelen volt. Kiderült, hogy a németek is ugyanabból a raktárból „vételeztek". Partizánjaim megvárták, míg a németek elmentek, s aztán ők hatoltak be a raktárba. Így „vételeztünk" mi együtt a fasisztákkal az elhagyott szlovák raktárból.

Napokig tartó szakadó esőben továbbvonulva, egy másik hegycsúcsra jutottunk, ahova a falusiak három ökröt hajtottak fel. A partizánok élelmezésére szánták. Sónk és kenyerünk nem volt, csak húsunk. A hegyekben kóborló katonák közreműködésével embereim három-négy nap alatt nyakára hágtak a három ökörnek. Egy-egy harcos naponta három kiló húst is elfogyasztott.

Déli irányban vonultunk, rendszerint éjjel. Időnként német gyűrűn kellett átvágni magunkat. Egyik komolyabb akadály az őszi esőzésektől megdagadt Garam volt. Az átkelést jól elő kellett készíteni. Felderítőim, akik közül különösen dicséretre méltó munkát végzett Papp G. Béla, felvezettek hozzám – a Moštenica község felett emelkedő egyik hegyre – két parasztembert Lučatín községből. Ez a község a Garam északi partján fekszik. Elmondták, hogy a németek minden Garam-hidat erős készültséggel őriznek, az ő községük alatt levő hidat pedig szétrombolták. – Lučatín tele volt németekkel. Valamilyen hadtápalakulatuk lehetett ott, hosszú gépkocsioszloppal, amelynek a vége a szétrombolt hídig ért.

Megkérdeztem:

– Meg lehet javítani a hidat titokban, éjjel?
– Igen.
– Mikorra tudnak elkészülni vele?
– Holnap éjjelig.
– Nagyszerű, barátaim! Lássanak hozzá!

Felderítőim a közelben tartózkodtak, amíg egy hevenyészett hidat létrehoztak, nesztelenül odahordott hosszú gerendákból. Így meggyőződtek róla, hogy a csoport valóban átkelhet. Ez meg is történt, a németek orra előtt, éjszaka. Az átkelést két golyószóróval biztosítottuk. Tompe politikai biztos határozta meg az átkelés sorrendjét: felderítők, híradósok, parancsnok . . . utolsónak a politikai biztos és a golyószórósok.

Moštenica, Lučatín, Poňiky, Poňická Huta, Lehôtka és más községek érintésével vonultunk egyre délebbre. Közben a felderítők és a zöm csatározásai tarkították életünket. A Garamtól délre a német gyűrűk már nem voltak olyan szorosak, mint az északabbi területeken, de helyőrségeik erősebbek. Ha éjszaka elfoglaltunk egy falut, amelyet a németek nem szálltak meg, azt erősen biztosítani kellett, ami harmincas, harmincötös létszám mellett elég nehéz feladatnak bizonyult. Erőnk azonban nemcsak létszámunkban és fegyverünkben rejlett, hanem ugyanolyan mértékben a lakosság támogatásában. A szlovák falvak lakosai jól tudták, hogy magyar partizánok vagyunk; megmondtuk nekik, és a sapkánkon levő nemzetiszínű kokárdákról is leolvashatták. Mégis mindenütt szívélyesen és félelem nélkül fogadtak bennünket, élelmeztek, és minden szükséges intézkedést megtettek a csoport harcbiztosítása érdekében. Mindig megtudtam tőlük, hogy hozzávetőleg milyen erőkkel rendelkezik az ellenség a környéken.

A faluban elsőnek mindig a bíróval vettem fel a kapcsolatot. Ez késő este vagy éjszaka történt. Egy fél óra leforgása alatt már tíz-tizenöten is hoztak kenyeret, szalonnát, kolbászt, hagymát a partizánoknak, legalább négy-öt napra valót. Lehôtkára alaposan összefagyva érkeztünk,

nagyon hideg volt az éjszaka, és amíg felderítőink visszaérkeztek hozzánk a faluból, a fáradtságtól eldőlve, a mezőn aludtunk. De mire a kondás faluszéli házába értünk, már régen pattogott a tűz a konyhában, és megfőtt a krumpli a nagy kondérban. Másnap a csizmadiák megjavították csizmáinkat, bakancsainkat, és az asszonyok egymással vetekedve főzték a kitűnő sztrapacskát, vagyis juhtúróval, vajjal ízesített krumplis galuskát.

Az egyik éjszaka a Turjapolena (Túrjamező) közelében levő Hrabčapusztán kerültem negyedmagammal szorongatott helyzetbe. Ez a tanyán töltött második éjszaka történt, ahol azért maradtam még egy éjszakát, mert Tánya is, én is lázas betegek voltunk. Influenzát kaptunk. Csapatomat a törzsparancsnok vezetésével egy Suhé Brezovo közelében levő vízimalomba előreküldtem azzal a paranccsal, hogy ott várjon meg engem. Velem maradt Tömpe András, a komisszár és Molnár Jani. Úgy gondoltam, hogy jócskán beszedve aszpirint, majd kiizzadjuk valahogy a betegséget, és a harmadik éjszakán elérjük a tőlünk mintegy tíz-tizenkét kilométernyire levő vízimalmot. A németek áthúzták számításomat. Valahogyan megneszelték, hogy a tanyán partizánok tartózkodnak. Azt is tudniuk kellett, hogy kevesen vagyunk, és talán még azt is, hogy betegen fekszünk. Gyanúnk később a tanya egyik gyengeelméjű cselédjére esett.

Mindenesetre a németek éjjel tizenegy órakor támadást intéztek a tanyai ház ellen, számításom szerint egy rajnyi erővel, vagyis tíz-tizenkét emberrel. Ezek elállták a ház kijáratát az udvaron, és a kapu előtti teret. Más kijárat nem volt. De meg úgy látszik, nem is akarták teljesen elaprózni erejüket. Zseblámpával az udvarról bevilágítottak a lakószobába, ahol tartózkodtunk. Ez a bevilágítás azonban nem szemből jött, hanem ferdén az ablak csücskéből, nehogy lövés érje őket. Tömpe százados az egyik ablakon keresztül állandóan figyelte az udvart, mindaddig, amíg én magamra nem húztam este kimosott és még nedves flanell alsóruhámat, és fel nem öltözködtem. Molnár a

konyhaajtót biztosította belülről. Egyszerre csak egy kézigránát robbant az udvar felőli falon. Ez az ablaknak volt szánva, de nem találta el. A tanya gazdája, egy hetven körüli idős ember ekkor kilépett az udvarra, és szlovákul kiáltott: „Kik vannak itt?" Egy lövés dördült el, és a hangját nem hallottuk többé.

Már megérett bennem a döntés, hogy erős géppisztolytűz fedezete alatt a konyhaajtón és utána a kapun át kitörünk. Ekkor jött segítségünkre Tánya jó megfigyelőképessége. Általában a tanyai házaknak a kertre vagy a földekre nyíló hátsó ablakát nem lehetett kinyitni, beépítették a falba. Ebben a házban azonban másképp volt. Tánya észrevette, hogy itt a kertre nyíló ablakon rigli van, vagyis kinyitható. Felhívta a figyelmemet rá. Nekem sem kellett több. Odaléptem, és óvatosan, nehogy egy sorozatot kapjak, kinyitottam az ablakot. A kertből semmilyen nesz sem hallatszott. A politikai biztos pillanatok alatt döntött:

– Elsőnek ugrik a parancsnok, másodiknak a rádiós, harmadiknak a politikai biztos, negyediknek Molnár.

Így is történt. Először egy kis tornácra, onnan a kertbe ugrottam. Balra körülbelül egy méter kilencven magas kerítés állta utunkat. Ezen átvetettük magunkat mind a négyen, mintegy hat-nyolc másodperc leforgása alatt. A kapu előtt álló ellenséges csoport ezt azonnal észrevette; a ház sarkától, mintegy tizenöt-húsz méterről, és más irányból is, bőségesen kaptunk géppisztolytüzet, amit rögtön viszonoztunk. Közben a felszántott földön az erdő felé futottunk, és meg-megállva tüzeltünk. A németek talán száz méteren át üldöztek bennünket, állandóan tüzelve ránk, de azután feladták a harcot. Közülünk szerencsére senki sem sebesült meg; hogy a németeknek volt-e halottjuk vagy sebesültjük, azt nem tudtuk meg.

Átkozottul nehéz helyzetben voltunk. Valóságos egérfogóból szabadultunk. Tánya leleményessége mentette meg talán valamennyiünk életét. Később elgondolkoztam azon, helyes volt-e előre küldeni csapatomat, és megfelelő biztosítás nélkül Hrabčapusztán maradni. Arra az

eredményre jutottam, hogy nem volt helyes. Ebben az elhatározásban szerepet játszott az elbizakodottság, ami soha nem vezet jóra. De ennek a rossznak is volt egy jó oldala, Meggyőződtem róla, hogy jó a szellem csoportomban: harcosaim higgadtak, nehéz helyzetben is pompásan megállják a helyüket. Ez később is beigazolódott.

A vízimalom a középső volt három közül a brezovói folyócskán. Tulajdonosa szlovák ember, a felesége Békés megyei magyar asszony. Két nagy lányuk közül az egyik már elvált asszony. A sok partizán megjelenése talán életük legnagyobb élménye volt ebben a vadregényes magányban. Három napon át legyeskedett körülöttük egy félszázadnyi vidám legény. Azon a napon, amikor már én is köztük voltam, a gazdasszony megkérdezte embereimet, mit főzzön ebédre. A többség a mákos tészta mellett döntött. Volt hát mákos tészta jó néhány tállal.

Csak az estére vártam, hogy tovább mehessünk. Öt óra után indultunk innen utunkra. A fiatalasszony és a húga vigasztalhatatlan volt a búcsúzás pillanatában. Este tíz óra tájban már Alsósztregován voltam, nagy írónk, Madách Imre szülőfalujában. A bíró házába tértem be. Embereim meleg tejet, szalonnát, kenyeret kaptak vacsorára. Megkérdeztem, mi van a Madách-kastéllyal, megvan-e még benne a múzeum. Nem tudták biztosan, ott van-e a múzeum anyaga, vagy elvitték valahová a németek. A kastélyban már régen nem voltak, mert a németek előtt azt a szlovák csendőrség tartotta megszállva.

A csoport az Ipolynál érte el a magyar határt. Három napig felderítést végeztettem az Ipolyon való átkelés előkészítésére. A hidakat a németek mindenütt jelentős erővel őrizték; helyenként az Ipoly mentén húzódott a nagy háború arcvonala. Meguntam a kapirgálást, és siettem is a salgótarjáni medencébe. Megbeszéltem a politikai biztossal, a törzsparancsnokkal és a felderítők parancsnokával, hogy harccal foglalunk el egy hidat, és úgy kelünk át az akkor bővízű Ipolyon. Lapsov, a törzsparancsnok aggályoskodott, azt javasolta, hogy a támadással várjak még

egy napot; éjjel ő személyesen fogja a felderítést vezetni. Helyt adtam a javaslatának, és igaza lett neki. Harcállás-pontomtól jóval északabbra, Ipolytarnóc mellett talált egy őrizetlen hidat, ami csak azért nem volt megszállva, mert a németek azt az ipolytarnóci vasútállomásról nappal belátták, és éjszaka két-három percenként géppuskatűzzel pásztázták végig. Úgy látszik, létszámukból nem tellett az állomásra és a hídra is. Elég az hozzá, hogy két ilyen vaktába pásztázás között keltünk át a hídon, megint csak a németek orra előtt.

Lapsov javaslatában szinte megtestesült a szovjet partizán óvatossága és megfontoltsága: nem kockáztatni, ha nem feltétlenül szükséges, de amikor harcban vagyunk, minden erőt és lélekjelenlétet beleadni. Lapsov ez utóbbi követelménynek bőségesen tanújelét adta a későbbi csatákban. Azt mondhatnám, hogy a harcban rettenthetetlen emberek voltak: Tömpe, Lapsov, Molnár, Papp Béla és még sokan mások.

Amikor magyar földre tettük a lábunkat, megindultság fogott el minden magyart. Szótlanul összeölelkeztünk. Az éj sötétjében csak érezni lehetett, hogy könnybe lábadtak a szemek. Večera zászlós, a szlovák partizán meg odasúgta felderítő barátainak: „Magyarok vagyunk, čo?" Őt még külön megölelgették.

Ehhez tudni kell a következőt. Az ipolyfronti felderítések ideje alatt az egyik tanyán, ahol éppen állomásoztunk, partizángyűlést tartottam. Előkészítettem embereimet a fő feladatra: magyar területen tömeges partizánmozgalmat szervezni, s a német hadigépezetet minden lehető módon támadni és gyengíteni. Embereim lelkesen vállalták a feladatot, számíthattam odaadásukra és fegyelmükre, hazaszeretetük fűtötte bátorságukra. A csoportomban eddig hűségesen szolgáló szlovák harcostársaimnak azt mondtam: – Ti megtettétek kötelességteket, köszönetet mondok hűségtekért és hősies magatartástokért; a magyar és a szlovák nép közös érdekeiért tettétek. De most magyar földre lépünk, feloldalak benneteket kö-

telezettségtek alól, és amennyiben szlovák földön kívánjátok folytatni a harcot, maradjatok itt, saját népetek mellett. Aki mégis velünk akar maradni, magyar földön, továbbra is szívesen látott bajtárs és testvér közöttünk. – Az eredmény az lett, hogy egy szlovák sem kívánta elhagyni magyar és szovjet partizánbajtársait, akikkel a harcok során valóban testvérekként összeforrtak. Így maradt nálam mindvégig: Večera zászlós, Kuban szakaszvezető, Letkó tizedes, Fridrich és Hőnig harcosok. Közülük Hőnig József hősi halált halt az abroncsospusztai harcokban.

Ipolytarnóc felett volt a Hólyapuszta, amelyen főleg juhtenyésztéssel foglalkoztak. A puszta felderítésére Bársony Mátét és Letkó Károlyt küldtem ki.

Visszatértük után Bársony jelentett:

– Németek nincsenek, juhakol és egy gyönyörű szép juhászné.

– Köszönöm! . . . Honnan tudod, hogy gyönyörű szép?

– Jelentem, azt a sötétben is látni.

– Nem szemtelenkedtetek?

– Jelentem, nem . . . csak, amikor sürgettem, hogy nyissanak ajtót, a juhászné kiszólt, hogy addig azért várhatnánk, amíg szoknyát vesz magára . . . Így volt, jelentem.

Amikor felértünk, Mátyásné, a szép juhászné bizonyította, hogy a két legény illedelmesen viselkedett. Értelmes asszony volt, tudta, kikkel van dolga, és azon nyomban nekiállt egy nagy kondérban birkagulyást főzni. Kilencéves kisfia, Pista, anyja mellé húzódott, és onnan nézett bennünket tágranyílt nagy fekete szemével. Mire kivirradt, már hozzá is láthattunk a jól fűszerezett gulyás elfogyasztásához.

De alighogy jóllaktunk, megérkezett a gazda, Mátyás juhász; jóvágású, harminchárom-harmincnégy év körüli parasztember. Éppen a balassagyarmati frontszakaszról dezertált. Elege volt a német háborúból, és befejezte a maga számára. Nagy szemeket meresztett, amikor meg-

pillantott bennünket. Láttam, megijedt. A felesége odasúgta neki, hogy magyar partizánok vagyunk. Erre Mátyásnak felcsillant a szeme, félrecsapta a sapkáját, és megkérdezte a feleségét:

– Ettek már a bajtársak?

– Főztem gulyást – mondta.

– Ej, nem értesz te ahhoz, asszony... A legzsírosabb ürüt kell kiválasztani és abból főzni – így Mátyás.

Megtalálta a legzsírosabbat, és újra kezdték a főzést. Embereim közül soha senki sem rontotta el a gyomrát attól, hogy kétszeres vagy háromszoros porciót kellett megennie. Már hozzászoktak, hogy a reggeli adag tizenöthúsz deka szalonna vagy kolbász, félkilónyi kenyér és egy húzás pálinka. Ez utóbbit a felderítők szokták megszerezni, olykor a szigorú tilalom ellenére úgy, hogy négyöt kilométeres kerülőt is tettek a pálinka felderítése érdekében.

Az volt a szokásom, hogy amíg a felderítők éjszaka vissza nem jöttek az állomáshelyünkre, és jelentést nem tettek a tapasztaltakról, addig nem feküdtem le. Egy ízben nem felderítési céllal, hanem azért mentek el, hogy kenyeret hozzanak Bagolypusztáról. Visszajöve az egyik fiú meséli nekem, hogy útközben telefondrótokba botlottak.

– Hol vannak a telefondrótok? – kérdem.

– Hát, ott vannak a helyükön – mondja.

– Kinek a telefondrótjai azok?

Azt mondja, hogy ő nem tudja.

– Bolond – mondom neki –, hiszen ezek a németek telefondrótjai, amelyek a földön hevernek. Összekötik a a harcálláspontjukat megfigyelőhelyekkel, például tüzérségi megfigyelőhelyekkel.

Csodálkozott egy nagyot. Megkérdeztem, milyen távolságra vannak a drótok. – Úgy két kilométerre – mondja.

– Menj vissza – mondtam –, és hozzál nekem azokból a telefondrótokból, de mindegyikből.

Ekkor már tudta, mit mulasztott el. Gyorsan visszament. Erős, nagy legény volt, de még fiatal partizán. Né-

met fogságból szökött meg és jött át hozzánk. Körülbelül másfél óra múlva visszajött, persze, a drótokkal. Hat szál drót volt feltekerve a nyakába akasztva.

– Na látod, ezt megtakaríthattad volna magadnak – mondtam. – Ez a németek drótja, s nem is egy állomással kötötték össze magukat, hanem legalább kettővel vagy hárommal.

A juhász bátyja, szintén katonaszökevény, kísért le bennünket a Bagolypusztára, a kiterjedt Barják család gazdag birodalmába. Innen híre ment az összes környező tanyákra, hogy „hatalmas" partizáncsapat vette birtokába a közeli romhánypusztai–karancsberényi erdőket, amelynek egy magyar alezredes a parancsnoka. Ekkor már kezdtek hozzám csatlakozni a tanyák fiataljai közül a legbátrabbak. A Bagolypusztán harcosaim száma még a negyvenet sem érte el. A gyors felszaporodás csak az azt követő napokban indult meg, amikor a bányavidékre értem. De azért mindenki úgy „tudta" a környéken, hogy csapatom legalább hétszáz főt számlál. Az ellenség is így tudta: semmivel sem lehetett volna őt becsalni az erdőbe.

A Bagolypusztáról széles körű felderítő tevékenységet indítottam el. A salgótarjáni medence közelében voltam, tudnom kellett, mire megyek: mennyi a német és hol van, s milyen a lakosság hangulata, hol építhetném ki a bázisomat stb. A puszta felett egy nagy domb, hegynek is lehetne nevezni, fiatal bükkerdővel. Onnan sok mindent belátni a környékből. Oda mentem fel a törzsparancsnok kíséretében. Legmagasabb fokon ő felelős a felderítésért. Előttünk jobbra Mucsény község. Magyarázom Lapsovnak: ott van a szesz- és élesztőgyár, de már régen nem működik, az a nyitott falú ház, a község alsó végén, a kovácsműhely, a piros fedelű ház az uradalmi intéző lakása, a kocsmába lépcsőn kell felmenni. Lapsov hallgatja, azután rám néz:

– Honnan tudja ezeket, parancsnok elvtárs?

– Ismerem ezt a vidéket, gyerekkoromtól fogva. Ismerek én itt, Jevgenyij, talán minden fűzfát.

Barátom egészen odavolt a meglepetéstől.

– Hát ez nagyszerű! – suttogja. A partizán a parancsnok egyik legnagyobb katonai erényének tartja, ha jól ismeri a terepet, amelyen a csapat harci tevékenységét kifejti. A szemrevételezésnél azt is megmutattam Lapsovnak, melyik házba kell a felderítőknek éjjel bekopogtatniuk. Ugyanezt megismételtem vele Bocsárlapujtőre vonatkozólag, ahol a lakosság nagy része bányász.

Tovább ereszkedtünk le, déli irányban, a salgótarjáni szénmedencébe. Hat-hét kilométernyire északra voltunk a várostól, amelyet erős német gépesített és páncélos egység szállt meg. A Légrády vadászkastélyban ütöttük fel a szállást, légvonalban mintegy kilométernyire a németek által megszállt Karancsberénytől. Erdőkkel szegélyezett völgy választott el a falutól.

Bányászok, parasztok csatlakoztak hozzánk. Embereim körülvitték a falvakba, tanyákra a jelszót: „Senki ne vonuljon be Szálasi hadseregébe; az emberek lehetőleg fegyveresen menjenek az erdőkbe, és a szarvasmarhát is hajtsák oda." (Akkor parancsolta meg Szálasi „kormánya", hogy tizenhat éves kortól hatvanéves korig mindenki vonuljon be.) Alig múlt el két nap, százával menekültek az emberek az erdőkbe, és a marhát is elhajtották.

Azt tudni kell, hogy akkor a bányászok már derekasan szabotálták a termelést, úgy is, hogy nem mentek le a bányába, s úgy is, hogy lementek ugyan, de nem dolgoztak. Adósak maradtak a szénnel a fasiszta hadvezetésnek. Hálásabb vidéket a partizánmozgalom sikeres kibontakozása számára alig lehetett elképzelni, mint a salgótarjáni szénmedence. Ott százakban élt még az 1919-es Tanácsköztársaság dicső emléke. De most már nemcsak ők, az öregek kezdeményezték az ellenállás legkülönbözőbb formáit és akcióit, hanem fiaik, lányaik éppen úgy, mint a medence forrólelkű bányászasszonyai, akik határtalanul gyűlölték a német és a magyar fasisztákat. A vidék dolgozó parasztjai, erdőmunkásai mind-mind a bányászok oldalán álltak. A Szálasi-fasiszták sok községben féktelen

terrorjuk ellenére sem tudták megvetni a lábukat. Ezt elmondhatta magáról Karancsalja, Bocsárlapujtő, Karancsberény, Somoskő és még több más falu.

Csapatom odaérkezése támasz és bátorítás volt az ellenálló bányászok és parasztok számára, én pedig bennük láttam fő támaszom terveim kivitelezéséhez. Készen találtam a salgótarjáni vidéken id. Bandár Gyula fegyveres csoportját. Hallottam róla és felkutattam őt. A Karancsberény melletti harcálláspontomon jelentkezett egy fegyveres erdész és egy bányász. Felajánlották tizenöt főből álló salgótarjáni csoportjukat. Elfogadtam a csoportot, és adtam neki feladatot.

– Mi a gömörsidi erdőből jöttünk. Csatlakozni akarunk a partizánokhoz – ezzel jelentkezett nálam a Monosza-hegy oldalában, lábhoz tett fegyverrel, két tizenkilenc éves parasztfiú.

– Hányan vagytok? – kérdezem.

– Hatvanan.

– Fegyveretek van elég?

– Mindannyiunknak van fegyvere.

Vállalták, hogy Gömörsid és Ajnácskő körzetében állandóan figyelni fogják a német visszavonulás fő útvonalait, és rajtaütésekkel megsemmisítik a fasiszta elnyomókat.

Jött Somoskő és Egyházasbást, jöttek a környék tanyáinak fiataljai. Losoncra Barják Antal levelet vitt tőlem a szeptember első napjaiban megalakult illegális Nemzeti Bizottsághoz. A levél felszólította a Nemzeti Bizottságot, hogy küldje ki egy tagját a partizánok törzséhez. Két vezetőjét küldte ki a Nemzeti Bizottság: Hódosi József bádogosmestert és Gleszk János ügyvédbojtárt. A későbbiek során ők küldtek parasztfuvarosokkal téli ruhaneműt és kötszert a partizánok számára, vállalták egy hadifontosságú üzem leállítását Losoncon, amit végre is hajtottak.

Karancsberényben a német megszálló kötelékben egy magyar zászlóalj is állomásozott. Magyar alezredes volt

a parancsnoka. Levelet küldtem neki, amelyben felszólítottam, hogy vagy csatlakozzon hozzám, embereivel együtt, vagy vonuljon el a füleki erdőbe. Elvonult, kivonta magát a német parancsnokság alól.

A frontról megszökött katonák egy tízes csoportja Kerényi hadnagy vezetésével egy szóra hajlandó volt a partizánok oldalán tovább harcolni a német fasiszták ellen, és már a legközelebbi ütközetben derekasan megállta a helyét.

Csapatom odaérkezése miatt a Salgótarján és Losonc közé eső területen ostromállapotot hirdettek ki. De ez a legkevésbé sem ijesztette meg a lakosságot. Folytatták a szabotálást.

Az északi irányba visszavonuló németek csak az általuk biztosított utakon mertek közlekedni. Egy ízben, december elején, Tőzsér vadőr útján, aki kapcsolatban állt velünk, a magyar tábori csendőrök azt üzenték Karancsberényből, hogy a németek készülnek átfésülni az erdőt. Visszaüzentem nekik, hogy csak jöjjenek, várjuk őket. Persze, az átfésülésből nem lett semmi, habár bizonyosra vettem, hogy Tőzsérnek nem volt bátorsága tolmácsolni üzenetemet.

A németek számára nem volt élelem a falvakban, tanyákon, de a partizánokat a lakosság sohasem hagyta éhezni. A környező tanyák egymással vetekedve sütötték a kenyeret és küldték a borjakat, bárányokat, tejet, mézet a táborba, hogy semmiben se legyen hiányuk a partizánoknak. A már említett tanyákon kívül kitűnt Csomatelke, Vidosszapuszta, Macskalyuk.

Ebből lehetett látni: a nép mozdult meg és készült megsemmisítő harcra a fasiszta elnyomók ellen.

Még a Bagolypuszta feletti hegyoldal bunkereiben voltunk, amikor megszöktettünk a németektől egy huszonnyolc főből álló felfegyverzett orosz hadifogolycsoportot. A létszám tehát elég gyorsan növekedett. A csoport a megváltozott körülményeknek megfelelően egységgé alakult át. Az erről szóló parancs szövege a következő:

„D. 2. sz. napiparancs. Harcálláspont, 1944. évi december hó 20-án.

1. A csoport egységgé alakulása. Tekintettel feladatunk tömegmunka jellegére, a lakossággal máris fennálló széles körű kapcsolatainkra, fegyveres erőnk növekedésére és más partizáncsoportok hozzánk való lecsatlakozására, a mai napon *egységgé* alakultunk.

2. Az egység törzse a következő: Nógrádi Sándor alezredes, egységparancsnok; Tömpe András szds., egység politikai biztos; Lapsov Jenő szds., törzsparancsnok, Molnár I. János szds., g. h. főnök; Sandoval José szds., a műszaki osztag főnöke; Rahmanov Szergej f'hdgy., felderítő pk., Bandur Gyula, az egységpk. segítője. – Az I. szd. pk. Rubcov Fedor zls., helyettese Benyus János; II. szd. pk. Hatvany Vince hdgy., helyettese Bodnár László. – A felderítő pk. helyettesei: Papp Béla zls. és Večera Pavel zls.

3. Minden partizánnak tisztában kell lennie azzal, hogy katonai titkok elárulása, fegyver elhagyása, szökés vagy más súlyos bűn esetén a partizánítélkezés teljes szigorral fog lesújtani rá. De kisebb vétségek is, mint az őrfeladat pontatlan teljesítése, fegyver rendetlen tartása, fegyelmezetlenség általában, minden egyes partizán karakterisztikájába (minősítésébe) felvétetik, és megfelelő alkalommal illetékes helyre továbbadásra kerül.

Nógrádi Sándor alezr.,
egység pk.

Tömpe András szds.,
egység pb."

A ragyolciak csoportja mintegy tíz főnyi felfegyverzett bányászból állt. Mind egy szálig rettenthetetlen emberek, igazi képviselői a salgótarjáni medence harcos, kommunista bányászainak. Id. Bandur Gyula magával vitte a csoportba kisebbik fiát, a tizennyolc éves Árpádot; a másik fia, a huszonegy éves Gyula összekötő és felderítő szerepet kapott. A csoport másik markáns tagja Benyus János negyvenkét éves bányász, vele volt Ferenc nevű unoka-

öccse is. Ebben a csoportban kezdték meg a harcot az olyan nagyszerű emberek, mint György Lajos, Bodnár László, Zdorni Márton, Novák Béla bányászok.

Kutyahideg hajnalokon kőkeményre fagyott a csizma, a bakancs a partizánok lábán. Soknak közülük nem volt felső kabátja, de meleg sapkája sem. Így voltak a Bandurok és a Benyusok is. Bársony Máté, a forróvérű borsodi parasztgyerek úgy jelképezte a telet öltözetében, hogy egy vörös gyapjúsálat csavart a fejére. Télikabát hiányában ez is melegített.

Egy ilyen fagyos hajnalon jött be a táborba először ifj. Bandur Gyula, és jelentette az ellenség helyzetét a salgótarján–losonci országúton. A felderítő adatokat egy parasztlány gyűjtötte össze gondosan, aprólékosan, és juttatta el a partizánokhoz ettől kezdve mindennap.

Itt adom közre a ragyolci parasztlány egyik felderítő jelentését, amely szó szerint így hangzik:

„Az éjjel folyamán nem történt semmi jelentenivaló. Reggel nyolc órakor érkezett Ragyolcra harminchat német trén élelmezési oszlop, amin hús és bor volt megfigyelhető, majd utána érkezett még kilenc trén, és ezeket azonnal beszállásolták, majd később, háromnegyed tíz órakor a Csomai-hegyről Béna irányából tizenöt orosz foglyot hoztak be a németek Ragyolcra. Fél tizenegy órakor egy lovas és egy kerékpáros haladt Ragyolcon keresztül Fülek felé. Továbbá, egy jelentés szerint a németeknek beraktározott lőszerük van Somos és Sátoros között a Kismalomban, a csendőrkaszárnya mellett, a Groszmann-féle házban. Tizenegy órakor egy motorkerékpáros hírvivő haladt keresztül Ragyolcon Salgótarján irányából, majd utána egy német trénszekér szintén Fülek felé haladt. Fülek felől Salgótarjánba pedig mindjárt jött egy magyar motorkerékpár két katonával.

Egy jelentés szerint a Somos–Sátoros közötti vasúti hidat felrobbantották tegnap délután fél kettő órakor,

állítólag a németek. Negyed tizenkettő órakor Fülek felől Salgótarján irányába, Ragyolcon keresztül ment két német szekér, több mint valószínű, hogy lőszert szállítottak, mert négyes fogatolt jármű volt. Utánuk pedig három hernyótalpas teherkocsi, ágyút vontatva maguk után, majd Salgótarján felől Fülek irányába két nagy teherkocsi haladt majdnem üresen, de több mint valószínű, sebesülteket szállított. Tizenkét órakor Salgótarján felől egy zárt német teherkocsi, ami Fülek felé haladt, majd ugyanabban az időben Fülek felől egy ugyanilyen zárt kocsi Salgótarján irányában. Háromnegyed egy órakor két nagy teherszállító jelentéktelen számú katonával Salgótarján irányába haladt. Vége."

Szakszerűbb ez a jelentés már nem is lehetett volna.

Egy reggelen két ifjút vezettek elém az őrszemek: ifj. Benyus Ferencet és György Bélát.

– Titeket mi szél hozott ide? – kérdeztem tőlük.

– Partizánok akarunk lenni – válaszolt bátran a kis Benyus.

– Fegyveretek van-e?

– Nincs – mondja csendesebben, szemét lesütve.

– Itt az a szabály, hogy harcosokat csak fegyverrel veszünk fel, szerezzetek magatoknak, és gyertek vissza.

Másnap reggel büszkén jelentkeztek újra, fegyverrel, elegendő tölténnyel hozzá. A németek egyik gépkocsijáról szedték le a sötétség leple alatt. Akkor már hárman voltak. De a gépkocsiról utánuk lőttek, és harmadik társuk megsebesült. Így hárman lettek a Benyusok, s ott volt már György Lajos kisöccse is.

A ragyolciak bátor magatartása, vállalkozó szelleme, helyi ismereteik egyik erősségévé vált a partizánegységnek. Az abroncsospusztai harc idején Bandur Árpád apja oldalán halt hősi halált. Az apa, Bandur Gyula hallatlanul nagy lelki erővel viselte el a borzasztó csapást. Megállás nélkül folytatta a tüzelést a tanya mögül ellentámadásba lendült fasiszta oszlop ellen.

Egyenként vagy kettesével, fagyban, hóban, napokon és éjjeleken keresztül járták sokan az erdőt, a hegyeket keresztül-kasul, hogy a partizánok nyomára bukkanjanak. Sokaknak sikerült ez. Így jutottak el a partizánokhoz a mucsényiak, a somoskőiek, a vecseklőiek is. Az egyik napon jelentkezett Somoskőből Marton András bányász, tizenöt éves fiával. Az erdőből látcsővel jól kivehető volt, hogy Somoskő közelében az egyik magaslaton fekvő tanyán élénk mozgolódás van. A fiúcska ismerte a tanyát, elmondta, hogy az édesanyja oda szokott tejért járni, de már több napja nem volt ott. Feladatot kapott a kis Márton. Hazament, megkérte az édesanyját, hogy menjen fel a tanyára tejért, s jól nézze meg, kik vannak ott és mit csinálnak. Az anya pontosan végrehajtotta a megbízatást. Jelentéséből meg lehetett állapítani, hogy a tanyán tüzérségi megfigyelő rendezkedett be.

Ugyanabból a faluból jött a partizánokhoz Valasek József negyvenkét éves építőmunkás. Régi, nagyszerű munkásmozgalmi ember. Megfontolt, rendkívül értelmes, olvasottságot, műveltséget eláruló beszédét mindenki szívesen hallgatta. Valasek József 1944. december 28-án hősi halált halt a monoszai harcokban. Halálával nagy veszteség érte Nógrád megye forradalmi munkásságát.

A rádiósok a partizáncsapat kedvencei. Nekik kötelességük bármilyen körülmények között a parancsnok közelében maradni, a parancsnok pedig köteles biztosítani a feladataik végrehajtását, ha kell oly módon is, hogy külön fegyveres csoportot rendel ki védelmükre. Egyszerű ennek a magyarázata. A híradás összekötőkapocs a partizáncsapat és a felszabadító hadsereg, sőt – mint ebben az esetben is – a partizáncsapat és a párt között. A partizánok szoros kapcsolatban működnek a hadsereggel, tőle gyakran fontos feladatokat kapnak, és ha megszakad az összeköttetés a vezetéssel, bizonyos fokig elárvul a partizáncsapat. Kénytelen saját maga választotta irányokban működni, ahogy mondják, saját szakállára dolgozni.

Csapatunknak közvetlen összeköttetése volt a párt

Külföldi Bizottságával, az ukrán partizánmozgalom vezérkarának főnökével és a 4. Ukrán Front törzsével. Annál nagyobb csapás érte a csapatot azzal, hogy elromlott az utolsó adókészüléke is, és megszakadt a kapcsolata a párttal, a felszabadító szovjet hadsereggel.

A rádióscsoport három főből állt. Parancsnoka Sandoval José, 1936–1939-ben a spanyol köztársasági hadsereg hős százados. José és a két rádióslány úgy dolgozott, hogy bármilyen új állomáshelyen legfeljebb tizenöt percre volt szükségük ahhoz, hogy adni-venni tudjanak. Mintaszerű pontossággal dolgoztak, és hősies bátorsággal harcoltak. Legutolsó adásuk november közepén olyan körülmények között folyt le, hogy a német fasiszták által megszállt egyik falu legszélső házában, harcbiztosító csoport segítségével kísérelték meg a rádiótávirat továbbítását. Ekkor már nem volt saját áramfejlesztőjük, hanem olyan készülékkel rendelkeztek, amelyhez villanyvilágításos vezetékre volt szükség. Az adókészülék kiégett, megjavítani nem lehetett. José és a rádióslányok ettől rettenetesen szenvedtek. Az életüket adták volna azért, hogy a csapatnak legyen összeköttetése.

José a parancsnoktól – amint az ilyenkor lenni szokott – azt az utasítást kapta, hogy a föld alól is szerezzen rádióadót vagy elemeket az elromlott készülékhez, mert helyre kell állítani az összeköttetést. Alig néhány nap múlt el, José engedélyt kért arra, hogy hatodmagával, német egyenruhába öltözve, géppisztollyal felszerelve bemehessen a legközelebbi német fasiszta ezred körletébe, és megszerezze a szükséges anyagot. Az engedélyt megkapta. A német fasiszta hadsereg akkor már úgy tele volt tűzdelve a leigázott európai országokból összeszedett legkülönbözőbb nemzetiségű katonákkal, hogy fel sem tűnt, ha azok csak a maguk nyelvén beszéltek. A csoportban németül csak az egyik rosztovi születésű orosz partizán tudott néhány szót, a többi semmit. José vezetésével késő este bementek Csákányháza községbe. A helyőrség ügyeletes tiszti szolgálatát egy német törzsőrmester látta el. Neki

adták elő, hogy a hadosztálytörzstől küldték őket azzal a sürgős feladattal, hogy szedjenek össze minden zseblámpa elemet és szolgáltassák be azokat a hadosztálytörzsnek. A törzsőrmester maga szedte ki az elemeket a katonák és a tiszthelyettesek zseblámpáiból. Százhetven elemmel és két autóakkumulátorral tért vissza José csoportja... De bizony a zseblámpaelemekből nem lett áram az adókészülék számára, mert valahol mindig megszakadt köztük a kontaktus.

ÜTKÖZET ABRONCSOSPUSZTÁN

Abroncsospuszta festői hely a Monosza tövében. Minden oldalról erdőborította hegyek veszik körül. Habár néhány kilométerre fekszik csak Ragyolc községtől, lakosai a rossz út miatt alig érintkeznek a külvilággal. A pusztát inkább településnek lehetne nevezni. Tíz-tizenkét dolgozó parasztcsaládból áll, határa annyinak ad kenyeret. Palicsek János a bíró, ő intézi a település ügyes-bajos dolgait. Magas, szikár, fekete hajú, negyvenöt év körüli ember. Szlovákos kiejtéssel beszéli a magyar nyelvet. Neki is, feleségének is, aki csendes, okos és feltűnően ügyeskezű szlovák asszonyka, igen nagy a tekintélye a puszta többi lakosa előtt. Magától értetődött, hogy a partizánok felderítői a Monosza körüli tevékenységük közben Palicseknél tájékozódtak a környék sajátosságairól. Akkor a partizáncsapatnak ki kellett vonnia magát a karancsberényi szűk ellenséges gyűrűből, és új, alkalmas terepet kellett megszállni a harc folytatása céljából. A csapat legjobb felderítője, Papp Gazsi Béla ez időben már sebesülten feküdt Bagolypusztán, Barjákék gondozásában. De a felderítők a feladatot nélküle is példásan oldották meg. A bíró tudta, hogy partizánokkal áll szemben. Úgy fogadta őket, mintha saját fiai lettek volna. Öröm és büszkeség töltötte el. Mintha érezte volna, hogy a partizánok, akikről csak annyit tudott, hogy „legalább nyolcszázan" vannak, az ő

hegyes-erdős vidékére készülnek. Beszélt a felderítőknek a település lakóiról, a fasisztákkal szembeni gyűlöletükről. Palicsekné jó ebédet főzött a partizán felderítőknek, büszkén mutatta be nekik kis unokáját és sudár termetű, fekete szemű, gyönyörű szép, eladó lányát.

Palicsekékhez hasonlóan gondolkodtak Abroncsospuszta többi lakói is. „Vannak nálunk is fiatalok: elbujkáltak a fasiszta bevonulás elől, de beállanának a partizánokhoz" – mondták. Két nappal később, amikor a Monosza oldalán levő erdőben megjelent és állást foglalt a mintegy száz főnyi törzscsapat, örömujjongásban tört ki a völgyben eladdig csendben meghúzódó puszta. Palicsekék konyháján nagy sürgés-forgás támadt, ott főzték az ízletes birkagulyást a partizánok számára, oda futottak be a környékbeli lakosok felderítő jelentései a partizántörzshöz való továbbítás végett.

A szovjet hadsereg Kisterenye–Salgótarján irányából jövő hatalmas nyomása arra kényszerítette a német fasiszta parancsnokságot, hogy erdei utakat is igénybe vegyen csapatai visszavonulására. Ezért lovas és gyalogos felderítőik hol Sőreg, hol Egyházasbást felől jöve, bukkantak fel az abroncsosi völgyben. Ezek a felderítők rendszerint a partizánok hurokjába kerültek.

December második felében jártunk. A fiatal nyírfaerdőt már régen belepte a hó, hidegek voltak az éjszakák és a nappalok. Mégis biztos védelmet és rajtaütési lehetőséget a partizánok számára csak az erdő nyújthatott. Csak kis harcbiztosító osztagok és hadtáposok tartózkodhattak a völgyben. Ők néha megmelegedhettek a puszta lakóinál. Mégis előfordult, hogy az egész csapat bevonult a völgy házaiba, és harci készültségben ott pihenhetett néhány órát. A központ Palicsekék háza volt. Ilyenkor ott szorongtak a szomszédok az egy konyha-szobában, és hallgatták a partizánok szép dalait. Halkan, de megható szépen szárnyalt a partizándal a szabadságharcosok ajkán.

Egy ilyen estén ajándékozta meg Palicsek bíró a partizánok parancsnokát egy gondosan karbantartott szovjet

géppisztollyal, amelyet már régebben tartogatott magánál. Csak az alkalomra várt, hogy felhasználhassa. A géppisztolyt a puszta egyik derék fia kapta meg, aki beállt a partizánharcosok sorába.

Itt, Palicsekék házában, december 24-én, karácsony estéjén, a partizánok vevőkészüléke segítségével tudta meg a csapat törzse, hogy Debrecenben megalakult az ideiglenes kormány. Nagy öröm volt ez a partizánok és Abroncsospuszta lakói számára. Sokan örömkönnyeket hullattak. Hajnalban hírvivők vitték szét a lelkesítő hírt a falvakba. A partizánok pedig felesküdtek az ideiglenes nemzeti kormányra.

A partizánok ezt az üzenetet küldték a kormánynak:

„Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának, Debrecen. A Nógrádi-partizánegység tisztjei és katonái, a magyar szabadságharc régi harcosai, nagy lelkesedéssel fogadták az ideiglenes nemzeti kormány megalakulásának hírét, és a mai napon felesküdtek, hogy mindhalálig hűen teljesítik a nemzeti kormány parancsait. A német rablók által megszállt területen állva folytatjuk a harcot az ellenség teljes megsemmisítéséig. Vesszen a német, éljen a magyar! Harcálláspont, 1944. december 25."

Az ideiglenes nemzeti kormány megalakításának híre még jobban fokozta a salgótarjáni szénmedence lakosságának ellenállását, és példátlan hatással volt a partizánok harci kedvére.

A szovjet hadsereg 2. Ukrán Frontjának csapatai december 26-án szabadították fel Salgótarjánt. A német fasiszták hanyatthomlok özönlöttek északi irányba. Felderítőik nagy részét az erdei utakon a partizánok elfogták ugyan, mégsem mondhattak le az erdei utak használatáról. December 28-án éjjel két órakor ért egy SS-oszlopuk Abroncsospusztára. Ez egy volt ama kevés éjszakák közül, amikor a partizántörzscsapat – mintegy kilencvenöt fő –

harckészültségben a puszta házaiban melegedett. Az őrszemek jelentették az SS-csapat érkezését, és riasztólövéseket adtak le. Palicsek házából a parancsnokkal együtt elsőnek Lapsov Jenő törzsparancsnok ugrott ki. A tornácról tüzeltek géppisztollyal a fészerektől körülvett udvaron sűrűn gyülekező SS-ekre. Csak annyi látszott a sötét éjszakában, hogy sokan közülük összerogytak, és hallani lehetett jajgatásukat, nyögésüket. A támadás pánikot okozott az SS-ek soraiban. A fészerek és a házak között összevissza futkostak. Közben a partizánok a házakból kirohanva, üldözőbe vették őket. Az SS-ek végül is a puszta mögötti emelkedő tisztásán foglaltak el tüzelőállást, és heves géppuska- és golyószórótüzet zúdítottak a tanyára. Erejük egy zászlóaljnyi volt. A partizánok visszavonultak a tanyával szemben levő erdős Monosza-hegy oldalába. Az SS-oszlop órákon át tűz alatt tartotta a tanyát és az erdőt. Megsemmisítő tüzet akkor kaptak újra a partizánoktól, amikor egyes osztagaik bemerészkedtek a Monosza erdejébe. A tűzharc körös-körül az erdőben délelőtt tíz óráig tartott. Ebben a harcban a német SS-oszlop sok halottat vesztett. De itt haltak hősi halált Bandur Árpádon, Valasek Józsefen kívül olyan nagyszerű népi hősök is, mint Szvetlik Barna Mucsényból, Lapin Sándor szovjet, Kálló Gyula magyar, Hőnig József szlovák partizánok és még néhány olyan magyar harcos, akik a frontról jöve, éppen csatlakozni készültek a partizánokhoz. Az ő közös sírjuk ott domborodik a Monosza tövében. A puszta lakói gondozzák a sírt szeretettel.

Az abroncsospuszta–monoszai harcban az élők közül különösen kitüntették magukat Lapsov, Tömpe, Molnár, Kurimszky, José Sandoval, id. Bandur Gyula, György Lajos partizánok.

A monoszai harc különösen emlékezetes a partizáncsapat számára. A németek a partizánok tevékenysége következtében nem tudták megvetni a lábukat a környező hegytetőkön, és kénytelenek voltak szervezetlenül tovább

menekülni Csehszlovákia felé, ahol ugyancsak megsemmisülés várta őket.

December 29-én átment a front a partizáncsapaton, s egyesültünk a felszabadító szovjet hadsereggel. Számomra bezárult a kör. Visszatértem oda, ahonnan huszonöt évvel azelőtt el kellett mennem, szülőföldemre, Magyarországra.

Visszatértem hát hazámba, Magyarországra, amelyet nem taposott már a német csizma, s ahol nem suhogott már a fasiszták bikacsökje. Szabadok voltunk!

Elment a front északabbra, és itt, ahol megálltam embereimmel, csend honolt mindenhol. Az első éjszakát egy gömöri kis faluban töltöttem, egy parasztházban. A politikai biztosommal, Tömpe Andrással feküdtem le egy ágyra, ahogy megszoktuk: felöltözve, csak éppen hogy a csizmánkat húztuk le a lábunkról, habár a község már a felszabadító szovjet hadsereg kezén volt. Aludni nem tudtunk. A jövőről beszélgettünk.

A gazda feleségével meg tizenhárom-tizennégy éves kislányával feküdt a másik ágyon. Az éjszakai nagy csendet mérges kutyaugatás törte meg az udvaron. Nem tudott megnyugodni a kutya.

– Kimegyek má, megnézem, mé ugat – szól a gazda.

– Ne menjen, édesapám, mer mellövik – hallom a kislány suttogó, féltő hangját.

– Má mé lőnének meg?

– Nem tom – így a kis palóc. Az apa kiment, akkorra a kutya már el is hallgatott. Körülnézett a gazda, aztán bejött.

– No, te kis mafla, ugye nem lőttek meg?

Ajnácskő, majd Putnok voltak a következő állomásaink, s onnan Debrecen, ahová szovjet teherautókon jutottunk el. Debrecenben tudtam meg, hogy tagja vagyok az ideiglenes nemzetgyűlésnek, amelybe távollétemben Miskolc városa választott meg . . . Volt mit csodálkoznom. Mondom a barátaimnak:

– Honnan tudtátok, hogy megvagyok és élek?

– Gondoltuk, hogy nem veszel oda, bíztunk benned. – Nagy szó, hogy bíztak bennem, örültem neki, de ilyenkor könnyen szólhat ez a bizalom „minden eshetőségre". Bizonyára így volt ezzel is.

Budapest még ellenséges gyűrűben; Debrecenben székelt az ideiglenes nemzeti kormány és a párt, meg a koalíció többi pártja. A városban is a nagy vihar, a háború utáni csend. Túlságosan is csendes volt akkor Debrecen, amit részben annak tudtam be, hogy tél volt, a tüzelő is hiányzott, élelem után kellett menni a falvakba. Keveset jártak az utcán az emberek.

Ott találkoztam a mindenfelől beérkezett partizáncsoportokkal, tanítványaimmal, harcostársaimmal. A párt vezetőségének kezdeményezésére partizángyűlést hívtunk egybe. A párt hivatalos képviselője mondott beszédet, amelyben a magyar partizánok harcát nagyra értékelte, és köszönetet mondott érte; kifejtette, hogy harci tevékenységünkkel hozzájárultunk hazánk felszabadításához.

A partizánok közül többen megkértek, hogy válaszoljak nevükben. Elvállaltam. Beszédemet azzal fejeztem be, hogy mi, magyar partizánok, az ideiglenes nemzeti kormány első hívó szavára a jövőben is mindig készek leszünk életünket és vérünket adni hazánk függetlenségéért, demokratikus rendjéért és népünk boldogságáért.

MILYEN VILÁG LEGYEN?

Szabadság, függetlenség, demokrácia – nos, mutasd meg, milyen vagy, kinek mit hozol? A munkás tudta, a szegényparaszt meg ösztönösen érezte, hogy ebből az ő számára csak jó kerekedhet. Nem egyszerűen a jelszó magasztossága miatt, hanem azért, mert a fasizmust legyőző szovjet hadsereg állt a bölcsőjénél. De az urak is tudták, hogy ha a nyugati tőkés világ támogatásával nem tudják majd visszafordítani a sodrás irányát, akkor ennek a nagy fordulatnak ők isszák meg a levét.

Hazajövet az ember egyből belecsöppent a politikai harc megállás nélküli forgatagába. Befejezve partizánportyázásunkat, Tömpe Andrással, egységem politikai biztosával együtt Putnokon kötöttünk ki, ahol a szovjet hadsereg egyik nagyobb kötelékének a törzse állomásozott. Már az első éjszaka megkért a törzsparancsnok, egy ezredes, legyek segítségére magyar fasiszta „szabadságharcosok" kihallgatásánál, akiken a Bükk hegység erdeiben ütöttek rajta. Még nem ért véget a háború – villant át az agyamon. Vállaltam a tolmácsolást, mert ez a találkozás számomra tanulságosnak ígérkezett.

Előbb megnéztem az ezredes kíséretében együtt az egész csoportot, abban a bútorozatlan nagy szobában, amelyben ki a földre ülve, ki a szalmán heverészve várta, hogy történjen vele valami. Lehettek vagy tizenöten. Külsejük semmiben sem különbözött az antifasiszta partizánokétól, hacsak abban nem, hogy meleg ruhával és tartós bakancccsal, csizmával jobban el voltak látva. Egyébként civilruhát viseltek. Figyelmesen körülnézve köztük, észre kellett venni, hogy válogatott társaság ez.

A kihallgatáson derült ki, hogy a parancsnokuk egy

Jávorszky nevű 32 éves főhadnagy. Jávorszky nemcsak a személyi adatait mondta el készségesen, amiből megtudtam, hogy édesanyja és testvérei valamelyik Heves megyei faluban élnek, és családja közepes nagyságú földbirtokkal rendelkezik, hanem azt is, hogy őt és embereit a szovjet hadsereg elleni gerillaharcra hagyta vissza az egyik német SS-hadtest parancsnoksága. Ezt a vallomást a társai is megerősítették.

Mondom Jávorszkynak:

– Maga még mindig nem látja, hogy Hitler elvesztette a háborút?

– Nem tudom, hogyan végződik a háború – mondja ő.

– Hát miben reménykedik még? Talán Hitler csodafegyverében?

– Nem tudom, van-e nekik vagy nincs, de a harc még tart. És megegyezhetnek az angolszászokkal, ha másképp nem megy. – Ez volt ebben a második világháborúban a legtöbb magyar tiszt rögeszméje: megegyezés az angolszászokkal, azok majd segítenek megmenteni a tőkésnagybirtokos rendszert.

Putnokról teherautóval utaztunk Debrecenbe, ahol a kormány székelt és a pártok megbízottai tevékenykedtek. Útitársul két katolikus politikus szegődött hozzánk, akiknek a nevére már nem emlékszem; később sem találkoztam velük. Udvarias bizalmatlansággal viseltettek irántunk, amit mi érdektelenséggel viszonoztunk.

A teherautó istentelenül rázott a rossz utakon, és amellett a lélek is majd kifagyott belőlünk. A januári fagynak foga volt. A két útitárs beszélgetéséből csak ritkán lehetett valamit hallani, de annyit megtudtam, hogy a kormánytól várnak szankciót a katolikus ifjúság szervezkedésének megindításához. Lehet, hogy ők voltak a háború utáni KALOT (Katolikus Legényegyletek Országos Tanácsa) bábái.

Debrecenben, a pártházban fűtöttek. A meleg jót tett átfázott csontjaimnak. Levetettem nehéz csizmáimat és a megviselt partizánöltözetet. Megfürödtem, a gondnok-

nőtől tiszta alsóruhát kaptam, és került egy öltöny, egy pár cipő, télikabát és kalap is számomra. Civilizált külsőt öltöttem hát, és magamban „polgártársnak" szólítottam magamat.

A ház belsejével való ismerkedés közben az egyik szobában egy sovány, nyírott bajuszos fiatalembert találtam. Egy széken ült keresztbevetett lábakkal, s térde fölé hajolva valamilyen könyv olvasásába mélyedt. Egy pillanatra rám nézett. Nem akartam zavarni és kimentem. Később tudtam meg, hogy ez a fiatalember Orbán László volt, az ifjúkommunisták vezetője az illegalitásban.

Mindössze talán egy hétig maradtam Debrecenben. Gerő Ernő javaslatára Miskolcra költöztem, hogy megkezdjem Észak-Magyarország területén a Kommunista Párt szervezését, illetve összefogjam és irányítsam a terület már meglevő pártszervezeteinek a működését. Hivatalos megbízólevelet is vittem magammal. Erre szükség volt, mert bizony engem Miskolcon egy lélek sem ismert személyesen, habár a miskolciak választottak meg decemberben képviselőjüknek az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. A területhez tartozott akkor Borsod, Nógrád, Heves, Abaúj és Zemplén megye. Később Nógrád megye kivált a területi titkárság hatásköréből.

– Jól van, elmegyek – mondtam –, de adtok-e legalább egy motorkerékpárt? Mert a területet gyalog bejárni sok lenne, rekvirálni pedig nem akarok!

– Mi az, hogy motorkerékpárt? Autót kapsz, a legjobbat, amivel rendelkezünk. Megkapod az Opel-Juniort! – hangzott a válasz.

– Hűha, hát akkor ennek a fele se tréfa – gondoltam.

Áldás volt nekem ez az Opel-Junior. Pedig milyen volt... Elöl, hátul egyformán recézetlen, teljesen sima repülőgépkerekeken járt, amelyek a síkos utakon csak azért nem csúsztak be velem minduntalan az árokba, mert az aranykezű és kötélidegzetű Dakó Lajos elvtárs volt a sofőröm. A sofőr melletti ülés fel- és lehajtásához szolgáló vascsukló éle a zötyögős utakon lassanként hosszú

lyukat vágott ki a télikabátomon, de én azért csak ott maradtam elöl, hogy nyugodtan beszélgethessek Dakóval, aki mindent elmondott nekem – amit csak tudott – a háború alatti meg előtti életükről. Bejártuk Észak-Magyarország megyéit. Alig volt nap, hogy útra ne keltem volna Salgótarjánba, Ózdra, Hevesbe, Szikszóra, Encsre, Sátoraljaújhelyre, a Bodrogközbe, Szentistvánra, Mezőkövesdre meg még sok-sok falujába ezeknek a palóc, matyó és hegyaljai vidékeknek. Tetszettek a Bükk és a Mátra sűrű erdei. Úgy néztem rájuk, mint régi ismerősökre, és minduntalan azon kaptam magam, hogy elképzelem, hogyan tudnék benne elrejtőzni embereimmel együtt úgy, hogy az ellenség rám ne bukkanjon. A Bükköt ebből a szempontból nagyra becsültem: Egy évig biztosan – gondoltam.

*

Az erdőkön áthaladva olykor a már említett ellenforradalmi Jávorszky-csoportra gondoltam. Egy ideig gyakran eszembe jutott az is, hogy tulajdonképpen nem is sikerülhetett nekik. Nincs azon mit csodálkozni, ha a szovjet csapat rajtuk ütött. Az volt az érzésem, hogy ez a csoport semmiféle harci tevékenységet nem fejtett ki az erdőkben, mert ha ismerték volna a partizántaktikát, vagyis azt, ahogyan ilyen elszigetelt csoportoknak harcolniuk kell, akkor nem lephették volna meg őket olyan könnyen. De ez nem erőssége a reguláris haderőből kiemelt ellenforradalmi csoportoknak, amelyek általában nem voltak kiképezve a partizánharcászatra.

Ellenpéldaként elmondhatom a Szőnyi-féle partizáncsoport történetét. 1964 augusztusában lepleztünk le egy emlékművet a Bükkben, Hangony község közelében. Húsz évvel azelőtt ott szállt le Szőnyi Márton csoportja. Még a levegőben voltak, amikor az ellenség észrevette őket. Hatalmas túlerővel álltak szemben, németekkel, akiknek magyar tábori csendőrök is segítettek. S annak

ellenére, hogy Szőnyi Márton csoportja mindössze 12 emberből állt, nem tudták leküzdeni valamennyit. Egyeseket elfogtak, akiket azután a fasiszták Sopronkőhidán kivégeztek: Kiss Benjámint, Szoták Mihályt, Csizmadia Gyulát, Bráz Lajost; voltak, akik harc közben estek el, így Ősz-Szabó János, a csoport politikai tisztje és Grigorij Novotnij, a csoport törzsparancsnoka; de négyen kicsúsztak a hallatlan szoros gyűrűből, éspedig maga Szőnyi Márton, sebesülten, továbbá két rádiós és a robbantó. Szőnyi Mártont később sikerült a tábori csendőröknek egy tanyán felkutatni, ahol az istállóban feküdt sebesülten; ott ölték meg ezt a tehetséges, bátor partizánparancsnokot. Tudom, hogy a két rádiós a harc idején a parancsnok közvetlen közelében tartózkodott. Állandóan küldtek szikratáviratokat a harc menetéről. Magam olvastam őket Kijevben, rendkívül drámai küzdelem volt. A rádiósok, akikkel októberben szlovák területen magam is találkoztam, egy bokorba rejtőzve küldték üzeneteiket. Ha tehát a Jávorszky-csoportot teljes létszámmal elfogták, ez azt mutatja, hogy nem voltak kiképezve gerillatevékenységre.

De térjünk vissza az északi területre és a felszabadulás utáni időkre. Az emberek érdekeltek mindenekfölött. És micsoda emberek voltak errefelé! . . . Juhász Sándorék, Fügediék Kövesden. Kitűnő szónokok, lelkes első kommunista agitátorok – Berki Mihályné Ároktőn, Széll Gábor Szentistvánon, régi kommunista, őt választották meg párttitkárnak. Amikor először meglátott, jól megnézett, parolázott, és fennhangon azt mondta a társainak:

– Ilyen ember kell nekünk. Látom, igazi magyar ember.

Örültem a bizalomnak. Hálás voltam érte Széll Gábornak, de meghálálni sohasem tudtam neki. Ezt azért mondom, mert amikor ezeket a sorokat írom, már tizenöt esztendeje is van, hogy nem láttam, és még mindig nem szántam rá magam, hogy meglátogassam őt, csak úgy „maszek" alapon, mint egyikét első borsodi barátaimnak.

Szentistvánon történt meg velem, hogy egy öreg parasztasszony elcsodálkozva szólított meg:

– Jé, hát már magyar urak is járnak megin' autóval? – Nem szemrehányóan mondta, inkább örömmel állapította meg ezt az újdonságot, mert bizony akkor a régi autós urak még jó ideig valahol távolabb a néptől húzták meg magukat.

Azután ott volt Ózdon Petrei, Leniczky, Antalköz, Luczák, Jubancsik és sokan mások. Lelkesek és fáradhatatlanok. Ki párttitkári, ki üzemi bizottsági vagy szakszervezeti funkcióban. Olyan időben, amikor sokszor még kenyér sem volt, és a fasiszták gyászos maradványai már elkezdték a röpcédulázást arról, hogy a kenyérhiánynak a kommunisták meg a szovjetek az okai. Itt Ózdon még valamikor 1944 decemberében kikiáltották a „proletárdiktatúrát", és bizony sokáig tartott, amíg meg tudtam nekik magyarázni, hogy annak még nem jött el az ideje; hogy most koalíciós kormány van, amelyben a polgári pártok is részt vesznek, mégpedig túlsúlyban – és ennek így kell lenni, mert velük együtt kell győzelemre juttatnunk a demokratikus forradalmat... Petrei barátom, Ózd város párttitkára úgy nézett rám, hogy azt hittem, mindjárt bekap.

Salgótarján és vidéke – őshazám. Emberek voltak ott a javából: Benkő Antal, Oczel János, Alics János, Kerekes Sándor, Szkladán Ágoston, Sulyok Andor Baglyasról, Petik Kálmán Lapujtőről, a Kozik testvérek Karancsaljáról, Domonkos Feri Kisterenyéről és hányan még... A hangulat ott is a proletárdiktatúrára hajlott. Azt mindenesetre már első találkozásunkkor kategorikusan kijelentették nekem: nem bánjuk, legyen úgy, ahogy mondod, de itt más párt nem lesz, csak a Kommunista Párt. Heves vita kezdődött újra.

– Hogyhogy nem lesz? – mondom. – Talán itt mindenki kommunista? Még a plébános meg a ferencrendiek is?

– Mindegy, mégsem lesz más párt – kaptam válaszul.

Végül is meg tudtam győzni őket arról, hogy ne gátol-

ják meg a Szociáldemokrata Párt szervezését, ami akkor már megkezdődött Salgótarjánban. Nem ment könnyen, és a gondolattal csak azért békéltek meg, mert – amint mondták – „úgysem megy bele senki". Újra kezdhettem volna velük a vitát.

És milyen emberekkel találkoztam Miskolc–Diósgyőrben! Hogy csak néhány kommunistát említsek: Nyirő Sándor, Hajdú Rezső, Tóth László, Fekete Mihály, Fülöp József, Urbancsok Mihály, Oszip István. Nyirő Sándoron, Fülöp Józsi bácsin kívül valamennyien diósgyőri vasasok. Mind egy-egy erőssége a kommunista mozgalomnak. Az egyik kitűnő agitátor, a másik ragyogóan megszervezi a romeltakarítást, a harmadik az apátlan-anyátlan gyerekek elhelyezését és élelmezését. Megszervezik a diósgyőri művek üzembe helyezését. Mindenki túltesz önmagán, és igyekszik a másikon túltenni.

Miskolcon kezdettől fogva testvéri együttműködés jött létre a kommunista és szociáldemokrata aktivisták között. Ama részről ez elsősorban Rónai Sándornak köszönhető; ő tudatosan vitte a Borsod megyei szociáldemokrata pártszervezetet a szoros összedolgozás és a kommunistákkal való későbbi egyesülés irányába. Barátságot kötöttem Mráz Ferenc, Szederkényi Ferenc, Juhász István szociáldemokrata vezetőkkel és Révész Jenő szerkesztővel. Volt vitánk? Volt is, nem is. Inkább csipkelődések voltak. Egyszer majdnem összevesztünk a vasutasok között végzett szervező munka miatt. A nézeteltérést úgy oldottuk meg, hogy közös vasutasgyűlést rendeztünk Miskolc egyik központi terén, melynek szónokai Rónai Sándor és én voltunk. Nem szidtuk egymást, hanem a két párt közös harcának a szükségességéről beszéltünk és arról, hogy a vasutasoknak a munkásosztály oldalán van a helyük. Szent lett a béke köztünk, egészen a legközelebbi vitáig, amiről még szólni fogok.

Úgy emlékszem, január 16-án érkeztem meg Miskolcra. A Kommunista Párt városi szervezetében, miután megmondtam, hogy ki vagyok és megmutattam megbízólevelemet, örömmel fogadtak és „Szabadság!"-gal köszöntöttek. Ezt a köszöntést először hallottam. Különösen hatott rám. Visszaemlékeztem az osztrák és szudétanémet kommunisták köszöntésére: „Freiheit"! Ebből fordították le – gondoltam. De hasonló eredete volt a szociáldemokraták „Barátság!" köszöntésének is. Egyszóval, ismerkedtünk. A párthelyiség olyan volt, mint egy méhkas. Jöttek-mentek az emberek; ez tetszett nekem. A legelfoglaltabb ember akkor Fekete Miska volt, a városi párttitkár. Emlékszem, ott volt Fülöp Józsi bácsi is, rövid térdnadrágban, hosszú harisnyával, kopott kabátban, ahogy hétköznap járni szokott. Beteg tüdeje miatt (nyomdász volt) sokat köhécselt – és engem figyelt.

Néhány nappal később, január 21-én, Lenin halálának évfordulójáról emlékeztünk meg. A Kommunista Párt helyi lapja, a „Szabad Magyarország", a miskolci Nemzeti Színházba hívta meg a közönséget, és azt is tudtul adta, hogy a művészi műsor előtt a párt észak-magyarországi területi titkára tart előadást Leninről. A színház zsúfolásig megtelt. Jelen voltak a munkásokon és a környékbeli bányászközönségen kívül a polgárság és az értelmiség képviselői is, ez utóbbiak között Országh tanár úr, akit később mint jó demokratát és becsületes politikai partnert ismertem meg. Ezen az estén közreműködött a hatalmas hangerőt képviselő diósgyőr-vasgyári dalárda is; lehet, hogy a felszabadulás után ekkor lépett először ismét a közönség elé.

Engem, az előadót, Fülöp Józsi bácsi mutatott be a miskolciaknak. Régi, érdemes harcosa volt ő a munkásmozgalomnak. Nagyon választékosan és szépen tudott beszélni. A színfalak mögül hallgattam szorongások között, hogy mit fog mondani rólam, akit a publikum még

nem is látott. Többek között ilyeneket mondott: az az ember, aki most önök elé fog lépni, jól megtermett, széles vállú, nálam valamivel fiatalabb férfiú, aki nemrég jött ki a Salgótarján környéki erdőkből, ahol ... stb., stb. De ne féljenek tőle, nem szakállas, nem torzonborz a feje, és nem harapott tőrt a fogai közé. Éppen olyan szelíd, mint akármelyikünk... Egy kicsit megremegtem, mert nem tudtam, hogy még mi következik. De Józsi bácsi ezek után gyorsan befejezte. Megtapsolták, és most rajtam volt a sor, lámpalázasan belépni a rivaldafénybe. Nagy taps fogadott, gondolom azért, mert igazolva látták Józsi bácsi leírását. Tényleg meg voltam borotválkozva és fésülködve, tiszta ing is volt rajtam, és nem vicsorítottam a fogam. Gondosan papírra vetett beszédemben, melyet hol olvastam, hol szabadon mondtam el, az is benne volt, hogy nem Lenin életrajzi adatait mondom el, hanem a tanításairól fogok beszélni. Arra törekedtem, hogy ismertessem Leninnek a demokratikus forradalomról, a háborúról és a békéről, a nemzeti és parasztkérdésről vallott nézeteit. Arról is szó esett, hogy mi a lényege Lenin elméletének a proletárdiktatúráról. Úgy éreztem, egészen új dolgokat mondtam ennek a közönségnek. Nagy csendben meghallgatták, és a végén jól megtapsolták az előadást. Utána elgondolkoztam azon, vajon mennyi idő kell ahhoz, hogy az általunk hirdetett új eszmék utat törjenek maguknak a nem kommunista koponyákban.

De a Kommunista Párt már ekkor nagy ígéret volt sokak számára, olyanok számára is, akikről el sem hitte volna az ember. Az említett napokban figyeltem fel arra, hogy a városi pártbizottság házában egy rokonszenves, úrilánynak látszó fiatal nő nagyon gondosan rendezgeti az akkor már 300–400 kötetre növekedett könyvtárat. Megkérdeztem Fekete Miskát, ki ez a lány. Elmondta, hogy a kórházi főorvos lánya, férjhez ment egy fiatal tüzértiszthez, aki a harcok alatt ütegével együtt átállt a szovjet hadsereg oldalára. Azt is elmondta, hogy a lány haladó szellemű, polgári családból származik és belépett a pártba. Vajon

mi hozhatta őt hozzánk? – Később megkérdeztem ezt a fiatalasszonyt, hogy mégis, mi vonzotta őt a Kommunista Párthoz...

Ezt a meglepő választ kaptam:

– Csak a kommunisták tudják, hogy mit akarnak!

A Leninről tartott előadás utáni estén Petrássy doktoréknál találkoztam egy fiatal katolikus pappal, aki a következőkkel szólított meg:

– Meghallgattam a beszédét. Néhány nappal ezelőtt pedig olvastam pártjának Szegeden megjelenő lapját. Ugyanaz a gondolatmenet... Mondja kérem, összebeszéltek önök?

Felvilágosítottam:

– Ön jól tudja, hogy telefon-összeköttetésünk nincs Szegeddel. Mégis, önnek a lényeget illetően igaza van. Mi már régen összebeszéltünk. Ez akkor volt, amikor kidolgoztuk a demokratikus forradalom következetes végrehajtására vonatkozó programunkat. Így azután nyilvánvaló, hogy a kommunisták egyöntetűen látják az ország népe előtt álló feladatokat, és azonos a gondolatmenetük.

– Egészen különös ezt hallani – mondta a tiszteletes.

Petrássy Miklós doktor a háború alatt magas rangú katonaorvos volt, a miskolci helyőrségi kórház parancsnoka. Ebben a minőségben sok jót tett, amit ő maga szerénységből soha nem mondott el nekem. Másoktól tudtam meg. Mit csinált a gyógyításon kívül? Katonai kórházi iratokkal látott el illegalitásban levő kommunistákat és más üldözötteket, a kórházban bújtatta őket, és megmentette életüket. Petrássy doktor nem találta összeegyeztethetetlennek a vallásosságot és az istentagadó kommunisták megsegítését. A miskolci kommunisták büszkék voltak rá, ő pedig bízott bennük. Én többször meglátogattam őket, ilyenkor bájos felesége társaságában késő estig elbeszélgettünk. Közben jó barátságot kötöttem hatéves kislányával, Klárikával és az ötéves Miklóssal. Több ízben részt vett beszélgetéseinken egy pedagógus házaspár, Pődör László és felesége, akikre ugyanolyan rokon-

szenvvel emlékszem vissza, mint Petrássyékra. A német megszállás alatt volt idő, amikor Pődör László gimnáziumi tanár lakásán találkozott a miskolci MOKAN-komité (Magyar Kommunisták Antináci Bizottsága) nevű partizánmozgalom vezetősége, melynek a magvát a diósgyőri és a miskolci munkások képezték. A német politikai rendőrség, a hírhedt Gestapo ott székelt a szomszédjukban.

Erős baráti kötelék fűzött Stépán István gyógyszerészhez és családjához. Hejőcsabai patikája a legkritikusabb időkben a miskolci kommunista vezetők találkozóhelye volt.

Stépán jó horgász hírében állt, a Szinvára járt pisztrángozni, és gyakran együtt fogyasztottuk el a bő zsákmányt. A ház úrnője, Stépánné asszony kitűnően tudta a halat elkészíteni, s amíg ő a konyhában szorgoskodott, a ház kisasszonya, a szépséges Vera tartott bennünket szóval. Stépán Istvánnal, ezzel a szeretetreméltó, finom emberi érzésekkel telített magyar értelmiségivel korán bekövetkezett haláláig tartottam a barátságot.

Mi fűzte ezeket a kiváló polgári értelmiségi embereket a kommunistákhoz a veszedelem idején? Kétségtelenül, olthatatlan hazaszeretetük. Megértették, hogy van kiút a Horthy-rendszer teremtette nemzeti kátyúból, s ezt a kiutat a kommunisták mutatják. Velük kell tehát szövetkezni. Összekötötte őket a felszabadulás előtti utolsó hónapok ellenállási harcának, majd a felszabadulás teremtette légkörnek, a felocsúdásnak és az első lépéseknek a a sajátos, felejthetetlen romantikája is. Január vége felé lehetett, amikor ízületi fájdalmakkal ágynak dőltem. Valószínűleg a sok fagyoskodásból eredt, amiben a tél folyamán részem volt. A bal lábamat fagykenőccsel kellett kezelni. Petrássy doktor kúrált, ha jól emlékszem, szaliciles gyógyszereket kellett szednem. Ebben az időben történt, hogy a „Szabad Magyarország" Kommunista Párthoz tartozó szerkesztője, Világ Miklós, meglátogatott. Amikor benyitott a szobámba, éppen Heine „Wintermärchen"-jét („Téli rege") olvastam. A könyvet ott találtam lakásom

korábbi gazdájának a szobájában, aki lovassági százados lévén, szépen berendezett lakást hagyott vissza, ő maga pedig elhagyta az országot a németekkel együtt.

Világ megkérdezi:

– Mit olvas?

Mutatom neki a könyvet: – Ezt olvasom.

– Hogyhogy, ön Heinét olvas?

– Hát miért ne? – mondom.

– És németül?

– Hát aztán?

Csodálkozott. Letettem a könyvet, elbeszélgettünk. Közben megmondtam neki, ne csodálkozzon, én jól tudok németül, és szeretem az irodalmat, különösen nagyon tisztelem Heinét, de más írókat is.

Talán egy héttel később félfüllel hallom a miskolci pártházban, hogy Világ ezt a történetet meséli valakinek, mint valami csodálatos dolgot. Ő nem tudta, hogy a közelben állok. Azt mondja a beszélgető társának: – Hát hallott már ilyet? Partizán és Heinét olvas, németül!" – Nekem nem tetszett a dolog. „Kedves Világ barátom – gondoltam magamban –, furcsa elképzeléseid vannak neked a kommunistákról." Oda is mentem hozzá, és megmondtam, miért csodálkozik olyan nagyon azon, hogy én Heinét olvastam? Azt mondja, soha nem hitte volna, hogy egy partizán ilyet olvas.

– Hát mégis, milyennek képzeli maga a partizánokat?

– Hát olyanoknak, akik újságot olvasnak, agitációs, esetleg valamilyen katonai irodalmat... No, de szépirodalmat és hozzá olyat! Mondom: nézze, ne csodálkozzon ezen, ne legyenek magának vad elképzelései a kommunistákról és a partizánokról. Világ azt mondta:

– Engedje meg azért mégis, hogy csodálkozzam.

Persze, ő nem tudta akkor még, hogy a Szovjetunióban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Jugoszláviában és másutt a szabadságszerető munkások és parasztok mellett egyetemi tanárok, írók, művészek, orvosok százai, sőt ezrei vettek részt a fegyveres ellenállási moz-

galomban. Világ különös módon már 1946-ban elhagyta az országot, Angliába költözött. Úgy hallottam, hogy ott volt a felesége, vagy talán a menyasszonya.

HÉTKÖZNAPOK ÉS EGY ÜNNEP

A városban mindenhol kevés volt az élelmiszer, de nálam a legkevesebb. Az első időkben egyszerűen nem volt mit ennem. Ezt Dakó Lajos barátom, a sofőröm hamar észrevette, és megegyeztünk abban, hogy a felesége nekem is ad a reggelijükből, ami rendszerint fokhagymalevesből állt. Ebédem egyelőre nem volt, este a legtöbbször együtt vacsoráztam Fekete Miskáékkal. Feleségének, Lujza asszonynak a főztje nagyon jól jött kiéhezett gyomromnak, de bizony az is csak levesből meg egy karéj kenyérből állt. Ha korgott a gyomrom, azt mondtam neki gondolatban: „A fene ott ett'vóna meg, de elkényeztetett a partizánélet." Ott tudniillik mindig volt mit enni. Később, amikor az általános „csencselésből" Dakóné asszony konyhájára is cseppent valami, ebédet is kaptam. A leggyakrabban levest és grízes tésztát ettünk. Ez utóbbit azóta sem szeretem.

Persze, ügyködésemhez az is hozzátartozott, hogy a Magyar Kommunista Párt Észak-Magyarországi Területi Titkársága számára valami székházfélét szerezzek, ahová bejöhetnek a velünk beszélni akaró emberek, és ahol egy kis apparátust is el lehet helyezni. Főnyereménynek tartottam, amikor a Deák Ferenc utcai keskeny kétemeletes házra bukkantam, amelyben a városparancsnokság néhány szovjet tisztje lakott. Elmentem a városparancsnokhoz, Kotovszkij alezredeshez, és megkértem, hogy rendelje el ama ház sürgős kiürítését, mert szükség van rá a területi párttitkárság számára. Mit mondjak? 48 órával később már üres is volt a ház. Felmértem a helyiségeket, és láttam, hogy a földszinten nemcsak az én titkárságomat tudom elhelyezni – aminek két-három szobánál többre

nincsen szüksége –, hanem a „Szabad Magyarország" szerkesztőségét is, az emeleteken pedig négy családnak jut lakás.

De rögtön felmerült a kérdés, mivel rendezzem be az irodámat és a lakásokat, hiszen a ház teljesen üres. Ekkor lépett működésbe az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának helyi szerve, amely – gondolom – a városi pártbizottság enyhe nyomásának hatására adományozott megfelelő bútordarabokat, sőt még néhány olcsó festményt is. Egyszóval e tekintetben napok alatt egyenesbe jutottam. Most már nyugodt lelkiismerettel értesíthettem Szkladán Ágostont, Salgótarján újdonsült rendőrkapitányát, hogy eladhatja kis családi házát, s feleségével és kislányával együtt Miskolcra jöhet. Lakása van! Ilyen meg ilyen. Szkladán barátomtól, az öntudatos, keménykötésű építőmunkástól nehezen váltak meg a tarjániak, és csak azért adták őt ide második titkárnak a területi titkárságra, mert nem akartak mindjárt mindenben ellentmondani nekem. Létrehoztam tehát az apparátust, melyhez Szkladán Ágostonon kívül még Markovics János és Papp G. Béla volt partizánharcosaim tartoztak. Az egyik a feleket fogadta, a másik az adminisztrációt vezette. Beköltözött a „Szabad Magyarország" szerkesztősége is.

Legkedvesebb emlékeim egyike vasárnap délelőtti látogatásaim a diósgyőri pártszervezet helyiségében. A kis házból átalakított párthelyiségben ilyenkor ötven ember is szorongott. A vasgyár kitűnő szakmunkása, Tóth Laci volt a helyi pártszervezet titkára. Megfontolt, nyugodt ember Tóth Laci, szépen, választékosan beszélt. Első naptól kezdve, ahogy megismertem őt, a kulturált szervezett munkás benyomását keltette bennem, amilyen sok van Magyarországon. Örült, ha kijöttem hozzájuk, és mindjárt „rám szabadította" az embereket.

Most használjátok ki az alkalmat – szokta mondani az elvtársaknak. Jöttek is a problémákkal. Szó esett a gyár jövőjéről; arról, hogyan biztosíthatnánk a gyár szakmunkásgárdájának együttmaradását, hogy szét ne széledjenek

az emberek az ország más tájaira; az ifjúság nevelésének a kérdéseit is feszegették: hogy lesz ez most, egy ilyen hosszú háború után az eléggé kiéhezett fiatalokkal, az elhagyott gyerekekkel stb., stb.

Ott nem játszott szerepet az a kérdés, hogy legyenek-e a Kommunista Párton kívül más pártok is, mert a szociáldemokraták és a szakszervezetek megőrizték kádereik nagy többségét, és már állt is a pártszervezetük. A polgári pártok Diósgyőrben akkor még nem nagyon mozgolódtak. Az egyik vasárnap délelőttön – de ez már március végén volt – megkérdezte egy elvtárs: mikorra várható az ország teljes felszabadulása? Akkor a nácik még hevesen védekeztek a Dunántúl nyugati részeiben. Azt mondtam neki:

– Remélem, hogy tíz nap múlva már hírmondó sem lesz belőlük magyar földön. – Persze annak, aki évek óta figyelemmel kísérte a szovjet hadsereg támadó hadműveleteinek a lendületét, a balatoni nagy csata megnyerése után már könnyű volt ilyen következtetésre jutnia. Két héttel később az illető elvtárs azt kérdezte tőlem:

– Mégis, honnan tudta maga azt, hogy tíz nap múlva már nem lesz német katona magyar földön?

Azt válaszoltam neki:

– Nem tudtam, csak reméltem, és nem azért, mintha katonai talentum lennék, hanem mert évek óta szorongva, figyelemmel kísérem a szovjet katonák hősies helytállását. Egyébként pedig a kommunisták Marx óta mindig foglalkoztak katonai kérdésekkel. Hát még most!

Április 4-én, amikor arról értesültünk, hogy Magyarország teljesen felszabadult, az üzem dolgozói örömujjongással fogadták a hírt. Amire még nem volt példa: néhány óra leforgása alatt sok tízezer ember lepte el az utcákat, s tüntető menetbe fejlődve a hatalmas kiterjedésű Búza térre vonultak, és teljesen megtöltötték azt. Ebben a megmozdulásban több volt a spontaneitás, mint a szervezés, mégis, vidéki városban aligha láttam ennél impozánsabb tüntetést. Rengeteg nő vonult fel. A Búza téren

felcsendültek a Himnusz nagyszerű akkordjai, az emberek áhítattal, könnyes szemekkel énekelték. A szónokok az egész nép feltörő érzéseinek adtak hangot.

Mindig ott éreztem jól magam, a dolgozó emberek között. Ózdon a szakszervezet helyiségében történt egy vasárnap, hogy több fiatal gyári munkás bizalmas beszélgetésbe elegyedett velem. Azzal hozakodtak elő, hogy 1939-ben, illetve 1940-ben többen közülük beléptek a nyilas pártba, mert annak vezetői megígérték, hogy harcba szállnak a bérek felemeléséért. Ezzel a demagógiával a nyilasoknak sikerült a gyári dolgozókat Salgótarjánban és más helyeken is megtéveszteni. Nem kevés köze volt ehhez a Peyerék vezette szakszervezetek tétlenségének. Az ózdiak között voltak olyanok, akik csak beiratkoztak, de tagsági díjat soha nem fizettek, vagy beiratkoztak, de a nyilasgyűlésekre nem jártak el. Majd, amikor a német nácik megtámadták a Szovjetuniót, ezek a legények, akárcsak Salgótarjánban és másutt, megelégelték a dolgot, és teljesen szakítottak a nyilas párttal. Megkérdezték, mi legyen övelük; a pártba nem akarják felvenni őket, és úgy járnak Ózdon, mint a megbélyegzettek. Láttam, hogy komoly fiatal munkások, akiket csak megtévesztettek a fasiszták, de soha meg nem győztek. Megnyugtattam őket: egyelőre legyenek jó tagjai a szakszervezetnek, és majd annak is eljön az ideje, hogy a pártba felvegyék őket, ha öntudatos, harcos politikai magatartással arra rászolgálnak.

A járási székhelyeken és a falvakban is megkezdtük a Kommunista Párt szervezését. Volt úgy, hogy régi 19-esek, vagyis az 1919-es Tanácsköztársaság volt hívei, harcosai álltak a szervezet élére, volt úgy, hogy fiatalabbak kezdeményeztek. A dolgozó parasztok helyzete rossz volt, az állatállomány nagy részét elvitte a háború, a rekvirálások, ami megmaradt, annak zömét pedig elhajtották a németek. Parasztok jöttek hozzám, kérték, intézzem el, hogy csehszlovák oldalról visszahajthassák marhájukat, mert tudják, hogy hol rekedt meg az elrekvirált jószág.

– Mit kell tennem? – kérdeztem.

– Tessék a mi határőreinknek utasítást adni, hogy engedjenek át minket, s elhozzuk, amit megtalálunk belőlük.

Így is lett. Megbeszéltem a határőrség parancsnokával, aki Putnok–Bánréve táján abban az időben – emlékezetem szerint – Padusitzky százados volt, hogy az általam szarvasmarha hazahajtására kiállított igazolványt ismerjék el, és tulajdonosának szabad átmenetelt és visszajövetelt biztosítsanak. Előfordult, hogy egyszerre kilenc tehén hazahozatalára adtam engedélyt. Visszafelé jövet a gazdák rendszerint újra jelentkeztek, hogy megköszönjék a segítséget. Persze ez csak egy csepp volt a tengerben, néhány család bajának enyhítése a tengernyi szegénységben.

Akkoriban, 1945 február végén és márciusban kezdtek látogatók, érdeklődők jönni Budapestről. Örültem nekik, csak megkínálni nem tudtam őket semmivel. Ebben az időben – márciusban lehetett – látogatott meg a miskolci területi titkárságon Illyés Gyula és felesége. Mondanom sem kell, nagyon örültem, hogy megismerhettem Illyés Gyulát. A mintegy háromnegyed órát tartó beszélgetésből csak arra emlékszem, hogy nagyon élénken érdeklődött az iránt, hogyan indult meg az élet az északi területeken. Észrevettem, hogy érdeklődéssel figyeli a titkárságon végbemenő sürgést-forgást. Én megmondtam neki, hogy a Petőfiről írt könyve és a „Puszták népe" nagyon tetszik nekem. Akkoriban ismertem már a Szovjetunióról írt könyvét is, de erről nem beszéltem. Azért nem szóltam róla, mert abban az egyébként jó könyvben előfordul egy epizód, amelyet bántónak éreztem. Bírálni nem akartam, és persze az említett oknál fogva dicsérni sem.

FÖLDOSZTÁS

A falu emberei is jól fogadtak, ha kimentem közéjük. De vendégszeretetük nem tévesztett meg a tekintetben, hogy bizony őközöttük nehéz lesz leküzdeni a hagyomá-

nyos bizalmatlanságot a kommunizmussal szemben. Vendégszeretetüket a legtöbbször úgy mutatták ki, hogy ebédre marasztaltak, mondván, jó pörkölttel fognak megvendégelni, mert az egyik borjúnak éppen „eltörött a lába", le kellett vágni. (Akkor vágási tilalom volt, és gyakran csak ilyen ravaszkodással tudtak az emberek húshoz jutni.) Telt hassal szebbnek látja az ember az életet, de annyira nem láttam szépnek, hogy áltattam volna magam a parasztok hangulata felől. Még akkor sem, amikor március 15-e után már azt mondhattam nekik, hogy hozzanak létre földosztó bizottságokat, és osszák fel a földesúri birtokokat a falusi szegénység és a dolgozó parasztok között.

Egy dzsipen járva a falvakat, én is terjesztettem az ideiglenes kormánynak a földosztásról szóló dekrétumát. De könnyebb volt a nyomtatványokat kiosztani, mint a parasztokat arra rávenni, hogy kezdjék már el... Kezdjék el, mert eljár az idő, a tavaszi nem kerül a földbe, ennek ők maguk fogják kárát látni stb., stb. Az egyik faluban, Felsőábrányban (ma Bükkábrány) a fényképésznek, Gattyán elvtársnak magyaráztam, hogy hogyan kell hozzáfogni, mert a parasztok a földosztás dolgában még nem nagyon kívántak meghallgatni. De miért? Talán nem akarták a földet? Itt, északon, II. Rákóczi Ferenc földjén ne akarnák a földet? Dehogyis nem akarták. A szívükben hordozták a vágyat a föld után, csak túl szépnek tűnt nekik a földosztás ahhoz, hogy igaz is legyen. Alig, hogy híre kelt a földosztó dekrétumnak, megindult az ellenagitáció, melynek fészkeit a volt földesurak kiszolgálóinál és sok esetben a parókiákon kellett keresni. Makacs ellentámadás kezdődött: „Bejönnek az angolok, és akkor mindent vissza kell adni." „Nem lesz könyörület azok számára, akik a másét elveszik." A kisgazdapártiak gyűléseiken ilyeneket mondtak: „Csak az kap földet, aki hozzánk beiratkozik." „Mit ér a föld a parasztok számára, ha nem adnak hozzá gépet?"

Azzal a kisgazdapártiak keveset törődtek, hogy az egyik

állításuk üti a másikat. Ha üti, hát üsse kő, csakhogy a paraszt a kommunistáknak ne adjon igazat.

Múltak a hetek, sőt a hónapok is, és a föld sok helyütt még se felosztva, se megművelve nem volt. Az évszázados jogfosztottság és szolgaság szülte félelem mintha görcsbe húzta volna a parasztok kezét, mintha a torkukat fojtogatta volna.

De nemcsak ezt kellett látni. Történelmi élmény volt, amikor az ember a föld felosztását látta, azt, hogy minden reakciós propaganda ellenére megindult, és lassanként mint a tavaszi áradás hömpölygött keresztül-kasul az egész országban. A földosztó bizottságok tagjai öles mércékkel mérték ki a jussot, amire a magyar paraszt évszázadokon át várt. Még csak földmérnököt sem hívtak segítségül. Végbement az agrárforradalom, amit 1945 őszén a későbbi reakciós ellentámadás szervezőinek ezzel a tüzethányó és vésztjósló jelszóval idéztek emlékezetébe: „Földet vissza nem adunk!" Tapasztalatom szerint a legfőbb hajtóereje az agrárforradalomnak a kisemmizett földmunkások, a volt sommások tömegei voltak. Ők szorosan összefogtak az ipari proletariátussal, hogy végleg megtörjék a földesurak gazdasági és politikai hatalmát az országban.

A DOLGOZÓK ÁLDOZATKÉSZSÉGE

És a munkástömegek? Étlen-szomjan, fizetés nélkül takarították el a diósgyőri gyárak romjait. Ennek a munkának kiemelkedő szervezője volt Hajdú Rezső. Vele voltam a lebombázott hatalmas diósgyőri szerelde csupasz falai között, amikor észrevettem, hogy egy lesoványodott, fiatal munkásasszony kifakult rózsaszín kartonruhában különösen nagy igyekezettel rakja a nehéz törmeléket egy talicskába és furikázza hátra a szerelde mögé. Szóba elegyedtem vele. Elmondta, hogy férjével együtt a gyárban dolgoztak, és élete párja is itt van valahol a gyárban.

– Bár csak már újra állna a gyár – mondta. Meghatódtam, amikor okos szemét rám emelve, azt mondta:

– Nekünk mindenünk a gyár.

– Mit fog ebédelni? – kérdeztem.

– Hoztam magammal kenyeret.

Akkor a munkások százezrei dolgoztak száraz kenyéren meg főtt kukoricán.

Nagyon fontos volt a vasút újjáépítése; ez egyik legsürgősebb előfeltétele az ország talpraállásának. Ez általános vélemény volt. A használható vagonok töredéke maradt csak az országban. Sok ezer vagon és mozdony súlyosan megrongálódott a háború utolsó hónapjaiban. Érthető, ha erre a feladatra összpontosítottuk figyelmünk nagy részét. A munkások, vasutasok és tisztviselők között kezdeményezésünk visszhangra talált. A diósgyőri két vasgyár párttaggyűlésén vetettük fel először konkrétan a kérdést: Mit tud tenni a két gyár az újjáépítés, különösképpen a vasút újjáépítése érdekében? A taggyűlés lelkesen megszavazott egy határozati javaslatot, amelyben felvázolták a tennivalókat. A példát követte Miskolc, Ózd, a vasutak, továbbá a mezőgazdasági vidékek: Heves, Zemplén és Abaúj megye. Nagy kampány indult meg, amelynek során pártaktíva-értekezleteken, tömeggyűléseken és a Szociáldemokrata Párttal tartott közös értekezleteken tárgyaltuk meg, hogy hol, mi a teendő. Közös nagygyűléseket rendeztünk, amelyeken a szociáldemokraták a kommunistákhoz hasonlóan már az újjáépítés feladatairól beszéltek. Emlékszem, hogy 1945 júniusának első felében Egerben egy ilyen nagygyűlésen 5–6000 ember vett részt. Elégedetlen voltam, hogy „csak" ennyien jelentek meg, aminek egyik oka az volt, hogy a kisgazdapártiak eltiltották híveiket a gyűlésen való részvételtől.

Íme, a vállalások és az eredmények. Miskolcon a MÁV-műhelyekben elhatározták, hogy háromszor hetenként két órát dolgoznak ingyen a műhely rendbehozatalán. Két hét leforgása alatt 7000 ingyenes túlórát teljesítettek

a munkások és tisztviselők. Két hét alatt hat mozdonyt javítottak meg és tettek futóképessé. Roncsaikból raktak össze mozdonyokat. Sok vasúti kocsit javított meg a miskolci MÁV-műhely. A diósgyőri vasgyárban elhatározták, hogy háromszázas turnusokban naponta négy órát dolgoznak ingyen a gyártelep rendbehozatalán. Ebben a munkában részt vettek a tisztviselők is. Naponta nyolc-tíz vagon ócskavasat gyűjtöttek össze és távolítottak el a gyártelepről. A diósgyőriek is vállalták vasúti kocsik megjavítását.

Az újjáépítés munkájában részt vett a demokratikus nőszövetség is. A nők a vasgyárakban és a vasútnál végeztek nagyon hasznos munkát.

Az ózdiak havi 20 vasúti kocsi kijavítását vállalták ingyen. Ezt a mennyiséget később felemelték. Az ózdi munkások fizetés nélküli túlórában kitisztították a „nagy tavat", amely a kohókba szállítja a vizet. Ehhez rendkívül nagy erőfeszítés kellett, mert már évek óta nem tisztították. Az egercsehi bányászok is vállalták vasutak rendbehozatalát ingyenmunkában.

HARC AZ IPARI MUNKÁSOK TÖBBSÉGÉÉRT

Az együttműködés a kommunisták és a szociáldemokraták között elejétől fogva jó volt. Tulajdonképpen ez képezte politikájuk alapját. Mégis, az üzemekben a szociáldemokraták és a kommunisták között elkerülhetetlenül megindult a harc a munkások többségéért. Az északi területen különösen Ózdon és Diósgyőrben éleződött ki a vetélkedés. Például a terület bányáiban és a salgótarjáni üzemekben a harc kimenetele eleve eldőlt azzal, hogy a kommunisták az üzemi bizottságokban megszerezték a döntő többséget. Az említett két nagy vasipari központban a harc időnként igen heves formát öltött. A két párt emberei sokat acsarkodtak egymásra. Hogy apró összezörrenéseket ne is említsek, emlékeztetek a diósgyőri gépgyár kovácsmühe-

lyének esetére. Gondolom, hogy az ilyen konkrét kérdések jobban megvilágítják az akkori harcot közöttünk. Az ideológiai ellentétek a kommunisták és szociáldemokraták között ismeretesek voltak, viszont a politikában egységfront-egyezményünk bizonyos mértékig összekötött bennünket. A valóságban a harc főleg azért dúlt a két párt emberei között, hogy a munkásság többségét és a gyárakban az üzemi bizottság vezető helyeit megszerezzék.

Emlékezetem szerint ötvenhét lég- és hidraulikus nagykalapács állt a kovácsműhelyben. Ez volt talán az ország legnagyobb kapacitású kovácsműhelye és természetesen a gyár szíve. A műhelyt a visszavonuló németek le akarták szerelni, és magukkal akarták vinni. Ebben a diósgyőri munkások ébersége és bátorsága akadályozta meg őket. És ha például később – mondjuk, azon a címen, hogy közvetlen hadianyagot gyártó üzem – szerelték volna le és vitték volna ki szovjet hatóságok az országból, a gyár hosszú időre, valószínűleg évekre meg lett volna bénítva, és mint jelentős termelőegység kiesett volna a nemzetgazdaság számításaiból.

1945-ben, egy februári napon – valószínűleg a szovjet hatóságok megbízottai – meglazították a csavarokat, amelyek a kalapácsokat betonalapzataikhoz erősítették. Ez annak a jele volt, hogy a kalapácsokat le akarják szerelni. Érthető elkeseredés lett úrrá a gyár munkásain. Az üzemben működő szociáldemokrata barátaim mindjárt kihasználták az alkalmat, és valószínűleg Kerner Ferenc igazgató sugalmazására elterjesztették, hogy én vagyok az oka a kalapácsok leszerelésének. Arra számítottak, hogy az elkeseredett emberek könnyen elhiszik az ilyen híreket, és arra is, hogy az egyszerű emberek többé-kevésbé azonosítják a magyar kommunistákat a szovjet hadsereggel. A legtöbben kételkedtek benne, de mégis sokan hajlottak rá, hogy elhiggyék a rágalmat, habár a kommunisták állhatatosan magyarázták: képtelenség rólam ilyet állítani. Szerencsére azokban a napokban meglátogatta Miskolcot Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke.

Együtt mentünk el a diósgyőri vasgyárba, de még mielőtt beléptünk volna a gyár udvarába, a marsall megkérdeztet:

– Mi szükségük van maguknak ágyúgyárra?

– Ágyúgyárra nincs szükségünk – mondtam –, de ha például a kovácsműhelyt leszerelik, a Diósgyőrben élő 13 000 kiváló szakmunkást családjukkal együtt szélnek lehet ereszteni. És azt is tudni kell, hogy ez a gyár egyik fellegvára a Kommunista Pártnak az országban.

– Vot kak? Így állunk hát? – mondta Vorosilov.

– Igen, így.

– Ezek mind jó szakmunkások?

– Ezek olyan szakmunkások, hogy vasból, ha kell, embert tudnak csinálni – mondtam a nagy igyekezetemben.

– Szpaszibo! Köszönöm! – Ezzel zárta le a marsall a témát.

Három nap sem telt bele, és újra meghúzták a csavarokat a kalapácsok talapzatain. A kalapácsok maradtak, és – gondolom – mindmáig ott, a helyükön formálják az acélt.

Persze, Kerner barátomék ravaszkodása visszafelé sült el, és azt hiszem, ennek is volt némi köze ahhoz, hogy a soron következő üzemi bizottsági választásokon a kommunisták jutottak többségre. Habár az erőviszonyok csakhamar Ózdon is hasonlóan alakultak, mégis azt kell mondani, hogy Diósgyőrben éppúgy, mint Ózdon, a Szociáldemokrata és a Kommunista Párt tömegbefolyása között jelentős különbség nem volt. A kommunisták előretörtek ugyan, de a szociáldemokraták régi, főleg szakszervezeti pozícióikra támaszkodva megőrizték kádereik, tömegeik nagy részét, és nemcsak hogy nem szorultak vissza, hanem a demokratikus forradalom eredményeképpen minden korábbinál nagyobb befolyásra tettek szert.

Minthogy a kommunisták propagandájának nagy volt az átütő ereje, és mondhatnám, a megújhodás csaknem minden területén aktívabbak voltak, mint szociáldemokrata szövetségeseik, a szociáldemokraták pozíciótartását és

erősödését azzal magyaráztam meg magamnak, hogy szót tudtak érteni, együtt tudtak működni a kommunistákkal. Egyszóval: azon a területen, amelyről szó van, és különösen a nagy üzemekben, meggyőződésem szerint az egységfront gyakorlati érvényesülése volt az a tényező, amely megkímélte a szociáldemokrata szervezeteket attól, hogy alárendelt szerepet játsszanak. Valószínű, hogy ebben volt némi igazság.

Hogy van az mégis, hogy a teljes illegalitásból éppen csak hogy előbújt Kommunista Párt rövid hetek alatt olyan jelentős befolyásra tudott szert tenni, mint amilyen Észak-Magyarország területén tapasztalható volt? Ennek több oka van. Megemlítek néhányat. Először is sokakban élt még a 19-es Tanácsköztársaság emléke, és hűek maradtak annak eszményeihez. Másodszor, a szovjet hadsereg volt a felszabadítója az országnak, az a kommunisták vezette hadsereg, amely a győzelmes szocializmus, a forradalmi internacionalizmus, a szocialista humanizmus zászlaját lobogtatva tört előre és zúzta szét a fasiszta haderőket. Harmadszor: a kommunisták harcoltak a legkövetkezetesebben a nagybirtokok felosztásáért, és közismert, hogy különösen a vidéki ipari gócokban élő proletariátus nagy részét s mindenekelőtt a bányászokat még sok szál fűzte a faluhoz, ahonnan származtak. Negyedszer pedig, mert valóban a kommunisták tudták a legjobban megmagyarázni, hogy mit akarnak. Volt programunk, kristálytiszta gondolatok szálltak a Kommunista Párttól a nép felé, amelyek realitásában a munkásosztály nem kételkedhetett. „Föld, kenyér, szabadság!" Ezt a jelszót minden dolgozó ember a magáévá tette, akkor is, ha nem volt kommunistabarát.

Negyvenöt tavaszán-nyarán gyakran szerveztünk megyei, járási vagy városi méretű tömeggyűléseket. Az elsőt Salgótarjánban, még februárban. Rákosi Mátyást kértük fel szónoknak. El is jött, és a város főterén, mintegy 20 000 ember előtt fejthette ki a Kommunista Párt politikájának legfontosabb tételeit. A gyűlést megelőző éjsza-

kát a régi kommunista Kerekes Sándor lakásán töltöttük, aki a városi pártszervezet titkára volt. Emlékszem, hogy fél éjszakát vitatkoztunk Benkő Antal barátommal, a régi forradalmárral, aki akkor igen „baloldali" nézeteket hangoztatott. A gyűlésre átjöttek Ragyolcról, más községekből és Abroncsospusztáról, partizánegységem utolsó harcának színhelyéről: volt harcostársaim és Palicsek barátom, az abroncsosi bíró, aki nagy bátorságról tett tanúságot a partizánok támogatásában. Volt öröm és ölelkezés. Ott voltak a Salgótarjánból annak idején hozzánk csatlakozott harcosok is. Rákosinak az volt a kívánsága, hogy látogassunk ki Karancsberénybe, abba a községbe, amelynek közelében, a Légrády vadászkastélyban 1944 decemberében az egységem harcálláspontja volt. Kimentünk, a távolság nem több 10 kilométernél. A faluban Rákosi megkérdezte az egyik parasztasszonyt, hogy hallott-e partizánokról, akik ott a közeli erdőben tanyáztak.

– Hogyne hallottam volna – mondta az asszony –, hű, nagyon sokan voltak.

Mint korábban már elmondtam, az a hír járta, hogy hétszázan vagyunk, pedig azon a helyen nem volt több 85 emberemnél. Ebből a községből üzenték a magyar tábori csendőrök nekem Tőzsér Pali bácsi, a vadőr útján, hogy a németek az erdő átfésülésére készülnek. Én azt tanácsoltam neki, hogy reggel menjen vissza Birinkébe (így nevezik azon a tájon Karancsberényt), és mondja meg a csendőröknek, csak jöjjenek a németek, várjuk őket.

Nos, ott, Karancsberényben én Tőzsér Pali bácsi után érdeklődtem.

– Tőzsér? – azt mondták –, hahá, ő jó helyen van, a rendőrségi fogdában.

– Mit követett el? – kérdeztem meglepetve.

– Á, nagyon rosszat, a partizánok ellensége volt.

– Hogyhogy a partizánok ellensége – mondom –, hát maguk tudják vagy én, hogy milyen ember Tőzsér?

Nagy lett a meglepetés, amikor megtudták, hogy a partizáncsapat parancsnokával állnak szemben.

– Engedjék ki – mondom –, Tőzsér Pál vadőr nagyon rendes ember.

Szabadon engedték, beszéltem vele, és láttam, hogy még mindig ott vibrál a szemében a félelem. Megnyugtattam őt, hogy nem lesz semmi bántódása, és megköszöntem neki a segítséget, amit a csapatunknak nyújtott. Most, amikor ezeket a sorokat írom, éppen tíz hete, hogy találkoztam vele a szépen rendbehozott Légrády-kastélyban, ahová nagygyűléssel egybekötött márciusi ünnepség után szarvaspörkölt-vacsorára hívtak meg a salgótarjáni elvtársak. A szarvast Pali bácsi lőtte. Még mindig jól tartja magát, pedig már 72 éves is elmúlt. A nyugdíjból hívták vissza, hogy őrködjön még egy kicsit a vadak felett. Vállalta. A felesége csak azért nem jött el a találkozóra – jelentette Pali bácsi –, mert éppen kenyeret dagasztott.

A legközelebbi megyei méretű nagygyűlést Miskolcon tartotta a Magyar Kommunista Párt. Ott 40 000 ember hallgatta meg Rákosi beszédét. A gyűlés után, a pártközpont szervezési osztályának vezetője azt mondta, nem gondolta volna, hogy ilyen nagy tömeget tudunk mozgósítani. Sokezres tömegek látogatták a járási székhelyeken tartott gyűléseket is. Más pártok még a későbbi hónapokban sem tudtak megközelítőleg sem annyi embert egyszerre megmozgatni, mint a kommunisták. Így volt ez országszerte. Vajon miért látogatták olyan sokan a kommunista gyűléseket? Egyszerűen azért, mert mindenki tudni akarta, mit mondanak a kommunisták a jelenről és a jövőről. Úgy érezték, hogy a legvilágosabban a kommunistáktól tudják meg, hogy mi van és mi lesz. Ezért jöttek nagyon sokan. Persze, ez az érdeklődés sok kommunistát megtévesztett. Voltak, akik túlbecsülték reális erőinket. Ennek a következményeit kellett viselnünk az 1945-ös őszi választások után.

Gondokat okozott, hogy a közellátás továbbra is rossz maradt Észak-Magyarországon. Jó, ha minden második

munkáscsalád vágott disznót 1944–1945 telén. De ezeknél a családoknál is fogyott a kolbász, szalonna, meg a zsír, és hozzávásárolni nagyon nehezen lehetett valamit. De különösen nehézzé vált azoknak a családoknak a helyzete, melyeknek semmi tartalékuk nem volt. Csereberéltek, batyuztak az emberek, ha volt eladnivaló ruhaneműjük vagy tehetős rokonuk falun. A borsodi üzemeket Szabolcs megyéből kellett volna ellátni burgonyával, mert az ottani vermekben volt tartalék, ha nem is elég. A vagonhiány miatt a szállítás azonban kínosan döcögött. Emlékszem, valóságos örömünnep volt, ha Diósgyőrbe befutott néhány vagonnyi burgonya, amit az üzemi bizottság emberei igazságosan elosztottak. Egyébként ez így volt országszerte az ipari vidékeken és a fővárosban, egészen a jó forint megteremtéséig. Az élelmezési helyzet volt a legtöbb konfliktus forrása a munkások és a kormányzat között ezekben az időkben, amiről később még lesz szó.

EGYÜTT VAN A CSALÁDOM

1945 tavaszán kétszer-háromszor ellátogattam Budapestre, a párt Központi Vezetőségének Tisza Kálmán téri székházába, hogy tájékozódjam az általános helyzetről és beszámoljak Észak-Magyarország problémáiról. Az egyik ilyen látogatásom – ez április 17-én volt – nagy meglepetést és örömet hozott számomra. A székház ebédlőjébe lépve, az egyik asztalnál megpillantottam a feleségemet és a fiamat. Nagy volt az öröm. Csaknem egy év telt el azóta, hogy utoljára láttam őket. Aznap érkeztek meg Moszkvából katonai repülőgéppel. Kiváló írónk, Gábor Andor is velük együtt érkezett. Kalandos útjuk volt, mert a pilóta éjszaka eltévedt, és Belgrádban szállt le Budapest helyett. Az éjszakát a repülőgépben töltötték, és reggel indultak Budapest felé. Fáradtak voltak. Mégis, nem maradt más választásom, mint ebéd után beültetni őket az

Opel-Juniorba és Miskolcra hajtani, ahol rendes lakás várt rájuk. Útközben a feleségem elmondta, hogyan élték végig a háború utolsó esztendejét Moszkvában, és örömömre azt is megtudtam tőle, hogy a könyveim útban vannak Magyarország felé.

Együtt volt hát a családom, de ettől az élelmezési helyzetünk nem lett könnyebb. Dakóné asszonyt fel tudtam ugyan menteni az ellátásommal járó vesződségtől, de annál nagyobb gond szakadt a feleségem nyakába, aki akkor még csak néhány szót tudott magyarul. Berlinben született és ott nevelkedett: fiatal lány kora óta szilárd harcosa volt a Német Kommunista Pártnak. Szerencsére Dakó Lajos sofőröm bátyja, Sándor, aki akkor már szintén a területi titkárság szolgálatába szegődött mint házgondnok és gazdasági intéző, ügyes embernek bizonyult, s egy kevés élelmiszert is tudott szerezni számunkra.

Az egyik napon egy 250 köbcentis motorkerékpárt kaptunk ajándékba a Miskolcon állomásozó szovjet katonai alakulattól. Olyankor hozták, amikor otthon sem voltam, és egyszerűen otthagyták azzal az üzenettel, hogy üdvözölnek, és jó munkát kívánnak a továbbiakban, mert ők már távoznak a környékről. Lehet, hogy el sem fogadtam volna, mert én magam még soha nem motoroztam, és megvolt az én jó öreg kis Opelem, a repülőgépkerekekkel a „talpán". De ha már itthagyták – gondoltam –, majd csak hasznát vesszük valahogy a mozgalomban. Nemsokára el is kelt. Sátoraljaújhelyen éppen a Zemplén megyei pártbizottságot látogattam meg. Megkérdeztem az elvtársakat, milyen alkalmatossággal járják a megyét.

– Biciklivel – válaszol a fiatal megyei titkár.

– Motorozni tudnak?

– Hogyne tudnánk, csak vóna.

– Adok maguknak egy 250 köbcentist, jó lesz?

Azt hittem, a bőrükből ugranak ki örömükben. Nem kételkedtek benne, hogy ebben a dologban nem űzök tréfát velük. Ha mondtam, akkor meg is kapják. Másnap elküldtem nekik. Végső soron nemcsak az egyes emberek,

hanem a közösségek és szervezetek is segítettek egymáson, ahogy tudtak. Gondoljunk csak arra, hogy abban az időben a Tiszántúl vidéke milyen önzetlen segítséget nyújtott az éhező Budapestnek élelmiszerekben, és ne vegye senki dicsekvésnek, ha azt mondom, hogy ezt a közellátási mentőakciót a kommunisták mintaszerűen szervezték meg.

De térjünk vissza otthonunkba. Ha a vidéket jártam, olykor magammal vittem a feleségemet is. Hadd ismerkedjen szép hazánkkal, ahol még csak egyszer járt valamikor 1936-ban, s akkor is csak Budapesten. Rajongott a Bükkért és a Mátráért, tetszett neki Eger, de Miskolccal nem nagyon tudott megbarátkozni. Azt mondta: nem szép ez a város. Hát nem valami szép – gondoltam –, de mégis, mi lehet az oka annak, hogy Eger annyival jobban tetszik neki? Azt hiszem, rájöttem. Az volt az oka, hogy ott kellett neki élni, abban – az ő szemében – nagyon kis vidéki városban. Berlinben született és ott nőtt fel, később Moszkvában, Prágában és Párizsban élt. Szokatlan, nagyon szokatlan volt neki a kis város élete. Nem értette, hogy miért ölelgetik-csókolgatják őt ismeretlen úriasszonyok, és miért köszön sok polgári férfi neki úgy, hogy kisztihand. Egyszóval nem találta a helyét. Ezt látva, az a jelenet jutott eszembe, amelyet a fiam négyéves korában Berlinben játszott meg, amikor egy fiúintézetbe adták. Keservesen sírt, nem akart megválni az anyjától, akinek el kellett hagynia berlini otthonát. A gyerek azt hajtogatta, hogy azért nem akar az intézetben maradni, mert sárgára vannak festve a falai. Őt olyan intézetbe vigyék, amelynek a falai kékek vagy rózsaszínűek. Mondtam a feleségemnek, hogy ő is így lehet a vidéki várossal. Nem a falak színéről van itt szó, hanem a megszokott méretekről, életütemről és életformáról. Egyszer magammal vittem a feleségemet Bodrogközbe. Útba ejtettük Sárospatakot, és megnéztük a Rákóczi-kastélyt. Mély benyomást tett rá. Kérte, hogy sok ilyen történelmi helyet mutassak meg neki. Egyszer voltunk Monokon is, Kossuth

Lajos szülőfalujában. Megnézte az egri várat, a Bükkben és a Mátrában található nevezetességeket.

Kálmán fiam 17 éves korában, 1944 nyarán fejezte be a középiskolát Moszkvában, és ősszel beiratkozott az Energetikai Főiskolára, ami leginkább a műegyetem villamossági fakultásának felel meg. De nem sokáig tanult ott, mert amint Budapest felszabadult, készültek az útra. Összecsomagoltak, és úgyszólván a koffereken ülve várták a napot, amikor útrakelhetnek. Így februárban kimaradt a főiskolából. Miskolcon mindjárt felmerült a kérdés, mi legyen vele. A tétlenséget már elutazása előtt nagyon megunta. Mondom neki:

– Itt műegyetem nincs, mi legyen veled, fiatalember? Rám bízta.

– Bemennél a diósgyőri vasgyárba dolgozni? Megtanulnál magyarul beszélni, s a gyárban végzett munka jó felkészülés is lenne a budapesti műegyetemre való jelentkezéshez.

– Szívesen bemegyek – mondta. Hozzá voltunk szokva: rendszerint csak akkor mond ellent, ha valami neki nem tetszőt kívánnak tőle.

Így is lett. Megkértem Urbancsok Miskát, vegyék fel őt a gyárba, és tegyék be a fiatalok közé a tanműhelybe, amely ekkor már működött. Felvették, szorgalmas volt és fegyelmezett. Néhány hónapot töltött a gyárban, a műegyetemre azonban csak 1946 őszén tudott beiratkozni, mert közben egy rádióadó kezeléséhez hívták meg Budapestre.

AZ ELSŐ ORSZÁGOS PÁRTKONFERENCIA

Májusban országos konferenciára gyűltek össze Budapesten a pártszervezetek küldöttei. Az észak-magyarországi terület szép számmal volt képviselve. Vegyesen: munkások, parasztok – köztük már újbirtokosok is – és értelmiségiek. Nagy nap volt ez; az első legális pártkon-

ferencia napja, melynek középpontjában az ország újjáépítésének problémái álltak. „Harc az újjáépítésért" – hangzott a fő jelszó. Szó esett arról, hogy az ország újjáépítését a két munkáspártnak a Nemzeti Parasztpárttal, a Kisgazdapárttal való koalíciós együttműködés alapján kell megoldania. Minthogy nem történelmet írok, hanem csak emlékeimet vetem papírra, felmentve érzem magam az alól, hogy a konferencia jegyzőkönyvét felkutassam és abból idézzem ide a beszédeket és a határozatot. A konferencia nagyon fontos volt, a pártszervezetek összefogását, központi irányítás alá helyezését jelentette, és az indulást egy közösen meghatározott úton.

Nekem akkor a bányákban és üzemekben, Ózdon és Salgótarjánban elég sokat kellett vesződnöm azzal, hogy a munkások nagy része a régi mérnökök eltávolítását követelte. Áldatlan következménye a bűnös múltnak. A munkások azt magyarázták nekem, hogy a régi mérnökök legtöbbje szívvel-lélekkel a tőkés érdekeit védte velük szemben, és brutálisan bánt a fizikai dolgozókkal. Különösen nagy volt a felháborodás ellenük a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársasághoz tartozó üzemeknél, ahol a rafináltan kiépített kasztrendszer párosult a munkások megszégyenítő lekötelezésével. Én meg szívósan azt magyaráztam a munkásoknak: értsék meg, hogy nincs kit tenni a régi mérnökök helyére, és például a bányász sötétben tapogatózik a föld mélyén a mérnök kutatómunkája nélkül; így van ez a kohászatban is. Diósgyőrben például alig maradt egy-két kohómérnök, a többi nyugatra ment a németekkel. Ózdon sem volt sokkal jobb a helyzet. Hallgattak is rám, meg nem is. Láttam ennek az állapotnak a veszélyeit: hogyan indítsuk meg a termelést, az ország újjáépítését a munkások és a műszaki értelmiség egyetértése nélkül? Erre a kérdésre csak egy választ lehetett adni: minden becsületesen dolgozni akaró mérnök maradjon a helyén, dolgozzon és irányítsa a termelést. Felszólalásomban felvetettem ezt a kérdést a pártkonferencián, és kifejtettem nézetemet, hogy ebben a do-

logban nem szabad engedni a nyomásnak. Nem népszerű ez az álláspont? Nem, de az nem fontos. – „Az ár ellen is kell tudni úszni" – mondottam. Ez természetesen teljes összhangban állt a párt általános politikájával. Eltartott talán egy évig, amíg a viszony a munkások és a mérnökök között úgy-ahogy helyrejött. A konferencia huszonöttagú Központi Vezetőséget választott, amelynek én is tagja lettem.

A PÁRTSZERVEZETEK HELYZETE

A pártszervezetek száma Észak-Magyarország területén viszonylag gyorsan növekedett, úgyszintén a párttagok száma. Borsod megyében például 1945 júniusában a 198 községből 170-ben már működött a pártszervezet. Abaúj megye szikszói járásában csaknem minden községben, ezzel szemben Zemplén megyében még csak kevés helyen működött pártszervezet. Nógrád megye szervezettsége vetekedett Borsodéval.

Az egész észak-magyarországi területen júniusban hozzávetőleg 35 000 tagot számlált a Kommunista Párt, ebből Borsod megyére 16 000–17 000 jutott. Egyedül Ózdon 2000 tagot számláltunk, Diósgyőrben az ágyúgyárban 1400 párttag dolgozott, a kohászati üzemben 500–600. Az említett üzemekben a kommunista szervezetekhez valamivel több tag tartozott, mint a szociáldemokratákhoz. Ózdon például 1945 tavaszán kereken 500 munkás lépett át a szociáldemokratáktól a Kommunista Pártba.

Itt azonban meg kell mondani, hogy a tapasztaltabb, rutinos káderek a Szociáldemokrata Pártban voltak. Az említett időben egyik központi értekezletünkön így jellemeztem a rendelkezésre álló kádereinket: Kijelölt járási titkáraink többségére jellemző, hogy eléggé gyámoltalanok. De más bajuk is van: az, hogy nem veszik észre a bajt; ha valamelyik pártszervezetben akad egy kommu-

nista, aki basáskodik és nagyon radikálisan beszél, azt mondják: kitűnő ember. Sok járási és községi titkár nem felel meg, le kell majd váltani őket, és helyükbe jobbakat, tapasztaltabbakat javasolni a tagságnak.

A kommunista napilap, a „Szabad Magyarország" 16 000–17 000 példányban jelent meg, a Szociáldemokrata Párt lapja, a „Felvidéki Népszava" 10 500 példányban.

A Kommunista Párt tekintélye jelentősen megnőtt az újjáépítési feladatok beindítása kapcsán. Ugyanakkor egyik júniusi beszámolómban joggal mondtam: „nagyon erős harcot kell folytatnunk a párt tekintélyének fenntartásáért az egész északi területen".

AZ ELSŐ ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

A nyár folyamán erősödött a különféle pártok politikai aktivitása. A Kisgazdapárté különösen. De még mindig a Kommunista Párt gyűlései voltak a legnépszerűbbek; különösen a városokban és a járási székhelyeken. Annyit észrevettem, hogy a Miskolci Nemzeti Bizottságban, amelynek üléseire meg szoktak hívni, döcögni kezd a pártok együttműködése.

Jó személyi kapcsolatot tartottam fenn dr. Enyedi Andor református püspökkel, a nemzeti bizottság tagjával. Meglátogatott a pártirodában, és vidáman szivarozgatva többször elbeszélgettünk politikai és eszmei problémákról. Nagyon becsültem a püspököt, tudtam róla, hogy 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után bátran szót emelt a kommunisták üldözése ellen. Utolsó beszélgetésünk a területi pártbizottság irodáján ezzel zárult:

A püspök: Titkár úr, az evangéliumért bármikor kész vagyok meghalni.

Én: Püspök úr, Magyarország szabadságáért és függetlenségéért, népünk boldog jövőjéért bármikor kész vagyok életemet áldozni.

Melegen kezet ráztunk és elváltunk.

A Kisgazdapárttal a valóságban nem működtünk együtt. Meg tudtunk egyezni a törvényhatósági bizottság összetételét vagy egyes személyek hivatalos posztra való kinevezését illetően, de semmilyen együttműködésre nem voltak hajlandók az újjáépítés feladatainak a megoldásában.

Az is feltűnt, hogy a polgáremberek közül már kevesen szólítanak meg az utcán azzal, hogy ők 19-ben a Vörös Hadseregben harcoltak, vagy hogy a kommunisták iránti rokonszenvüket bizonygassák. Egyszóval kezdtek más szelek is fújdogálni, nemcsak az első tavaszi olvadás szele. A pártok augusztusban határozták el, hogy novemberben országgyűlési választások legyenek.

A kisgazdapártiak már júniusban széltében-hosszában propagálták, hogy az ideiglenes nemzetgyűlésnek nincs létjogosultsága, és választásokra van szükség. Hangoztatták, hogy az ország lakosságának túlnyomó többsége, legalább a 75 százaléka, mellettük van. De a Kommunista Párt vezetősége is választásokat akart. Így gondolkozott: ősszel jobb választani, mint tavasszal, mert ősszel jobb az élelmezési helyzet. Viszont 1946 őszére nem lehetett halasztani a választásokat, mert lehet, hogy akkor még kevesebb élelem lesz, mint 1945 őszén, s azonkívül a pénzromlás tovább fokozódhat, mert a tőkések, a bankárok, a gyárosok inflációra spekulálnak. Ez megfelelt a tényleges helyzetnek. A bankok érdekelve voltak abban, hogy a bankbetétek, amelyek akkor néhány milliárd pengőt tettek ki, elértéktelenedjenek, az ipari tőke a pénzromlásból szintén hasznot húzott, mert a munkabérek összegét kölcsön kapta a Nemzeti Banktól, ezzel szemben haszna maradt tárgyi értékekben vagy kivitel esetén valutában. Mindehhez hozzájárult az, hogy a reakció nyíltan is, suttogó propagandájában is – ami abban az időben hatalmas hullámokat vert – a kommunistákat okolta mind a pénzromlásért, mind a közellátás nehézségeiért, habár a valóságban a terményfelvásárló Futura bizományosai – régi kereske-

dők – szabotálták a felvásárlást, és a burzsoá pénzügyminiszter politikája is minden lehető módon a válság élezését szolgálta. Persze a vesztett háború, az országnak a németek által történt kifosztása volt a rohamos pénzromlás legfőbb oka.

Most már nem emlékszem rá, hogy melyik pártnak volt az erőpróba sürgősebb. Elég az hozzá, hogy összehívták a Központi Vezetőség plenáris ülését. Fel kellett mérni az erőviszonyokat. De minek alapján? Milyen objektív jelek vagy mutatók adhattak akár csak hozzávetőlegesen is megbízható választ arra a kérdésre, hogy mire számíthatunk? Erről az ülésről maradt meg leginkább az emlékezetemben, hogy a területek és választókerületek pártvezetőit makacsul faggatták: a szavazatok hány százalékára számítanak? A legtöbben nyilatkoztak. Persze túlbecsülték az elérhető eredményt. Volt olyan területi titkárunk is, aki fogadkozott, hogy a Kommunista Párt abszolút többséget fog szerezni. Állítása elképesztő volt, hiszen kimondottan paraszti vidékeket képviselt. Abból ítélt, hogy a párt gyűléseit nagyon sokan látogatják. Már itt megmondom, hogy a novemberi választáson kapott szavazatok összeszámlálása után meg kellett elégednie, ha jól emlékszem, 11 százalékkal. Engem is faggattak, de nem bocsátkoztam jóslásokba. Magamban legfeljebb 20–25 százalékkal számoltam, a faggatást azonban értelmetlennek láttam. A szervezési osztályon szó szerint a következőket mondtam 1945 nyár elején: – „Ne ringassuk magunkat illúziókban, bár a földreform idején a kommunisták nagy munkát fejtettek ki, a parasztság mégis a kisgazdákhoz megy". És hozzáfűztem: – „Ha választásokra kerülne a sor, mi lenne a helyzet? A kisgazdák nagyon erősek lennének, mi valamivel erősebbek lennénk a szociáldemokratáknál, mert sok tisztviselő és kereskedő, akik bent vannak a Szociáldemokrata Pártban, a kisgazdákra szavazna, viszont a munkások, bányászok többsége mellettünk állna."

A végén nekem is meg kellett elégednem a borsod-

abaúj–zempléni választókerületben 18 százalékkal. Pedig ott bányák voltak szép számmal és nagyüzemek. Volt sok bányászközség, ahol a lakosság 90 százaléka szavazott a kommunistákra. Igen ám, de ott volt a délborsodi, az abaúji és a zempléni tengernyi parasztság – új és régi gazdák, akiknek csak egy kis töredéke szavazott a Kommunista Pártra.

Választásokra készültünk, de Ózdon nem volt kenyér. Októberben a pékek már közel egy hete nem sütöttek, mert nem jött liszt. Az ózdi reakciósok rögtön rákapcsoltak, és azt magyarázták szóban és röpcédulákon, hogy az éhínségnek a kommunisták az okai. Ki hinné, hogy ez az államapparátusban még bentlevő, régi reakciós tisztviselők választási sakkhúzása volt? Pedig az volt, amit abból is ki lehetett olvasni, hogy a Kisgazdapárt plakátján Ózdon egy pirosra sült cipó volt látható azzal a felírással, hogy a Kisgazdapárt kenyeret biztosít a lakosságnak, ha rá szavaznak. Forró napok voltak azok Ózdon. A gyár kilencezernyi munkása hatalmas éhségtüntetést rendezett, és akadtak fasiszta demagógok közöttük, akik az üzemi bizottság ellen uszították a tömeget. Kubancsikot, az üzemi bizottság elnökét a munkásasszonyok fenyegető magatartása elől nekem kellett megmentenem. A nagyon is indokolt elégedetlenséget csak úgy tudtuk levezetni, hogy a tüntetés végén, a gyár előtti téren lezajlott gyűlésen egy kormányhoz intézett erélyes távirat szövegét olvastam fel, amelyben az ózdi dolgozók azonnali intézkedést követeltek.

Az egyik gyári asszonnyal elbeszélgettem a gyűlés után. Elmondta, hogy öt apró gyereke van otthon, a férje a háborúban elesett, és a gyerekek sírva könyörögnek kenyérért. Még hallgatni is szívettépő volt. Hiába, az ellenség már nem nyugodott, előbújt odúiból.

Másnap Budapestre hajtottam, hogy érvényt szerezzek az éhező ózdi munkások követelésének.

Az egyik októberi reggelen, úgy 1/2 8 óra tájban telefonhívást kaptam Mádról. A Zemplén megyei pártbizott-

ság titkára, Csató elvtárs, volt református pap értesített, hogy az azt megelőző este feleségével együtt Mádon rekedtek, s a helyi párttitkárnál háltak volna meg, a házat azonban egész éjjel puskatűz alatt tartották. Az ablakon át lövöldöztek be a lakásba. Reggelre teljesen megszűnt a tüzelés, így most már kijöhetett a házból, és telefonálni is tud. Védelmet és segítséget kért a helyi párttitkár és családja számára. A szóban forgó párttitkárnak – akit úgy emlékszem, Pádernek hívtak – hét gyermeke volt. A gyerekek, a szülők és Csatóék rettegésben töltötték az egész éjszakát. Azonnal érintkezésbe léptem Fodor borsodi rendőrfőkapitánnyal, ismertettem vele az esetet, és kértem, hogy rakjon meg egy teherautót rendőrökkel, és én velük megyek Mádra. A főkapitány arra hivatkozott, hogy baj lehet belőle, ha Miskolcról mennek rendőrök, mert az eset Zemplénben történt, és csak a Sátoraljaújhelyen székelő zempléni főkapitány illetékes. De amikor megmagyaráztam neki, hogy nem lehet késlekedni, és a demokráciát az országban mindenhol, minden rendelkezésre álló erővel meg kell védeni, igazat adott nekem. Tizenöt perc se telt bele, már ott volt a Deák Ferenc utcában a 25 rendőrrel megrakott teherautó, egy rendőrtiszt vezetésével.

Akkor én már előkelőbben utaztam. Augusztusban kaptam egy Opel-Kapitänt. Beültem ebbe a nagyszerű kocsiba, és magammal vittem Szkladán Ágostont, Práth Károlyt, aki abban az időben már a területi titkárság munkatársa volt, és Sulyán Györgyöt, a Heves megyei pártbizottság titkárát; ő éppen Miskolcon tartózkodott. Egyik sem akart lemaradni. Mondom Szkladánnak:

– Legalább te maradj itt, szükség lehet itt rád.

– Ne hagyj már itt szégyenemre – kérlelt.

Elvittem. A mádi „hőstettet" a KALOT-isták hajtották végre. Még az eseményt megelőző éj beállta előtt ellátogattak a Kommunista Párt helyiségébe, és mindent pozdorjává zúztak. A KALOT-isták vandalizmusáról elsőnek a szerencsi járási rendőrfőkapitány, egy Hajdú ne-

vű horthysta tiszt szerzett tudomást. Rögtön ki is ment két rendőrrel a tett színhelyére. „Megállapította a tényállást", és azzal kezdte, hogy Pádert feleségével és összes gyerekével együtt a falu fogdájába záratta. A két rendőrt a fogda elé állította, vigyázni. Azután nem tett semmit. Hajdúval a mádi községházán találkoztam. Ajánlottam neki, hogy engedje szabadon azonnal a Páder-családot. Ez megtörtént. A Miskolcról velem jött rendőrtiszt azonnal megindította a nyomozást. A rendőrök átkutatták a szőlőket és behoztak néhány bujkáló KALOT-istát. Egyiknél-másiknál vágottcsövű karabélyt találtak. A kihallgatásukon kiderült, hogy fő felbujtójuk a kispap volt, aki akkorra már elszelelt valahová a községből. Megkérdeztem az egyik KALOT-istát:

– Te is lőttél?

– Igen.

– Kire lőttél?

– A párttitkár házára.

– Meg akartad ölni?

Nem válaszolt. Mi tagadás, kapott két nagy pofont.

– Az egyiket a lövöldözésért kaptad, a másikat a párthelyiség feldúlásáért.

Kérésemre a rendőrség nem tartóztatta le őket, csak a fegyvereiket szedte el, és bíróság elé sem kerültek. Így hát olcsón megúszták. 18–20 éves legények voltak. Figyelembe kellett venni náluk, hogy egy ravasz fasiszta érzelmű pap az összes szentségekre hivatkozva felbujtotta őket, azonkívül, hogy október lévén, Mádon és az egész Hegyalján éppen akkor forrt a bor. Evvel a községgel és a környékbeli többivel nem volt többé baj. A mádi provokáció is azt mutatta, hogy az ellenség mozgósít, érzi az erejét és elszemtelenedik. A mádi eset is hozzátartozott választási előkészületeihez.

A választások november 4-én zajlottak le. A borsod–abaúj–zempléni választókerületben nem kellemes meglepetés született. A kommunistáknak be kellett érniük öt mandátummal, a szociáldemokratáknak néggyel; a kisgazdapártiaknak 13 mandátum jutott. Nemcsak a parasztok többsége (a Nemzeti Parasztpárt egy mandátumot szerzett), de a burzsoázia apraja-nagyja is rájuk szavazott. Az egész reakció a Kisgazdapártot támogatta, hogy erői szét ne forgácsolódjanak. Ügyes taktikát alkalmazott.

Országosan a Kommunista Párt kereken 800 000 szavazatot kapott, az összes szavazatok 17 százalékát. Ez nem volt kevés, alig háromnegyed évvel a 25 éves fasiszta diktatúra megdöntése után. De mivel a Szociáldemokrata Párt is ennyit kapott, a Parasztpártnak pedig mindössze 323 000 szavazat jutott, ezek összessége nem volt elég a Kisgazdapárttal szemben a parlamenti többség megszerzéséhez. Az 1945-ös választások egyik legfőbb jellemzője éppen az volt, hogy a baloldali pártok kisebbségben maradtak. A Kisgazdapártot ugyanis, a vezetés politikájánál és nagyrészt hívei összetételénél fogva, semmiképpen sem lehetett baloldali, demokratikus pártnak tekinteni. A választások után a Kisgazdapárt jobbszárnya még jobban aktivizálódott, fel akarta bontani a koalíciót, hegemóniára törekedett. A közép és a balszárny joggal félt attól, hogy a párt további jobbratolódása következtében elveszíti a paraszti tömegek egy részét; ezért szívesen megszabadult volna a jobboldali vezetőktől, de azok ekkor még ellenálltak a szakadásnak.

Rácz Gábor, a borsodi kisgazdák jobboldali vezéralakja a választás után nyeregben érezte magát. Két félliter kadar között úgy határozott, hogy a mandátumok kiosztásának alkalmából – november közepe táján – a miskolci városháza elé vonultatja híveit: középiskolás diákokat, polgárokat és másokat, akik majd ünneplik őt s elvbará-

tait, és abcugolják a kommunistákat meg a szociáldemokratákat. Ezt a tervet mi két nappal a kitűzött dátum előtt megneszeltük. Elgondolkoztam. Itt vagyunk a magyar nehézipar fellegvárában; az egyetlen jól szervezett társadalmi erő ezen a vidéken a munkásosztály. Vannak szakszervezetei, pártjai. Csak nem fogjuk azt a szégyent megérni, hogy a reakciós polgárok ellenünk tüntessenek, mi meg azt szótlanul végignézzük? Azt nem! Megbeszéltem az elvtársakkal: Szkladánnal, Práthtal, Fekete Mihállyal, Urbancsokkal és Dusek Lászlóval, a diósgyőri gyári pártszervezet titkárával, hogy a szociáldemokratákkal egyetértésben, amennyiben meg tudjuk győzni őket akciónk szükségességéről, a mandátumok átadásának aktusát a diósgyőri vasgyári munkások is a Városháza előtti téren köszöntsék. Munkatársaim nagy vita nélkül egyetértettek. A dolog most már csak szociáldemokrata barátainkon múlott.

Hárman felkerestük őket a párthelyiségükben. Emlékezetem szerint Rónai Sándor elvtárs, aki akkor már a kormány tagja volt, ezen a megbeszélésen nem volt jelen. Jelen volt azonban Reisinger Ferenc, a borsodi szociáldemokraták régi vezetője, Mráz, Szederkényi és Juhász elvtársak. Részükről volt ellenvetés. Baj lehet belőle; az emberek ki vannak éhezve, és nagy kilengésekre kerülhet sor; esetleg megtámadják az üzleteket stb. Felrajzoltam azt a tervünket, hogy Csacsovszky elvtárs, a vasasszakszervezet titkára beleegyezésével másnapra összehívjuk a gyár szakszervezet bizalmijait, valamint a két párt aktivistáit, és feladatul tűzzük eléjük, hogy biztosítsák a felvonulásban a fegyelmet, és a felkészülés során értessék meg a munkásokkal, hogy most csupán a munkásosztály szervezett, fegyelmezett erejének a demonstrálásáról van szó, és ellen kell állni az esetleges provokációknak. Emlékszem, Szederkényi Ferenc támogatta elsőnek javaslatunkat. Végül is megegyeztünk, és rögtön hozzáláttunk a munkához. A bizalmiak nagy tetszéssel fogadták a felvonulás gondolatát, és általános volt az a véleményük, hogy

haszon és nem kár fog belőle származni. A munkásoknak is szükségük van arra, hogy a választások után, a viszonylag gyenge eredmény ellenére, érezzék erejüket. „Alea iacta est" – „A kocka el van vetve" – gondoltam. Most már visszacsinálni a dolgot nem lehet. Felhívtam Budapestet telefonon. Kovács István jelentkezett. A központ se igent, se nemet nem mondott, inkább aggályoskodtak az elvtársak, hogy csak baj ne legyen belőle. Megmondtam, hogy a bizalmi testület elhatározta a tüntetést, és a határozaton nem változtathatunk.

Persze, volt ok az aggályoskodásra, éppen azért, mert a munkások ki voltak éhezve, a reakciós burzsoázia pedig aktivizálódott, egy része jóllakottan feketézett és pöffeszkedett a városban és a falun. A munkások is megérezték ösztönösen a reakció összefogásának a veszélyét, amely a választásokban megmutatkozott. Megtörténhetett volna, hogy fasiszta provokátorok kilengésekre ingerlik a tömeg egy részét, ha nem lesznek eléggé résen a bizalmiak és a kommunista aktíva. De én nem ebben láttam a fő veszélyt, hanem abban, hogy a reakciós szájhősök büntetlenül lehurrogják a munkásosztály képviselőit, és ez demoralizálja Miskolc, Diósgyőr és a környező bányák, de talán egész Észak-Magyarország munkásmozgalmát. Ha nem vettük volna fel az odadobott kesztyűt, lovat adtunk volna a reakció alá, de mert felvettük, óvatosabbá lett az ellenség, és megerősödött a munkások önbizalma.

Minden úgy történt, ahogy előre várható volt. A mandátumátvételi ünnepségre mentem, feleségem is velem jött. A Városháza utcájában egy 600–800 főt kitevő tömegen kellett keresztülfurakodnunk. Ezek voltak a Kisgazdapárt hívei. Voltak közöttük szép számmal diáksapkás gimnazisták, nagy csoport vasutas és mindenféle civil nép, persze nem a „finomabbja", hanem a mérgesebbje. De alig múlt el 10–15 perc, már kaptuk a jelentést, hogy a Városház utcát befogó két párhuzamos úton, vagyis Miskolc főutcáján és a Kun József utcán két oszlopban vonulnak a városba a diósgyőri munkások. A Kisgazda-

párt Szakács nevű képviselője elsápadva fordult hozzám:

– Mit jelentsen ez, Sándor bátyám?

– Úgy látszik – mondtam –, a diósgyőriek megválasztott képviselőiket kívánják üdvözölni. Nincs ebben semmi különös, inkább örülni kell neki, mint megijedni tőle.

De bizony nem örültek. Nagy volt a zavar a kisgazdapártiak között. Az ablakon át láttuk, hogyan lepik el a diósgyőriek a Városháza előtti térséget, két oldalról bezárva Rácz Gábor híveit. Tízezer munkás vonult fel. Hatalmas erő. Itt nagy incidens nem volt. Két-három hangoskodó diáksapkás legénykét löktek be a munkások a szemben levő megyeháza kapualjába, hogy ott hangoskodjanak. A mandátumkiosztás ünnepi aktusa után nem voltak beszédek a balkonról, ahogy azt a kisgazdapártiak eredetileg elhatározták. Képviselőik elmentek, és csak este tudtam meg, hogy sietve elhagyták a várost. A mi feladatunk most az volt, hogy a hatalmas tömeg élére állva végigvezessük ezt egy egységes oszlopban, a város főutcáján, a Széchenyi utcán, majd a piactéren keresztül a Tetemvárra és ott nagygyűlést tartsunk. A terv sikerült. A munkástömegek nagy fegyelmezettségről és szervezettségről tettek tanúságot. Menet közben forradalmi dalokat énekeltek. Csupán egy helyen történt nem nagyarányú, de nagyon nemkívánatos incidens. Éspedig ez: amikor a Kisgazdapárt napilapjának szerkesztősége előtt ment el az oszlop, 20–30 ember kivált belőle, felment a ház első emeletén levő szerkesztőségbe, és kidobált néhány bútordarabot és papírokat az ablakon át az utcára; embert nem bántottak. Én magam ezt a jelenetet nem is láttam, mert Juhász Istvánnal és más elvtársakkal együtt a menet élén haladtam. Valószínű, hogy ez akkor történt, amikor úgy tíz-tizenöt sornyira a hátunk mögött valaki pisztolyból egy lövést adott le a levegőbe. A tettes kétségtelenül provokátor volt, a bizalmiak kirántották őt a sorból, elvették a pisztolyát, adtak neki egy pár pofont, és fenéken rúgták. Már a Tetemvár felé vonulva, a sok néző

közül egy 35 év körüli ember becsmérlő megjegyzést tett a tüntetőkre. Őt a forróvérű Práth Karcsi barátom utasította rendre. Más nem történt. A nagygyűlésen Juhász István beszélt és én. Őszintén örült a szívünk, hogy ebből az alkalomból így együtt láttuk ezt a hatalmas tömeget. Bizalommal töltött el bennünket a jövőt illetően. Menetoszlopban, fegyelmezetten vonultunk ki a városból. Az ún. Győri kapunál azután a miskolciak felemelt ököllel elbúcsúztak a diósgyőriektől.

A két párt együttműködése nélkül nem lehetett volna hasonló akciót szervezni. A tüntetés iskolapélda volt mind a két párt részére, milyen hatalmas erőt képviselnek együtt. A vártnál gyengébb választási szereplés után a munkásosztály mint a legszervezettebb társadalmi tényező az élre tört.

Másnap azt a hírt kaptuk, hogy a Kisgazdapárt harmadnapra nagy parasztttüntetést tervez Miskolcon. Ezt nem tartottuk kívánatosnak, de megakadályozni nem akartuk. Mi, kommunisták, felkerestük a Szociáldemokrata Párt vezetőit, és azt ajánlottuk nekik, hogy Reisinger Ferenc jöjjön el velem a Kisgazdapárt titkárságára, és mondjuk meg az illetékeseknek: parasztttüntetést az adott helyzetben nem tartunk kívánatosnak Miskolcon, de ha az mégis végbemenne, behívunk diósgyőri munkásokat párthelyiségeink, nyomdánk és szerkesztőségeink megvédésére. A szociáldemokrata elvtársak egyetértettek a javaslatunkkal, és Reisinger Ferenccel együtt meglátogattam a kisgazdák titkárságát. Pártay Tivadar, a párt Borsod megyei titkára fogadott bennünket, akiről meg kell mondanom, hogy végig tiszta, becsületes eszközökkel folytatta politikai harcát ellenünk. A beszélgetésnek az lett az eredménye, hogy nem volt parasztttüntetés Miskolcon azokban a napokban. Volt erkölcsi nyomás a fellépésünkben? Persze, hogy volt. De ne felejtsük el, hogy akkorra az osztályharc az országban már jelentősen kiéleződött, és volt mitől tartanunk, ha nem vagyunk céltudatosak a demokrácia vívmányainak megvédésében.

SZÉNCSATA

Nem tudom, kinek a gondolata volt, hogy a választások után Budapestre hívjanak. A párt Központi Vezetősége felajánlotta, hogy foglaljam el a politikai államtitkár posztját az Iparügyi Minisztériumban, amelyet a szociáldemokrata Bán Antal vezetett, és szervezzem meg, hogy legyen elegendő szene az országnak. Nem szívesen váltam meg Miskolctól, Észak-Magyarország népének közelségétől, de vállaltam. „Ha szén kell, legyen szén"– habár bányász még nem voltam. Borsod és Nógrád megye bányásznépét ismerem, majd megismerem a többit is, a tatabányaiakat, dorogiakat, pécsieket stb., és csak kijövök velük valahogy. A szénhelyzet akkor, 1945 novemberében olyan volt, hogy naponta 1600 vagon körül bányásztak ki. És ez semmire sem volt elég. A vasutaknak a minimálisan szükséges napi 230 vagon helyett csak 150 jutott. Az üzemek is túlságosan keveset kaptak ahhoz, hogy a termelőkapacitásukat, illetve a szükségletet ki tudják elégíteni. A csepeli Weiss Manfréd-gyár 1946 januárjában már a négyszeresét termelte a decemberinek, de a csepeli Csőgyár két hónapig szünetelt szénhiány miatt. A Hofherr és Schrantz-gyár kovácsműhelye 1945 szeptember óta nem működött, mert nem kapott szenet; a munkások létszáma a felére apadt. A MÁVAG decemberben még csak napi 3 vagon szenet kapott, a szükséges 50 vagon helyett. A kórházakat, iskolákat nem fűtötték, még az Iparügyi Minisztérium épületét sem, hát még a többieket. Egyszóval, úgy nézett ki a dolog, ha újjá akarjuk építeni az országot, akkor feltétlenül több szén kell.

A feladat nem volt egyszerű. A bányákat a háború alatt könyörtelenül kirabolták, a fenntartást elhanyagolták. Új

feltárások nem álltak rendelkezésre. És élelmiszer sem volt, ami erőt adott volna a bányászoknak az intenzív munkához, márpedig az ő munkájuk intenzitása volt egyelőre az egyetlen tényező, ami segíthetett a helyzeten. A széntermelés irányítása eladdig két öregúrra volt bízva: a Salgótarjánból kiemelt nagyszerű bányászati szakemberre, Schreiner bácsira és az ismert szaktekintélyre, Aliquander szénkormánybiztosra. Schreinert kellett az államtitkári székben váltanom, Aliquandert pedig az első hetek után – amint az okát látni fogjuk – finoman félretolnom. Miután Bánnal és a mellé beosztott adminisztratív államtitkárral, Kelemen Gyulával megismerkedtem, számításokat végeztem, amiben szintén egy idős úr, Szilágyi, a szénelosztás mestere volt segítségemre. Első nagy célként napi 2000 vagon szenet tűztünk a szénbányászat elé. Ezt közöltem Bán Antallal, aki nagy szemet meresztett és megmosolygott. Megértettem a mosolyát, de nem haragudtam érte, csak éppen megállapítottam magamban, hogy nagy biztatásokat nem a minisztertől fogok kapni. A párttól csak azt kértem, hogy adjanak mellém egy talpraesett titkárnőt, aki segítségemre lesz. Megkaptam. Jobb, ügyesebb, erélyesebb titkárnőt el sem tudtam volna képzelni magamnak. Még ma is hálás vagyok Tömpe Elli elvtársnőnek nagy segítségéért azokban a könnyűnek nem mondható időkben.

Az első egy-két napomat a minisztériumban azzal töltöttem, hogy szervezési módszereken gondolkoztam és tájékozódtam titkárom, dr. Tar László útján, hol vannak a szénbányák, és mennyi szenet adnak egyenként naponta. Közben bejött hozzám Székely úr, a minisztérium régi vezető tisztviselője, akinek egyszerre három doktorátusa is volt: bányászati, jogi és még egy, amire már nem emlékszem, és letett az asztalomra egy degeszre tömött doszszét. Kérte, hogy a nap folyamán nézzem át és „kiadmányozzam" az aktákat, mert fontos rendelkezéseket tartalmaznak.

– Jól van, legyen szíves itthagyni – mondtam. Egyetlen

lapot sem néztem meg. Másnap megint hozott egy hasonlóan megtömött dossziét, amelynek tartalmát szintén átolvasnom és „kiadmányoznom" kellett volna.

– Jól van, legyen szíves letenni – mondom. Szamár – gondoltam magamban –, még nem találkoztam veletek, de ismerlek benneteket, tudom, hogy le akarsz kötni bürokratikus marhaságokkal, de nem eszel belőle. Harmadnap, amikor ismét bejött hozzám, és nagy alázatosságot színlelve megkérdezte, hogy „kiadmányoztam"-e az aktákat, visszaadtam neki a két dossziét ezzel a megjegyzéssel:

– Kérem, Székely úr, legközelebb majd akkor jöjjön be hozzám, amikor hívatom.

Elment, és ezek után már nagyon ritkán láttam őt, de sohasem hívattam. A legfontosabbnak azt tartottam, hogy beutazzam a bányavidékeket és beszéljek a bányák vezetőivel, a mérnökökkel és bányászokkal. Ismerkedtem a bányák életével, az emberek véleményével.

Bányászgyűléseken ismertettem az ország szénszükségletét és nehézségeit, azt, hogy a vasút, a gyárak ellátása mennyire fontos az élet megindításához, és megkérdeztem őket, mivel tudnának hozzájárulni ahhoz, hogy a fennálló szénválságot megoldjuk. Nagyszerű népet ismertem meg bennük, vállalták a többtermelést, az egyelőre óvatosan kimért emelést. A mérnökök és több helyen az igazgatók is jól fogadták érveimet és javaslataimat. Így pl. Császár igazgató Salgótarjánban, Muhi főmérnök és Nagy Sándor mérnök Tatabányán, a pécsi, a nagybátonyi s a borsodi vezetők közül is többen.

A bányák akkor még a magántőke tulajdonában voltak, és természetesen számos olyan műszaki és kereskedelmi vezető akadt, aki a legszívesebben meggátolta volna, hogy egyáltalán termeljünk szenet; meg akarta menteni a szénkincset a „jobb időkre", a demokrácia bukásának idejére, de túlságosan hangoskodni nem volt merszük, mert a bányászok termelni akartak.

A termelés irányításának és ellenőrzésének egyik for-

mája az volt, hogy minden bányatelepen létrehoztunk egy-egy termelési bizottságot, amely három személyből: egy vájárból, egy mérnökből és egy tisztviselőből állt. A bizottság minden reggel táviratilag vagy telefonon jelentette, hogy az előző napon hány vagon szenet fejtettek és szállítottak le. Ha csille- vagy vagonhiány mutatkozott, azt telefonon jelezték, hogy segíteni tudjunk a központból. Ezt a szervezési formát mind a szakszervezet, mind a bányák vezetősége támogatta, illetve ez utóbbiak akarattal sem tudták volna munkájukat megakadályozni, mert tőlük függetlenül működtek. Kitűnően beváltak. A termelési bizottságok segítségével állandóan rajta tartottuk a kezünket a bányák pulzusán. Minden nap minden bányatelep sikerét vagy baját nyomon tudtuk kísérni.

Meghirdettük a széncsatát. A párt és a kormány engem bízott meg ennek irányításával. Megmozgattunk minden lehetséges társadalmi erőt a bányák támogatására. Az ipar, a közlekedés dolgozói, az ifjúság felkarolta az ügyet. Budapest munkásai felhívásokkal fordultak a bányászokhoz, adjanak több szenet; ifjúsági brigádok szálltak le a bányákba segíteni. Felszólították a társadalmi szervezeteket, hogy járuljanak hozzá a bányászok élelmezésének a megjavításához. A felhívás eredménnyel járt. Csak a GYOSZ nem segített. Knob Sándor vezérigazgató közölte a „Szabad Nép" szerkesztőségével: „A Gyáriparosok Országos Szövetsége a pénteki elnöki ülésen úgy határozott, hogy nem vesz részt a bányászok megsegítésére megindult akcióban." Ezzel számoltunk. Annál nagyobb lendülettel dolgoztak a bányászok. A különböző bányatelepek munkaversenyre hívták ki egymást, és teljesítették a vállalt feladatokat. A széncsata lázában égtek akkor az üzemek, a vasút és a jóérzésű emberek.

De persze az ellenség nem aludt. Tatabánya november közepén naponta mindössze 280 vagon szenet adott, a háborús rablógazdálkodás tetőpontján elért 600–700 vagonnal szemben. Igaz, ezek a bányatelepek voltak a legrosz-

szabb állapotban. Egyelőre napi 400 vagont terveztem Tatabányára. Először magamhoz hívattam a Magyar Állami Kőszénbánya Társaság (MÁK) Budapesten székelő kereskedelmi igazgatóját, Vértes urat. Ehhez a társasághoz tartozott az egész tatabányai szénmedence. Megkérdeztem Vértest, mi a véleménye arról, hogy Tatabánya napi 400 vagont adjon.

– Ugyan kérem, a bányák ott szörnyűséges állapotban vannak, és a munkamorál a lehető legrosszabb.

– Pedig annyit kell adni! Később még többet!

– Szó sem lehet róla, ne ringassa magát illúziókban, államtitkár úr.

– Ha annyira pesszimista – mondom –, arra kérem, Vértes úr, hogy ne látogassa Tatabányát. Nem ajánlom, hogy odamenjen, mert a munkások vállalják a többtermelést, és az ön pesszimizmusa csak zavart kelthetne.

Vértes tiltakozott és nagyon megsértődött, de nem látogatta többé Tatabányát.

Teljesen hasonló beszélgetés folyt le Aliquander szénkormánybiztossal, aki – benyomásaim szerint – tevékeny munkát fejtett ki, különösen a MÁK üzemeiben, a termelés visszafogása érdekében. Neki is azt ajánlottam, hogy ne menjen Tatabányára. Ő is megsértődött.

Volt ebben erkölcsi nyomás? Volt! De az újjáépítés, az ország gazdasági újjáéledése megkívánta, hogy az ember se magát, se mást ne kíméljen, és világos nyelven beszéljen az emberekkel. Nyomban ellátogattam Tatabányára. A bányaüzemek feje akkor Muhi főmérnök volt, a párttitkár Osztrovszky György, és a szakszervezeti titkár Manhercz Antal barátom. Megbeszéltem velük, mi a kormány kívánsága. Szót értettünk. Utána aktíva-gyűlést tartottunk a szakszervezeti bizalmiakkal és a mérnökökkel. Elfogadták közös tervünket, hozzáláttak a végrehajtásához és a termelési bizottság kijelöléséhez. Megtörtént a „csoda": három héttel később megvolt a napi 400 vagon! Ezután napi 500 vagonra emeltük a tervet, amit a bányászok nagygyűlésén Rajk Lászlóval együtt jelentettünk be.

Nem telt bele hat hét, és megvolt az 500 vagon is. Osztrovszkyban és Manherczben nagyszerű, lelkes elvtársakat ismertem meg, akiknek csak bátorítás kellett, és mindent mozgásba hoztak a bányatelepeken. Muhi főmérnök és Nagy Sándor mérnök kitűnő hazafiaknak bizonyultak. Ők voltak a munka megszervezésének a motorjai. Nagy Sándor fáradhatatlanul járta az aknákat és biztatta az embereket. Később Tatabánya 600 vagonnyi termelést vállalt – és teljesítette. Tatabányára jó néhányszor ellátogattam.

Közben nem feledkeztem meg arról, hogy népszerűsítsem pártom programját a bányászok, tisztviselők és értelmiségiek között. Egy ízben Osztrovszky Gyuri megkért, hogy jöjjek le hozzájuk egy gyűlésre, amelyen szakszervezeti bizalmiak és Tatabánya műszaki emberei, pedagógusai és más értelmiségiek vennének részt. Vállaltam. Gyuri azért kérte ezt, mert néhány nappal később Bán Antalnak kellett fellépnie hasonló gyűlésen, a Szociáldemokrata Párt nevében.

Mikor leértem, Osztrovszky megkérdezett, hogy miről akarok beszélni.

– A Kommunista Pártról – mondom.

Láttam, hogy aggályoskodik.

– Itt nagyon sok párton kívüli értelmiségi lesz – mondja –, attól tartok, hogy megijednek egy ilyen beszédtől, s néhány nap múlva Bán Antal áll eléjük.

Gyuri akkor még fiatal volt, politikai pályafutásának kezdetén járt. Egyébként kitűnő mérnök volt, ismerte kollégái hangulatát, egész további élete pedig azt mutatta, hogy nem a politikus becsvágya fűtötte, hanem a mérnöké. Megértő voltam vele szemben. Azt hiszem, sikerült annyira barátságos képet vágnom aggályoskodása hallatán, hogy amikor azt mondtam neki: „Ne tarts semmitől, nem kergetem el őket!" – teljesen megnyugodott.

Elmondtam az aktíván, hogy a mi ideálunk a technika és a tudományok magas és egyre magasabb szintre emelése; hogy azt szeretnők, ha minden munkás- és paraszt-

gyerek tanulhatna, nem úgy, mint a múltban; hogy ha rajtunk múlik, a jövőben nem lesznek munka nélküli mérnökök, technikusok, pedagógusok, orvosok, hanem nagyon sok és egyre több jól képzett értelmiségi emberre lesz szüksége az országnak stb., stb. Ennek a valóraváltásához kéri a Kommunista Párt minden jószándékú ember támogatását. A beszéd tartalma és hangja célba talált. Még a legtartózkodóbb értelmiségiek közül is sokan tetszésüket nyilvánították. Nagy csoportban együtt megvacsoráztunk a Munkásotthonban. A mellettem ülő tanárnő azt mondta nekem: ön olyan meggyőzően adja elő, amit mond, hogy muszáj hinni önnek. Vacsora közben Osztrovszky azt súgta nekem: „Most már jöhet a Bán!" Ezen azt értette, hogy jöhet a konkurrencia, nem félünk tőle.

Másnap Osztrovszkyék elsőszülött fiúk kommunista keresztelőjét ünnepelték. Én lettem a keresztapa.

BÁNYÁSZSZTRÁJKOK. AZ ELLENSÉG TÁMAD

A széntermelés minden bányában fokozatosan emelkedett, és január végén elértük a napi 2000 vagont. Ez már azt jelentette, hogy ki tudtuk elégíteni a vasút szükségletét, az ipar is több szenet kapott, és be lehetett fűteni a kórházakban és iskolákban. Legközelebbi célunk a 2200 vagon lett. De odáig is eléggé göröngyös út vezetett, mert az ellenség nem hátrált meg, sőt támadott.

December második felében bányászsztrájk tört ki a Pécs környéki bányákban: Mecsekszabolcson, Pécsbányatelepen és Pécsszabolcson. Ez nagy csapás volt. Rögtön odautaztam megvizsgálni, hogy mi lehet az oka a munkások elkeseredésének, és hogyan lehetne munkára bírni őket. Bebrits Lajos elvtárs, akkori közlekedésügyi államtitkár, egy motoros vonatot bocsátott rendelkezésemre. A vonat mindaddig Pécsett maradt, amíg vissza nem jöttem Budapestre. A Szociáldemokrata Párt részéről velem jött Vas-Witteg Miklós elvtárs, akivel abban állapodtunk

meg, hogy ő Komlóra megy, ahol a kommunisták és szociáldemokraták segítségével vigyázni fog arra, hogy a komlói bányászok ne kövessék a pécsiek példáját. Ez sikerült is neki. Hogy mi az oka a sztrájknak, azt a Kommunista Párt titkárától, Krantz elvtárstól, és a szakszervezetek titkárától, Lakatos elvtárstól tudtam meg. Nincs kenyér Pécsett, napok óta nem jött liszt, és nem tudnak kenyeret sütni. Táviratilag kértem a kormányt, hogy azonnal indítsanak útnak lisztet Pécsre.

A sztrájk emlékezetem szerint négy napig tartott. Ez sok kiesést jelentett, és amellett ez a medence adta a kőszenet, vagyis a legjobb minőségű szenet az országban, amelyre különösen a vasútnak volt égető szüksége. Valahonnan érkezett közben liszt, de nem elegendő. A hangulat a bányászok és különösen asszonyaik között tüzes volt; meg kellett érteni az embereket, nem illethettük szemrehányással őket. De kötelességem volt a lelkükre beszélni. Ezt tettem minden délután és minden este, hol Mecsekszabolcson, hol a másik két bányatelepen, ahol éjfél után egy óráig tartó ingerült hangulatú gyűlések zajlottak le. Mecsekszabolcs volt a „legmérgesebb". A többi bányákban azt a választ kaptam, ha a mecsekszabolcsiak lemennek dolgozni, akkor ők is munkába állnak. Oda kellett tehát összpontosítani minden erőt. Csak azt nem volt szabad mondani nekik, hogy a többi lemegy a bányába, ha ők lemennek, mert akkor még jobban megmakacsolták volna magukat. Ismerni kell a bányászokat. A párt segítségül Farkas Mihályt küldte le, aki Baranya megyei képviselő volt. Végül is négy nap után megegyeztünk: beszüntetik a sztrájkot, a párt központi szervei pedig mindent megtesznek, hogy rendszeresen ellássák élelmiszerrel a Pécs környéki bányákat. Újra megindult tehát a kőszéntermelés.

Hogy jobban megértsük, mennyire indokolt volt a bányászok elkeseredése, megemlítem: abban az időben a bányász havi zsírfejadagja 80 deka volt, a családtagjaié pedig fejenként 20 deka, és azt sem disznózsírban vagy

szalonnában kapták, hanem olajban vagy margarinban. A kenyérfejadag is nagyon mérsékelt volt. Csak később, valamikor márciusban emelték fel a havi zsírfejadagot a föld alatt dolgozó bányász számára két kilóra; a családjáé maradt a régi. A Pécs vidéki bányászoknak a fele nem vágott disznót, úgyhogy ezeknek egyáltalán nem volt mivel pótolni a rendkívül szűkös fejadagot. Ha a bányász munka közbeni kalóriaveszteségét veszem figyelembe, nem túlzok, ha azt mondom, hogy a bányászok, kohászok és más nehéz fizikai munkát végző munkások fele súlyos éhínséget szenvedett.

De még egy hónap sem múlt el, és januárban megismétlődött a kenyérhiány Pécsett. A sztrájk ismét elemi erővel tört ki. Újra motoros vonat – és újra lementem. Csak később tudtam megállapítani, hogy mi történt. A Pécs számára előirányzott 16 vagon lisztet a Közellátásügyi Minisztérium „tévedésből" máshová irányította. De már akkor szabotálásra gondoltam, még mielőtt a „tévedésről" tudomást szereztem volna. Dühömet magamba fojtottam, és egyenesen Mecsekszabolcsra mentem. A hangulat nagyon paprikás volt. Kaptam a munkásoktól hideget-meleget.

– A kormány nem teljesíti az ígéretét – mondották, joggal.

Újra távirat a kormánynak, és újra éjfélig tartó gyűlések. Ezúttal a sztrájk öt napig tartott. A bányászasszonyok álltak őrt a tárnáknál, hogy megakadályozzák, ha a férfiak le akarnak szállni.

Mecsekszabolcs, éjfél.

– Amíg nem lesz élelem, nem megyünk le! – így a bányászok.

– Amíg le nem mentek, nem tudok semmit sem tenni, azonkívül, hogy táviratot küldtem Budapestre – mondom én.

– Nem megyünk le!

– Amíg le nem mentek, itt maradok Pécsett!

– Maradj itt, de nem megyünk le!

– Ha itt maradok, nem tudok személyesen intézkedni, hogy legyen liszt!

Hogy rövid legyek: az ötödik éjszaka megegyeztünk, hogy egy népes bizottságot választanak, amely velem jön Budapestre és előadja a követelését a kormánynak, a munkát pedig reggel felveszik. Reggel megvártam a híreket. Szakszervezeti bizalmiak jelentették, hogy mindhárom bányatelepen felvették a munkát. A 15 tagú, fele részben kommunista, fele részben szociáldemokrata bizottság felült velem együtt a motorosra, és este a fővárosban voltunk.

A vonaton jó hangulatban elbeszélgettünk. Dél felé persze mindenki megéhezett. Velem nem volt semmi ennivaló. Az elmúlt öt nap alatt is nagyon keveset ettem, csak ittam, ittam a vizet, és a sok beszédtől berekedtem. Persze, éhes voltam. Útitársaim közül néhánynak volt jól megtömött tarisznyája. Kolbász, szalonna került elő és házikenyér. Engem is meghívtak, „ha meg nem sértenek".

– Nem sértenek meg – és ettünk.

Rettenetesen dühös voltam a reakció pimaszkodása miatt. Meg voltam győződve róla, hogy szabotálják a munkások ellátását, mert mi egyéb lehetett az oka a megismétlődő disznóságoknak. Elhatároztam nyomban, hogy az akkori közellátásügyi miniszterrel, a kisgazdapárti Bárányos úrral pontosan ismertetni fogom véleményemet a minisztériumban uralkodó állapotokról.

A munkások hősies, önfeláldozó küzdelmét és bizakodását akarta a reakció mindenáron aláásni. Ez az, amit nem szabad engedni – mondtam el minduntalan magamban.

A bizottság tagjait Budapesten bányaigazgatóságuk épületében helyezték el. Megegyeztem velük, hogy reggel 8 órakor nálam lesznek az Iparügyi Minisztériumban, és együtt megyünk el a Miniszterelnökségre. Hazamentem Szabadsághegyen levő lakásunkra, ahol a spájzban szintén nem volt semmi érdemleges ennivaló. Holtfáradtan feküdtem le, kialudtam magam, és reggel 1/2 8-kor már a minisztériumban voltam. Ott nem fűtöttek. A télikabáto-

mat a fogasra akasztottam, és kissé dideregve hozzáfogtam dolgozni. Pontosan 8 órakor megjelentek pécsi barátaim. Felkínáltam nekik, hogy vessék le nagykabátjukat, és üljenek le. Érezték, hogy hideg van. Egymásra néztek.

– Inkább fenntartjuk a kabátot – mondja az egyik.

– Tessék, ahogy tetszik – mondom.

Megbeszéltük a teendőket. Telefonáltam a Miniszterelnökségre, hogy jövünk. Ott Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád és Tildy Zoltán fogadták a küldöttséget. Előadták a bányászok kérelmét; különösen a kenyérhiányt és a túlságosan sovány zsírfejadagot tették szóvá. Azonnal intézkedtek, hogy újabb lisztküldeményt irányítsanak Pécsre, de a zsír- és cukorfejadag felemelését nem tudták megígérni. A kormány vezetői csak annyit tudtak mondani, hogy mihelyt lehetőség lesz rá, elsősorban a bányászok szükségleteit fogják kielégíteni. Reményüket fejezték ki, hogy a kenyérellátásban további fennakadás nem lesz, és hogy a pécsiek nem fognak többé a sztrájk fegyveréhez nyúlni. A beszélgetés nem tartott sokáig és nélkülözte a drámai fordulatokat, nem nélkülözte azonban ezeket az én későbbi beszélgetésem Bárányos miniszterrel. Azt mondtam neki:

– Nem téged vádollak rosszakarattal, de vádolom a beosztottaid egy részét.

– Ok nélkül vádolod őket – mondta ő sértődötten. (Utóvégre a többségi párt egyik képviselője volt a kormányban.)

– Hát akkor, légy szíves magyarázd meg nekem kétszeri „tévedésüket" a pécsi ellátással és az októberi ózdi kenyérmizériával kapcsolatban – így én.

– Nem tartozom magyarázattal.

– Vedd tudomásul, ha még egyszer ilyesmi előfordul, nem 15 tagú küldöttség fog Pestre jönni a bányákból, hanem sokkal nagyobb, és egyenesen hozzád. Én nem fogom még egyszer leszerelni a bányászok indokolt sztrájkját; menj le te közéjük, és szereld le te a sztrájkjukat – mondottam neki felindultan.

A bányászküldöttség közben városnézésen volt, és megállapodtunk, hogy 1/2 12-kor ismét nálam lesznek, néhány gyakorlati kérdés megbeszélése céljából.

Pontosan megérkeztek. Beszélgetésünk közben hozták meg az ebédemet a minisztérium konyhájáról, két csajkában. Az egyikben hideg és híg krumplileves, a másikban üres tésztametélt, ugyancsak hidegen. Bányászbarátaim szó nélkül figyeltek, inkább azt mondhatnám, hogy szó nélkül meresztették a szemüket.

– Hideg – mondom –, és a tésztán nincs semmi.

– Ez az ebéd?

– Ez.

Azt hiszem, mindent megértettek. A küldöttség tagjai többnyire szakszervezeti bizalmiak voltak, köztük volt a mecsekszabolcsi üzem kommunista főbizalmija is. Azzal búcsúztak el tőlem, hogy ők is azt remélik, nem lesz több sztrájk a pécsi bányákban, és hogy a termelés mutatóit továbbra is naponta közölni fogják velünk.

A pécsi sztrájk idején a tatabányai bányászok is segítségünkre siettek. Ezt írták a „Szabad Nép"-hez címzett levelükben: „Mi, tatai bányászok, közöljük pécsi bányásztársainkkal: mindent elkövetünk, hogy termelésünket, amely most napi 392 vagon, napi 500 vagonra emeljük. Élelmezésünk, ruha- és bakancsellátásunk ugyanolyan rossz, mint a pécsieké vagy a többi magyar munkásé, de meggyőződésünk: ha termelésünket öntudatos szervezett munkáshoz méltóan felemeljük a vállalt 500 vagonra, ez a legjobb biztosítéka népünk és demokráciánk felemelésének.

Örömmel szereztünk tudomást a »Szabad Nép«-ből, hogy a pécsi bányamunkásság a széntermelést napi 120 vagonról 170 vagonra emelte. Sajnálattal vettük azonban tudomásul, hogy pécsi bányásztársaink a sztrájk eszközéhez folyamodtak. Felhívjuk a pécsi bányászokat, tekintsenek el a munkabeszüntetéstől, mert az a munkás, aki most sztrájkol, hátba támadja a demokráciát, a munkásság szabadságát, és veszélyezteti a szerzett jogokat."

Salgótarján sem maradt el. A bányászok megtorpanás nélkül emelték a termelést, és 1946 február közepén több akna már elérte az 1943-as termelés 100 százalékát, de voltak csapatok, amelyek a háború alatti termelést 30–40 százalékkal is túlhaladták.

A parasztság a bányászok megsegítésére sietett. Drámai hatást váltott ki például a nyírbátori járás első kommunista értekezletének üzenete. „Ígérjük a járás dolgozói nevében, hogy a széncsata hőseit a legmesszebbmenően támogatni fogjuk. Nem engedjük meg, hogy amíg itt bűnös szabotálás miatt rothad az élelmiszer, a bányászok éhezzenek. A magyar parasztság támogatása nem marad el! Jó szerencsét!"

Én magam ebben az időben felszólítást intéztem valamennyi társadalmi szervezethez, amelyik pénzt gyűjtött a bányászok számára, hogy haladék nélkül vásároljon árut a bányászoknak, vagy ha ez nincs módjában, helyezze el adópengőszámlán, hogy a pénz ne veszítse el értékét. (A pénzromlás iramа ekkor már kezdett szédületes méreteket ölteni.)

A széncsatára szólító felhívás után levelet kaptam Kruppa Pál nyugdíjas bányász elvtárstól. Ezt írta: „Én mint vájár és mint kommunista nem nézhetem tétlenül a széncsatát, ami az országban folyik. Szeretnék a szénkormánybiztosság útján valamelyik bányába lekerülni. Még talán 5–6 évig is bírnám az iramot, addig talán helyrebillen az ország sorsa."

Márciusban Dorogon lángolt fel az elégedetlenség élelmiszerhiány miatt. A főbizalmi egy délelőtt telefonon értesített, hogy a bányászok be akarják szüntetni a munkát, mert nagyon kevés élelmiszert kapnak a raktárból. Csak az olajat, a kenyeret és a sót kapják meg, és néha egy kis burizst. Nincs krumpli, káposzta, bab, és persze semmi egyéb főzelék- vagy zöldségféle sem. Közölték, hogy a délután folyamán szakszervezeti gyűlés lesz, és ott fognak határozni. Értesítettem a pártközpontot, és kértem, hogy a kormány siessen Dorog segítségére burgonyával,

vagy amivel lehet. Elhatároztam, hogy a délutáni gyűlésre kimegyek. A Kossuth-híd még nem volt kész, de gyalog már át lehetett menni rajta, ha az ember engedélyt kapott a hídépítő főmérnöktől.

A budai hídfőre kérettem autót az egyik kormánygarázsból. Az engedélyt megkaptam. A hídon Szviridov altábornaggyal, Vorosilov marsall helyettesével találkoztam. Megállított. Még nem ismertük egymást.

– Van önnek átjárási engedélye? Vigyázzon, mert itt könnyen lecsúszhat a pallóról és a Dunába eshet – mondja ő.

– Van engedélyem – mondom.

– Kihez van szerencsém? – kérdezi.

– Én az az ember vagyok, aki felelős a széntermelésért, és Dorogon sztrájk készül. Oda akarok menni – válaszolom.

– Úgy? Most már tudom. Hát sikert kívánok, államtitkár elvtárs, a szén nagyon fontos.

– Köszönöm.

Dorogra a gyűlés kezdetén érkeztem. A hangulat forró volt. Lesoványodott, sápadt emberek, köztük sok asszony: bányászfeleségek. Háromórás vitában sikerült meggyőznöm őket, hogy le kell mondani a sztrájkról. Megmondtam nekik, hogy a kormány tud az élelmezési nehézségekről, és napokon belül segíteni fog. Az indulatok lecsillapodtak. Gyűlés közben az egyik bányászasszony megmutatta vételező könyvecskéjét. Márciusra tényleg csak olajat, sót és burizst kaptak. Elszomorító volt ez, de egyben felemelő az az öntudatos, fegyelmezett magatartás, amiről a dorogi bányászok tanúságot tettek.

Biztos vagyok benne, hogy megfelelt a valóságnak, amit akkoriban hallottam. Az, hogy Dorogon van leginkább éhínség a bányászok között. Ott kevés család hizlalt disznót a megelőző télen, és nem volt kitartás. Még azokban a napokban orvosi bizottságot küldtünk ki Dorogra, hogy szűrővizsgálatot végezzenek a bányászok gyermekei kö-

zött. Az összefoglaló jelentés megállapította, hogy a megvizsgált gyerekek több mint a felének meg van támadva a tüdeje. Ennél elszomorítóbb hírt nem kaphattunk volna. Azt hiszem, jól emlékszem: a dorogi vizsgálat után emelte fel a kormány a föld alatt dolgozó bányászok havi zsírfejadagját 2 kilóra.

Ugyanebben az időben a diósgyőri kohászati üzemet is meglátogattam. Ott is valósággal éhezett a kohászcsaládoknak legalább a fele. Amikor még az üzemi bizottság irodájában tartózkodtam, a martinászoktól egy három elvtársból álló küldöttség jött hozzám. Csont és bőr voltak ezek az emberek. Szó szerint ezt mondták nekem:

– Mi nem fogunk sztrájkolni, de tegyenek valamit, hogy több élelmet kapjunk, mert különben összeesünk a gyengeségtől a kemencék mellett.

Csak rájuk kellett nézni, és látnivaló volt, hogy igazat mondanak. Elszorult a szívem. Azt válaszoltam nekik, hogy sürgősen felvetem a kormánynak a zsírfejadag felemelésének kérdését a kohászok számára is. Tíz perccel később már a Martin-kemencéknél voltam. Elbeszélgettem az emberekkel, ami mindig jólesett nekik. Meggyőződtem róla, hogy többen közülük csak kenyeret meg hagymát hoztak magukkal ebédre.

1945 decemberében a Gyáriparosok Országos Szövetségének vezetője, Knob Sándor vezérigazgató, a magyar szénbányák gazdag részvényeseivel és vezérigazgatóival beállított hozzám. Beszélgetni akartak velem a bányák helyzetéről és ki tudja még miről. Rassai és Konrád urakra emlékszem, a Salgótarjáni Kőszénbánya, illetve a Magyar Állami Kőszénbányák vezérigazgatóira. Köztük volt a rettenetesen raccsoló Ullmann báró is, hogy milyen címen, azt akkor sem tudtam, és csupán arra emlékszem, hogy nem véletlenül háttal ült nekem, és sokat beszélt a kollégáinak. Az „r" hangot „k"-nak mondta. Azt mondta például: „ukaim" vagy „kékem szépen".

Az volt a benyomásom, hogy ezek az urak valamilyen elszólásra számítanak részemről a bányák államosítását

illetően, de az is lehet, hogy egyszerűen csak látni akartak és beszélni akartak velem, azzal a „beképzelt" emberrel, aki megtiltja bizalmi emberüknek, Aliquander szénkormánybiztosnak, hogy a bányatelepen mutatkozzon, és még azt is eléri, hogy a széntermelés emelkedjen. Talán látni akarták azt a „senkiházit", aki ujjat mer húzni velük. Tulajdonképpen nem tudom, mit akartak. Ullmann úgy tett, mintha levegő lennék, Konrád úr tartózkodóan, ezzel szemben a GYOSZ vezérigazgatója és Rassai úr csiszoltan viselkedtek, és mindenféléről beszélgetni kezdtek velem. Többek között arról is, hogy a bányák teljesen leromlott állapotban vannak, és kár forszírozni a termelés emelkedését, „mert az később megbosszulja magát". De látták, hogy falra hányják a borsót. Közben a szénelosztó Szilágyi úr telefonált nekem, mondván, hogy aznap néhány üzemnek csak gyengébb minőségű szén jutott, ami miatt panaszt emeltek. Azt feleltem, mondja nekik azt, amit ilyenkor a német mond:

– „In der Not frisst der Teufel Fliegen." („Ha az ördög bajban van, a legyet is megeszi.")

Az urak rám meresztették a szemüket. Valamivel később Tar László titkárom jött be és jelentette: a ferencvárosi rendezőpályaudvarról kilenc vagon nyersbőrt Csehszlovákiába akarnak szállítani, hogy az ottani gyárak dolgozzák fel a szovjet hadsereg számára. Felhívtam Szviridov altábornagyot, és megmondtam neki, hogy nekünk is vannak bőrgyáraink, amelyek nem rosszabbul dolgozzák fel a nyersbőrt, mint a csehszlovákiai üzemek. Kértem őt, adjon utasítást, hogy a kilenc vagont hagyják itt. Szviridov igazat adott nekem, és nagyon készségesen azonnal intézkedett; a nyersbőr Magyarországon maradt, Újpestre irányították. Az urak megint rám meresztették a szemüket. Ullmann megfordult, és az erőlködéstől kivörösödve dühösen rámnézett, mintha azt akarná mondani: hogy mer ez a közönséges lény itt telefonálgatni és különféle nyelveken beszélni? Az ezekkel az urakkal folytatott beszélgetésem semmi konkrétumra nem vezetett, de ez

volt az utolsó eset, hogy a volt bányabárókat az Iparügyi Minisztériumban láttam. Ha énekeltek volna, azt mondanám, hogy ez volt a hattyúdaluk. Nem sokkal később, 1946. január 1-én a bányákat állami kezelésbe vettük, majd néhány hónappal később államosítottuk.

A bányavidékeket járva a munkahelyeket is meglátogattam. Láttam a tatabányai gazdag frontfejtéseket és a borsodi bányák vékony szénrétegeit. Találkoztam az emberekkel munka közben. Csurgott róluk a veríték, valóban „rávertek", tudatában voltak munkájuk fontosságának a nemzetgazdaságban. Nem kellett agitálni őket. Egyszer Ormospusztán jártam. Az Üzemi Bizottság elnöke levitt egy munkahelyre, amely – mint kiderült – járhatatlan volt számomra. A lejtősaknán haladtunk előre, tíz perc se telt bele, már csak jól meghajolva lehetett előrejutni, még tíz perc, és már csak guggolva lehetett előrecsászkálni, majd csak négykézláb, és amikor a vágat végére értünk, azt kérdeztem:

– Hát hol dolgoznak itt?

– Előttünk – hallottam a választ.

– Hogyhogy előttünk? Nem látok semmit.

– Itt van a nyílás – mutatja –, ahonnan a szállítószalag jön ki, azon kell keresztülszorítani magunkat.

Ezen a nyíláson én csak úgy tudtam volna átfurakodni, ha hosszában kettényiszálnak. Túl keskeny volt számomra.

– Mögötte dolgoznak – mondja az előttem hasaló ÜB-elnök.

A munka zaját tényleg hallottam.

– Megtréfáltatok – mondom.

– Meg, de nem haragszol?

– Eszem ágában sincs. Ezt is látnom kellett.

– Akkor forduljunk vissza – mondja ő.

A külszínen elmondták a többieknek, melyik munkahelyen jártunk, s azt is, hogy nem fértem be a nyíláson. Mulattak a tréfán. Én magam is mulattam rajta. Ezzel a látogatással sokat megtudtam a bányász életéről, többet, mint amennyit addig tudtam.

Tokodon nagy bányaszerencsétlenség történt ebben az időben. Metángáz tört be a tárnába, és 33 bányász lelte benne halálát. Zgyerka elvtárssal, a Bányász Szakszervezet titkárával rögtön elmentünk a szerencsétlenség színhelyére. Láttuk egy szobában az egymás mellé fektetett holttesteket. Mintha aludtak volna, nyugodt, kisimult arccal. Volt közöttük egy 16 éves fiú, aki aznap szállt le először a bányába, és még sok fiatal. Zgyerka elvtárs sógora is köztük volt. A szakszervezet titkára búcsúzott tőlük, könnyes szemekkel. Nehéz volt a megindultságot leplezni. Meglátogattuk a gyászoló családokat, a sérülteket a kórházban. De még nehezebb volt a temetés. 33 koporsó! Asszonyok, gyerekek gyásza . . . Szívettépő ilyenkor a bányászinduló – „Szerencse fel, szerencse le – Ilyen a bányász élete . . ."

Kevés volt a bányákban a munkaerő abban az időben. Rajk László elvtárssal, az akkori belügyminiszterrel könnyen szót értettünk abban a kérdésben, hogy a sváb kitelepítésekből hagyják ki a bányászokat. Rajk őszintén örült ennek a megoldásnak. Úgy gondolom, hogy a kormány hozzájárulását megszerezte hozzá, a sváb bányászok Magyarországon maradtak. Tatabányán, Pécsett, Brennbergben különösen sok volt a német származású bányász. Az országban maradásuk megkímélt bennünket egy talán hosszú időre helyrehozhatatlan munkaerőhiánytól a szénbányászatban.

A termelés emelkedett; márciusban már elértük a napi 2200 vagont. De az ellenség nem aludt. Amit a módszereiről példaképpen megemlítek, arról ez idáig rajtam kívül csak a tettesnek és Vadász barátomnak, a Salgótarjáni Kőszénbányák volt budapesti képviselőjének volt tudomása. Valamikor március végén vagy április elején levelet kaptam Kanadából, egy magyar bányásztól. Tudatta velem, hogy a kanadai bányatulajdonosok leveleket kapnak Magyarországról, amelyekben „kivándorolni kívánó" magyar bányászokat ajánlanak fel nekik, természetesen megfelelő közvetítési díj ellenében. Egy ilyen fel-

ajánlást, eredeti aláírással, kanadai barátunk mellékelt a leveléhez. Nem maradhatott kétség afelől, hogy a felajánlás eredeti. Egy Salgótarján vidéki bányamérnök írta alá, akinek a nevét most sem kívánom közölni. Persze szó sem lehetett arról, hogy bányászok akkor kivándorolni akartak volna. De „magas bérek" ígéretével zavart lehetett volna közöttük kelteni.

Felrendeltem az illető mérnököt Budapestre, és áthívtam Vadász barátomat a minisztériumba, hogy ő is tudjon a reakciós bányatulajdonosok galád hátbatámadásáról, és az ő jelenlétében beszéljek az általa képviselt bányaüzem szóban forgó mérnökével.

Mind a hárman álltunk. Beszélgetésem a mérnökkel így zajlott le:

– Ön felajánlott magyar bányászokat kanadai bányatársulatoknak?

– Ugyan kérem!

Megmutatom neki a saját aláírásával ellátott levelet. Elsápadt.

– Nos? Ez az Ön aláírása?

– Igen – dadogta alig hallhatóan.

– Ezt kanadai magyar bányászok küldték el nekünk, hogy tudjuk, kikkel van itthon dolgunk. Ők jobb hazafiak, mint Ön.

Hallgatás.

– Ők jó hazafiak, Ön pedig áruló. Elárulja hazája érdekeit. Mit gondol, mit szólnának a salgótarjáni bányászok, ha megmutatnám nekik az Ön levelét?

Elfehéredett. A lába remegni kezdett attól a gondolattól, hogy a munkások tudomást szerezhetnek üzelmeiről.

– Menjen vissza és próbáljon meg becsületesen élni és dolgozni – mondom neki.

– Igen. (Verejték folyt a homlokáról.) Soha többé ilyet nem teszek – mondja halkan.

– Elvárjuk.

Elment. Vadász magánkívül volt. Neki is volt vesződsége a munkaerőhiánnyal, de most nem is ez izgatta. Eny-

nyi aljasságot nem tételezett volna fel egy magyar bányamérnökről. Azt a tanulságot vontuk le belőle, hogy résen kell lenni minden vonalon. Három-négy hónappal később Salgótarjánban járva megérdeklődtem, hogyan dolgozik egy „bizonyos" mérnök. Azt mondták: jó mérnök és igyekvő. Ez engem teljesen kielégített.

Más formái is voltak a szabotálásnak. Az ajkacsingervölgyi szénszállítmány kirakodásánál a munkások egy tányéraknát találtak a szén közé rejtve. A szállítmány a várpalotai erőműtelep kazánfűtéséhez kellett. Ha a tányéraknát nem veszik észre, nemcsak a kazán pusztul el és emberek vesztik életüket, hanem hosszú időre a várpalotai széntermelés is megakad. A pécsi erdőkben több ízben kigyulladt és leégett a kitermelt bányafa. Más munkahelyeken hatalmas erdőtüzek pusztították amúgy is kevés erdőnket. A szabotálások sok kárt okoztak, de a bányamunkások minden erejük megfeszítésével dolgoztak és rácáfoltak az ellenségre.

A „Szabad Nép" május 7-i számában ezt írta a széncsata eredményeiről: „A széncsata sikerei az ország újjáépítési harcának sikerei. Amint több és több szén került a vagonokba, fellélegzett a nehézipar, új Martin-kohók és új vonatpárok indultak meg. A textilgyárak teljes üzemmel kezdhették el a szovjet pamut feldolgozását, és ezzel közelebb került az az időpont, amikor ebből a pamutból minden magyar ember számára 17 méter textiláru jut. Április utolsó napjainak kimagasló bányateljesítményei nyomán biztosítani lehetett a csépléshez szükséges szénmennyiséget, és a további fejlődés kilátást nyújt arra is, hogy a főváros és a vidéki városok háztartásai számára is jusson tüzelőanyag."

OLAJ IS TÖBB KELLETT VOLNA

Az ipar egyéb ágaival is kellett törődnöm, mert a budapesti és vidéki üzemi bizottságok tagjai gyakran felkeres-

tek bajaikkal, elintéznivalóikkal. Olyankor Bán Antal miniszter segítségét kellett igénybe vennem, akivel sok esetben megértettük egymást. Ezt mondhatom Kelemen Gyuláról is, aki mint adminisztratív államtitkár olykor támogatta munkámat. Csupán egy dologban nem tudtunk megegyezni, abban, hogy Bán bízza rám az olajbányászat irányítását is. Az olaj termelésének jobb megszervezésére és emelésére is szükség lett volna. De Bán nem ment bele, hogy beleszólhassak az olajügybe. Tudtam, hogy a magyar olajmezők kiaknázásában az amerikai tőke érdekelt. Azt megértettem, hogy ennek a tőkének a termelés visszafogása az érdeke, csak azt nem tudtam felfogni, hogy miért törődjünk az amerikaiak érdekeivel, hiszen az olajkutak Magyarország területén vannak, ha pedig nem törődünk az amerikaiakkal, akkor meg miért nem tesszük meg a szükséges lépéseket az olajtermelés emelése érdekében? Ha meg velük törődünk, akkor hogyan képviseljük becsülettel a magyar állam érdekeit?

Ízelítőt akkor kaptam bizonyos összefüggésekről, amikor egyszer Bán Antallal és a minisztérium néhány tisztviselőjével, köztük Gombos úrral, aki az olajbányák felügyelője volt a minisztériumban, Almásfüzitőre mentem meglátogatni az olajfinomító üzemet. Az üzemben két amerikai ezredessel találkoztunk, akik, azt hiszem, részvényesei voltak a magyar olajvállalatoknak. Az üzem akkori vezetői és a minisztériumi tisztviselők sűrűn hajbókoltak előttük a közös ebéden. Az egyik amerikai a zubbonya szivarzsebéből húzta ki egyenként a szivarokat és kínálta meg, csak úgy a mancsából az urakat. Nem tudok angolul, de megértettem, hogy itt jócskán vannak jelen olyanok, akiket ezek az amerikaiak „zsebre vágtak". Minthogy nem vagyok hajlamos arra, hogy hitelt adjak a pletykáknak, csak arra gondoltam és ma is csak arra gondolok, hogy egyes emberek egyéni érdekei állták útját a kommunisták befolyásának az olajtermelésre. Ne felejtsük el, akkor koalíciós kormány volt, még sok korrupt tisztviselő ült az állami hivatalokban.

Abban az időben a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt paritásos bizottsága már jó ideje működött. Feladata az volt, hogy a két párt, az ország és a munkásosztály helyzetével kapcsolatos legdöntőbb kérdésekben összehangolja nézeteit és politikáját. Ennek a bizottságnak egyik ülésére Rákosi engem is magával vitt. Ott felvetettem az olajtermelés kérdését azzal, hogy a széntermeléssel már úgy-ahogy egyenesben vagyunk, új feltárásokon is dolgoznak, szűk tehát az a hatáskör, amivel az Iparügyi Minisztériumban rendelkezem. Azt is megmondtam, hogy ha nem következik be változás, nem érdemes továbbra is a minisztériumban maradnom. Bán jelen volt. Védte az olaj felett gyakorolt felügyeleti jogát, és egyáltalán nem fejezte ki sajnálkozását arra az esetre, ha elhagyom a minisztériumát. Annyira nem terjedt a barátság . . . Egyszóval: az olajból nem engedtek.

A május elsejéket közösen rendeztük meg. Hatalmas tömegeket lehetett a két párt együttműködése alapján felvonultatni. Emlékszem, 1946. május elsején Győrbe küldtek a gyűlés egyik szónokaként, és Böhm Vilmos volt a partnerem a Szociáldemokrata Párt részéről; 1947-ben Kéthly Annával szónokoltunk Szegeden. Minthogy akkor még nem volt szó konkrétan a két párt egyesüléséről, Kéthly, legalábbis előttünk, úgy tett, mintha beletörődött volna az egységfrontba.

ASSZONYOK LÁZADÁSA

Közben a pénzromlás és az áruhiány következtében rohamosan romlott a munkásosztály és az alkalmazottak helyzete. 1946 tavaszán-nyarán már milliárdokban és billiókban számoltuk a pengőt, amiért alig lehetett valamit kapni. A kormány bevezette a kalória-pengőt. Ez azt jelentette, hogy a városi dolgozók természetben kapták fizetésük egy részét.

Az emberek a stabil, új forintot várták, aminek beveze-

tését a párt augusztus 1-re meghirdette. Ez volt a munkások legnagyobb reménysége akkor, és a Magyar Kommunista Párt nagy érdeme, hogy e reményeket valóra váltotta. Miért emelem ki a Kommunista Párt döntő szerepét ebben? Mert koalíciós partnereink vagy egyáltalán nem hittek a stabilizáció lehetőségében nagy külföldi – persze nyugati – kölcsön nélkül, vagy fölötte szkeptikusak voltak. A hitetleneket az egész reakciós táborral felduzzasztott Kisgazdapárt vezető köreiben találhattuk meg. Kisgazdapárti vezetők a napisajtó hasábjain bizonygatták, hogy amire készülünk, az „fából vaskarika". A sok kispolgárral, kereskedővel, kisiparossal, tisztviselővel felduzzasztott Szociáldemokrata Pártban pedig széles körökben bódított a kétkedés mákonya. Az igazság az, hogy csak a kommunisták állították határozottan: a jó forint meglesz, és megoldja a kilátástalanná vált pénzügyi és gazdasági helyzetet.

Ebben az időben hosszabb ideig tartózkodott Budapesten az 1964-ben elhunyt Varga Jenő, a Moszkvában élő világhírű közgazdász, akadémikus. Ő volt a párt és a kormány legfőbb tanácsadója a stabilizáció feltételeinek megteremtésében. Nagy elismerés illeti a stabilizáció előkészítésében a közben fiatalon elhunyt Antos István elvtársat, akkori pénzügyi államtitkárt is. Mi volt a legfontosabb? Megfelelő árualapot teremteni augusztus 1-ig, a jó forint bevezetésének napjáig. Ez sikerült? A forinttal áru állt szemben a ruha- és cipőüzletekben, a piacon és az élelmiszerboltokban. Megdőltek a nyugatimádók számításai és a kétkedők hitetlensége. Szilárd pénz került a dolgozók borítékjába, amiért minden szükségleti cikket meg lehetett vásárolni. De vissza kell kanyarodnom még az inflációs időkre.

A Szovjetunió az 1945–1946-os években jelentős segítséget nyújtott Magyarországnak élelmiszerekben. Kaptunk gabonát, zsírt, cukrot. De csak a Szovjetunió nem oldhatta meg bajainkat, hisz maga is sok mindenben nagy hiányt szenvedett. Az infláció növekedésével együtt –

amint az ilyenkor lenni szokott – hatalmas méreteket öltött a spekuláció. 1946 tavaszán kevés volt a kenyérgabona, rövid ideig tartó fejadagemelés után ismét le kellett nyomni a napi fejadagot 20 dekára. Természetes, hogy ez elégedetlenséget szült.

Ez időben a salgótarjáni acélgyáriakkal gyűlt meg a bajunk. Június elején küldöttséget menesztettek Budapestre, a Gazdasági Főtanácshoz, amelynek akkor Nagy Ferenc volt az elnöke és Vas Zoltán a titkára. A küldöttség azt követelte, hogy Salgótarján számára emeljék fel a fejadagot ismét 25 dekára. Valamelyik hivatalos személy könnyelműen megígérte a küldöttségnek, hogy a kívánságot teljesítik. Ez természetesen precedens lett volna a többi város és ipartelep számára, amelyek, Salgótarján példáját követve, joggal követeltek volna felemelt fejadagot maguknak is. Viszont annyi készlete az országnak az újig nem volt, hogy általánosan felemelhette volna a kenyérfejadagot. Mit lehetett hát tenni? Salgótarján nem lehetett kivétel; ezt semmi sem indokolta. Milyen megoldás maradt hát? A könnyelmű ígéret után rábeszélni az acélgyáriakat, hogy vonják vissza követelésüket, mert ha ragaszkodnak hozzá, katasztrofálissá válik a kenyérellátás. A párt és a kormány engem, a Szaktanács pedig Gáspár Sándor elvtársat jelölte ki e fölötte népszerűtlen feladat végrehajtására. Magamban azután gondolhattam olyanokat, hogy az istennyila belecsaphatott volna abba a barátunkba, még mielőtt a könnyelmű ígéretet megtette, de ez nem használt. A feladatot vállalni kellett. Velünk volt Hazai Jenő elvtárs is a pártközpont szervezési osztályáról.

Amint utólag megállapíthattuk, a helyi reakció keze vastagon benne volt az elégedetlenség szításában. Különösen tevékeny részt vettek benne a Salgótarjánban megtelepedett ferencrendi szerzetesek és az apácák, akik az asszonyokat heccelték fel a kormány intézkedése ellen. Elég az hozzá, hogy Salgótarjánba érve, a Kommunista Párt székházában nem éppen barátságos beszélgetést folytattunk le az acélgyár főbizalmijával, egy Barta nevű fiatal-

emberrel és Berta nevű társával, az egyik szakszervezeti bizalmival. Ez a beszélgetés déli 12 óra tájban zajlott le. A főbizalmit, aki azt megelőzően a küldöttséget vezette Budapestre, tájékoztattuk a kormány álláspontjáról, arról, hogy a fejadagot a Gazdasági Főtanács ígérete ellenére nem emelhetjük fel, és követeltük, hogy délután $^1/_2$2-re a gyár udvarán gyűlést hívjon egybe, amelyen ő is és mi is bejelentjük az acélgyáriak kívánságának kivihetetlenségét. A főbizalmi és társa, akiket gátlástalan demagógoknak ismertünk meg, először hallani sem akartak arról, hogy ilyen bejelentést tegyenek. Féltették a presztízsüket, meg talán egy kicsit a bőrüket is. Azután keményebb hangot ütöttünk meg velük szemben, és végül megígérték, hogy ők is megpróbálják rábeszélni a gyáriakat, hogy álljanak el követelésüktől.

A gyűlés drámai fordulatot vett. Mi elrendeltük a gyárkapu lezárását, hogy senki idegen a gyűlés alatt az udvarba ne jöhessen be. De a reakció hírszolgálata jól működött. Apácák révén a munkásfeleségeket még idejében értesíteni tudták arról, hogy gyűlést hirdettek, amelyen a kenyérfejadagról lesz szó, és hogy a kapu is zárva lesz. Több mint 2000 munkás gyűlt össze a gyár udvarán. Részt vett a gyűlésen Mekis József elvtárs is, aki akkor az acélgyár igazgatója volt. Alighogy a főbizalmi megnyitotta a gyűlést, mintegy 200 munkásasszony megjelent a gyár rácsos vaskapuja előtt, és éktelen zajjal követelték, hogy engedjék be őket. Végül is betörték a kaput, betódultak és körülvették a szónoki dobogót. A főbizalmi elmondta, hogy miről van szó, lehurrogták; engem nem hallgattak végig, Gáspár Sanyi barátomat sem. A munkások közbekiáltoztak és nyugtalankodtak, mégis az volt a benyomásom, hogy ők nem akartak zűrzavart. Az asszonyok azonban engesztelhetetlenül lázongtak és dühösen kiabáltak ránk, sokkal hangosabbak és fenyegetőbbek voltak, mint a tízszer annyi férfi. Őszintén szólva nem tudtam, nem fognak-e bennünket – Gáspár Sanyit, Mekist, Oczel János megyei párttitkárt meg engem, akik egy csoportban álltunk a neki-

dühödt asszonyoktól körülvéve – meglincselni. Megtörténhetett volna. Használt az ügynek, hogy keményen álltuk az ostromot. A gyűlést be kellett rekeszteni, de azért az asszonyok nem hagyták abba a lázongást. Nem tágítottak. Kiabáltak, mi pedig nyugodtan álltunk és hajtogattuk a magunkét, hivatkoztunk az egész ország érdekeire, arra, hogy az újig, akárhogy is, ki kell tartani. A férfiak visszamentek a műhelyekbe. Mit mondjak, jó 2 és $^1/_2$ órát tartott, amíg az asszonyok lecsillapodtak és elkezdtek szétszéledni, hogy hazamenjenek éhes gyerekeikhez. Nem adtak igazat nekünk, de azért lassanként felülkerekedett a józanság bennük. Gondoltam magamban: „most már csak az hiányzik, hogy Budapesten tűzoltóparancsnoknak nevezzenek ki", mert bizony még volt tűz elég, amit oltani kellett.

A nagy lárma lecsillapodása közben feltűnt nekem egy nagyon jól öltözött, festett ajkú, 35 év körüli fiatal asszony, aki a többieknél is jobban hangoskodott. Odaléptem hozzá és megkérdeztem, hol dolgozik, és vannak-e gyerekei. Elmondta, a háztartását vezeti, gyerekei nincsenek.

– Nagyon szenved a kenyérhiány miatt? – kérdezem.

– Én nem szenvedek – válaszolja –, de látom a mások szegénységét.

– Azt én is látom, asszonyom.

– Maguk messze vannak innen.

– Azt hiszi, hogy a budapestiek több kenyeret kapnak, mint a salgótarjániak?

– Nem tudom.

– Biztosíthatom, egy dekával sem kapnak többet.

Csendes lett. Néztem asszonyi hiúságot felfedő tekintetét és apró karcér arcmozdulatait. A végén meghívott, tiszteljem meg otthonában.

– Köszönöm, nincs rá módom – mondtam –, látja, más gondjaim vannak, kenyérgondjaim.

Hazamentek az asszonyok, csak kettő maradt még a végén . . . Hogy milyen az emberi lélek . . . Nevemen szó-

látottak, és meghívtak egy pohár sörre. Megszomjaztak. Kissé ki voltam merülve, és a hangulatom sem volt rózsás. Éreztem a gyengédséget a hangjukban, mégsem tudtam velük tartani. Megköszöntem, kértem, ne nehezteljenek, de sok dolgom van. Azzal búcsúztak tőlem, hogy ők is elmennek a pártházba, és addig ülnek a lépcsőn, amíg vissza nem vonom álláspontomat a kenyéradag felemeléséről. Éreztem, hogy ez már inkább incselkedés, mint fenyegetés. A kenyérfejadag továbbra is 20 deka maradt. Júniust írtunk, krumpli se volt . . .

Salgótarjánban megháltunk. Nem volt nyugodt álmom. Bántott a kenyérhiány, a sok panasz, a munkáscsaládok nehéz helyzete. Másnap reggel kinéztünk a piacra. Szegényesen volt ellátva korai zöldségfélékkel, egy kevés azonban mégis akadt. Cseresznyét több standon árultak. Az árak ugyanazért az áruért nagyon különbözők és magasak voltak. Felhívtuk a rendőrség figyelmét, hogy vigyázzanak a szabályozott árak betartására.

A REAKCIÓ TÁMADÁSA A JÓ FORINT ELLEN

Minden előrehaladást éles osztályharcban kellett kiverekedni.

Augusztus 1-én, a jó forint bevezetésének napján Bratislavában voltam egy szlovák partizánkongresszuson. Velem jött Pálffy György, Fehér Lajos és Visontai Ica. De nem is erről akarok beszélni, hanem arról, hogy a magyarországi reakció tudatosan éppen ezt a napot választotta ki egy súlyos, véres provokációra. Miskolcon és Diósgyőrben már napok óta folyt a suttogó propaganda és a nyílt agitáció az élelmezési korlátozások, a rendőrség és a kommunisták ellen. Ekkorra már rengeteg keserűség halmozódott fel a dolgozó emberekben. Ez már nem az 1945 novemberi hangulat volt, amikor még békés lefolyású tömegtüntetést lehetett szervezni. Ekkor már spontán törtek a felszínre a visszafojtott indulatok a hallatlan ínség miatt. Ezt hasz-

nálta ki a reakció. Felszólították a diósgyőri munkásokat, hogy tüntessenek a rendőrség ellen, és követeljenek élelmet. Az igazság kedvéért meg kell mondani, hogy a reakció hírverőinek sikerült a kommunisták diósgyőri üzemi pártszervezetét is félrevezetni és rávenni a tüntetés támogatására. A tüntetést megtartották, fasiszta provokátorok tucatjai vegyültek a tömegek közé, akik demagóg jelszavakat kiáltoztak, és véres leszámolást követeltek. Ezen a napon meglincselték Fogarasi kommunista rendőrtisztet, és egy feketéző volt malomtulajdonost. Ezzel köszöntötte a reakció a jó forint megteremtését.

Emlékezetem szerint augusztus 2-án értünk vissza Bratislaváról. Sürgős meghívást kaptam a párt Központi Vezetősége Politikai Bizottságának ülésére, amely a miskolci eseményeket tárgyalta. Amikor értesültem a történtekről, nem akartam hinni a fülemnek. Nem omlott itt össze egy szárnya annak az épületnek, amelynek felépítésén csaknem egy éven át fáradoztam? Felültek volna a diósgyőriek egy ilyen kézenfekvő fasiszta provokációnak? És éppen most, az új forint napján? Sok ilyen és hasonló kérdés ütött tanyát a fejemben. A Politikai Bizottság úgy határozott, hogy menjek le Miskolcra, maradjak ott, ha kell két-három hónapig, segítsek a Borsod megyei pártbizottságnak, amíg lelkileg és politikailag helyre nem billennek a dolgok, és meg nem szilárdul a helyzet.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy a sajnálatos események Diósgyőrben megrázták a pártszervezetet. Ehhez az is hozzájárult, hogy a reakció széltében-hosszában a kommunistákat tette felelőssé a lincselésért. Akármennyire hihetetlennek hangzott is ez a hazug hírverés, mégis voltak, akik elhitték. Tartani lehetett tőle: ha a tömegek előtt nem tárjuk fel világosan, hogy a város reakciós elemei, a fasiszták maradványai meghatározott céllal provokálták ki a véres tüntetést, a diósgyőri pártszervezet megtizedelődhet, és a tömegekre gyakorolt befolyása súlyos válságba kerülhet. És le kellett vonni a tanulságokat: ébernek lenni a reakcióval szemben, amely mindenütt jelen

van az országban és mindenütt támad, ahol csak tud; nem kiengedni a kézből a tömegek nevelését, politikai irányítását; kihasználni a jó forint megteremtését a politikai stabilizáció érdekében.

Vállaltam a feladatot. Ez fontosabb volt a szénnél, annál is inkább, mert a kitermelt szén ekkorra már fedezte a szükségleteket. Hetenként fellátogattam Budapestre, hogy megtudjam, rendben van-e a szénbányászat ügye. A Politikai Bizottság ülésén két kérést terjesztettem elő. Elsőnek azt, hogy kapjak két tapasztalt és jól képzett elvtársat a megyei pártbizottság állományába, akik közül az egyik az újságot szerkesztené, a másik pedig az agitációs- és propagandamunkát szervezné meg; másodiknak azt, hogy kérjük meg a Szociáldemokrata Párt vezetőségét: jelöljön ki új párttitkárt a Borsod megyei szervezetek élére, aki megfelelő partnerem lesz az együttműködésben. Kifejtettem, hogy ez most különösen fontos, mert a Kisgazdapárt meg fogja kísérelni a betörést a diósgyőri gyárakba. Kéréseimet teljesítették. Baló László jött velem lapszerkesztőnek és Gyopár János agitációs és propaganda-felelősnek. A Szociáldemokrata Párt az azóta fiatalon elhunyt Molnár Imre elvtársat küldte le Miskolcra titkárnak, akivel valóban jól együttműködtünk. Molnárral jól összebarátkoztam.

Első dolgom Miskolcon az volt, hogy összehívattam a diósgyőri gyári pártszervezetek aktivistáit. Ez több száz embert tett ki. Ismertettem velük pártunk vezetőségének az álláspontját az eseményekről és azt, hogy milyen tanulságokat kell belőlük levonni. Bíráltam a kellő éberség hiányát és a kommunisták elbizakodottságát. Szigorúan beszéltem, és tanácsokat adtam a jövőre nézve. Amikor befejeztem, felszólalt az egyik szakszervezeti bizalmi és azt mondta:

– Igazad van, hogy bírálsz bennünket, mert nagy mulasztást követtünk el, ami szégyent hozott reánk, de most már tekints el a további korholástól és segíts nekünk. Ilyen többé nem fog nálunk előfordulni.

Egészséges hangnemben folyt le a vita, és láttam, hogy utána az emberek megkönnyebbülten távoztak. A párt lapja, az „Észak-Magyarország" jól támogatta munkánkat, aktív szervező- és propagandamunka indult meg. A jó forint éreztette hatását, a közelmúlt nyomorúságával szemben valóságos – de persze viszonylagos – jólét költözött be a munkások lakásaiba. A pártszervezet kilábolt a válságból, és lassanként megerősödött. A Kisgazdapárt a várakozásnak megfelelően tényleg megkísérelte a betörést, de nem ért el eredményt.

Egy ízben, valamikor augusztus második felében gyári gyűlést hívtak egybe a kisgazdák. Arra számítottak, hogy főleg a műszaki értelmiség, a gyári tisztviselők, a mesterek között elég nagy visszhangra találnak, és hogy később a munkásság soraiból is híveket tudnak majd toborozni. Nyugtalanított ez a kísérlet. Azt persze tudtam, hogy sok hívük van a gyárak értelmiségi dolgozói és tisztviselői között, de jobban szerettem volna, ha nem gyűléseznek Diósgyőrben. A gyűlésre a neves kisgazdapárti publicistát, Parragi Györgyöt, későbbi barátomat hívták meg szónoknak, gyűlését plakátokon hirdették meg. Azon gondolkoztam, hogyan lehetne a gyűlés sikerét elfogadható módszerrel, vagyis zavarkeltés nélkül meghiúsítani. Nem volt nehéz rájönni. Összehívtam a területi titkárságra kilenc vagy tíz értelmes fiatal elvtársat, akiket még nem ismertek mint kommunistákat, és kioktattam őket, hogy Parragi beszéde közben tegyenek fel olyan kérdéseket, amelyekre nehéz lesz válaszolni. Például: mi volt a Kisgazdapárt álláspontja a jó forint kérdésében? Mit írt a Kisgazdapárt sajtója a jó forintról annak idején? Ő személyesen hogyan támogatta a jó forint megteremtését? Járt-e már korábban is a diósgyőri dolgozók között? (Tudtuk, hogy nem járt.) Ilyen és hasonló kérdéseket kellett feladni a szónoknak. A fiatalok lelkesedtek a feladatért, és kitűnően oldották meg. A gyűlés alatt csak úgy záporoztak a kérdések. A szónok nagy zavarban volt. A jelenlevő – főként értelmiségi – hallgatók nem nagyon siettek a segítségére, úgyhogy a

fiatalok rögtönzött replikái uralták a helyzetet. Végül is a szónok nem fejezte be beszédét, s arra hivatkozva, hogy sietnie kell a vonathoz, elhagyta a gyűlés színhelyét. Így a Kisgazdapárt próbálkozása meghiúsult. Később sem ismételték meg.

Október közepén már elhagyhattam Miskolcot. A pártszervezetek helyzete rendeződött. A diósgyőri munkások levonták a szükséges tanulságokat az augusztus 1-i véres fasiszta provokációból.

Azt már mondtam, hogy kezdte számomra ízét veszíteni az Iparügyi Minisztérium. Ezzel a párt szűkebb körű vezetősége, a Politikai Bizottság is tisztában volt.

AZ 1947-ES VÁLASZTÁSOK

A párt agitációs- és propagandaosztályának a vezetését bízták rám. Hozzá tartozott akkor a kulturális munka pártirányítása is, amit csupán azért említek meg, hogy érzékeltessem: munka volt elég. De jó, sok mozgalmi tapasztalattal rendelkező munkatársaim is voltak. És ami a legfontosabb: kádereink, párttagjaink szabadon lélegeztek, kezdeményeztek, bátran szembenéztek az eléjük tornyosuló, sokszor bonyolult feladatokkal. Szívvel-lélekkel, lelkesedéssel dolgoztak. Erős ellenféllel, az akkor még egy nagy pártba tömörült reakcióval álltunk szemben. Nemsokára bebizonyosodott, hogy az első országgyűlési választások idején mennyire természetellenes szövetség jött létre a Kisgazdapárton belül a paraszti tömegek és a tőkés osztály között. Az 1947-es választásokra ez a párt alkotóelemeire bomlott. Mégis, ekkor még egy egységesnek látszó nagy parlamenti frakcióval rendelkezett, és a parlamentben leszavazta a közben létrejött kommunista, szociáldemokrata, nemzeti parasztpárti frakciók szövetségét, a Baloldali Blokkot. Ez elég volt ahhoz, hogy embereinket megszállja a józan dac szelleme. Olyan szellem hatotta át munkájukat, magatartásukat, amely segített gazdagítani

a párt hitelét, bővíteni tömegbefolyását és megingatni az egységes nagy polgári párt mindenható erejébe vetett hitet.

Csakhamar ellentétek támadtak a Kisgazdapárt bal- és jobbszárnya között, ami nem volt más, mint az elkerülhetetlen osztályellentét megnyilvánulása egyrészt a dolgozó paraszti tömegek – melyek élén Dobi István állt –, másrészt a kulák, dzsentri, burzsoá és volt nagybirtokos rétegek között. Még ki sem írták 1947 augusztusára az újabb országgyűlési választásokat, amikor a Kisgazdapárt jobbszárnya már darabokra töredezve kivált, és különkülön pártokat hozott létre. Így alakult meg Barankovics katolikus jellegű Demokrata Néppártja, Slachta Margit még katolikusabb Keresztény Női Tábora, Pfeiffer félfasiszta jellegű Magyar Függetlenségi Pártja, Balogh páter Független Demokrata Pártja stb. Ezeken a választásokon már tíz párt indult, persze nem egyforma eséllyel. A Kisgazdapárt darabokra szakadását annak idején a külföldi tőkés sajtó a kommunisták ügyes, ún. „szalámi-taktikájának" tulajdonította. Lebecsültük volna az akkori magyar burzsoá politikusok tapasztaltságát, ügyességét és – tegyük hozzá – elszántságát, ha magunk is mind elhittük volna, hogy a Kommunista Párt taktikai sakkhúzásai ugratták szét a Kisgazdapárt jobbszárnyát. (Például az, hogy a kommunista, szociáldemokrata, parasztpárti baloldali szövetség szoros kapcsolatra törekedett a Kisgazdapárt balszárnyával, és hogy ez visszhangra talált.) Ez a taktika kisebb szerepet játszott a reakciós burzsoázia politikai széttöredezésében, mint azok a különleges érdekellentétek, amelyek szétválasztották őket. Közös nyugati orientációjuk ellenére voltak közöttük olyan frakciók, amelyek realisztikusan gondolkodva megértették, hogy a Szovjetunió barátsága és támogatása, a szomszédos országokkal való együttműködés nélkül Magyarország ki lenne szolgáltatva a nyugati hatalmak kénye-kedvének, és minden régi baj elölről kezdődne. Voltak olyan városi burzsoá rétegek, amelyeknek a földreform nem okozott fájdalmat, ezzel szemben az egykori nagybirtokosok és kiszolgálóik,

a volt dzsentri birtokok tulajdonosai mindenáron, esetleg még háború árán is vissza akarták csinálni a földreformot. A katolikus egyháznak érdekében állt egy irányítása alatt álló nagy párt megteremtése, mint Ausztriában vagy Olaszországban. De akadtak ezeknél még finomabban árnyalt ellentétek is, no meg a személyes vezérkedés vágya. Valamennyien azt képzelték magukról, hogy az ő birtokukban van a bölcs Náthán gyűrűje, amelynek segítségével meg tudják menteni a tőkés rend süllyedő hajóját Magyarországon.

Ilyen körülmények között haladt az ország az 1947-es választások felé. Az én dolgom az volt, hogy politikai érveket adjak pártszervezeteinknek a különböző burzsoá formációk propagandája ellen. Ez akkor nem volt nehéz feladat. Tudtuk, hogy mit akarunk. Azt akartuk, hogy az országgyűlés baloldali többséget kapjon, amely megszilárdítja az elért eredményeket, továbbfejleszti a forradalmat a szocializmus irányában, védelmet nyújt az erőszakos nyugati behatolás ellen, és biztosítja a barátságot a szocialista Szovjetunióval, a környező demokratikus államokkal.

Igen ám, de a burzsoázia legreakciósabb szárnya ellenérvek helyett a furkósbothoz nyúlt. Megtámadták a kommunisták gyűléseit. Ez akkor szinte mindennapos eset volt Budapesten és a vidéken is. Természetesen megkapták a választ: a provokátorokat a munkások többször alaposan helybenhagyták. A verekedések kiprovokálása semmi hasznot se hozott Pfeiffer pártjának, csak megszégyenülést.

Az egyik kommunista választási gyűlésen, Mezőkövesden nekem kellett beszélnem. Elterjedt a híre, hogy a pfeifferisták meg fognak verni. Ezt nem lehetett biztosra venni, de számolni kellett vele. Vasárnap délelőtt volt. Sok, mintegy 2000 ember gyűlt össze a templom előtti téren. A gyűlés megnyitása előtt láttam, hogy az egyik vendéglőből más újságírókkal együtt a Reuter tudósítója

is kijön. Ismert, és egyenesen hozzám jött, hogy üdvözöljön.

– Nini, szerkesztő úr, ön itt? Gondolja, hogy érdekes gyűlés lesz?

Bókkal válaszolt.

A beszédet azzal kezdtem, hogy az országban eléggé forró a hangulat. Vannak, akik nem hisznek politikai érveik igazában, és a furkósbot érveihez nyúlnak. Megszégyenítő ránk nézve, hogy noha demokratikus országnak nevezzük magunkat, mégis gyűléseink több helyen kilengések, tettlegességek színhelyei. A nyugati kapitalisták sajtója ezt persze bőven kihasználja arra, hogy befeketítse Magyarországot stb., stb. Ha jelen voltak is rossz szándékú csoportok, ez kedvüket vette a verekedéstől. Nem volt verekedés, nem volt csemege a Reuter számára. A bevezető után elmondtam a választási programbeszédet. Nyugodtan végighallgattak.

A választási harc a kommunisták és a szociáldemokraták között kölcsönösen szintén élesebb formákat öltött, mint például 1945 őszén, az első választások idején. Mindenki érezte, hogy sorsdöntő harcot vív a demokrácia a reakcióval. „Es ging um die Wurst" – „az egészre ment" – ahogy a német mondja.

Itt említem meg, hogy a Rádió kommunista munkatársai azzal a kéréssel jöttek hozzám, adjak nekik tippeket a választási propaganda számára. Többek között azt tanácsoltam nekik, hogy kérjenek meg egy különösen „baloldalinak" ismert szociáldemokrata vezetőt: tartson előadást a rádióban „A magyar falu és a szocializmus" címen. Úgy emlékszem, az előadást az illető elvtárs megtartotta, és az adást többször is megismételték. Persze, a tartalma nem volt alkalmas arra, hogy paraszti szavazókat vonzzon a Szociáldemokrata Párthoz. Ez, ugye, nem volt lojális tanács a Szociáldemokrata Párt szempontjából? De a politikában ilyesmi elő szokott fordulni, és nem volt becstelen tanács, mert a vásár kettőn állott: az adott esetben rajtam és az előadón.

Közben a Kisgazdapárt propagandavezetője – akivel jó személyi kapcsolatot tartottam fenn – szintén megkért, nem adnék-e neki egy-két használható tanácsot választási propagandamunkájához. Egymásra mosolyogtunk. Azt mondtam neki: – Ha elfogadod, adok tanácsot. Kiváló demokrata vezetőitek vannak. Őket népszerűsítsétek.

Mit akartam elérni? Az élesebb differenciálódást a Kisgazdapárt tömegeiben, azt, hogy akinek nem kenyere a demokrácia, ne szavazzon a Kisgazdapártra.

Átütő erejű plakátokra volt szükség; tudtam, hogy nagy plakátharc lesz, de a nyomdákhoz fűződő kapcsolataink révén mindig megtudtam, hogy a többi párt milyen plakátokkal rukkol ki. Persze azt is tudtam, hogy a Szociáldemokrata Párt propagandaosztálya nem kevésbé tájékozott a mi készülő plakátjainkról. Hiszen a nyomdászok többsége aktív szociáldemokrata volt. Legjobb festőink és grafikusaink közül válogattam a célnak megfelelő művészeket. Kitűnő plakátokat festettek Ék Sándor, Konecsni György és Filó. Ék Sándortól a kisemberek vagyonának védelmét ábrázoló kompozíció, Konecsni „Az MKP a tettek pártja", Filó „Mindenünk lesz" plakátja kimagasló termékei voltak az akkori plakátfestészetnek.

Már csak két hét választott el bennünket az augusztusi választásoktól, amikor egy vasárnap lelátogattam Miskolcra. Engem ismét a Borsod megyei választókerület jelölt. A járások, nagyobb községek pártvezetői közül számosan a megyei titkárságon gyűltek össze, hogy megbeszéljék Szkladán Ágostonnal, a megyei pártbizottság titkárával a választási kampány tapasztalatait és további feladatait. Többen közülük jelentették, hogy a Szociáldemokrata Párt a központból agitátorokat küldött a falvakba, akik reakciós ízű kommunistaellenes propagandát folytatnak. Azt mondják például a parasztoknak, hogy a kommunisták a „közös vályú" és a „közös csajka" hívei; ha a kommunisták nyernék meg a választásokat, mindent „kommunizálnának" stb. Ha ez igaz – gondoltam –, akkor ennek fele se tréfa. További információkat szereztünk be, még

több községből jelentették, hogy valóban csaknem minden faluban folyik ilyen hírverés a Budapestről küldött szociáldemokrata agitátorok részéről. A kommunisták nagyon fel voltak háborodva, mert ilyen hazugságokat róluk régebben a fasiszták hirdettek. Megbeszéltem a megyei pártbizottsággal, hogy össze kell ülnünk a Szociáldemokrata Párt vezető embereivel és felhívni a figyelmüket erre a jelenségre. Így is történt. Szociáldemokrata szövetségeseink részéről Reisinger, Molnár Imre, Mráz, Szederkényi és egy Szalai nevű budapesti küldött vett részt a megbeszélésen. Elmondtuk nekik, hogy mi járatban vagyunk; hogy ezt a fajta propagandát mi fasiszta propagandának vagyunk kénytelenek minősíteni; valószínűleg a megyei vezetők nincsenek is tudatában annak, hogyan igazították el Budapesten ezeket az agitátorokat. Tudomására hoztuk a szociáldemokrata elvtársaknak, hogy ez a fajta propaganda nagy rendzavarások, verekedések forrásává válhat, ami egyáltalán nem kívánatos, és csak a reakció malmára hajtaná a vizet. Kérjük tehát őket, hogy küldjék vissza agitátoraikat Budapestre. Megegyeztünk.

Közben Reisinger Ferenc megkérdezte tőlem:

– Testvérháborúval fenyegetőztök?

– Szó sincs róla – mondtam –, de nem kívánhatja senki tőlünk, hogy a fasiszta jellegű antikommunista propagandát eltűrjük.

Felajánlottam: állapodjunk meg abban, hogy a választási kampány idején a két munkáspárt emberei nem támadják és nem becsmérlik egymást, hanem egyöntetűen a reakciós pártok ellen lépünk fel, a tüzet főleg a Sulyok–Pfeiffer és a Barankovics-pártra összpontosítva.

Ezen az alapon egyeztünk meg. Molnár Imre minden további vita nélkül helyeselte javaslatunkat, és megyei titkári minőségében gondoskodott róla, hogy három nappal később a Budapestről küldött agitátorok közül már egy sem járta a megyét. A megegyezés kétségen kívül mindkét pártnak hasznára vált. Ezt bizonygatni sem kell, mert nyilvánvaló, hogy ha valakit a propaganda ilyen vad eszközei-

vel elidegenítenek a Kommunista Párttól, az már nem a szociáldemokratákra, hanem valamelyik jobboldali pártra szavaz.

Az 1947 augusztusi választások a Kommunista Párt jelentős előretörését hozták. A szavazatok 22,3 százalékát kapta meg, és ezzel a legerősebb párt lett az országgyűlésben. Új koalíció jött létre, a Függetlenségi Front koalíciója: a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Kisgazdapárt részvételével.

Mivel magyarázhatjuk meg a Kommunista Párt tömegbefolyásának ilyen arányú megnövekedését? Ebben is nagy szerepet játszott, hogy a jó forint megteremtése a kommunisták nevéhez fűződött. De nemcsak a jó forint, hanem az életszínvonal fokozatos emelkedése és a hároméves újjáépítési terv meghirdetése is gyarapította a párt tekintélyét. Különösen a javuló életszínvonal volt döntő befolyással a tömegek balratolódására. A Függetlenségi Fronttal szemben álló ellenzéki pártok szétaprózódtak. Meg kellett elégedniük 140 mandátummal és a szavazatok 39 százalékával, a Függetlenségi Front 271 mandátumával és a ráeső szavazatok csaknem 61 százalékával szemben. A Kommunista Párt 100 mandátumot és 1 113 000 szavazatot kapott.

ÁLLAMOSÍTUNK

A választások után bekövetkezett kormányátszervezés számomra azt a változást hozta, hogy politikai államtitkárként a Miniszterelnökségre kerültem. Hasonló kinevezést kapott dr. Pesta László barátom a Kisgazdapárt részéről. A Szociáldemokrata Pártot Bojta László képviselte adminisztratív államtitkári minőségben. A miniszterelnök akkor Dinnyés Lajos, korábbi honvédelmi miniszter, a Kisgazdapárt képviselője lett. Haladó szellemű ember volt, a magyar dzsentrik hazafias, demokrata fajtájához tartozott, akivel egyéves együttműködésünk alatt soha nem volt említésre méltó nézeteltérésem. Jó támaszaiként a titkárságon dolgoztak Major Béla és Radványi Imre. Dinnyés megnyerő modorú, barátkozó természetű ember volt. Szerette az embereket, a vidámságot, a tréfát. Talán ezzel magyarázható, hogy barátainak nagy része újságírókból rekrutálódott, akik, ha fogadta őket, korlátlanul fogyaszthatták nála a feketekávét, és ugyancsak korlátlanul sütögethették el a legújabb budapesti vicceket. Nem szállt a fejébe a dicsőség, a legkisebb mértékben sem volt beképzelt, olyan maradt miniszterelnök korában is, amilyen otthon lehetett, amikor még apjától örökölt kis birtokát igazgatta Dabason.

Dinnyés jó néven vette és szerette, ha segítették a munkájában. Abban az időben, 1948-ban nagyon sokat kellett reprezentálni. Akkor ünnepelte az ország az 1848-as szabadságharc századik évfordulóját; ez alkalomból sok baráti küldöttség látogatott hazánkba. Több baráti állammal, köztük a Szovjetunióval, akkor kötöttük meg a barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződést. Legmagasabb szintű küldöttségek látogattak el hozzánk Romániából és

Jugoszláviából. A látogatásokat kormányunk természetesen viszonozta. Utazások, beszédek tartása – ez volt a miniszterelnök egyik fontos elfoglaltsága.

Ebben az időben a sajtó felügyelete hozzám tartozott, és minthogy részt vettem a Minisztertanács ülésein, az én feladatkörömbe tartozott a sajtó tájékoztatása. Ez hetenként megismétlődött. Szinte állandó vendégeim voltak Parragi György, Polgár Dénes, a „Világosság", a „Szabadság" és a „Szabad Nép" munkatársai, Szatmári úr, valamelyik svájci lap tudósítója és még többen mások. Olykor megjelent Boldizsár Iván is. Érdeklődés volt, mert a Minisztertanács döntéseiről tájékoztattam őket. Pontosan emlékszem arra a márciusi napra 1948-ban, amelyen a 400 nagy- és középüzem államosítását hajtotta végre a kormány. Az államosításról természetesen a beavatottak szűk körén kívül senki nem tudott. A tudósítók délután ½ 4-kor jelentek meg nálam. Beszéltem nekik erről, arról, amarról. Szatmári úr vitába szállt velem abban a kérdésben, hogy milyen jótékony hatása van Svájcban az ún. Duttweiler-mozgalomnak, amely a kiskereskedelmi árak alacsony szinten tartását célozza. Elmondtam neki, hogy eléggé jól vagyok tájékozva a svájci viszonyokról, és figyelemmel kísérem a svájci sajtót. Duttweiler sok üzletet nyitott a városokban, és bizonyos áruféleségeket olcsóbban ad, mint a kiterjedt hálózattal rendelkező munkás fogyasztási szövetkezetek. De Duttweiler ezért más áruféleségek értékesítésével kárpótolja magát, és tényleges célja: megingatni a munkásoknak a fogyasztási szövetkezetekbe vetett bizalmát, aláásni a szövetkezeti kereskedelmet, meggazdagodni és reakciós kispolgári pártot létrehozni, amelyet szembe állíthat a szociáldemokrata és a kommunista párttal. Szatmári vitázott velem, de meglepődött okfejtéseimen, mert azok megfeleltek a tényleges helyzetnek.

Nos, közben 4 óra lett. Ez volt az a pillanat, amikor a frissen államosított 400 üzem új igazgatója átvette a kul-

csokat s értékeket a régi tőkés igazgatótól, és hazaküldte őt. Megnéztem az órámat: 4 óra 1 perc.

– Ejnye – mondom –, nagyon elbeszélgettük az időt, és majdnem megfeledkeztem a legfontosabbról. Ebben a pillanatban államosítjuk a 100 alkalmazottnál többet foglalkoztató ipari üzemeket és vállalatokat. Az újonnan kinevezett igazgatók már a helyükön vannak...

Nagy robaj. Szatmári úr kirúgta maga alól a széket, kifutott a titkárom telefonjához, és felhívta valamelyik gyáros vagy igazgató barátját. Persze, a telefont már az új igazgató vette fel...

– Késő – mondta Szatmári leverten, amikor visszajött.

Szerkesztő barátaim álmélkodtak. Voltak, akik tapsoltak. Csak azt az egyet nem értették, hogyan lehetséges az, hogy ők nem tudtak az államosításról előre.

– Más sem tudott – mondtam. – Ezt el kellett önök elől konspirálni.

EGY AMERIKAI A SAJTÓNKRÓL

Valamikor 1948 nyarán lehetett, hogy a Miniszterelnökségen meglátogatott egy konzervatív amerikai lapkiadó, Roosevelt volt elnök sógora, akinek a nevére már nem emlékszem. Magával hozta a tolmácsát, egy magyar nőt. Az első perctől kezdve láttam, hogy kötekedni akar velem. Azt mondta:

– Maguknál nincs sajtószabadság.

– Miből következtet erre? – kérdezem.

– Abból, hogy nem engedélyezik olyan lapok megjelenését, amelyek nem dicsőítik a kormány politikáját.

– Nagyon rosszul van informálva.

Megmutattam neki a „Pesti Izé" néhány számát, amelyek a kormány vezető embereit gúnyolták ki. Megmutattam az „Új Ember" című katolikus lap számait, és azt mondtam neki:

– Ezeket magának ajándékozom. Nézesse át őket, és ha

egy mondatot is talál bennük, amely a kormány politikáját dicsőíti, vagy akárcsak támogatja, hajlandó vagyok megenni a kalapomat.

Erre felengedett a szigorúsága. Enyhén elnevette magát.

– Ezt én komolyan mondom, és ha kívánja, még más lapokat is mutathatok.

– Az egyházi sajtó nem kap elegendő papírt – folytatta a kötekedést.

Elmondtam neki, hogy a Magyarországon megjelenő tájékoztató sajtótermékek 49 százaléka egyházi jellegű újság, bulletin, értesítő stb. Érthető, hogy ezeknek a példányszáma nem olyan magas, mint a világi lapoké, de elég magas ahhoz viszonyítva, hogy mennyi papír áll rendelkezésünkre. Azt olvastam le róla, hogy hiszi is meg nem is, amit mondtam, pedig az a bizonyos 49 százalék pontosan megfelelt a tényeknek. Egy, a miniszterelnökhöz intézett interpelláció kapcsán ezt az állításomat az Országgyűlés egyik ülésén megismételtem.

Az egyik hosszú munkanap után Dinnyés Lajos meghívott néhányunkat egy éjjeli mulatóba, feketére. Velünk volt dr. Pesta László, Major Béla és talán Radványi Imre is. Kora este volt, 9 óra lehetett, és alig volt még 2–3 vendége a helyiségnek. De volt három-négy csinos felszolgálólány, hangulatos félhomály stb . . . Nem tetszett nekem ez a hely. Mondom Dinnyésnek: Gyere, menjünk el valami rendes helyre.

Rám nevetett.

— Ennél rendesebbet nem találsz, barátom. Itt csupa bárónő szolgál fel.

Hát igen, hol is találhattam volna rendesebb helyet . . .

PETRU GROZA EMLÉKE

A román kormányküldöttséget Petru Groza akkori miniszterelnök vezette hazánkba. Groza nagyon szerette Budapestet. Fiatal korában itt végezte a jogi egyetemet.

Úgy beszélt magyarul, mint egy született magyar. Kedves, közvetlen ember volt, és jó partnere Dinnyésnek. Kétszer-háromszor is előfordult, hogy megszökött a mellérendelt kísérőktől, és bebarangolta a Belvárost, különösen az Egyetem környékét, amelyhez sok ifjúkori emlék fűzte. Ilyenkor tűvé tették érte a várost. A belügyminiszterük, aki szintén tagja volt a kormányküldöttségnek, egyszer tőlem kérdezte feldúltan a Parlament épületében: tudom-e hol van Groza miniszterelnök. Nem tudtam. Kétségbe volt esve. Egy-másfél óra múlva előkerült. Nagyon vidáman állított be a díszebédre. A belügyminiszter megkönnyebbült.

Megkérdeztem Grozát, miért hagyta faképnél a kísérőit, és megjegyeztem:

– Tűvé tették a várost önért.

Elmondta, hogy bejárta a Kecskeméti utcát, az Egyetem utcát, megnézte azokat a helyeket, amelyeket diákkorában nagyon szeretett.

– Körül akartam nézni egy kicsit a Belvárosban – mondta. – És higgye el nekem, nincs nagyobb élvezetem, mint ha becsaphatom a testőreimet.

A kormányküldöttség tagja volt Pauker Anna, akkori román külügyminiszter. Régi jó elvtársi viszony fűzött bennünket egymáshoz. Az egyik délután a MÁVAG üzemben nagygyűlésen beszélt. Anna kitűnő szónok volt, gyújtó hatású beszédet tartott. A munkások nagy ünneplésben részesítették. Ünnepelték a vendégeket és a magyar–román barátságot. De a gyűlés előtt Anna megkérdezte tőlem, hogy ki fogja beszédét magyarra fordítani.

– Ha elfogadsz, akkor én – mondom.

– Meg fogod érteni, amit mondok?

– Téged megértelek.

A beszéd is, a fordítás is nagyon jól sikerült. Románul értettem valamit még jilavai börtönlakó koromból.

1948 őszén Bukarestben jártam mint a kulturális küldöttség vezetője. Voltunk legalább nyolcan. A küldöttség tagjai között volt Antal Helén, Tolnai Gábor, Beck And-

rás, Hont Ferenc és Mérei Ferenc pedagógus, egyszóval: a tudományos és művészeti élet neves képviselői. A többiek nevére már nem emlékszem. Arról volt szó, hogy a már megkötött kulturális egyezmény gyakorlati megvalósításának munkatervét kidolgozzuk. Jó, kellemes tárgyaló partneremnek bizonyult Mezincescu elvtárs, a kulturális ügyek minisztere, akivel Antal Helén társaságában több estét töltöttem együtt. A fő kérdéseket plenáris üléseken beszéltük meg.

Az előzményhez hozzátartozik, hogy vonakodtam magamra vállalni ezt a megbízatást, mert ilyenfajta tárgyaláson addig még soha nem vettem részt. Révai József azonban nagyon kötötte az ebet a karóhoz, hogy én menjek Bukarestbe. „Te diplomata vagy" – mondta. „Ne mondd – ezt eddig még nem tudtam" – válaszoltam. Álmomban sem voltam soha diplomata. Végül is, hagytam magam meggyőzni. A tárgyalások során sok közös kérdést megbeszéltünk, de a munkatervet csak három hónappal később írtuk alá Budapesten.

Történt egyik este Bukarestben, hogy mi, magyarok, vacsorához gyülekeztünk szállodánk éttermében. Észrevettem, hogy a tálalóasztalon egy vödörből rákok bujkálnak elő. Magamhoz intettem a pincért, és megkértem, hogy 15–20 darabot főzzenek meg nekünk és tegyék az asztalra. Én akkor semmi különösre nem gondoltam, és reméltem, hogy lesznek társaim a rákevésben. De nem így lett. Nézték, ahogy eszem a rákot, ők azonban – köszönik szépen – nem kérnek belőle.

– Hát ilyenek a művészek, tudósok, hogy rákot nem esznek? – kérdeztem.

Mindenfelől hallom: „Köszönöm, nem kérek."

Én eszegettem a rákot, szétbontottam, amit lehetett lerágtam, vagy inkább szétrágtam, mint például a csápjait meg a lábait. Megmutattam nekik, hogy kell a belét kitisztítani. Erre az egész társaság csaknem elkezdett öklendezni. Valósággal rosszul lettek. A vége az lett, hogy valamennyi rákot nekem kellett megennem, a társaim pe-

dig alig vacsoráztak valamit. Bocsánatot kértem, hogy elrontottam az étvágyukat.

Az egyik napon Groza miniszterelnök meghívott bennünket családi házába ebédre. Megismerkedtünk Grozáné asszonnyal, két lányával és fiával. Vidám és családias hangulatban zajlott le a kitűnő magyaros fogásokból álló ebéd. A miniszterelnök kifogyhatatlan volt az anekdotázásban. A kertjében teniszpálya. Irigykedve tudtam meg tőle, hogy még mindig mindennap teniszezik, pedig akkor már jóval felül volt a hatvanon. Elmondta, hogy a látogatásunkat megelőző napon a román teniszbajnok volt a partnere, és a partit a miniszterelnök nyerte.

– Nem gondolja – kérdezi –, hogy a bajnok ellazsálta egy kicsit a partit?

– Lehetséges – mondom.

– No, majd adok én neki legközelebb, ha nem ver meg.

Az a kimagasló szerep, amelyet Petru Groza a Román Népköztársaságban haláláig játszott, mélyen gyökerezett harcos demokratizmusában, melynek a fasiszta diktatúra idején is bátran tanújelét adta.

A KÉT PÁRT EGYESÜLÉSE

De vissza kell kanyarodnom az 1948-as év elejére. Mérföldes lépésekkel haladtunk a két munkáspárt: a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülése felé. Az egyesülési kongresszus júniusban zajlott le. Ezzel az aktussal új fejezet kezdődött a magyar történelemben: a szocializmus konkrét megvalósulásáért folytatott harc fejezete. Az egyesülés nemcsak megkétszerezte, hanem megsokszorozta a magyar munkásosztály erejét és politikai súlyát az országban. A magyar burzsoáziának nem volt ínyére a fejlődésnek ez a jellege, de tehetetlenül állt vele szemben, és ekkor még nem is egészen értette meg: egy új kor küszöbét léptük át, amelyben az ő szerepe elkerülhetetlenül összezsugorodik, majd teljesen homályba vész.

Az egyesülést megelőző hónapokat a Szociáldemokrata Pártban végbemenő válság jellemezte. A jobboldaliak a választások után erőre kaptak. Peyer Károly, Kéthly Anna és a többi jobboldali vezető 1945-től kezdve azon fáradozott, hogy rábírják a pártvezetőséget: szakítson a kommunistákkal, bontsa fel az egységfront-egyezményt; ezt követte volna szerintük a burzsoá pártokkal megkötendő egységfront. A Szakasits Árpád, Marosán György vezette balszárny befolyása erősebb volt a pártban, mint a jobbszárnyé, mégis nagyon résen kellett lennie Peyerék áskálódásaival szemben. Mi, kommunisták, nyíltan támadtuk a jobboldali szociáldemokrata vezetők egységfront-ellenes törekvéseit, hogy elősegítsük elszigetelődésüket a szociáldemokrata tömegek között, és megnehezítsük számukra a párt kettészakítását. Mi nem gyenge, hanem tömegekkel rendelkező Szociáldemokrata Párttal kívántuk az egyesülést.

Egyesek már 1946 tavaszán beszéltek a pártvezetőségben a két párt egyesülésének a szükségességéről. Voltak, akik az egyesülés azonnali megvalósítását sürgették. Nagy hiba lett volna ezt propagálni, vagy sürgetni a Szociáldemokrata Pártban levő baloldali vezetőket. Hiszen a jobboldali vezetők ellenállása miatt olykor még az egységfront is akadozott, vagyis a két párt közös harca a reakció ellen és az újjáépítésért. Ha pedig az egyesülés gondolatát mint aktuális feladatot állítottuk volna előtérbe, nemcsak lovat adtunk volna a jobboldaliak alá, hanem a baloldaliakat is elidegenítettük volna magunktól. Azok az elvtársak, akik az egyesülést akarták szorgalmazni, rossz politikai és taktikai érzékről tettek tanúságot. Nem számoltak a tradíciónak a baloldali szociáldemokratáknál is nagyon erősen ható tényezőjével. Önálló pártjuk volt, amelyet a politikában szabad akaratuk szerint használhattak fel; önállóan manőverezhettek; erős pozíciókkal rendelkeztek a szakszervezetekben; hosszú évtizedek óta fennálló szervezeteik voltak és önálló sajtójuk. A baloldaliak persze tudták, hogy az egyesülés megfosztja őket szervezeti és politikai

különállásuktól, és hogy új platform, a kommunisták platformja alapján politizálnak majd, anélkül, hogy ők maguk is egészen tisztában lettek volna azzal, tudják-e majd követni az új platformot.

Arra már nem emlékszem, hogy személy szerint kik követelték az egyesülés kérdésének ilyen korai felvetését. Én élesen állást foglaltam ellene, mert attól tartottam, hogy az ilyen propaganda következtében „nemcsak hogy egyesülés nem lesz, de még egységfront sem". Ezt mondtam a Központi Vezetőség 1946. május 17-i ülésén: „Felmerült az egységpárt propagálásának a kérdése. Abból a szempontból kell megtárgyalni a dolgot, hogy erősíti-e ez a két munkáspárt együttműködését a közeljövőben ... Tapasztalatom szerint nem nagyon van meg a hajlandóság a Szociáldemokrata Párt baloldalának ismert vezetőiben, hogy felfogják ezt a jelszót, és belekapcsolódjanak a Kommunista Párt ilyen irányú programjába ... Fontos nekünk az együttműködés az egész tagsággal a szanálás érdekében. Attól tartok, hogy ha erélyesebben vetjük fel az egységpárt kérdését, inkább elmérgesítjük a viszonyt... Ez a kérdés csak hosszú perspektívában oldható meg."

Nyilvánvaló, hogy az egységpárt gondolatának meg kellett érnie ahhoz, hogy valóság legyen belőle.

Később sem minden történt úgy, ahogy elképzeltük. Az 1948-as év elején megindult a szociáldemokrata munkások átáramlása a Kommunista Pártba. Ez spontán folyamat volt, amelyet senki sem látott előre. Februárban-márciusban, különösen azután, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége állást foglalt a két párt egyesülése mellett, ez az átáramlás már nagy méreteket öltött. Olyannyira, hogy amikor kormányküldöttségünk február végén a Szovjetunióból – ahol baráti és kölcsönös segélynyújtási szerződést írt alá – hazafelé indult, a pártvezetőség megbízott, utazzam a küldöttség elé a határig, és tájékoztassam Rákosi Mátyást a szociáldemokrata munkások között kialakult helyzetről. Hasonló megbízással utazott a küldöttség elé Riesz István, akkori szociáldemokrata igazságügy-

miniszter, akinek Szakasits Árpádot kellett tájékoztatnia. A Kommunista Párt vezetősége, hogy gátat szabjon ennek a folyamatnak, február 21-i határozatával tagfelvételi zárlatot rendelt el, amely március 15-ig tartott.

A két párt egyesülése megteremtette a gyorsabb előmenetel, a proletárdiktatúrába való átmenet feltételeit. Ezt a folyamatot a belső reakció erői már nem tudták megállítani. 1948 nyarán megtörtént az állam és az egyház szétválasztása. Államosítottuk az egyházi iskolák túlnyomó többségét, és feloszlattuk a szerzetesrendeket. Ez nem ment egészen simán. Évezredes privilégiumaitól fosztottuk meg a klérust, számolni kellett ellenállásával. Ekkor színre lépett az esztergomi hercegprímás, Mindszenty. A tőle telhető legnagyobb államellenes aktivitást fejtette ki. Természetes, hogy az általa meghirdetett harcot a katolikus papság túlnyomó többsége támogatta. De csak a többsége, és nem az egésze. Voltak katolikus püspökök és papok, akik az állammal való kiegyezés útját keresték.

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ

Ezekben a napokban történhetett, hogy Czapik Gyula egri érsek, aki később tagja lett a Béketanácsnak és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökségének, meglátogatott a Miniszterelnökségen. Soha azelőtt nem találkoztam vele. Udvarias volt, de láttam, hogy mérges, éreztem, hogy támadni fog. Szó szerint a következőkkel kezdődött beszélgetésünk:

– Jól kifogták Mindszentyvel, ugye? Miért javasolták őt a magyar katolikus egyház fejének? – mondja.

– Bocsásson meg, de a javaslatot önök tették, a püspöki kar; a kormány csak jóváhagyta a javaslatukat.

– Nekem semmi közöm nem volt a jelöléshez!

– Mégse a kormánynak tegyen szemrehányást, hanem a püspöki karnak!

– Annak is megmondtam a véleményemet.

Aztán arról beszélt, mennyire tévhit az, hogy Mindszenty németellenes volt a háború alatt. Ez legenda, amit ő terjesztett el saját magáról, minden alap nélkül. Hiszen ő maga is német volt: Pehm – Pehm József, érti? Egyszerűen haragudott a katonai hatóságokra, mert nála is rekviráltak. Ez volt az ő egész németellenessége – világosított fel. Egy szót sem ejtett az iskolák államosításáról és a rendekről.

Azzal váltunk el, hogy ha szükségét érezzük, a jövőben is találkozunk.

Hogy mennyire nem ment simán az egyházi iskolák államosítása, azt többek között a soproni kormányellenes tüntetés is tanúsította. A pap- és apácatanárok elrendelték az általános- és középiskolások gyülekezését és tiltakozó felvonulását. Ugyanakkor felszólították a szülőket, hogy csatlakozzanak. A szemtanúk szerint ellenséges jelszavakat hangoztatva legalább 2000–3000 tanuló és szülő vonult fel a Kommunista Párt megyei bizottságának székháza elé. A felnőttek fenyegető magatartást tanúsítottak. A rendőrség emberei csak csitítgatni tudták őket. Végül is a tömeg szétoszlott, de a nyugtalanság nem szűnt meg a városban, és nem lehetett tudni, mikor tör ki újra. A pártvezetőség felszólított, hogy azonnal utazzam Sopronba, és értessem meg a soproniakkal, hogy az iskolák államosítása szükséges és elkerülhetetlen volt.

Sopronba érve tájékozódtam. Dávid Ferenc elvtárs, a megyei pártbizottság titkára elmondta, mi történt, és mennyire robbanékony a hangulat. Megbeszéltem Dáviddal, hogy másnap délutánra nagygyűlést hirdessenek meg a Petőfi térre, gondoskodjanak a soproni és környékbeli dolgozó tömegek felvonulásáról, és kíséreljék meg az egyetemi diákság támogatását is megnyerni. Jó szervező és felvilágosító munkát végeztek. Tizenötezer ember vonult fel, köztük a textilgyárak munkásai és sok egyetemi hallgató, tanáraikkal együtt. A Petőfi tér zsúfolásig megtelt. A felvonulást Dávid Ferenccel a pártbizottság székházának erkélyéről köszöntöttük.

Az esti gyűlést megelőző délelőttön a Városháza egyik termében az államosított középiskolák pap- és apácatanáraival találkoztam. Lehettek talán ötvenen. A kormánytól kapott felhatalmazásomnak megfelelően felajánlottam nekik, hogy maradjanak meg az államosított iskolákban és tanítsanak tovább. Hivatkoztam pedagógusi hivatásukra. Megmondtam nekik, hogy semmiféle anyagi károsodás nem éri őket. Ahogy az asztal, amely mellett álltam, nem szólt egy szót sem, ugyanolyan némák maradtak ők is. Ültek, mint a szfinxek. Megértettem hallgatásukat. Számukra nem volt egyszerű a döntés, s amellett egyházi emberek lévén, bizonyára meg akarták tanácskozni a dolgot. Tudomásom szerint egyesek maradtak, de akadtak olyanok is, akik elhagyták a pedagógusi pályát.

A gyűlés előkészítésébe annyiban avatkoztam bele, hogy megkértem Dávid elvtársat, küldjenek a gyűlés hallgatósága közé 200–300 rendezőgárdistát bárminemű provokáció, esetleges verekedés tapintatos módon való megakadályozására. Ez megtörtént. Andrásfi elvtársnál, a város rokonszenves polgármesterénél szálltam meg. Ott készítettem elő a beszédemet, amelyet a városi színház erkélyéről mondottam el. Az erkélyen az elnökségben sok társadalmi vezető ember foglalt helyet.

Ebben a beszédben is felajánlottam az egyházi szolgálatban álló pedagógusoknak, hogy ha hivatásukat folytatni kívánják, maradjanak a helyükön. De megleszünk azok nélkül, akik nem akarnak tanítani. Ha valaki dacból elhagyja a helyét, annak le is út, fel is út, kényszeríteni nem fogjuk. Haladó elődeink, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor és Széchenyi István, akinek a szobra ott állt a téren a színház erkélye előtt, valamennyien az iskolák államosítását, az állam és az egyház szétválasztását akarták, hogy kivonják a nemzeti kultúra fejlődését, az ifjúság nevelését a monarchista és reakciós klérus befolyása alól. Ezt a nemzet felvirágoztatása egyik legfontosabb előfeltételének tekintették. És itt következett a szónoklat egy fordulata, amire súlyt helyeztem. Azt mondtam, hogy aki Kossuth, Petőfi,

Széchenyi szellemében kívánja megoldani a nemzeti kultúra fejlődését, ifjúságunk nevelését, az velem együtt felemelt ökölle szavaz az iskolák államosítása mellett. Felemeltem az öklömet, és ugyanakkor magasba lendült 15 000 ököl. Még az elnökségnek az erkélyen gyülekezett tagjai is felálltak, és a magasba emelték öklüket. Ennek nagy hatása volt. (A rendezőgárdistákra éppen azért volt szükség a tömeg között, hogy ha netán valaki nem emelné fel az öklét, ne engedjék meg, hogy bántalmazzák.)

Hiába – gondoltam –, az adott szó kötelez. Megköszöntem a soproniak „népszavazását", és jeleztem nekik, hogy a „soproni végvárnak" erről a hazafias döntéséről másnap a sajtó útján az egész ország értesülni fog. Ezt is lelkesen megéljenezték. Látnivaló volt, hogy Sopronban nem lesz többé baj az iskolák államosítása miatt. A gyűlés után a régi mozgalmi ember, Dávid Ferenc megkérdezte, honnan ismerem ilyen jól a soproniak lelkületét. Én nem speciálisan a soproniakat ismerem – mondtam –, hanem lehet, hogy egy kicsit általában az embereket ismerem. Másnap reggel sajtónk közölte a soproniak állásfoglalását.

A PLATFORM

A két párt egyesülése a kommunisták platformja alapján ment végbe, aminek a leglényegesebb pontja a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály uralmának az elismerése. Ez a platform egyúttal azt is jelentette, hogy ki kell vetni az új pártból minden ideológiai és politikai maradványát annak, amit mi kommunisták szociáldemokratizmusnak nevezünk: a kommunista- és szovjetellenességet, a burzsoázia uszályában való kullogást. Ennek megfelelően felül kellett vizsgálni a párttagságot, és a párt sorait megtisztítani Peyer és Kéthly híveitől meg a karrieristáktól, akik különösen nagy számban bújtak meg a Szociáldemokrata Pártban, de sok volt belőlük a Kommunista Pártban is.

A marxista–leninista platform volt az egyetlen elfogadható létalap az új párt, a Magyar Dolgozók Pártja számára. A szocializmusba való átmenet, vagyis a szocialista társadalom felépítése most már konkrét feladatként állt a magyar munkásosztály előtt, amelyet a dolgozó parasztsággal szövetségben a burzsoázia meglevő hadállásai és maradványai ellen folytatott kemény, megalkuvás nélküli harcban kellett megvalósítani. Ebben a harcban a munkásosztály élén csak egy, a marxizmus–leninizmus alapján álló forradalmi párt állhatott, csak egy ilyen párt tudta ezt a harcot irányítani.

Marxista–leninista párt. Ezt könnyű kimondani, de felépíteni és képessé tenni a proletárdiktatúra irányítására nagyon nehéz feladat attól függetlenül is, hogy az adott esetben a kommunisták egy szociáldemokrata tömegpárttal egyesültek. Miért mondom, hogy még az egyesülésből fakadó nehézségektől függetlenül is? Mert a Kommunista Párt nem volt mentes szektás tradícióktól, sem revizionista felfogásoktól, amilyeneket például Nagy Imre évtizedeken át képviselt a pártban. A szektásság elleni szívós harc természetesen már az egyesülés előtt, a felszabadulás első napjától kezdve, sőt még azt megelőzően, az illegalitás idején is mindennapi feladattá vált. A tömegektől való elzárkózás, az egységfront-politika meg nem értése, a szövetségi politikától való idegenkedés, az értelmiségellenesség, parancsolgatás meggyőzés helyett. Ezek voltak az ismérvei a szektásságnak. Nyilvánvalóan súlyos kór volt ez. Nagy Imre revizionizmusa akkor abban jutott kifejezésre, hogy állhatatosan harcolt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a gondolata és propagálása ellen, továbbá azt a visszahúzó, jobboldali nézetet vallotta, hogy a népi demokratikus Magyarországon az államosított iparnak államkapitalista és nem szocialista jellege van. Többen közülünk tudták, hogy Nagy Imre a Szovjetunióban végbement kollektivizálást is ellenezte. Tipikus jobboldali, végső fokon antiszocialista, a kapitalizmus restaurációjához vezető álláspont volt ez.

A szociáldemokraták egy része pedig óhatatlanul magával hozta az új, egységes pártba a szociáldemokratizmus ideológiai és politikai fegyvertárának a hajtásait és maradványait.

Gondoljunk példaképpen csak arra a nagyon is fülbemászó, tetszetős, de nem kevésbé helytelen jelszóra az akkori időkből: „Magyarország legyen híd a Kelet és a Nyugat között!" Nem tartom kizártnak, hogy akadnak egyesek, akik a világpolitikai helyzet későbbi alakulásából azt a következtetést vonják le: a szociáldemokratáknak akkor igazuk volt a „híd" jelszóval.

A nyugati hatalmak akkor „atomdiplomáciát" folytattak, vagyis atomzsarolást. Könnyen tehették, mert nekik volt atomfegyverük, a Szovjetuniónak pedig még nem. Nyilvánvaló, hogy előbb birtokon belül kell lenni, és azután lehet egyezkedni arról, hogy felgyújtjuk-e egymás házát vagy sem. Ilyen körülmények között mit jelenthetett volna a „híd"-politika Magyarország számára a nemzetközi porondon? Talán azt, hogy mi tüntetjük el a fennálló különbséget az erőviszonyokban, az atomfegyver birtoklása és nem-birtoklása közötti különbséget? Erről, ugye, szó sem lehetett! Akkor mi történt volna a „híddal"? Végső fokon az, amit a belső erőviszonyok szabtak volna meg: barátságot kötni a Szovjetunióval, vagy a nyugati hatalmak oldalára állni, vagyis lemondani a „híd" szerepéről. Más alternatíva nem volt. A baloldali szociáldemokrata vezetők helyesen mutattak rá arra a jobboldaliak elleni politikai harcban, hogy egy „harmadikutas" vagy „középutas" politika vesztébe vinné a Szociáldemokrata Pártot.

És milyenek voltak az erőviszonyok az országban? A mérleg nyelve sokáig a burzsoázia erőinek javára billent. Hogy azután, 1947 második felében egyre inkább a munkásosztály kerekedett felül, az éppen azzal magyarázható, hogy nem „harmadikutas" politikát folytattunk, vagyis nem folyamodtunk nyugati kölcsönökhöz és nyugati gyámkodáshoz a stabilizáció és újjáépítés érdekében. Ha

ezt tettük volna, semmiképpen sem jöttek volna létre a feltételei annak, hogy a szocializmus felépítésének konkrét feladatát magunk elé tűzhessük. Egyébként pedig a történelem elég bizonyítékot nyújt arra, hogy szociáldemokrata politikával még sehol sem jutottak el a szocialista társadalomba, habár szociáldemokrata kormányok egyes országokban éveken, sőt évtizedeken át csaknem egyeduralmi helyzetben voltak és vannak.

Külső és belső erőviszonyok dialektikus összefüggésben állnak egymással. Előbb a hatalom birtokában kell lenni belpolitikailag is, és azután lehet egyezkedni arról, hogy hogyan becsüljük meg egymás függetlenségét és szuverenitását a külpolitikában, és hogyan, milyen körülmények között vegyen részt minden becsületes ember és szociális réteg az új társadalom építésében. Magyarán, kifelé: a Szovjetunió barátsága, vagy az angolszászok túlnyomó befolyása; befelé Függetlenségi Front (Magyar Dolgozók Pártja, Nemzeti Parasztpárt és Kisgazdapárt) szocialista perspektívával, vagy Sulyok–Pfeiffer–Barankovics–Peyer- stb. koalíció a kapitalizmus újjáélesztésével. Ez volt az alternatíva. S a kettős alternatíva összefüggött egymással.

Marxistának lenni annyit jelent, mint számot vetni az adott történelmi helyzettel.

Az egyesülés platformjának egyik sarkalatos pontjaként kellett megszabnunk tehát a Szovjetunió barátságának a megtartását és további erősítését, és a nyugati hatalmak politikai befolyásának a távoltartását országunktól.

A két párt egyesülése csakhamar felvetette a kérdést, nem vizenyősödött-e el az új párt. Mint már említettem, a Szociáldemokrata Pártot sok városi kispolgár (kereskedő, iparos, tisztviselő) árasztotta el, akik konjunkturális okokból léptek be az egyik munkáspártba. De karrieristák voltak a Kommunista Pártban is, nem kis számban. Ez az állapot szükségessé tette a párt megtisztítását a nem odavaló elemektől. 1948 decemberében felülvizsgáló bizottságok jöttek létre, amelyek döntöttek abban, hogy ki ma-

radhat párttag, és ki nem. Én Sólyom László altábornagygyal és Padányi Mihály volt budapesti partizánnal működtem egy, a néphadsereg kommunistáit felülvizsgáló bizottságban. Példaképpen említem meg, hogy a Kommunista Pártból egy olyan tiszt került az új pártba, aki a háború alatt a csepeli Weiss Manfréd-gyár katonai parancsnokságán teljesített szolgálatot jelentős beosztásban. Természetesen kizártuk a pártból. Sok ember került akkor erre a sorsra.

A pártszervezetek kétségtelenül nyertek a felülvizsgálattal, és még az is lehetséges, hogy a felülvizsgálat során túl kevés embert hagytak ki a pártból. Ugyanakkor az is igaz, hogy történtek méltánytalan döntések és igazságtalan kizárások is. Ezek tisztázása és részben jóvátétele még évekig foglalkoztatta a központi és helyi pártszerveket.

Ezzel a tisztogatási akcióval egyidejűleg kezdtük érezni azonban, hogy a Szociáldemokrata Pártban nevelkedett elvtársak nagy része nem találta meg igazán a helyét az új pártban. Ehhez valószínűleg hozzájárult az is, hogy ekkor már kezdett kialakulni a személyi kultusz Rákosi körül, aki – azt hiszem – soha nem értette meg a Szociáldemokrata Párttal való egyesülésből fakadó feladatokat; főleg azt, hogy minden lehető eszközzel elő kell mozdítani a két párt tagjainak az összeforrását. Hiszen két munkáspárt egyesüléséről volt szó forradalmi átalakulás viszonyai között, a marxi–lenini ideológia alapján, amikor is a jobboldali szociáldemokrata vezető réteg kívül maradt a párt keretein, és ádáz harcot folytatott ellenünk.

Igen, a személyi kultusz ebben az időben kezdte rányomni bélyegét mind a párt belső életére, mind az államvezetésre. Nem telt bele néhány hónap, és megkezdődött a hajsza a régi kommunista vezető, Rajk László és a vele együtt perbe fogott kommunisták ellen, az a hajsza, amelynek az alapját a féltékenység és a hatalomvágy képezte.

HOLLANDIAI ÚTON

Vissza kell nyúlni az eseményekben. Párizst több mint hároméves ott-tartózkodás után, 1936 októberében hagytam el, és egyenesen Moszkvába utaztam. Ekkor már ismertem a Zinovjev–Kamenyev-per jegyzőkönyvét. Mindent elhittem, amit a jegyzőkönyv tartalmazott, hiszen a vádlottak maguk beszéltek teljes nyíltsággal a szocialista forradalom ellen elkövetett elszörnyűlködtető bűneikről. Persze, akkor még azt hittem, hogy egy pártellenes frakció egyedi esetéről van szó, és nem gondoltam arra, hogy további perek és letartóztatások következnek, amelyek során az emberek százai, ezrei válnak gyanússá. Párizsban a politikai harc, a tevékeny antifasizmus, a sikeres népfrontmozgalom egészséges, sok kezdeményezésre serkentő légkörében éltem, s ennek a hangulatát vittem magammal a Kommunista Internacionálé (Komintern) moszkvai épületének abba a részébe, ahová politikai munkatársként beléptem. De ott az embereknél számomra egyelőre érthetetlen visszavonultságot, zárkózottságot tapasztaltam.

Alig múlt el azonban néhány hét, megkezdődtek a nagyobb arányú letartóztatások. Volt a letartóztatottak között a Kominternnek is néhány munkatársa. Ez bizonytalanná és még tartózkodóbbá tette az embereket.

A romló politikai légkörből én is kaptam ízelítőt. Az egyik reggel, munkába jövet, Klimova elvtársnőt köszöntöttem. Úgy tett, mintha nem hallotta volna. Másnap ugyanez megismétlődött. Közelebb léptem hozzá, és azt mondtam neki:

– Köszöntöttelek, Klimova elvtársnő.

– Igen? Nem vettem észre.

– Különös, tegnap sem vetted észre?

régi vezetője; Paul de Groot, azóta is a párt főtitkára, majd elnöke; Beuzemaker, egyike a legtehetségesebb akkori fiatal vezetőknek; De Leuw, a párt jól képzett marxista teoretikusa; Jansen, az amszterdami pártszervezet titkára és mások.

Az évek során sok barátot, harcostársat veszítettem el. Ki az osztályellenség ellen folytatott harcban esett el vagy halt mártírhalált, ki hamis vádak áldozatává vált. Haláluk fölött soha nem lehet napirendre térni. De közöttük is a kegyelet különösen megrendítő érzése fűz holland barátaim emlékéhez. Talán azért, mert mártírhaláluk előtt alig néhány évvel együtt, egy csoportban láttam őket és beszélgettem velük, s mert tudtam, hogy haláluk egy testvérpárt valóságos lefejezését jelentette. Az itt felsoroltak közül – kétségtelenül valamilyen szerencsés véletlen folytán – Paul de Groot életét sikerült megmenteni. A többieket mind, s velük együtt még sok elvtársat a Gestapo pribékjei ölték meg Hollandia náci megszállása idején. A Holland Kommunista Párt nevéhez fűződik a náci megszállást követő hatalmas tiltakozó tömegmozgalom megszervezése, a zsidók elhurcolása ellen szervezett sztrájkok és tüntetések, tömeges szabotázsakciók megrendezése. Ezért kellett Hollandia legjobb fiainak, leghívebb patriótáinak, a Kommunista Párt vezetőinek meghalniuk.

1936 karácsonyán részt vettem a kongresszusukon. Ez volt a fő jelszó: „A fasizmus ellen, a tartós békéért!" Széles antifasiszta front megszervezését tűzte a kongresszus feladatként a holland kommunisták elé. Egységfrontot a szociáldemokratákkal, valamennyi demokratikus áramlattal; ez a szellem hatotta át a kongresszus küldötteit. Beuzemaker elvtárs kíséretében ellátogattam Hágába, Harlembe, Rotterdamba és más városokba. Részt vettem az egyik tartományi gyűlés vitaülésén, mint a gyűlés egyik tagjának (Beuzemakernek) a vendége. De Groot elvtárssal halászfalvakat látogattam meg. Neki sok személyes barátja volt a halászok között.

Ismeretes, hogy Hollandiában a lakáskultúra magas

színvonalon áll. Általában vörös téglából épült földszintes házakban laknak a halászok. Egy-egy ilyen házban rendszerint két-három család él, két-három szobás, nagyon tisztán tartott, kellemes, komfortos lakásban. A házakba is bementünk. Az egyik fiatal családapának meg találtam mondani, hogy szép lakásuk van. Azt válaszolta: „Cifra nyomorúság ez, képzelje, hónapok óta munka nélkül vagyok, és már nincs kitartásom."

A kommunisták munkájáról, politikájáról a legjobb benyomásokat szereztem Hollandiában. Tapasztaltam, hogy a munkások tisztelik és szeretik a Kommunista Párt vezetőit, akik később vérükkel bizonyították, hogy a munkások nem érdemtelenre pazarolták vonzódásukat és bizalmukat, hogy nem csalódtak bennük.

Amszterdamban meglátogattam régi barátomat, Prager neves műfordítót, akit még párizsi tartózkodásom idejéből ismertem. Prager aktív antifasiszta tevékenységet fejtett ki, de nem volt kommunista. Délelőtti látogatásom alkalmat nyújtott orosz származású feleségének, hogy meghívjon: löncsöljek velük együtt. Hatalmas rosztbif szeleteket vágott kenyerünkhöz. A rosztbifhez a hollandok tejszínes kávét isznak. Ilyen löncs után már nehéz aztán ebédelni. Gondolom, sok külföldi megtette azt, amit én: löncsölt, de nem ebédelt. Így olcsóbb is az élet, meg egészségesebb is. Amikor búcsút vettem Prageréktől, a házigazda a dolgozószobáján keresztül vezetett ki a lépcsőházba. Az íróasztalán megpillantottam Márai Sándor egy magyar nyelvű regényét. Meglepődtem és kérdezem:

– Csak nem fordít magyarból is?

– De igen – mondja szerényen.

– Ismeri a magyar irodalmat? Mondjuk például Arany „Toldi"-ját?

– Ismerem, de Ön honnan ismeri?

Elkezdtem idézni: „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja, Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta. Nincs egy árva fűszál . . ."

Élvezte. Prager hatalmas termetű ember volt, nagy, bo-

– Úgy látszik, nem.

Azelőtt ilyen kurtán-furcsán nem válaszolgatott nekem Klimova asszony. Csodálkoztam, s mintha végre kapcsolnék, megkérdeztem:

– Talán valami kifogásod van a személyem ellen?

– Egyelőre nincs! – kapom a pofonszerű választ.

Egyelőre nincs... Különös. És éppen Klimova, akit régóta ismerek, sőt akivel évek óta tegeződöm, ami az oroszoknál még kevésbé szokásos, mint nálunk, magyaroknál, hacsak nem fűzi a két embert tartósabb barátság egymáshoz. Pedig Klimova művelt asszony, tökéletesen beszél három fontos nyugati nyelvet, és a politikai vagy magánjellegű beszélgetések tolmácsolásában egészen kiváló. Megakadtam a magatartásán. „Talán valami gyanú merült fel ellenem?..." Nem hagytam annyiban a dolgot; felkerestem a sajtóosztály párttitkárát, Zsoldak elvtársat. Elmondtam neki, hogyan jártam Klimova asszonnyal és hozzátettem:

– Zsoldak elvtárs, ha valami kifogásotok van a személyem ellen, akkor rukkoljatok ki vele, hogy én is tudjam, miről van szó.

– Bolondság még csak gondolni is rá – válaszol Zsoldak. – Nem tudom, mi a fene eszi azt az asszonyt. Ne törődj vele. Én meg majd beszélek a fejével.

Zsoldak komoly, szavahihető ember volt. Elhittem neki, hogy Klimova asszony fontoskodik. Így lehetett, mert az azt követő napokban ő is barátságos volt hozzám.

Alig múlt el két hónap Moszkvába érkezésem után, meglepő megbízatást kaptam: látogassam meg a Holland Kommunista Párt vezetőit Amszterdamban, és vegyek részt a párt decemberi kongresszusán. Abban az időben a bizalom egyik legfontosabb fokmérőjévé vált: kiküldenek-e valakit külföldi megbízatásra vagy sem. Én a megbízatást szívesen vállaltam azért is, mert a Holland Kommunista Párt több vezetőjét személyesen ismertem. Felsorolom őket: De Visser, a veterán, a párt alapítója és hosszú éveken át elnöke; Schalker, a párt egyik kimagasló

zontos fejjel. A mennyezetre fordította tekintetét, széles mosolyra húzta száját.

– De hiszen ön magyar! – kiált rám hirtelen németül, ahogy mindig beszélni szoktunk.

– Igen, magyar vagyok. Álmodni sem mertem volna, hogy ön magyarból is fordít.

Kiderült, hogy tíz nyelvből fordított prózai szépirodalmi műveket hollandra, és „gyönyörűnek" találta a magyar nyelvet.

Hollandiai utam megint optimizmussal töltött el. Igaz, Hitler már nagyon csörtette a kardot, és nevén nevezte első számú ellenségét, a Szovjetuniót. De mindössze még csak négy hónap választott el bennünket a szeptemberben lezajlott brüsszeli béke-világkongresszustól, amelyen részt vettek valamennyi kontinens békemozgalmainak legbefolyásosabb képviselői. Ez a kongresszus élesen elítélte az agressziót, és hitet tett a béke feltétlen megvédése mellett. Hollandiában tapasztaltam, hogy a brüsszeli kongresszus határozatai ott is termékeny talajra találtak. Amellett akkor még kételkedtem abban, hogy Hitler megkockáztatna egy háborút a Szovjetunió ellen.

Hollandiából háromfajta közlekedési eszközzel tértem vissza a Szovjetunióba. Amszterdamból Stockholmig repülőgéppel, onnan Helsinkiig hajóval, és Helsinkitől Moszkváig vasúton. Csak a hajóutam érdekes. Egy kajütbe kerültem egy Hitler-imádó finn fiatalemberrel. Németországban végezte a műegyetemet, és éppen akkor tért haza. Gondoltam, érdekesen elbeszélgethetünk egymással. A gomblyukában óriási fekete kampóskereszt díszelgett, fehér alapon. Én „svájci mérnök" voltam. Természetesen németül beszélgettünk, más nyelven nemigen tudott volna velem beszélni. Megkérdeztem, hogy mit fog csinálni otthon. Azt válaszolta, hogy az apjának vízerőműve van az egyik tó mellett; azt vezeti majd. A fiú 25 éves volt, úgyszólván érett ember, átvehette egy ilyen üzemnek az irányítását. Nagyon kért, hogy a Szovjetunióból visszafelé jövet, látogassam meg. Mondtam neki, hogy

nehéz lesz a meghívásnak eleget tenni, nem tudom meddig maradok, lesz-e időm, de mindenesetre megköszöntem a meghívását. Ő pedig, amennyire tudott, kapacitált, hogy csak jöjjek, jöjjek. Elgondoltam magamban, hogy milyen barátságosan hívott volna, ha tudja, hogy magyar vagyok, mert hiszen ő nemcsak hitlerista volt, hanem finn nemzetiségű is. Tél volt, a Keleti-tenger ilyenkor nagyon viharos, útitársam nem bírta a vihart, rosszul lett, nekem is meg kellett emberelnem magam, mert én sem állom jól a tengeri viharokat. De ő valósággal rosszul lett. Amennyire tudtam, segítségére voltam; adtam neki konyakot, a svédektől tanultam meg, hogy ilyenkor az a legjobb. De az sem használt neki, egyszóval megkapta a tengeri betegséget. Majd egy nyugodtabb helyen megállt a hajó, és újra elbeszélgettünk.

Kérdezem őt, hogy vélekednek a német nácik a finnekről?

– Azt ne is kérdezze, uram! Képzelje el, minduntalan azt mondták nekem, hogy mi, finnek, a mongolok rokonai vagyunk, a mongol fajtához tartozunk, én meg ez ellen tiltakoztam. S amikor már kihoztak a béketűrésből, azt mondtam nekik, nem mi vagyunk mongolok, hanem ők, és mi finnek germánabbak vagyunk a germánoknál. Hát elképzelheti, hogy milyen volt a hatás, majd hogy nem megvertek.

– Nos, mondom, hát ha ennyire tudatlanok a finnek dolgában, akkor maga hogy lehet olyan nagy hívük, hiszen látja, hogy felsőbbrendű fajnak tartják magukat, lenézik a finneket, lenézik a szlávokat, még bennünket is lenéznek, habár mi, ott Svájcban, németek vagyunk. A birodalmi németeket tartják még valamire, a többi németet meg a legszívesebben bekebeleznék, és csak a németlakta földek megszállása után tekintenék őket egyenrangúnak, vagy még akkor sem.

Vitába szállt velem:

– Azt ugyan nem bocsátom meg nekik, hogy lenézik a finneket, de hiszem, hogy Hitler mégiscsak győzelemre

viszi egyszer Németországot, és egyesíteni fogja a németeket. Akkor nekünk, finneknek sem lesz rossz.

– Nézze, én nem vagyok politikus ember – válaszolok –, és nem akarom magát valamiről meggyőzni, de azért legyenek résen, hogy függetlenek maradjanak, és ne kerüljenek a németek jármába.

– Arra majd vigyázunk – mondja.

Tudjuk, hogy a második világháború idején nem vigyáztak. Átengedték földjüket Hitlernek a Szovjetunió elleni háború céljaira.

Érdekes volt egy olyan svéd hajó, amin utaztunk. Este hét órakor, éppen vacsoraidőben hajóztunk be. Rendkívül gazdagon megterített asztalokat találtunk a hajó belsejében. Az ebédlőben, hosszú asztalokon a legfinomabb előételek, hideg és meleg hal- és húsfélék, saláták meg egyebek; ha azt mondom, hogy kétszázféle közül válogathat az ember, nem mondtam sokat. És miután már jóllakott ezekkel az étvágygerjesztő előételekkel, még vacsorát is tálalnak: a vacsora rendszerint húslevesből, sült csirkéből, burgonyából, desszertből áll. De arról már nem tudok beszámolni, hogy milyen az íze, mert én magam mindig lemondtam róla, amikor svéd hajón utaztam, annyi az ínyencfalat az előételek között, különösen számomra, mert nagyon szeretem a halféléket. A svédek keveset esznek, inkább isznak, főleg tömény italokat, mint mondják, a tengeri betegség ellen.

FELHŐK TORNYOSULNAK AZ ÉGEN

Moszkva számomra mindig a pihenés, a megnyugvás, a derű otthona volt. De visszaérkezve Hollandiából csakhamar tapasztalnom kellett, hogy az öröm és pihenés nyugodt fennsíkját lassanként vihar szántja végig.

A sajtó területén kaptam felelős beosztást. 1937 januárjában megkezdődött a második per: Buharin, Pjatakov, Radek és társaik ellen, akiket ugyancsak a nép ellenségei-

nek minősített a vádirat. Megkérdeztek, vállalnám-e a Buharin-per németre fordított jegyzőkönyvének a lektorálását. Vállaltam. A német, francia, angol nyelvű fordításokat a sajtóosztály a kommunista testvérpártok lapjai és a hírügynökségek számára készítette.

Továbbra is megfoghatatlan dolgok történtek. Az SZKP tagjainak letartóztatása, amiről mi, külföldiek gyéren értesültünk, és a külföldi kommunisták gyakori letartóztatása, köztük a Komintern munkatársainak a soraiból, amiről viszont mi tudtuk a legtöbbet. Egymás után tűntek el lengyelek, magyarok, németek, bolgárok, finnek, csehszlovákok és más nemzetiségűek.

Amikor a kommunisták egymástól kérdezték, hogy mi történik, mindig akadt valaki, aki bölcsen azt mondta: „Bízni kell a belügyi szervekben." Akkoriban gyakran idézték értelemszerűen azt az összes magyar közmondások közül talán a legmegalapozatlanabbat – mondhatnám: legbutábbat –, hogy „nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél". Mintha nem lehetne zörgetni a harasztot anélkül, hogy a szél fújná.

Az emberek elhitték a perek vádlottainak bűnösségét a Zinovjev- és Buharin-típusú perekben. A trockistákkal szövetkezett álbaloldali, illetve a jobboldali revizionista irányzatokról volt szó, amelyek hosszú éveken át szemben álltak a bolsevik párt alapvető politikai vonalával, például az ötéves tervgazdálkodás helyességének vagy a mezőgazdaság kollektivizálásának a kérdésében. Azt az alapvető lenini tételt is tagadták, hogy a szocializmus felépítése az adott történelmi helyzetben egy országban is lehetséges. A trockisták csak egy alternatívát ismertek el: világforradalom, vagy kapituláció a kapitalista világ előtt. Zinovjev és társa, Kamenyev csatlakoztak ehhez a platformhoz. Ők már korábban tagadták azt, hogy a proletárforradalomról, a proletárdiktatúráról, a párt szerepéről a proletárdiktatúra viszonyai között és a szocializmus építéséről szóló lenini elmélet nemzetközi érvényű.

Sztálin érdeme volt az 1920-as években, hogy Lenin

elméleti munkáit megtámadhatatlan tárgyilagossággal és precizitással interpretálta a nyilvánosság számára. Bebizonyította, hogy van leninizmus, amely a marxizmust továbbfejlesztve a kapitalizmus fejlődésében egy új korszakot fedez fel, az imperializmus és a proletárforradalom korszakát, s erre a korszakra következetesen alkalmazza a marxizmus tanításait. Sztálin a lenini párt- és államvezetési elvek és részben a lenini elmélet későbbi alkalmazásában követett el súlyos hibákat. Így például homlokegyenest ellenkezik a sztálini személyi kultusz éveiben meghonosodott gyakorlat a proletárdiktatúra demokratizmusáról szóló lenini elmélettel.

Buharin és társai revizionizmusa szintén egy tőről fakadt a trockizmussal. Szembeszálltak a tervgazdálkodás gondolatával, kivihetetlennek tartották azt, és elvetették a mezőgazdaság szocialista útra vezetésének a tervét, holott ez a marxizmus egyik sarkalatos tétele. A moszkvai kommunisták egyik aktíváértekezletén a húszas évek végén én is meghallgattam a jobboldali elhajló Rikovnak egy előadását erről a témáról. Nézeteik szintén nem vezethettek volna máshoz, mint a tőkés társadalom előtti kapitulációhoz.

Ezek a vezetők nemcsak magukban füstölögtek, hanem fennen hirdették nézeteiket, és a párt egységét veszélyeztető frakciót szerveztek a párton belül. Ezt nem az bizonyítja, hogy ők maguk bevallották, mert az önvád nem lehet bizonyíték, hanem az, hogy szemmel láthatóan szervezetten léptek fel, a párt határozataival szemben álló saját politikai platformjuk volt, amelyhez a végsőkig tartották magukat; a pártfegyelmet lépten-nyomon megsértették, és kizárólag a saját frakciójuk által megkövetelt fegyelmet tartották magukra nézve kötelezőnek.

De mit jelent a párt egységének a megbontása a proletárdiktatúra viszonyai között? Kétségtelenül a proletárdiktatúra alapjainak a megbontását, a munkásosztály egységének a felbomlását, az államhatalom darabokra törését, és végső soron a proletárforradalom bukását, a kapi-

talizmus restaurációját. A trockisták, a Zinovjev–Kamenyev-, a Buharin–Rikov-csoportok térnyerése a párton belül csak ezt eredményezhette volna. De az említett frakciós csoportok ténykedése főleg a húszas évek második felében zajlott le, és akkor volt különösen veszedelmes. Tíz évvel később azonban, amikor már győzelemre vitték az első ötéves tervet, és a második megvalósításán fáradozott az ország apraja-nagyja, és amikor már sikeresen végbement a mezőgazdaság kollektivizálása, indokolt volt a frakciósoknak a pártból való eltávolítása, de sem politikailag, sem más tekintetben nem volt igazolható az ellenük hozott, fizikai megsemmisítésüket jelentő ítélet.

Engem személy szerint nagyon meglepett és keserűséggel töltött el a Tuhacsevszkij-per. Kémkedés a német fasizmus javára a hadsereg legfelsőbb szintjén? (Tuhacsevszkij a honvédelmi népbiztos helyettese, korábban pedig a vezérkar főnöke volt; birtokában volt tehát a szovjet hadsereg minden titkának, beleértve a határvédelem rendszerét és a hadműveleti terveket ellenséges támadás esetén.) Nagyon szomorú, ha ez így van – gondoltam. És ezt gondolták vagy érezték mások is.

A Tuhacsevszkij elleni vád alapját hamisított dokumentumok képezték. Heydrich, a német állambiztonsági szervek vezetője parancsot kapott Hitlertől, hogy hamisított dokumentumokat gyártasson, amelyek azt bizonyítják, hogy Tuhacsevszkij összejátszik a német vezérkarral, és a szovjet hatalom megdöntését tűzte ki céljául. Aláhamisították Tuhacsevszkij aláírását, és még a levelezési stílusát is igyekeztek utánozni. Egy ilyen hamisított levélre rányomták a német kémelhárító szolgálat pecsétjét, s Hitler ráírta megjegyzését, amelyben megparancsolja, hogy szervezzék meg azoknak a német tábornokoknak a megfigyelését, akik kapcsolatban állnak Tuhacsevszkijjel. Az így összeállított dosszié tartalmának fotomásolatát a németek a csehszlovák hadsereg vezérkarának a kezére játszották. Beneš, a Csehszlovák Köztársaság elnöke, a dossziét jóhiszeműen eljuttatta Sztálinhoz. Ez volt a hitleri

vezérkar első hadicsele a szovjet hadsereg ellen, amelynek Sztálin és környezete felült. A legtehetségesebbeknek ismert szovjet katonai vezetők estek áldozatul a hamis vádnak: Tuhacsevszkijen kívül Jakir, Uborevics, Kork, Jegorov, Ejdeman, Putna és mások.

Nem sokkal azután, hogy ezeket a sorokat leírtam, a „Pravda" 1964. szeptember 18-i számában Vareikiszről, a litván származású régi bolsevikről szóló megemlékező cikket olvastam. Vareikisz is a személyi kultusz áldozata lett. Ez olvasható a cikkben: 1937 szeptemberében Vareikisz telefonon beszélt Sztálinnal több kommunista letartóztatásának okairól. (Vareikisz akkor a Szovjetunió Kommunista Pártja Távolkeleti Területi Bizottságának a titkára volt.) – Mit válaszolt neked? – kérdezte a felesége. – Borzasztó még csak beszélni is róla. Az elején azt hittem, hogy nem Sztálin van a telefonnál, hanem valaki más. De mégis ő volt... Igen, ő. Sztálin rám kiabált: „Nem a te dolgod. Ne avatkozzál be olyasmibe, amibe nem kell. A belügyminisztérium tudja, hogy mit csinál." Tuhacsevszkijt és a többit csak a szovjethatalom ellensége veheti védelmébe, mondta, és lecsapta a kagylót.

Néhány nappal később Vareikiszt Moszkvába hívták, és Moszkva közelében valamelyik állomáson letartóztatták. Négy nappal később a feleségét is őrizetbe vették. Vareikiszről a „Pravda" 70. születésnapja alkalmából emlékezett meg. Az SZKP XX. kongresszusa rehabilitálta Vareikiszt, aki 1913-tól, és feleségét, aki 1919-től volt tagja a bolsevik pártnak.

A Tuhacsevszkij-per után történt, hogy megbízatást kaptam egy tájékoztató előadás megtartására a nemzetközi politikai helyzetről egy, a lengyel határon állomásozó hadosztály tisztikara, párt- és Komszomol-aktívája előtt. A hadosztály Minszktől, Belorusszija fővárosától délnyugatra állomásozott. Egy alezredes, a megbízott hadosztályparancsnok fogadott.

A tisztek között nyomott hangulat uralkodott. Az előadást megelőzően a parancsnok politikai helyettesével sé-

tálgattam a határt képező folyóig, amelyen egy híd vezetett át. A túlsó oldalon lengyel őrség állt. A hidat mintegy ötven méternyire közelítettük meg. Politikai beszélgetésbe nem elegyedett velem a parancsnok politikai helyettese. Ez feltűnt nekem. Előadás után a hallgatók alig adtak fel kérdéseket, ez is szokatlan volt, különösen akkor, ha a nemzetközi helyzetről volt szó.

Ide kívánkozik a következő történet. Bármikor bárhová utaztam a Szovjetunióban, soha nem igazoltattak út közben. Pedig jártam a határokhoz közel eső vidékeken, például Szovjet-Ukrajnában, Belorusszijában, Közép-Ázsiában, jártam a Kaukázusban és a Krím-félszigeten is. E tekintetben egyetlen általam ismert tőkésország sem volt összehasonlítható a Szovjetunióval. Megnyugvással vettem tudomásul, amikor 1937-ben egy Moszkvától mintegy 40 kilométerre levő vasútállomáson – miközben reggel a vonatra vártam – egy fiatalember minden feltűnés nélkül, nagyon tapintatosan felszólított, hogy kövessem. Előrement és bevezetett az állomás épületének egyik irodájába, amelyben az állambiztonsági szerv helyi vezetője fogadott. Megkérdezte, mi járatban vagyok. Megmutattam neki a megbízatásomat, mely szerint a Szovjetunió Kommunista Pártjának Moszkvai Bizottsága küldött ki e helység egyik üzemébe előadást tartani. Hadifontosságú üzem volt. Az esti gyűlés után az éjszakát az igazgatónál töltöttem. Ez a felvilágosítás teljesen megnyugtató volt számára. Sűrű bocsánatkérések közepette kértek, hogy ne nehezteljek, de bizonyára megértem, hogy ébereknek kell lenniük. Természetesen megértettem, és örültem, hogy jelét látom az éberségnek, különösen az idegennek látszó utasokkal szemben.

Ha a dolgok az ilyen és ehhez hasonló óvatossági rendszabályokra nem is korlátozódhattak – mert lehettek nemcsak ide-oda utazgató kémek, hanem diverzánsok és az államapparátusban megbújó kártevők is –, mégis a baj ott kezdődött, amikor már alig szabtak korlátot a gyanúsításoknak és vádaskodásoknak.

Elméletileg Sztálin azzal a megállapítással támasztotta alá ezt a gyakorlatot, hogy mennél jobban szétzúzzák az ellenséges osztályok maradványait, annál elkeseredettebb azok ellenállása a szovjethatalommal szemben. Már első hallásra sem tűnik meggyőzőnek az ilyen elmélet. A gyakorlatban az ellenforradalmi erők a polgárháború idején tanúsították a legádázabb ellenállást és nem akkor, amikor már szétverték őket, sőt amikor már végrehajtották a mezőgazdaság kollektivizálását. Persze, még a harmincas években is sok ellenforradalmár lehetett az országban, akik, ha tudtak, megbújtak és szabotáltak. De ekkor már nem voltak képesek olyan nagy ellenállást kifejteni, mint amikor még reguláris egységekbe szervezve és az antanthatalmak által felfegyverezve, veszett módon támadták a szovjethatalmat.

Sztálin abban is hibát követett el, hogy amikor drámaian felvázolta, hol mindenütt bújnak meg ezek az ellenforradalmárok: a gyárakban, a kereskedelemben, a vasúti és egyéb szállítási vállalatoknál, a kolhozokban és szovhozokban, és amikor az ezekkel szemben alkalmazandó fokozott éberségre hívta fel a párttagok figyelmét – semmit sem mondott arról, hogy ne a becsületes emberekkel szemben legyenek bizalmatlanok, hanem a becstelen, ellenséges embereket igyekezzenek ártalmatlanná tenni. Így szélesedett vészjóslóan a bizalmatlanság örvénye.

BARÁTAIM ÉS ÉN

Volt egy ifjúkori észt barátom: Mehring. A keresztnevét soha nem tudtam. Egyike volt az Észt Kommunista Párt vezetőinek. (Akkor Észtország még a tőkés világhoz tartozott.) Őt is őrizetbe vették az állambiztonság szervei. Minthogy tudták, hogy barátom volt, az illetékes Nemzetközi Ellenőrző Bizottság (a Komintern fegyelmi ügyeit tárgyaló szerv) munkatársa felkért, írjam meg, milyennek ismerem Mehringet. Megírtam, amit tudtam róla; azt is,

hogy nagyon jó kommunistának ismertem meg a Moszkvában, majd pedig az egyik kapitalista országban vele együtt eltöltött időben, és hogy tehetséges embernek tartom.

– Mást nem tud róla? – kérdi az ügy előadója.

– Nem, mindent leírtam, amit tudok.

– Kár, hogy többet nem tud róla.

– Sajnálom, de csak azt mondhatom, amit tudok.

– Kár.

Sok ilyen nyilatkozat született abban az időben. Mindenkit megkérdeztek arról a letartóztatottról, akit jól ismert. Őrizetbe vették egyik orosz nemzetiségű munkatársnőnknek a férjét. Vádat emeltek ellene, hogy trockista összeesküvő és kártevő. A felesége 1918-ban, egészen fiatalon lépett be a pártba. Egyik legjobb, leglelkiismeretesebb munkatársunk volt a sajtóosztályon. Előfordult, hogy toroklobbal és lázasan éjfélig dolgozott. Persze, férje letartóztatása rettenetesen lesújtotta. A csapást még tetézte, hogy két Komszomol-korban levő gyermekének nem tudta megmagyarázni a történteket. A pártalapszervezet többségének az volt a véleménye, hogy az elvtársnő nem maradhat meg a pártban, mert neki „tudnia kellett" férje „üzelmeiről", de ha nem is tudott volna róluk, nem tanúsított kellő éberséget a férjével szemben. A legközelebbi alapszervezeti taggyűlésen napirendre tűzték az ügyét. Emlékezetem szerint a gyűlés elején mindössze ketten voltunk, akik védtük. Kifejtettük: ha a férje a trockista összeesküvésben való részvétel nagy bűnét követte el, nem dicsekedhetett vele párthű feleségének. Azt is felhoztuk, hogy ha valaki éjt nappallá téve dolgozik, vajon alkalma van-e férje minden lépését megfigyelni. A vita – mondhatnám a harc – ezért az emberért hajnali három óráig tartott. Végül is sikerült megmenteni őt a párt számára. Éberség hiánya címén szigorú megrovást kapott. Csak sokkal később, a háború alatt értesültem róla, hogy férjét nyolc évi kényszermunkára ítélték. Ez ismereteim szerint azt mutatta, hogy nagy trockista összeesküvő nem lehetett.

1941 áprilisában a kaukázusi Szocsiban régi barátommal, Fehérvári Miklóssal találkoztam. Azt hittem, szellemeé áll előttem, amikor megláttam.

– Te hogy kerülsz ide – kérdezem –, hiszen téged letartóztattak?

– Az igaz, de most már kint vagyok.

– És hogy jöttél ki?

– Azt hiszem, csak azzal lehet ezt megmagyarázni, hogy semmilyen nyilatkozatot nem írtam alá, és egy éven át állandóan a szemükbe vágtam őrzőimnek, hogy ők a fasiszták, én pedig kommunista vagyok, s ezért tartanak fogva.

Lehet, hogy ennek a magatartásnak ebben az esetben volt némi hatása –, de talán csak ebben az esetben. Mert nem mindenkit engedtek szabadon, aki nem írt alá nyilatkozatot. Fehérvári áldozatkész, jó kommunista volt és kiváló repülőtiszt, ezredesi rangban. A magyar kommunistáknak ahhoz a csoportjához tartozott, amelyet a szovjet kormány 1922-ben csere útján kiszabadított Horthy börtöneiből. A második világháború idején harci bevetés közben hősi halált halt.

Seidler Ernő, akivel másfél évtizede jó barátságban voltam, 1937-ben meglátogatott a lakásomon, és örömmel közölte, hogy illetékesek elfogadták jelentkezését a spanyol frontra. Seidler az első világháború idején tartalékos tisztként szolgált, a Tanácsköztársaság idején ezredparancsnok, hasznos harcosa lett volna a Spanyolországban harcoló Nemzetközi Brigádnak. Én is örültem, hogy ez a már 50 évnél is idősebb kommunista még mindig lelkesen vállalkozik harci feladatra. Sajnos, nem jutott el Spanyolországba, őt is letartóztatták, még mielőtt elmehetett volna.

Volt pillanat, amikor keserűen azt kérdeztem magamtól: „Vajon miért vagyok még mindig szabadlábon?" Kerestem is ennek a magyarázatát. Különösen 1938-ban, amikor szemmel láthatóan megerősödött a „tisztogatás" a külföldiek között. Akkor már háborúval volt terhes a

világ: Ausztriát megszállta a hitleri hadsereg, és Európa a szégyenletes müncheni egyezmény felé tartott. De hát akkor engem miért nem fognak le?

Ezen töprengve, először is arra jutottam, hogy „ami késik, nem múlik". Okkal gondoltam ezt, mert 1939 elején, amikor a spanyol köztársaság tragikus bukása után egyesek a Nemzetközi Brigádból visszaérkeztek Moszkvába, nagyon rövid időn belül közülük is többen eltűntek. Ez történt a jugoszláv Csopics barátommal, aki egyik parancsnoka volt a nemzetközieknek, és bátor magatartásáért magas köztársasági kitüntetésben részesült. De ez lett a sorsa néhány, a spanyol háborúban hősiesen harcoló külföldi származású repülőtisztnek is, akik közül egyeseknek a Szovjetunió Hőse kitüntetést adományozták.

A magam helyzetét elemezve ilyen megállapításokra jutottam: amennyiben a párizsi rendőrség ott-tartózkodásom idején csak egyszer is arra határozta volna el magát, hogy őrizetbe vegyen, a szovjet állambiztonsági szerveknél megingott volna velem szemben a bizalom. Abban az időben ugyanis a Szovjetunióban, és később a törvénytelenségek idején itthon is feltételezték, hogy a burzsoázia rendőri szervei a lefogott kommunistákat rendőrspicliknek szervezték be.

Franciaországban sohasem buktam le, amit nem a konspirációs ügyességemnek köszönhettem, hanem annak, hogy a francia rendőrség az adott helyzetben nem tartotta célszerűnek gyengíteni a háború- és fasizmusellenes frontot. A bizalmatlanságnak ez az alapja tehát elesett. Továbbá: akármennyire paradox is a gondolatmenet, két olyan elvtárs „káder"-véleménye is szerepet játszott sorsom alakulásában, akik 1937 óta már letartóztatásban voltak. Kun Béla nagyon jól ismert engem. Több mint hároméves párizsi tartózkodásom idején, 1933–1936 között, gyakran váltottam vele levelet. Állandóan figyelemmel kísérte tényked̈ésemet. És egyszer, felkérésre, nagyon pozitív véleményt mondott munkámról, elvhűségemről. Ezt tőle tudom. A másik Szasa Koszarev, a Komszomol fő-

titkára volt. Vele és az általa vezetett szovjet ifjúsági küldöttséggel Párizsban ismerkedtem meg. A küldöttség úgyszólván rám volt bízva, patronálás végett. Szasával és feleségével én és feleségem nagyon jól összebarátkoztunk. Nos, másoktól tudtam meg, hogy Szasa a küldöttség visszaérkezése után a Komintern Végrehajtó Bizottsága előtt nagyon melegen emlékezett meg rólam és munkámról.

Nem azzal magyaráztam tehát helyzetemet, hogy az életem nyitott könyv volt mindenki előtt, aki ismert, hogy soha hűtlen nem voltam a kommunizmus zászlajához, mert ezzel akkor már nem lehetett a dolgokat megmagyarázni, hanem ilyen indirekt, rajtam kívül álló tényezőkkel. Lehet, hogy igazam volt, lehet hogy nem . . .

SAJTÓ, RÁDIÓ, HÍRSZOLGÁLAT

Töprengéseimet az enyhítette, hogy beletemetkeztem sok munkámba. A sajtóosztály információs alosztályát vezettem, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a naponta kétszer, két nyelven – oroszul és németül – megjelenő Bulletinnek egy személyben fő- és felelős szerkesztője voltam.

A szerkesztőségnek mintegy két tucatnyi belső és öthat külső munkatársa volt. Ez a gárda a világ minden fontos nyelvéről oroszra, németre, angolra vagy franciára tudott fordítani. A magyar sajtót, amelyet a háború alatt Törökországon keresztül kaptunk meg, a spanyol Nemzetközi Brigád volt kiváló tüzérparancsnoka, Szántó Rezső dolgozta fel. A Bulletin hasonlított a nemzetközileg ismert francia „Bulletin Quotidien"-hez, azzal a különbséggel, hogy nem négyszer jelent meg hetenként, mint francia rokona, hanem tizenkétszer. Azonkívül a mi Bulletinünk bizalmas jellegű volt, mindössze 170–180 példányban jelent meg, és kizárólag vezető politikusok és lapszerkesztőségek fizethették elő. Értesüléseit, s a közzétett tanulmányokhoz szükséges anyagokat a különböző ország-

gok sajtójából, folyóirataiból és rádióadásaiból szerezte. Ezt a munkát a Komintern 1943-ban történt feloszlatásáig, majd azután egy intézet keretében 1944 tavaszáig végeztem.

Melléktermékként különböző kiadványokat szerkesztettem. Többek között összeállítottam egy dokumentumkönyvet az 1937-es náci pogromokról. Levélben megkértem a Svájcban élő kiváló német írót, Heinrich Mannt, hogy írjon a „Der Pogrom"-hoz előszót. Megírta. A könyvet német nyelven, Svájcban adták ki.

A munka végig izgalmas és érdekes volt. Nemcsak azért, mert mindenről tudtam, ami a világban végbemegy, hanem azért is, mert megismertem szinte az egész világ sajtóját, politikai áramlatait és az áramlatok árnyalatait. Még jobban megismertem a nemzetközi munkásmozgalom problémáit, a demokratikus és reakciós, a forradalmi és fasiszta mozgalmakat, mert kiadványunknak mindezt hűen kellett tükröznie s sokszor elemeznie és értékelnie is.

Akadt olyan munkatársam, aki például félt szovjetellenes kirohanásokat a gépbe diktálni, gondolván, hogy ettől egyes kritikaiszonyban szenvedő vezetők megsértődnek. Nem volt igaza. Ismeretes, hogy a háború alatt a fasiszta sajtó önmagát szárnyalta túl a szovjetellenes kirohanásokban. Gondoljunk csak Goebbels sajtójának visszataszító handabandájára. Persze, a Bulletinben nem lehetett helyet adni a legtúlzottabb mocskolódásoknak. De az illetékeseket tájékoztatni kellett a kirohanások éles fajtáiról is, mert a szidalmak változó hangjából, az érvelésből vagy bizonyos érvek együgyűségéből következtetni lehetett az ellenséges táborban uralkodó viszonyokra és kedélyállapotra.

A háború alatt a legérdekesebb hírforrás számunkra a semleges országok sajtója és rádiója volt; a svájci, a svéd, a török források. Bizonyos mértékben érdekes volt a Vatikán rádiója és hivatalos lapja, az „Osservatore Romano" is. Bár ez utóbbi a nácikkal rokonszenvező XII. Pius pápa (pápává választása előtt: Pacelli bíboros államtitkár) szó-

csöveként szerepelt, mégis, érthetően, másképpen informálta hallgatóit, illetve olvasóit a világhelyzetről és a háború fejleményeiről, mint Mussolini vagy Goebbels hírverése.

Az említett semleges források igyekeztek ugyan kedvében járni a náciknak, de nem annyira, hogy ne lehetett volna belőlük tájékozódni a fasiszta tábor belső nehézségeiről: többek között például arról, hogy a leigázott Hollandia, Dánia, Norvégia, Franciaország, Belgium, Jugoszlávia népei nem nézik ölbe tett kézzel hazájuk romlását. Persze tudtuk, hogy a semleges országok, Svájc és Svédország tőkései számára nagy üzlet a nácik háborúja, mert foglalkoztatják gyáraikat, ércbányáikat, és a háború folytatásához szükséges finommechanikai készülékekért, a szerszámgépekért és a svéd vasércért jó árat fizetnek; ők pedig – semlegesség ide, semlegesség oda – szállítottak. A török vezérkar, Csakmak tábornokkal az élen, szovjetellenes és nácibarát érzelmeket táplált, ha pedig a demokrata irányzatú „Jeni Szabah" a kitűnő török újságírónővel, Szabihával az élen kimondta az igazat a nemzetközi helyzetről, és nem rejtette véka alá fasisztaellenes érzelmeit – legfeljebb egy időre betiltották a lapot, vagy börtönbe csukták szerkesztőit. Ennek ellenére az igazság, bár nagy nehézségek árán, utat tört magának még a török sajtóban is. Mindez nagyon fontos volt számunkra.

Erre a tájékozódásra természetesen nem azért volt szükségünk, hogy magunkat megnyugtassuk: nem lesz hosszú életű a fasizmus és a háborúban vereséget fog szenvedni, hanem azért, hogy e forrásokat felhasználva, rádióadóink segítségével felvilágosítsuk Európa népeit, köztük a németeket, olaszokat, magyarokat, románokat stb. arról, hogy a fasizmus halálra van ítélve, és bízva jövőjükben, harcoljanak a vérgőzös náci rendszer ellen.

A háború idején fogságba esett magyar tiszteket kérdeztük, hallgatták-e a Kossuth Rádiót, a függetlenségi mozgalom kommunisták által irányított adóját. Voltak, akik ismerték adásait. Egyikük azt mondta, hogy a Kos-

suth Rádió a hadianyaggyártás és a vasúti szállítás szabotálására szólít fel, és tanácsot ad a szabotázscselekmény végrehajtásához is. Látnivaló volt, hogy ismeri a Kossuth-adó egyes adásait. Megkérdeztük, szerinte hol lehet az illegális adóállomás? Volt, aki Pécs környékét jelölte meg, mások azt mondták, hogy az állomás a hullámsáv mindig más és más helyén bukkan fel. Tudtuk, hogy Magyarországon sokan hallgatták a Kossuth Rádió programját.

Reggeltől késő délutánig a Bulletint szerkesztettem, sokszor pedig éjfél utánig és hajnalban a Kossuth-adó számára dolgoztam, melynek felelős szerkesztője Révai József volt. Fontos eseményeknél magam „hallgattam le" a Vatikán francia nyelvű adását, feljegyeztem, és az anyagot a sajtóosztályon keresztül valamennyi szerkesztőség rendelkezésére bocsátottam. Ha én voltam az éjjeles a Kossuthnál, éjfélkor lehallgattam a budapesti adót. Mindannyiszor beolvasták a kormány hivatalos lapjának, a „Pester Lloyd"-nak a vezércikkét is. Erre válaszoltunk mi a Kossuthban, amely nem Pécsett és nem „valahol Magyarországon" székelt, hanem – amint az már ismeretes – Moszkvában, Ufában, majd ismét Moszkvában működött, budapesti időszámítás szerint reggel hat órakor. A hallgatók – mint később értesültünk – sehogyan sem tudták felfogni, hogyan válaszolhat az illegális adó reggel hat órakor egy olyan lap vezércikkére, amelyik csak hét óra tájban jelenik meg az utcákon. Mert éjfélkor, magától értetődően, nagyon kevesen hallgatták meg a „Pester Lloyd" vezércikkét. Ez a tény még inkább homályba burkolta a Kossuth Rádió „misztériumát".

A háború közeledése – ami 1938-ban már nyilvánvalóvá vált – csaknem teljesen lekötötte az emberek figyelmét. A bebörtönzésekről szóló hírek és a velük járó félelem az emberekben kezdtek fokozatosan háttérbe szorulni. Akkor inkább azt látták, hogy a fasiszta barbárság terjeszkedik Európában és egész nemzeteket kényszerít csizmája alá. Hitler 1938 márciusában megszállta Ausztriát, utána nyíltan kezdte követelni a Csehszlovákiához tartozó Szu-

déta-földet; ehhez megnyerte nemcsak az olasz fasiszta diktátor, Mussolini támogatását, hanem a francia radikálszocialista miniszterelnök, Daladier és az angol konzervatív miniszterelnök, Chamberlain beleegyezését is. 1938 szeptemberében Münchenben létrejött a szégyenletes paktum, mely a Szudéta-vidék Németországhoz csatolását mondta ki, s eszközévé vált Csehszlovákia feldarabolásának, majd teljes leigázásának. Daladier és Chamberlain tudták, hogy milyen aljas játékban vállaltak főszerepet, elárulták csehszlovák szövetségesüket, de álszenteskedtek, azzal áltatták népüket, hogy így elkerülhetővé válik az új világháború. Az angol konzervatívok egy másik vezetőjének, Winston Churchillnek lett igaza, amikor azt mondta a müncheni egyezmény megkötése után, hogy Chamberlein és Daladier elveszítették a becsületüket, és cserébe háborút kapnak érte.

Nos, ebben az időben a munkahelyemen és a lakásomon, amikor csak tehettem, mindig a rádión csüngtem. Hallottam a Beneš elnök kormányának vergődéséről szóló híreket, Csehszlovákia Kommunista Pártjának szenvedélyes harci felhívásait, de ekkor már késő volt. Hitler menetelt, egész haderejét mozgósította Csehszlovákia ellen. A reakciós lengyel kormány feje, Rydz-Śmigły sietett kijelenteni, hogy amennyiben a szovjet hadsereg katonai segítséget kívánna nyújtani Csehszlovákiának, Lengyelország nem engedné meg területén a szovjet csapatok átvonulását. Vagyis hadat üzenne a Szovjetuniónak. Arra nem gondolt ez a betokosodott, földbirtokosokat és tőkéseket szolgáló, fasisztabarát lengyel kormány, hogy Csehszlovákia után ők következnek. Pedig erre idejében megkapták a figyelmeztetést.

Ma, több mint húsz évvel gyászos bukása után, Hitler hitszegését aligha kell bizonygatni. Csak arra emlékeztetek, hogy Ausztria megszállása után ünnepélyesen kijelentette: neki további területi igényei nincsenek. Chamberlain és Daladier Münchenben bebizonyították, hogy a hitszegéshez ők is értenek. Csehszlovákia szétdarabolása

és megszállása után Hitler égre-földre esküdözött, hogy neki további területi igényei nincsenek. Rydz-Śmigli és társai nem tanulták meg az osztrák és a csehszlovák leckét. Ennek kárát látták ők is s a népek is. Egy év sem telt el München óta, 1939 szeptember elsején Hitler a Lengyelországgal közös vámterületet alkotó Gdańsk (Danzig) szabad város megtámadásával kirobbantotta a második világháborút.

A München és a Lengyelország megtámadása közötti időben a lengyel származású Dzerzsinszkaja, Feliksz Dzerzsinszkij özvegye gyakori vendég volt nálunk; esténként együtt hallgattuk a rádióadásokat. Nagy segítségünkre volt azzal, hogy a lengyel nyelvű adásokat és a sajtót feldolgozta tájékoztató központunk számára.

A háború eloltotta a belső problémák lángját. Amikor Hitler, megint csak hitszegő módon, megtámadta a Szovjetuniót, a szocialista patriotizmus hulláma soha nem látott csodákat művelt. Az asszonyok, kivétel nélkül, légvédelmi szolgálatra jelentkeztek. A nem mozgósítottak közül sokan önként jelentkeztek a frontra; öregek és fiatalok egyaránt, olyanok is, akik soha sem voltak katonák. Rengeteg népfelkelőezredet állítottak össze soraikból. Én magam a Dinamo sportstadionban jelentkeztem, velem együtt tömegesen Moszkva és környéke sportolói és mások is. Egy orvos-tábornokokból álló sorozó bizottság megtudakolta koromat. Akkor még nem voltam öreg, csak 47 éves. Ki kellett néznem az ablakon és elmondanom, hogy mit látok az utcán. Bebizonyítottam, hogy szemüveggel jól látok. Megkérdezték, hogy mennyit tudok egyfolytában gyalogolni. Nem akartam kérkedni, de azt határozottan állíthattam, hogy elmegyek 25 kilométert egyfolytában.

– Jól van – mondja a sorozó tábornok.

Ekkor kinyílt az ajtó, belépett valaki és megkérdezte:

– Mi van jól, tábornok elvtárs?

Guljajev volt, a Komintern káderosztályának vezetője. Azt hittem, a mennykő csapott le.

– Csak nem értem jött? – mondom én.

– De bizony magáért. Georgi Mihajlovics (ez volt Dimitrov elvtársnak, a Komintern főtitkárának kereszt- és atyai neve) üzeni, hogy azonnal tessék bevonulni a munkahelyére.

– Honnan tudta, hogy itt vagyok? – kérdeztem.

– Hát hol kereshettem volna? – zárta le a párbeszédet.

Az orvosi bizottság tagjai csak néztek, és semmit sem értettek.

– Honnan van az elvtárs? – kérdezi rám mutatva a bizottság feje.

Guljajev felvilágosította őket. Nem tehettem semmit, vissza kellett mennem. Nem kezdhettem a háborút fegyelmezetlenséggel. Szükség volt a harcosra is, meg az antifasiszta propagandára is. A vezetés úgy döntött, hogy ez utóbbit nem gyengíteni, hanem erősíteni kell. De rengetegen – tízezrek – jelentkeztek a bizottság előtt.

Most utólag egy kérdés gyötri az embert. A szovjet nép példa nélkül álló szenvedéseket és áldozatokat vállalt magára a Nagy Honvédő Háború idején. De már a polgárháború és az intervenciós háborúk után bebizonyította, hogy nincs olyan nehézség, amit ne tudna leküzdeni, nincs az az ellenség, amelyet szabadsága, függetlensége és szocialista rendje védelmében szét ne tudna zúzni. Ezúttal egy fejjel magaslott ki a népek családjából – és mégis: Sztálin nem több, hanem kevesebb szabadságot engedélyezett neki. Miért ez a torzítása a marxi–lenini eszményeknek? Kinek a javát szolgálhatta ez? A szovjet nép javát biztosan nem szolgálta.

A KÜLFÖLDI BIZOTTSÁG

Apparátusunk néhány hónapra Moszkvából Ufába, a Baskir Autonóm Köztársaság fővárosába tette át székhelyét. Ez 1941 október második felében volt. A németek akkor még túlságosan gyakran repültek be éjjel a szovjet fővá-

ros fölé, csapataik pedig 20 kilométerre közelítették meg. A nappal oly békésen azurkék ég 1941 szeptemberében minden éjjel tüzet okádott. Ez az állapot zavarta a munkánkat, annál is inkább, mert elhatároztuk, hogy óvóhelyre nem megyünk le, a munkát nem szakítjuk félbe. Viszont Ufában, ezer kilométerrel keletebbre még csak elsötétíteni sem kellett komolyabban. Ufai utazásunk Moszkva környéki helyiérdekű szerelvényen történt. Tulajdonképpen akkor evakuálták Moszkvát, és több száz ilyen szerelvény futott ki naponta bámulatos szervezettséggel. A túlzsúfolt vagonokban levő néhány férfi mindenekelőtt a gyerekeknek és asszonyoknak biztosított helyet.

Ez az állva utazás, akár hiszi valaki, akár nem, öt napig tartott. A padlón sem jutott hely, mert ott is sűrűn ültek. Előfordult, hogy a kocsi peronján felhalmozott csomagokra támaszkodva aludtam egy kicsit. Ebben a sorsban osztoztam Mirov elvtárssal, a „Kommunista Internacionálé" című folyóirat egyik szerkesztőjével és Zeiser elvtárssal, akit Németországból ismertem. Azt is vállaltuk, hogy egy-egy állomáson leszálljunk élelemért a vagonlakók számára, ami hol két vödör levesből, hol meg zöldségfélékből állt. Az ilyen leszállás mindig kockázatos volt, mert soha nem tudtuk, mikor indul el a vonatunk.

Felfigyeltem arra, hogy azokban az október 20-a körüli napokban sok szerelvény szállított lovakat keleti irányból nyugat felé. Máshova nem mehetnek, csak a frontra; a front viszont kelet felé tolódik – szőttem a gondolatokat. Sehogy sem értettem. Azaz, hogy megértettem decemberben, amikor Moszkva irányából hatalmas szovjet ellentámadás indult meg. Ekkor vetette vissza a szovjet hadsereg több mint 400 kilométerrel a náci hadsereget nyugati irányba, s ekkor omlott össze a nácik villámháborúja. Egyik hőse ennek az ellentámadásnak a dicső szovjet lovasság volt. De másra is felfigyeltem. A kelet felé tartó, szerszámgépekkel és emberekkel megrakott szerelvényekre. Az ukrajnai, moszkvai és más kiürített gyarak gé-

pei és dolgozói utaztak az Urálba, hogy folytassák a termelést, most már a háborús szükségletekre.

Ufában találkoztam a feleségemmel és a fiammal, akik egy nappal előbb indultak el Moszkvából, és ugyanannyival hamarább érkeztek meg új otthonunkba. Ennek a talán 150 000 lakost számláló városnak a népessége csakhamar a háromszorosára növekedett. Ez azt jelentette, hogy a rendelkezésre álló lakásokban nagyon szerényen össze kellett húzódnunk, és hogy a kolhozparasztok piacán pótélelmiszert csakhamar már csak ruhaneműért tudtunk vásárolni annak kiegészítésére, amit a jegyekre hiánytalanul megkaptunk. Mi főleg vajat és mézet vásároltunk, amiből sok volt a piacon, és mahorkát, vagyis kapadohányt, amihez úgy hozzászokik az ember, hogy később – a háború után – már nehezére esik lemondani róla. Csak 1942 márciusáig maradtam Ufában; az első szállítmánnyal visszautaztam Moszkvába. De az ufai tél számomra nagyon kemény volt, a hőmérő higanya némelyik napon –52°-ra szállt le. A lehelet azon nyomban megfagyott a télikabát szőrmegallérján. Szőrmekucsmát viseltem és otromba, nagy halinacsizmát.

Fázós vagyok, e kellékek nélkül megfagytam volna. Munkahelyemről ugyanis mindennap be kellett mennem a városba, a posta épületébe, ahol a Kossuth-adó stúdiója el volt helyezve, s majd mindennap a piacra is kimentem.

Én voltam ugyanis hosszú ideig a Kossuth-adó fő bemondója. Engem választottak az elvtársak, gondolom azért, mert vidékiesen, palócosan beszélek. Ez – mondták – ízesebb és jobban hasonlít a hazaira, mint a budapesti akcentus. Egyszer a kitűnő humorú Dimitrij Manuilszkij, a Komintern egyik vezetője azt mondta nekem: hallottam, hogy Levitannal versenyez – és sikerrel (Levitan a moszkvai rádió népszerű szpíkerje).

– Vele nem versenyzek – mondom. – Nekünk az a fontos, hogy jobb legyek a budapesti bemondónál. Annál meg – ahogy a barátaim mondják – jobb vagyok.

Egyszer, amikor éppen szpíker-képességekről volt szó,

Vas Zoltán megpróbált társaságunkban egy szöveget úgy felolvasni, ahogy én szoktam. Az egész nagy hahotába fulladt. Hallatlanul komikus volt, valószínűleg ugyanolyan nevetséges, mintha én pestiesen akartam volna felolvasni.

Ebben az időben valamivel közelebbi kapcsolatba kerültem Révai Józseffel. Szeszélyes ember volt, mégis jól ki lehetett jönni vele. Mindig elolvasta reggel, amit éjjel írtunk, és megmondta a véleményét írásainkról. Együtt fogyasztottuk el szegényes vacsoránkat, ami igen gyakran egy kis tányér tésztametélt volt, fekete rozskenyérrel, vagy céklából, savanyított uborkából, hagymából összevágott saláta, rajta egy kis olajjal és ugyancsak fekete kenyér hozzá. Teát persze mindig kaptunk. De nehogy azt higgye valaki, hogy a sovány koszt volt a mi legnagyobb bajunk. Nem – a dohányhiány! Ezért szorgalmasan jártam a piacra a kenyér- vagy vodka-adagomat mahorkára cserélni.

A napi cigarettakvótámat úgy is sikerült emelni, hogy egy szomszéd szerkesztőség is kért tőlem apró cikkeket.

– Mit adtok érte? – kérdem.

– Mi az ára?

– Két cigi.

– Rendben van, megkapod.

Innen is csurrant mindennap egy kis szívnivaló. Félreértések elkerülése végett mondom, hogy nem írói készségem miatt kértek tőlem cikkeket, hanem azért, mert ismertem hazájuk politikáját, irányító embereit, s azok gazságait.

A piacon, ha nagyon hideg volt is, olykor megálltam beszélgető baskir asszonyok közelében, úgy hat-nyolc méterre tőlük. Az egyes szavakat nem hallottam ugyan, de a nyelv hangzását igen. Mintha magyarul beszéltek volna, annyira hasonlított a baskir nyelv zengése a magyarra. Ha megnéztem a fiam atlaszát, mindig a szemembe ötlött, hogy a tenger baskir nyelven: dingede.

Szóval, szabad időmben továbbra is a Kossuthnál te-

vékenykedtem. Megbecsült külső munkatársunk volt Gábor Andor és Bebrits Lajos. Gábor „szállította" a szebbnél szebb verseket, Bebrits pedig azt magyarázta írásaiban a vasutasoknak, hogy hogyan kell a vasúti szállítást megbénítani. Az ipari szabotálásról rendszerint nekem kellett írnom. Mint főbemondó művészi fokon szerettem volna beolvasni Gábor Andort, meg azt a néhány szép versikét, amiket Kenyeres Júlia, a szerkesztőség belső munkatársa költött. A művészi szintet persze nem sikerült elérnem, de szigorú házi kritikusaink azt mondták, hogy e tekintetben még sokra vihetem.

Elérkeztünk 1942 márciusának ahhoz a napjához, amelyen a kis magyar kolónia Rákosi 50. születésnapjáról emlékezett meg. A kolóniához tartoztak a szerkesztőség tagjai és nejeik, továbbá Turjanyica Anna, a hőslelkű kárpátaljai fiatal magyar asszonyka, aki később Kilián Györggyel együtt hősi halált halt a partizánharcokban. Az emlékezetes esten jelen volt Fodor Zoltán és Visontai Ica ejtőernyős partizán is. Az estnek politikai tartalmat adott Rákosi felköszöntése Gerő Ernő által, aminek a lényege az volt, hogy Rákosit kell a párt vezetőjének tekinteni. Tehát nem Gerőt vagy mást, esetleg valakit az otthoniak közül – ami számba se jöhetett –, hanem Rákosit. Ezt komolyan kellett vennie mindenkinek, mert az az elvtárs mondta, aki – ahogy egyesek gondolták – maga is szóba jöhetett erre a funkcióra. Komolyan is vette mindenki, és a továbbiakban még jobban megadta a megfelelő tiszteletet Rákosinak. Olyannyira, hogy Farkas Mihály egyszer haragosan beszélt arról, hogy ha Révainak nem tetszik valami, érdes hangján egyszerűen rákiált Rákosira: „Mátyás"! Ezt nem lehet tűrni – mondta Farkas. Ez bizony nekem sem tetszik – válaszoltam. Ezen azonban nem nagyon lehetett segíteni, mert Révai úgysem változtatta volna meg a modorát, meg tőle sok mindennél távolabb állt a tekintély feltétlen tisztelete.

Rákosit nemcsak azért vettük komolyan mint a párt vezetőjét, mert Gerő ajánlotta, hanem, mert őt tartottuk

arra a legérdemesebbnek. Már 1919-ben a Tanácsköztársaság egyik népbiztosa volt, tizenöt évet ült Horthy börtöneiben, és minthogy Rákosi kiszabadításáért a húszas és harmincas években nagy nemzetközi kampány folyt, ismert alakja volt a nemzetközi munkásmozgalomnak is.

Az itt elmondottakkal kapcsolatban jut eszembe, hogy sem Ufában, sem később Moszkvában az említett elvtársak közül fülem hallatára senki soha nem vetette föl, hogy majd ha hazamegyünk, hogyan fogunk össze az otthoni elvtársakkal, az olyanokkal, mint Rajk László, Kádár János, Apró Antal, Kállai Gyula és a többiek. És hogyan fogunk velük összeforrni a munkában. Én senkit nem ismertem közülük, mert velük soha nem dolgoztam; csupán Révai mondta Kállai Gyuláról, hogy ő az, aki a „Népszavá"-ban jó cikkeket ír a háborúról és a Szovjetunióról. Mások is voltak, akik nem ismerték az otthoni elvtársakat, de Rákosi ismerte őket, vagy legalábbis tudott róluk. Igaz, ő több mint 15 évet töltött börtönben Magyarországon, de az ember a börtönben is megtud egyet-mást, találkozik az újonnan bebörtönzött elvtársakkal, hall a párt munkájáról és az emberekről, hisz Rákosi börtönévei közben olyan események zajlottak le, mint az 1930. szeptember 1-i tömegtüntetés, az építőmunkások sztrájkjai; ezeket az akciókat a kommunisták szervezték.

De nem gondoltak arra sem, hogy be kellene kapcsolni a pártvezetésbe dr. Münnich Ferencet, aki egyike volt a Kommunisták Magyarországi Pártja legtöbb politikai és harci tapasztalattal rendelkező, legképzettebb tagjainak. Münnich Ferenc 1918-ban Szibériában harcba vezette a magyar hadifoglyokat az ellenforradalom ellen, 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság harcoló hadseregének volt egyik magas rangú parancsnoka, 1921-ben részt vett a közép-németországi felkelés harcaiban, 1936–1939-ben mint egységparancsnok végigharcolta a spanyol polgárháborút, és a második világháborúban a sztálingrádi fronton tüntette ki magát.

A Külföldi Bizottság (a párt külföldi vezető szerve) a

párt egyedül illetékes vezetőségének képzelte magát. Ez az igazság. Nem volt ez önkényes választás néhány külföldön élő kommunista részéről? De bizony az volt. Itthon kellett volna már az első hetekben a felszabadulás után egy ideiglenes vezetést létrehozni, az itthoni elvtársak nagyarányú részvételével, és később végleges vezetőséget választani.

A Szovjetunióban tevékenykedő kommunisták egy csoportja már ott elhatározta, hogy hazatérésük után magukhoz ragadják a párt vezetését, függetlenül attól, hogy milyen kádereink vannak itthon, és főleg függetlenül attól, hogy ismerik-e eléggé a hazai viszonyokat, vagy sem. Nem azt mondom, hogy félre kellett volna állniuk. A félreállás is nagy hiba lett volna, mert részben politikailag tapasztalt, képzett és kipróbált elvtársakról volt szó. Önzetlenül össze kellett volna fogniuk az itthoni elvtársakkal, és nekik a vezetésben nagy teret engedniük. Ezt mulasztották el tudatosan, elszívták előlük a levegőt; örültek, amikor kisebbségi érzés vett erőt az itthoni elvtársakon, és arra a következtetésre jutottak, hogy a vezetés képességének megszerzéséhez nekik még sokat kell tanulniuk. Pedig ők tudták a legjobban, hogy milyen módszerekkel érhetünk célt a magyar munkásoknál, mert hosszú éveken keresztül az ő életüket élték. Hogy miért alakult ez így, arról még lesz szó. Most csak annyit, hogy a lebecsüléstől már csak egy lépés a mellőzésig, a mellőzéstől a vádaskodásig, és onnan a megsemmisítésig.

1942. március 18-án egy nemzetközi csoport felkerekedett és visszautazott Moszkvába. Köztük voltam én is. Most már az út kényelmesebb és vidámabb volt. Tudtuk, hogy a németek már nem bombázzák Moszkvát. Még erősek voltak, de erre már nem futotta erejükből. Moszkva légvédelmét október óta kitűnően megszervezték. A légelhárító alakulatok Moszkva közelében hatalmas léggömböket bocsátottak fel, minden este 4000 méter magasra. Hosszú, vékony láncok lógtak le róluk, ami arra kényszerítette a náci Luftwaffét, hogy 4500 méter magasan re-

püljön. Onnan pedig akkor még nem tudtak pontosan célozni. Azonkívül 60 kilométerre Moszkvától minden irányban éjjeli vadászgépek cirkáltak, és „elkapták" a bombázók jelentős részét. A számítás egyszerű volt. Felszállt egy bombázó hadtest Moszkva megtámadására; ez 240 gép. Ebből a vadászgépek egy ízben lelőttek 60-at, a legtöbb gép pedig visszafordult. Másnap éjjel újra felszállt egy hadtest bombázó gép, és újra elvesztettek a nácik 50–60 gépet. Ha így folytatják, négy nap alatt elveszítenek egy bombázó hadtestet. Ez pedig nem érte meg, mert a célzás nélkül ledobott bombák különösen nagy kárt nem okozhattak. Abbahagyták hát a drága mulatságot. Jól működött a légelhárító tüzérség is Moszkva körzetében. Éjjel, amikor tűzoltó szolgálatban voltam (a németek sok gyújtóbombát dobtak le), jól meg tudtam figyelni, hogyan kergette el a légvédelmi tüzérség zárótűzzel a német bombázó rajokat, amelyek azután terhüket a városon kívül, egyszer éppen épületünk közvetlen közelében dobták le. Légvédelmi tüzérként a városban csaknem kivétel nélkül nők szolgáltak.

A háború alatt Moszkva közelében egy női tiszti iskola működött. Egyszer, amikor szabadnapomon a helyiérdekű vonaton ülve Kuncevóba utaztam a krumpliföldemet megkapálni, találkoztam egy vagonnyi tisztjelölt lánnyal, olyan 18–20 évesekkel. Egyenruhában voltak, szőke hajtincseik kacéran kandikáltak ki pilotkáik (nyári katonasapka) alól. Voltak köztük tüzérek, lövészek, lovasok, híradósok. Végtelenül kedvesek. Mint a szerelmesek, egymást átölelve ültek négyen-öten összeszorulva egy háromüléses padon, és sugdolóztak. Mind a harctérre készültek.

EGY MODERN „AMAZON"

Ufából Moszkva felé menet vonatunk sokszor megállt, és sokat vesztegelt. Egyik szerelvény a másik után futott át az állomásokon a front felé; a frontszállítmányoknak

természetesen „zöld utat" kellett biztosítani. Az ember csak bámult, hogy bírja ez a kevés vasútvonal, ilyen nagy távolságokról: az Urálból és Szibériából minden szükségessel ellátni a több ezer kilométer hosszúságú frontot. Számomra ez volt az egyik legnagyobb szervezési csodája a Nagy Honvédő Háborúnak.

Csoportunkkal jött Szántó Rezső, akivel különösen ezen az úton jól összebarátkoztam. Sokat tréfálkoztunk, az állomásokon hólabdáztunk mi férfiak, meg a lányok is; több gépírónő is jött velünk. Sohasem szerettem a hagymát meg a fokhagymát, de Ufában sokat fogyasztottunk ételünk vitaminszegénysége miatt. Valamelyikünk nagy koszorú fokhagymát hozott magával az útra. Ettünk belőle jócskán, és hogy megtréfáljuk a lányokat, bementünk a kupéjukba, és nagyokat fújtunk feléjük. Mondanom sem kell, hogy kikergettek bennünket. Pedig ők is ették . . .

Az egyik állomáson vonatunk mellett egy, a frontról jövő hosszú szerelvény állt meg, hatalmas mozdonnyal. Mi éppen hólabdáztunk. Egyszer csak fölnézek a magas mozdony oldalán, és észreveszem, hogy egy piros fejkendős, fitos orrú, szőke lányka néz ki a mozdonynyílásból. Felkiabáltam hozzá:

– Maga ki, kislány?

– Jaj, de kíváncsi, hamar megöregszik.

– Mondja már meg, hogy mit csinál a mozdonyon?

– Én vagyok a mozdonyvezető, ha nincs kifogása . . .

Ez új volt számomra.

– De különben is, mit lopják a napot itt az állomáson? – kiáltja. – Egy-kettő, rakják meg a szeneskocsimat fával!

Az ölfa ott volt felhalmozva a sínek mentén. Egy pillanat alatt mozgósított bennünket a mozdonyvezető-amazon, és tíz perc sem telt bele, már meg volt rakva a szeneskocsija tüzelővel. Csengett a hangja, csilingelt a kacagása. Elragadó és megható volt egyszerre. Fiatal lány, szőrén üli meg az acélszörnyeteget. Rettenthetetlen, tehetséges gyermeke a nagy orosz népnek.

Goebbels világgá ordította már 1941 októberében, hogy

Moszkva „lángokban áll". Ugyanakkor meghívták a Berlinbe akkreditált külföldi újságírókat egy kirándulásra az üszkös szovjet fővárosba. Komolyan hitték, hogy Moszkva eleste már csak napok kérdése. A német csapatok nem messze álltak a fővárostól, látcsővel már látták a Kreml tornyait. Mint ismeretes, a terv kudarcba fulladt. A moszkvai téli ellenoffenzíva a torkukra forrasztotta a nácik kedvenc szavát: „Blitzkrieg" (villámháború). Persze tudtuk, hogy Moszkva a napóleoni háború óta soha nem égett lángokban, akkor is, a korabeli feljegyzések szerint, nem az ellenség, hanem maguk a moszkvaiak gyújtották fel, hogy Napóleon megszálló hadseregének ne legyen hajléka meg élelme. Szimbolikus jelentőségűnek éreztem, amikor moszkvai lakásomon az egyik szekrényben sértetlenül megtaláltam a fiam értékes lepkegyűjteményét. Ez azt jelentette, hogy a Moszkva központjában álló öreg ház még csak meg se rezdült a ledobott – részben fel sem robbant – bombáktól.

Megkezdtem a munkát. Már az első napon kaptam reggelit és ebédet. De este 1/2 10 felé megkérdeztem a szomszéd szobában dolgozó osztrák barátaimat, hogy ők hol szoktak vacsorázni.

– Sehol!

– Hogyhogy sehol?

– Vacsora nincs. Hagyunk kenyeret, meg esetleg egy kis húst az ebédből.

Azon az estén ők kínáltak meg egy darab rozskenyérrel, azután én is azt tettem, amit az osztrákok. De Szántó Rezsővel, akit meghívtam, hogy lakjon nálam, már az első napon baj történt. Lakásom közelében, a Puskin téren leugrott a villamosról és eltörte a lábát. Idegenek felsegítették hozzám a harmadik emeletre, késő este aztán beszállították a kórházba.

Csakhamar együtt volt az egész szerkesztőség, újabb elvtársak érkeztek vissza Ufából. A Kossuth Rádió munkája 1942 vége felé, a németek katasztrofális sztálingrádi veresége után megélénkült. Ebben segített a gyökeresen megváltozott hadi helyzet, no meg Horthy Miklós propagandaminisztere, Antal István, aki végül is már nem tudta megállni, hogy ne támadja nyilvánosan a Kossuth adót. Támadta és polemizált velünk. Ebből láttuk, hogy egyenesben vagyunk, otthon széles körben hallgatták adásainkat, és a kormány megijedt az igazunktól. Kezdett tehát beérni munkánk gyümölcse. Még gyakoribbak lettek adásaink, még élesebbek támadásaink a nemzetvesztő, németszolga Horthy-rendszer ellen. S ez csak fokozódott az 1943-as voronyezsi tragédia után, amikor a magyar fasiszta uralkodó körök a német nácik oltárán feláldozták a 2. magyar hadsereget.

Megkaptuk a harctéren elesett magyar katonák és tisztek leveleit, naplójegyzeteit. Sokat elolvastunk belőlük. Volt apa, aki hitleri szellemben biztatta fiát: tartson ki keményen. Ugyanakkor a húga azt írta, hogy nagyon félti a szívbeteg mamát: „Ha isten őrizz, valami történne veled, azt a mama nem élné túl." Az egyik anya azt írta levelezőlapon tartalékos zászlós fiának: „Hallod-e fiacskám az ukrán erdők zúgásában Muszorgszkij muzsikáját?" Egy fiatal tiszt gyűlölettel írt naplójában a németek fennhéjázásáról, arról, ahogy a magyarokat lenézték. Egy tizedes naplót vezetett, leírta, hogyan kellett alegységének fedeznie a németek visszavonulását: „Gyáván iszkoltak, minket meg bennehagytak a sz . . .-ban." Ezek a keserű kifakadások már többnyire a voronyezsi katasztrófára vonatkoztak, s a katonák, akiknek a leveleit olvastam, akkor már mind halottak voltak. Hány magyar család tragédiája húzódott meg azon a télen a voronyezsi vereségről szóló lakonikus és hazug vezérkari jelentések mögött?

Horthy, Jány vezérezredes, Bárdossy, Imrédy, Kállay miniszterelnökök átok sújtotta nevét ne felejtsék el azok, akiknek drága a magyar nép szabadsága, függetlensége, jövője.

Ötvenedik születésnapomon, 1944. május 14-én az a megtiszteltetés ért, hogy a Magyar Kommunista Párt Külföldi Bizottsága engem bízott meg a magyar partizánmozgalom megszervezésével, aminek előkészítéseképpen át kellett vennem a magyar partizántábor parancsnokságát Rovnóban, Ukrajna felszabadított körzetében, meg kellett szerveznem a magyar partizánok katonai és politikai kiképzését, majd az Ukrán Partizánparancsnoksággal együtt az előkészített csoportok bevetését. Néhány nappal később fel is szereltem. A Moszkva melletti 27. számú fogolytábor mellett volt egy katonai raktár, ott kellett megkapnom a szükséges holmit. A tábor parancsnoka, egy alezredes, ráírta az utalványra, hogy mi jár nekem. Egyelőre egyenruha, egy pár csizma, pilotka, öv, köpeny, két pár gatya, két ing, kapca. A raktárba mentem, melynek felelős vezetője egy szolgálatvezető őrmester volt. Szigorú képű, 26–28 éves legény. Megnézi az utalványt és visszaadja:

– Nem szabályos – mondja.

– Miért nem? – válaszoltam – az alezredes elvtárs aláírta.

– Nem szabályos – ismétli –, nem adok ki rá semmit!

Mit tehettem? Visszamentem a parancsnokhoz. Megnézi az utalványt és mindent rendbenlevőnek talált rajta.

– Mi a kő ütött abba az emberbe? – mondja. – Jól van, én is magával megyek.

– Sztarsina! (Szolgálatvezető őrmester.) Adja ki a felszerelést! – szólt az utasítása.

– Nem szabályos a kiutalás, nem adhatok ki rá semmit – így a válasz.

Még egy dühös szó az alezredes részéről és még egy higgadt, de határozott, nemleges válasz. Nem tudom,

mi lehetett a hiba, talán a dátum nem volt pontos. Egyszerre csak rászól szelíden az alezredes:

– Misa, ne bolondozz, add ki a felszerelést.

– No jól van, adja ide, alezredes elvtárs – mondja ugyanilyen lágysággal az őrmester. Elvette a papírt, javított rajta valamit, talán a dátumot, és kiadta a felszerelésemet. Mindjárt be is öltöztem.

E példa nem fegyelmezetlenséget bizonyít, hanem rendet a szovjet hadseregben, melyben a fegyelem szilárdabb, mint bárhol másutt.

Magyar elvtársaimtól barátságban váltam el. Hálás voltam nekik azért, hogy rám bízták ezt az ügyet. Volt, aki nem örült annak, hogy elhagytam az intézetet, amelyben a Komintern feloszlása után dolgoztam. Bevetésem előtt Rákosi Mátyás jelenlétében még egyszer találkoztam Dimitrov elvtárssal. Ő félig tréfásan, félig komolyan dezertőrnek nevezett. Szerették volna, ha továbbra is ott maradok és a Bulletint szerkesztem. De, őszintén szólva, nekem már nem volt maradásom. El, csak el, közelebb a fronthoz, és még jobb, ha a front mögé, az ellenség hátába. Mások is így voltak ezzel, mi magyarok is mind a frontra igyekeztünk.

RÁKOSI ÉS A MARXIZMUS

A moszkvai magyar kolóniáról el lehetett mondani, hogy csaknem teljesen egységes; legfeljebb egy-egy személyes ellentét volt észlelhető, de ez nem keltett zavart. Ha az ember mindenkit objektíven, adottságai, egyénisége szerint igyekezett megítélni, nagyzási hóbortot ekkor még senkinél sem tapasztalt. De voltak egészségtelen jelek, amikre már akkor fel kellett volna figyelni, habár ezt egyikünk sem tette. Például arra, hogy a Külföldi Bizottság tagjai az ország felszabadulása után kezükbe akarják venni a párt vezetését, anélkül, hogy számolnának az otthoni elvtársakkal. Hazaérve ez a birtokbavétel meg is történt. (Nem tudom pontosan, kit kellett a Külföldi Bizottság tagjainak tekinteni, de alighanem a következőket: Rákosi, Gerő, Révai, Nagy Imre, Farkas; Farkast azon a címen, hogy feloszlatása előtt egy ideig ő volt a Kommunista Ifjúsági Internacionálé főtitkára.)

Volt-e előnyük a külföldön élt elvtársaknak a hazaikkal szemben? Igen: az, hogy nemzetközi tapasztalatokra tettek szert, és általában elméletileg képzettebbek voltak az itthoniaknál. És volt-e hátrányuk? Igen: az, hogy nem ismerték a tényleges hazai viszonyokat. Nem ismerték s nem is ismerhették a dolgozó osztályok és rétegek új generációinak a lelkületét. Ez pedig nagy hátrány, ami csak úgy hozható be, ha évekig köztük élnek, tanulnak tőlük. Valamennyi külföldön élő közül valószínűleg Rákosi ismerte leginkább a Horthy-rendszerben felnőtt emberek mentalitását, a hazai politikai-társadalmi áramlatokat, de az ő ismereteit is eltorzította az a tény, hogy a börtönlakó szemüvegén keresztül szerezte benyomásait. S amellett neki nem volt megfelelő nemzetközi politikai tapasztalata.

Itthoni legális munkájának első évei után csakhamar látható volt nála az idegenkedés a széles alapokra helyezett népfrontmozgalomtól, csakúgy, mint a Szociáldemokrata Párttal történt egyesülés történelmi jelentőségű tanulságainak levonásától. Ez utóbbit ő a valóságban úgy értelmezte, hogy a szociáldemokratizmus, mint eszmei-politikai irányzat felszámolásával nemcsak a jobboldali szociáldemokratákat, hanem a marxizmus-leninizmus álláspontjára helyezkedő volt baloldali szociáldemokratákat is félre kell tolni. Ez politikai vakságra vallott.

Egyesülés a Szociáldemokrata Párttal a marxizmus-leninizmus platformja alapján plusz az összes demokratikus erők egyesítése a népi-nemzeti frontban. Ez volt és maradt az ábécéje a magyar kommunisták politikai stratégiájának. Rákosi ezt soha nem értette meg. Mindmáig azt a hangzatos frázist ismételgeti, hogy 1956 óta Magyarországon „szociáldemokrata reneszánsz" ment végbe. Ezt azért tudom, mert a párt Központi Bizottságának a megbízásából 1960 óta, Aczél György elvtárssal együtt, két alkalommal is beszéltünk Rákosi Mátyással. „Szociáldemokrata reneszánsz." Micsoda badarság! Talán a tömegpolitikánk, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a tervgazdálkodás, az életszínvonal állandó emelkedése, illetőleg a már kivívott szint megszilárdítása vagy a párt kollektív vezetése jelent „szociáldemokrata reneszánszot"? A gyűlölet vakít. Mi úgy gondoljuk, a párt jó úton jár: a kommunisták, Lenin útján.

A burzsoá ideológusok, és velük egy követ fújva a revizionisták úgy magyarázták a személyi kultuszból eredő torzításokat és bűnöket, hogy azok magából a szocialista rendszerből fakadnak, a rendszer természetes velejárói. A rendszerben van a hiba! – állították. Különös, hogy erre a kérdésre nem térnek vissza oly nagy érdeklődéssel, amióta mind a kommunizmust építő Szovjetunió, mind a szocialista országok a személyi kultusz maradványait leküzdve, biztosítják töretlen és állandóan felfelé ívelő fejlődésüket.

A személyi kultusz bűnébe esés nem a néphatalom, a szocialista rendszer lényegéből ered, sőt éppenséggel ellentmond ennek. A mi szocialista rendszerünkben csakis az egyén viszonylatában, de nem a társadalom viszonylatában beszélhetünk erkölcsi romlásról és zsarnoki vonások kialakulásáról. A tőkés társadalomban egy egész osztály a hordozója és kitermelője az erkölcsi romlásnak, egy egész osztály válik zsarnokká azáltal, hogy kizsákmányolja a lakosság nagy többségét, kiéhezteti és megfosztja emberi jogaitól. A szocializmusban a normális az emberek megbecsülése, szabad életének, fejlődésének, állandóan javuló létének a biztosítása; a szocializmusban nincs mit keresnie vezető poszton annak, aki a fejlődő élet normális rendjét önkényesen megbontja. A tőkés társadalomban normális jelenség a kisebbség uralma, kevesek tobzódó jóléte s a milliók létbizonytalansága; ebben a társadalmi rendszerben a „becsület és tekintély" mércéje az összeharácsolt gazdagság.

Rákosi maradi felfogású ember volt: az új helyzetet és az abból adódó feladatokat nem értette meg; még mindig az első világháborút követő évek emlékei és tapasztalatai vezérelték tevékenységét. Nem vizsgálta, hogy milyen változások mentek végbe a nemzetközi és a belső helyzetben, és milyen tanulságokat rejteget magában az elmúlt huszonöt év. Azt hiszem, tömören így lehet meghatározni Rákosi vezetői tényked̈ésének rugóit. A parancsolgatásra, az ellenvélemények elhallgattatására, vagyis a pártdemokrácia kifejlődésének megakadályozására való hajlam, a történelmi-politikai helyzet félreismerése súlyos politikai hibák forrása lehet, ha a vezetőt, esetleg vezetőket nem bírják idejében jobb belátásra, vagy nem teszik meg a szükséges lépéseket leváltásukra.

Rákosi rendkívül nagy általános ismeretekkel rendelkezett. Ahogy mondani szokták, „enciklopédikus tudású" ember volt, de a marxizmus-leninizmus elméletét rosszul ismerte, s ennek következtében a marxizmus elméleti kérdéseiben meddő volt. Rákosit – mint ez később ki-

került – különösen erkölcsi alkata sem tette alkalmassá a párt vezetőjének a posztjára. Akiben nincs meg a forradalmi mozgalomban megkövetelt szerénység, aki nem tiszteli a harcostársakat és bizalmatlan velük szemben, az ne kapjon nagy hatalmat a kezébe. *Akiben nincs meg a szükséges emberiesség, az ne döntsön emberek sorsáról.*

TÉNYEK, ADALÉKOK

A pártvezetőből – három-négy év kellett csak hozzá – „bölcs" lett, aki nemcsak interpretálja, hanem „továbbfejleszti" a marxizmus–leninizmus elméletét; neve, ha nyilvánosság előtt említették, vastapsot váltott ki, olyat, hogy az emberek keze belefájdult. A vastapsot rendszerint szervezett csoportok kezdték, ezt a hallgatóság átvette, és csak nagyon kevés olyan embert lehetett látni, akinek a keze mozdulatlan maradt. Az ország tele volt az ő portréival. Ha a fiatal katonákat megkérdezték: ki a köztársaság elnöke – rendszerint tévesen azt válaszolták: Rákosi! Ki a kormány elnöke? Rákosi! Ki a párt főtitkára? Rákosi! Az emberek tudatában csakhamar ez az egy név testesítette meg a hősi múltat, a dicső jelent és a napfényes jövőt. Mindenki más lejjebb állt nála, őrá kellett hogy felnézzen, az ő árnyékában lépkedhetett csak, róla kellett hogy példát vegyen, és tőle kellett hogy bátorságot merítsen ahhoz is, amit tenni akart, és ahhoz is, amit nem akart tenni.

Úgy emelkedett ki a közösségből, ahogy még senki, úgy, hogy a végén teljesen egyedül maradt. Azt hiszem, barátai nem voltak (lehet, hogy soha nem voltak). 1945 Szilveszter estéjére még meghívott vacsorára a párt szűkebb vezetői körén kívül egyszerűbb halandókat is; ezt 1946-ban megismételte. De 1947-ben és 1948-ban már csak a szűkebb körű pártvezetőséget, majd azután már azt sem. Ő sem kívánta közvetlen munkatársai barátságát, s azt hiszem, azok sem az övét.

A törvénysértő perek idején Rákosi nagy gondot fordított arra, hogy minél több embert közvetett bűnrészesévé tegyen. A párt egész Központi Vezetőségével ezt csinálta, amikor elhitette vele a Rajk elleni vádak „megalapozottságát". Senki sem volt, aki ne hitte volna el, hogy Rajk, Pálffy, Szőnyi, Szalay és a többi perbe fogott kommunista valóban bűnös. Voltak azonban, akik tudták, hogy a vádnak nincs alapja: azok, akik a vádat összetákolták.

1953-ban, Sztálin halála után, valószínűleg még a Központi Vezetőség júniusi plénuma előtt, egyszer azt mondtam Farkas Mihálynak: „Rákosi kegyetlen ember." Azt válaszolta: „Igen, kegyetlen." Akkor én még nem tudtam, milyen konkrét szerepet játszott Farkas a koncepciós, hamis vádakra épített politikai perek előkészítésében. Az ő válasza azonban nemcsak beismerés volt, hanem kísérlet is saját felelősségének a csökkentésére. 1962-ben alkalmam volt Gerővel beszélni. Megkérdeztem: „Nem tudtad volna te lefogni Rákosi kezét?" – „Nem – válaszolta –, Rákosi megszállottja volt ezeknek a dolgoknak."

Ördögi mesterségre adta magát Rákosi, és önhittségében azt képzelte, hogy „csak ezt lehet csinálni". „Igazi forradalmár" akart lenni, és saját „nagyságától" elvakítva nem vette észre, hogy kommunistához nem méltó szerepet vállalt. Mindenkit cinkostársává tett volna. 1949 november végén vagy december elején irodájában három szovjet tábornok elvtársat mutattam be neki, akiket abban az időben tanácsadókként kértünk a Szovjet Hadseregtől. Egyiküknek a néphadsereg vezérkari főnöke mellett kellett volna dolgoznia. Megkérdezte Rákosit, milyen ember a vezérkar főnöke, Sólyom László elvtárs. Rákosi egyből rávágta: „Angol kém." Soha nem szoktam rosszul lenni, de akkor úgy éreztem, hánynom kell. Észrevette megdöbbenésemet, ezért hozzáfűzte, hogy Sólyom az Egyesült Izzóban dolgozott, és aki ott dolgozott, azt az Intelligence Service beszervezte kémnek. Mintha ez valamit is meg-

magyarázhatott volna számomra. A tábornokok megdöbbenését is láttam. Megjegyzést nem tettek, de megfigyeltem, hogy nagy zavarban vannak. Hogyan bízhatják rá a Magyar Néphadsereg vezérkarára a Szovjet Hadsereg tapasztalatait, szervezési módszereit, és hogyan dolgozzanak ki vele, mondjuk, védelmi hadműveleti terveket, ha a főnök „angol kém"? Én sem tettem megjegyzést, mert hiszen nem dezavuálhatom a párt főtitkárát egy baráti ország tábornokai előtt egy ilyen kérdéssel: vannak önnek bizonyítékai? Cinkosává tett, mert hallgatni voltam kénytelen. Ekkor én már egy éve a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke voltam. Csak annyit tettem, hogy Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel közöltem Rákosi érthetetlen kirohanását Sólyom László ellen. Kértem, hogy tisztázza ezt Rákosival. Természetesen nem tisztázta.

Néhány héttel később Sólyommal együtt Moszkvába utaztunk abból a célból, hogy néphadseregünk számára korszerű fegyvereket kérjünk hitelbe. Egy lakosztályban laktunk a Nacional Szállóban. Együtt étkeztünk, együtt sétálgattunk a moszkvai nagy télben, és néztük a várost. Megtekintettünk katonai objektumokat. A Frunze Katonai Akadémia egyik foglalkozásán is részt vettünk, amelyen az idős Korszuny altábornagy, a cári hadsereg volt tábornoka adott elő hadtörténetet. Az egyik este szobámban ülve elbeszélgettünk az itthoni dolgokról.

Sólyom Lászlóhoz engem őszinte barátság fűzött, és ő bizalommal volt irántam. Ezen az estén könnyes szemekkel mondta el nekem, hogy úgy érzi, Farkas Mihály bizalmatlan vele szemben. Nagyon kíméletlenül beszél vele, és mindenbe beleköt. Ismerve Farkas fennhéjázó modorát, nem nagyon csodálkoztam azon, amit Sólyom elmondott, de arról nem tudtam, hogy ennyire rossz a viszony a miniszter és a vezérkar főnöke között. Azt tanácsoltam Sólyomnak, hogy kérjen a minisztertől elvtársi beszélgetést. Magamban elhatároztam, hogy én is beszélek Farkassal, változtasson Sólyommal szemben tanúsított

magatartásán. Nem tudom, sor került-e Sólyom és Farkas között a beszélgetésre. Én mindenesetre beszéltem vele. Megmondtam neki, hogy Sólyom nagyon fájlalja a vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanságát, én pedig szükségesnek tartom, hogy oszlassa el Sólyom nyugtalanságát. Farkas úgy tett, mintha szó sem lehetne bizalmatlanságról, csak Sólyom túlérzékenységéről. Kiderült, hogy ez is képmutatás volt.

A személyi kultusz elhatalmasodása eredményeként a vezető beosztású emberek elidegenedtek egymástól. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom: mindegyikük vágyott arra, hogy kibeszélgesse magát valakivel a hozzá személyileg közelálló elvtársak közül. Erre azonban nem került sor. Senki nem beszélt senkivel se meghitten, valóban őszintén arról, ami a lelkét nyomta, ami a legfontosabb lett volna nekik. A klikk tagjai minden bizonnyal beszélgettek egymással, valószínűleg még túl is licitálták egymást a hamis, hazug vádaskodásban. Valószínűleg ők sem beszéltek mással, és hozzájuk sem nagyon fordultak elvtársak kérdéseikkel. De azt hiszem, nem túlzok, ha azt mondom, hogy a klikk tagjai egyáltalán nem voltak a legjobb véleménnyel egymásról. Farkast nem becsülték, és haragudtak rá erőszakos történése miatt. Gerő száraz és önhitt ember – nehéz elviselni. Rákosit a többiek tisztelték, bizonyára részben azért, mert olykor meghökkentő ravaszságával tetszeni tudott nekik, részben pedig, mert rájuk támaszkodott, és kevéssé zavarta őket. De igazán őt sem szerették.

Hogy milyen szégyenletes vitákra került sor közöttük, azt a következő epizód is bizonyítja. Mikor Rajk Lászlót, Pálffy Györgyöt és a velük bebörtönzött elvtársakat azzal is megvádolták, hogy meg akarták ölni Rákosit, Gerőt és Farkast, utóbbi azt követelte, hogy ne őt tegyék a harmadik helyre ennek a szennyes vádnak a ranglistáján, hanem Gerőt. Ez jellemző volt rá. Második ember akart lenni, arra számított, hogy Rákosi kiöregedésével az első lesz.

Ha azt mondanám, hogy engem Rákosi nem szeretett, nem mondanék semmi különöset, mert azt hiszem, ő senkit nem szeretett. Engem gyűlölt. Előfordult, hogy nagyobb társaságban, például protokolláris fogadáson, ha ahhoz a csoporthoz ért, amelyben én is álltam, mindenkivel kezet fogott, csak velem nem. Ezt tette a feleségemmel is. Hazamenet beszámoltunk egymásnak Rákosi sértő magatartásáról, és a végén nevettünk rajta. Mert az ilyesmin csak nevetni lehet, és nem lovagias ügyet csinálni belőle. Tudtuk, nem mi vagyunk az egyedüliek, akiket Rákosi így akart megsérteni.

1950 május elején néhány személyes ismerősömet az ÁVH letartóztatta. Később megtudtam: azzal vádolták őket, hogy az amerikaiak számára kémkedtek. Persze, az egész ugyanolyan koncepciós tákolmány volt, mint sok más hamis vád ebben az időben De ettől fogva éreztem, hogy én is gyanús vagyok. Észrevettem, hogy este, hazaérkezésemkor mindig áll a ház előtt egy idegen civil. Amikor a gépkocsiból kiszálltam és a kapun bementem, a rácsos kerítésen keresztül láttam, hogy a sarki telefonfülkéhez fut és jelentést tesz. Az egyik meleg estén 10 óra tájban friss levegőt áhítva, lementem a kertbe a barackfa alá. A fa alatt egy idegen ember állt, meg se moccant, hátha a sötétben nem veszem észre. Nem váltottam vele szót, de világossá vált számomra, hogy állandó megfigyelés alatt állok. Berija kibírta velem – gondoltam –, Péter Gábor nem bírja ki.

Úgy tettem, mintha az egész dolog nem érdekelne. A Honvédelmi Minisztériumban beletemetkeztem a munkába. A beavatottakon kívül csak a feleségem tudott arról, hogy figyelnek. Szívbeteg volt ugyan, de nem „szívbajos". Nem ijedt meg egykönnyen. Ez megnyugtatott.

No, de Rákosi nem váratott sokáig magára. Egy májusi reggelen magához hívatott, és tudtomra adta, hogy amerikai kémgyanús vagyok.

– Úgy – mondom –, honnan veszi ezt?

– Kérem, letartóztattak embereket, akik a CIC-vel (az Egyesült Államok hadseregének titkos szolgálata) állnak kapcsolatban, és azok vallják.

Ez hazugság volt, mert mint később kiderült, letartóztatott ismerőseim semmit sem vallottak ellenem.

– Milyen bizonyítékai vannak? – kérdeztem.

– Maga levelet írt egyiküknek; a levélborítékot megtalálták a lakásán. A maga kézírása van rajta.

– Mutassa azt a borítékot.

– A boríték az ÁVH-nál van.

Valótlanság volt az egész, mert a szóban forgó letartóztatottak közül soha senkinek sem írtam levelet.

– Ilyen körülmények között maga nem maradhat a hadseregben – mondta.

– Magától értetődik, hogy nem maradhatok a hadseregben, és nem maradhatok a párt Központi Vezetőségének tagja sem. De bizonyítani maguknak kell!

Ekkor – amit csak később tudtam meg – már el volt határozva a letartóztatásom. Ha mégsem történt meg, azt nem Rákosinak vagy a klikk más tagjának köszönhettem. Amikor néhány napja már otthon tartózkodtam, egyszer késő este Rákosi felhívott telefonon és közölte velem, hogy „minden rendben van", másnap reggel jöjjek be hozzá, és „lezárjuk az ügyet". Így is történt. Rákosi azonban csak egyelőre zárta le az ügyet.

Engem aggasztott, hogy nem miattam fogták-e le említett ismerőseimet, ami nagyon kézenfekvő lett volna, hiszen én a néphadsereg egyik legjobban beavatott tábornoka voltam. Miután Rákosi „lezárta" ügyemet, ezt a kérdést Péter Gábornak tettem fel, Farkas jelenlétében. Mindketten váltig bizonygatták, hogy nem miattam fogták le őket, és hogy „Nógrádi-ügy" egyáltalán nincs.

Péter Gábort egyesek „jó hekusnak" tartották. Erre ő nagyon büszke volt. De annyira nem volt „jó hekus", hogy észre ne vettem volna: az 1950. július 22-i lengyel nemzeti ünnep alkalmából adott fogadáson több mint

egy órán át engem figyelt. A tiszti klub nyári kerthelyiségében sokan ültünk egy asztalnál. Három székkel balra tőlem Péter, egy kicsit hátratolva a székét, valószínűleg azért, hogy észre ne vegyem, egész idő alatt engem figyelt. Mosolyogtam magamban. Csak évekkel később tudtam meg szabadlábra helyezett elvtársaktól, hogy még 1951-ben és 1952-ben is felőlem faggatták őket az ÁVH nyomozói. Úgy látszik, Rákosi nem bírta ki, hogy szabadlábon „élvezhessem" vezérségét.

Többet mondok: még 1954-ben is nyomoztatott utánam. Egy váci ember olyan jelentést küldött az egyik vezető pártszervhez, hogy egy váci fiatalasszony a feleségemtől, „Juliska nénitől" párttitkot tudott meg. Hittek neki. Rákosi átadta a jelentést a Központi Vezetőség egyik felelős munkatársának, hogy „annak rendje-módja szerint" vizsgálják ki a dolgot. Az említett munkatárs beavatta a helyettesét is. Az áprilistól augusztusig terjedő nyomozás egy hatalmas dossziét eredményezett. Ekkor Rákosi áthívatott magához, és drámai gesztussal letette elém az iratcsomót.

– Kérem, nézze meg, milyen anyagok gyűltek össze maga ellen. Azért adom oda, hogy megnézhesse, és ha tudja, cáfolhassa.

Ebben a pillanatban azt hittem, hogy ez az ember megőrült, hogy még most is nyomoztat utánam Hiszen közben megvolt a Központi Vezetőség 1953 júniusi plenáris ülése, amely leleplezte a káros klikk-politikát az MDP felső vezetésében. Ezen a plénumon érezni lehetett, hogy a személyi kultusz leáldozóban van. És mégis, még mindig? Hát semmi sem változik?

Belenéztem az aktákba, beleolvastam az indító jelentésbe és nagyot nevettem. Mondom Rákosinak:

– Maga ezt elhiszi?

– Nem tudom, hogy volt ez az ügy.

– A feleségem, a „Juliska néni"? Hiszen maga tudja, hogy ő nem Juliska, hanem Hilda, és különben is meg vagyok győződve róla, hogy egy lelket sem ismer Vácról.

És folytattam:

– Nekem ebből elegem van már. Ezt a vádaskodást, a lealázó nyomozást a Központi Vezetőség legközelebbi ülése elé fogom tárni. És miért nyomoztat ellenem olyan emberekkel, akik nem illetékesek erre? Csak a Központi Vezetőségnek van joga ilyen üggyel foglalkozni.

Rákosi az effajta viták közben tudott „kisfiú" is lenni. Ezúttal is ez történt. Kezdte magát kimagyarázni: azért mutatta meg nekem az aktákat, hogy tudjak róla és véleményt mondjak stb. Kért, ne vigyem Központi Vezetőség elé az ügyet.

Meg kellett neki magyaráznom, hogy kötelessége lett volna mindjárt az első jelentést nekem megmutatni és a véleményemet kikérni, hiszen itt vagyok öt percnyire a pártszékháztól.

– Maga pedig négy hónapon át nyomoztatott utánam, ahelyett, hogy elsőnek engem kérdezett volna meg. Láthatta volna rögtön, hogy rágalmazásról van szó. Jól van – mondtam –, ne menjünk a Központi Vezetőség elé, de fel fogom világosítani azokat, akik ezt az anyagot látták: Farkast, Ácsot (ő is egyik titkára volt akkor a Központi Vezetőségnek), az említett munkatársat és helyettesét.

Amikor Ács Lajos megtudta, hogy Rákosi megmutatta nekem az anyagot, elfehéredett. Volt rá oka, mert miután átnézte, azt írta az aktacsomóra: „Úgy látszik, emögött van valami." Elhitte ez a jó ember, hogy tőlem párttitkok kerülnek avatatlanok birtokába. A munkatárs és helyettese fogadkoztak, hogy soha többé ilyen ügybe nem ártják bele magukat.

A KLIKK FEJE

A klikk lassanként polipként tekeredett rá az egész közéletre, és fojtogatta azt. Egyszer valamilyen javaslatot terjesztettem írásban a párt Központi Vezetősége elé. Rákosi felhívott telefonon, és szó szerint ezt mondta:

– Megkaptam a javaslatát. De hát mi magával nem tárgyalunk.

– Hogyhogy nem tárgyalnak?

Az első hallásra valóban nem tudtam, miről lehet szó. Ilyen még nem volt, hogy velem, a Központi Vezetőség tagjával, a hadsereg politikai főcsoportfőnökével nem tárgyalnak. És ki nem tárgyal?

– Hát úgy, hogy nem tárgyalunk. Maga beszélje meg a kérdést a honvédelmi miniszterrel, és ő terjessze elő, ha egyetért vele.

Így már megértettem.

– Ezt a helytelen gyakorlatot én nem fogadom el – mondom. – Nekem jogom van önállóan javaslatot tenni a Központi Vezetőségnek.

– Hát kérem, vegye tudomásul, amit mondtam! – válaszolt Rákosi felemelt hangon.

Ebből láttam, hogy a víz alá akarják nyomni a fejemet. De ezt nem engedtem. A fentiek megértéséhez tudni kell a következőt: politikai főcsoportfőnöki beosztásomban a honvédelmi miniszternek és ugyanakkor a párt Központi Vezetőségének is alá voltam rendelve. Politikai természetű kérdésekben a hadsereg politikai főcsoportfőnöke nem volt köteles a miniszter egyetértését elnyerni, mielőtt a Központi Vezetőséghez fordult (ez elvi kérdés), de köteles volt (ez íratlan törvény) a minisztert lépéséről tájékoztatni. Én így jártam el, és természetesen fontosabbnak tartottam a Központi Vezetőségnek való alárendeltségemet a miniszteri alárendeltségnél, habár emezt is tiszteletben tartottam. De Rákosiék engem minden korábbi párthatározat ellenére és a párt elveinek megcsúfolásával kizárólag a honvédelmi miniszternek akartak alárendelni, aki a klikk tagja volt, és ezt minden bizonnyal megkövetelte, habár nekem erről soha egy szót sem szólt. Én rögtön a telefonbeszélgetés megtörténte után Farkassal is közöltem, hogy nem állok kötélnek, ő pedig úgy tett, mintha semmit sem tudna az egész ügyről. A klikk mindent be akart hálózni és teljes egészében helyettesíteni a kongresz-

szus által választott Központi Vezetőséget, sőt még annak szűkebb körű vezető szervét, a Politikai Bizottságot is. Mindenre ki akarta terjeszteni a hatalmát, és meg akarta fosztani jogaitól a párt Központi Vezetőségét.

A klikk széles körben élt a megfélemlítés eszközével. Tehette, hiszen az Államvédelmi Hatóság felett teljhatalmú úr volt, attól pedig okkal féltek az emberek. Ahhoz, hogy valakit internáljanak, nem sok kellett. Ahhoz, hogy valakit kitelepítsenek, úgyszólván semmi sem kellett, azon kívül, hogy „nemkívánatos elemnek" nyilvánították Budapesten még akkor is, ha történetesen ott született és semmi bűnt nem követett el.

A klikk tagjai egymástól is féltek. Egyszer, valamikor 1952-ben, Rákosi magához hívatott, és kifejtette előttem, hogy a hadsereg költségvetése túl magas ahhoz, hogy a nemzetgazdaság zökkenőmentesen elbírja. Akkoriban gyors ütemben építettünk laktanyákat és tiszti lakásokat, ami nagyon sokba került. Egyetértettem vele, hogy csökkenteni kellene a kiadásokat. Meg voltam győződve róla, hogy végre el kellene kezdeni a takarékoskodást ezen a téren. Javasolta, hogy beszéljek erről Farkassal, és győzzem meg őt a költségvetés csökkentésének szükségességéről. Megígértem neki, hogy beszélek Farkassal, és mindent elkövetek, hogy leszállítsuk a hadsereg igényeit.

– Csak arra kérem – mondja Rákosi –, úgy beszéljen vele, hogy meg ne vaduljon.

Nagyon meglepetve ránéztem.

– No igen – folytatja –, ezt azért mondom, mert ezekről a kérdésekről nagyon nehéz Farkassal tárgyilagosan beszélni.

Én azt mondtam:

– Nem tudom garantálni, hogy nem vadul meg, de beszélni akarok vele erről.

– De kérem, vegye figyelembe, amit mondtam, nem akarok veszekedést.

– Ha maga fél a veszekedéstől, akkor mégis jobb lesz, ha nem én beszélek vele.

– Igen, jobb lesz – mondta egy kis gondolkodás után –, majd beszélek vele én.

Figyelemmel kísértem az ügyet, és az a meggyőződés vert gyökeret bennem, hogy Rákosi erre a kérdésre nem tért vissza többé. 1953-ban megváltozott a helyzet, akkor már sok szó esett a takarékoskodásról.

Azt állítottam tehát, hogy egy klikk, a „hármasfogat" döntött minden fontos kérdésben. Jogos a kérdés: milyen szerepet töltött be ilyen körülmények között a kongresszus által választott Központi Vezetőség? A valóságban semmilyet. Formaság volt, semmi egyéb. Időről időre összehívták ugyan, de nem rendszeresen, nem a Szervezeti Szabályzat előírásainak megfelelően. Ellentétben a korábbi évekkel, ülésein nem érvényesült a Központi Vezetőség tagjainak az egyenjogúsága. Itt is a klikk uralkodott. A Központi Vezetőség tagjai ritkán kaptak kimerítő tájékoztatást a fontos kérdésekről, és az sem volt objektív. Külön határozatot a Központi Vezetőség még a legfontosabb kérdésekben is csak nagyon ritkán hozott. Rendszerint a főtitkár (Rákosi) beszámolóját emelte az ülés határozattá. Ez abszurdum a kommunista pártban. Az ilyen eljárás eleve megfosztja a Központi Vezetőség tagjait attól a joguktól, hogy változtathassanak valamit is a javaslaton. Néhány ember diktatúrája érvényesült ilyenformán a Központi Vezetőségen mint legfelsőbb választott párttestületen belül. Ez az állapot azt eredményezte, hogy a központi vezetőségi üléseken éveken át nem volt vita, legfeljebb néhány hozzászólás, amelynek az volt a szerepe, hogy aláhúzza a beszámolóban elmondottak „helyességét", vagy esetleg kiegészítse a beszámolót. Tényleges vita azonban nem volt, azért nem, mert lassanként arra a következtetésre jutottak a Központi Vezetőség tagjai, hogy hasztalan mondanak véleményt. Így demoralizálódtak még a legjobb régi forradalmár elvtársak is. Azt mondták magukban: Semmi értelme, hogy felszólaljak, úgysem lesz foganatja.

Ha előfordult, hogy valaki önálló véleményét akarta

elmondani valamilyen kérdésben, rendszerint megzavarták közbeszólásokkal: „Maga ezt nem tudja"; „Maga ehhez nem ért"; „Rosszul van informálva". Különösen türelmetlen közbeszóló volt Gerő. Még gúnyolódásokkal is igyekezett a torkára forrasztani a szót a „nemkívánatos" felszólalónak. Mindez betokosodáshoz, gondolatszegénységhez, terméketlenséghez vezetett, éppen abban a testületben, amelyre a kongresszus a párt vezetését bízta. A Központi Vezetőség megszűnt gondolkozni és alkotóan tevékenykedni; „gondolkozott" a klikk, minden valószínűség szerint abból kiindulva, hogy az ő homloka mögé van elrejtve a párt egész bölcsessége.

A felelősségérzet eltompult az emberekben, különösen a vezetőkben. Helyébe az önkény lépett, ami csak akkor szűnt meg, amikor okulva a múltból, a felelősségérzet ismét feltámadt a párt tagjaiban és vezetőiben: 1953 után és még inkább 1956 után.

A Központi Vezetőség tagjait soha nem tájékoztatták arról, hogy milyen arányokat öltöttek a letartóztatások, az internálások és a kitelepítések. A letartóztatások és internálások ezreire nem volt törvényes alap. Rákosi ezt a forradalom „természetes" állapotának tartotta. „Hadd érezzék, a szentségit, hogy proletárdiktatúra van." Neki mindmáig az a véleménye, hogy „forradalmi törvényesség" nincs; „az fából vaskarika" – vágta oda nekünk, amikor legutóbb Aczél György elvtárssal együtt beszéltünk vele. Ezt úgy kell érteni, hogy a forradalom nem ismer sem írott, sem íratlan törvényeket, fütyül az emberek jogaira és érdekeire, s a forradalom nevében bármilyen törvénytelenséget el lehet követni; mert hiszen a forradalom „nem ismer törvényeket". Embertelen elmélet ez, aminek természetesen semmi köze sincs a marxizmus-leninizmushoz.

Akit elvakít önnönmaga „nagyságának" a képzete, könnyen prédájává válik az üldözési mániának. Rákosival is ez történt. Hosszú időn keresztül mindenhová három autóval utazott, Budapesten a hivatalába ugyanúgy, mint

vidéki látogatásaira. Egy „előfutó" és egy „utánfutó" autó között ment ő a középsőben. Így persze lehetetlen volt elkonspirálni az utas személyét. Mindenki tudta, hogy Rákosi utazik. A kívánt eredménynek éppen az ellenkezőjét érték el. Ez nem emelte népszerűségét. Mindig volt körülötte öt-hat kísérő, aki személyét vigyázta. De nemcsak ott, ahol ismeretlen tömeg közé vegyült, mint például üzemlátogatásnál vagy parasztok között, hanem akkor is, amikor kommunista funkcionáriusokat látogatott meg valamelyik balatoni üdülőhelyen. Az elvtársak egymás között elég furcsának találták az ilyen látogatásait.

Rákosiék ezt is mondták: az Államvédelmi Hatóság embereinek az a feladatuk, hogy a rosszat lássák meg az emberben, a jót meglátni benne nem az ő dolguk. Ezt az emberevő elméletet Farkastól hallottam. Feltevésem szerint ő is hallotta ezt valakitől. Azt válaszoltam neki: az államvédelmi szolgálatnak nagyon intelligens emberekre van szüksége, olyanokra, akik meg tudják különböztetni a barátot az ellenségtől. Azt hiszem, nem győztem meg őt álláspontom igazáról.

Vannak, akik helytelenül mindent elítélnek, ami a személyi kultusz éveiben az országban végbement. Akik nem veszik észre Dunaújvárost, Inotát, Kazincbarcikát és még sok más eredményét az 1956. év előtti szocialista építés időszakának, akik nem látják az ország kulturális fejlődését azokban az években, azok a lényegest tévesztik szem elől. A fürdővízzel kiöntik a gyereket is. Ez pedig alapvető hiba.

AZ ELSŐ SZABAD ÉVTIZED

Semmit sem szabad megtagadni abból, ami jót alkotott a nép, a párt azokban az években, amikor Rákosi és klikkje eltorzította a kommunisták politikáját. Mert nagyon sok jó és maradandó született azokban az években! A szocializmus erejét és igazságát bizonyítja, hogy még a súlyos

vezetési hibák mellett is – azt is mondhatnám, hogy azok ellenére – épült a szocializmus, alkotott a nép.

1964 augusztusában Hangonyba készültem, hogy jelen lehessek a Szőnyi Márton, Ősz-Szabó János és Grigorij Novotnij partizáncsoportja hősi emlékművének felavatásán. Megpróbáltam ott néhány mondatban elmondani: elegendő csak körülpillantani akárcsak Borsod megyében is, hogy lássuk, milyen hatalmas arányokban fejlődött ki iparunk, mennyi új lakóházat és szociális intézményt építettünk városban és falun egyaránt. A fasiszta Horthy-rendszerben munkanélküliség, nyomor és betegségek tizedelték a szegény emberek sorait. Ruhája, csizmája, de sokszor betevő falatja sem volt, és még az urak érdekében folytatott háborúban is neki kellett véreznie. Az elmúlt két évtizedben mindez megváltozott.

Igaz, Hangonyban 1964-ben jártam. Ekkor már nyolc esztendővel volt mögöttünk az ellenforradalom sok kártevése. Akkor, ott már majdnem két évtized építőmunkájának eredményeit hasonlíthattam össze a lassan már feledésbe merülő múlttal.

A két évtizednyi időben azonban ott van a szocialista építés 1956 előtti időszaka is. A magyar dolgozó milliók munkájának, becsületes helytállásának durva rágalmazása lenne ezt az időszakot csak a Rákosi-klikk hibáinak és bűneinek oldaláról nézni.

Az előbb leírtam Dunaújváros, Inota, Kazincbarcika nevét. Ideírhatnám még sok falu, lakótelep vagy üzem nevét. Jól emlékszem rá, hogyan figyeltük a Kökönyös-domb oldalán, miként születik a régi Komló helyén az új, szocialista város.

Azt is nehéz lenne elfeledni, hogy 1950 nyarán és őszén hogyan épült fel a Béke úti lakótelep egy-egy háza. Erre azt mondhatja valaki, minek még most is emlegetni a múltat. De például ennek a lakótelepnek a története megköveteli. Angyalföldnek, ennek a régi proletárnegyednek a földjén 1943-ban tervezték meg először a lakótelepet. Úgy kezdődött, mint minden akkori építkezés. A jól érte-

sült városatyák – ők előre tudtak a tervről – fillérekért megvették a Béke úti telkeket, aztán jó haszonnal eladták a városnak. Az építkezés a szokásos panamázással folytatódott. A felszabadulásig csak két lakóépület épült fel, egyetlen kisablakos, apró szobából álló, fürdőszoba, illetőleg mosdófülke nélküli lakásokkal. Ezt a történetet én akkor hallottam, amikor a derűs színű, szép házak között jártam, az építkezés után két-három évvel. Lehet, hogy azóta még szebb és jobb házakat is építünk, de akkor ez a lakótelep sok-sok nehéz körülmények között élő családnak adta meg az új otthon sokáig tartó örömét.

Hazudna az, aki megpróbálná eltagadni azoknak az éveknek építő munkáját. A magyar történelembe bekerült az 1950-es dunapentelei indulás, a mai Dunaújváros születése. Az egész országból, minden építkezésről jelentkeztek munkások, hogy építhessék az új várost és a Dunai Vasművet. Lehet, hogy aki nem szereti a romantikusan hangzó szövegeket a napisajtóban, ma elhúzza a száját az akkori beszámolókat olvasva. Akkoriban úgy kezdődtek ezek az írások: „Nemrég búza zöldellt és répaföld volt ott, ahol ma város magasodik." Lehet, hogy ez csakugyan túl patétikus. De egy egész ország tanulta meg az új város első házainak nevét. A tizenhárom lakásos kockáét, a combcsontra emlékeztető csontét, meg a behemótot, hetvenkét lakásos bivalyét. Nem az érdekesség miatt, nem is az építőmunka iránti különös érdeklődésből tanulták meg. Azért maradt meg akkor ez az emberek tízezreinek tudatában, mert az ország joggal a maga ügyének tekintette a nagy építkezéseket, a Dunai Vasművet, az Almásfüzitői Timföldgyár építését vagy a Szegedi Textilkombinát felszerelését az akkor legmodernebb gépekkel.

A számok felsorolása – a statisztika dolga. De annyit még az is látott azokban az években, aki sose olvasott el tervjelentést vagy statisztikai kimutatást, hogy a felszabadulás utáni első évtizedben már megtöbbszöröződött az ipar termelése, növekedett a termelés a mezőgazdaságban és több lett a nemzeti jövedelem is. Természetes

volt ez, hiszen szocialista országot építettünk. Nem akarok számokat sorolni, mégis nehéz lenne elhallgatnom – hiszen én kértem a bányászoktól a széncsata idején először napi kétezer vagon szenet! –, hogy 1949-től 1956-ig a barnaszén-termelést több mint másfélszeresére, a feketeszén-termelést majdnem kétszeresére, a lignittermelést több mint négy és félszeresére növelte az ország. Az iparban a termelés emelkedése mellett új iparágak egész sora született. Az ötvenes évek elején indultak először világgá az Ikarus autóbuszok. Akkoriban kezdődött meg a híradástechnikai ipar gyors fejlődése, az építőipari gépek, a daruk gyártása.

Van azután egy dolog, amelyről nagyon szívesen megfeledkeznek azok, akik árnyékai miatt még a történelemből is szeretnék kivetni az ötvenes évek első felét. A hatalom jellegéről feledkeznek meg, arról, hogy ebben az időben a vezetés különböző lépcsőfokain ezrével és tízezrével foglalták el a helyüket a dolgozó osztályok gyermekei. Nem felejthetem el a nagyüzemek államosításának délutánját, meg is írtam, miként közöltem miniszterelnökségi államtitkárként a nagyon meglepett újságírókkal a nagy eseményt. Még ott, azon a délutánon vagy talán egy-két nap múlva magyarázgatta nagy hévvel egy polgári újságíró:

– Baj lesz a vezetéssel. Ezek a munkásigazgatók . . . Az lehet, hogy jó felsőrészkészítők vagy esztergályosok, megengedem, hogy hűséges párttagok is. De egy nagyvállalatot igazgatni? Az más!

– Más, annyi bizonyos – feleltem. – De én nem féltem őket. Az üzemeket sem.

Nem tettem hozzá, hogy az osztály tapasztalata, vezetőkészsége segít elsősorban ezeknek a valóban nehéz feladatra jelölt új igazgatóknak.

Mégiscsak ez volt az az időszak, amikor a közigazgatásban szépen becsuktuk az ajtót a távozó régi urak mögött, és a hivatalokban egyre sokasodtak a munkásosztály meg a parasztság képviselői.

A hadseregnél töltött éveim sok jó emléke is munkásfiúkból, parasztgyerekekből lett kiváló tisztekkel kapcsolatos. Aki helyesen, a valóság egész képét vizsgálva akarja megmérni az 1956-ig eltelt éveket, az nem fordulhat el ezektől a tényektől. Miniszter, követ és tábornok persze csak annyi van nálunk, amennyi egy kis országnak elegendő. De ezekre a posztokra, amelyeket valaha az uralkodó osztályok cifra nevű képviselőinek tartottak fenn, jórészt ezekben az években kerültek az egyszerű, dolgozó emberek.

Néhány esztendeje, amikor eltöröltük a származási korlátozásokat az egyetemi felvételnél, valaki azt mondta nekem: „Ugye, ezt is helyre kellett hozni, ezt is rosszul csinálta Rákosi." Azt feleltem neki: Először is nem Rákosi csinálta, hanem a párt helyes politikája volt, hogy szélesre tárja az iskolák, az egyetemek kapuit elsősorban a munkások és parasztok gyermekei előtt. Másodszor meg, egyáltalán nem csináltuk rosszul. Egy kicsit meggyorsítottuk a történelmi igazságszolgáltatás menetét. Mert ideje volt – és ez is az ötvenes évek első felében történt! –, hogy a műveltség, iskolázottság, magas fokú képzettség kincséből ne csak egyszerűen adjunk a dolgozó osztályok fiainak, hanem valamit visszaadjunk, amennyit néhány év alatt egyáltalán vissza lehet adni azokból a lehetőségekből, amelyeket mindeddig elraboltak tőlük. A származási megkülönböztetést pedig nem azért szüntettük meg, mert általában hibás volt, hanem azért, mert a szocialista fejlődéssel eljárt felette az idő.

Előbukkan gondolataimból egy régi szám. Olvastam, hogy a felszabadulás időszakában kereken 600 000 írniolvasni nem tudó felnőtt ember volt Magyarországon. És emlékszem arra, hogy 1949-ben, meg azután, milyen mély és igaz volt mindannyiunk öröme a kulturális forradalom eredményeinek láttán. A nyolcosztályos általános iskola bevezetése történelmi lépés volt, és a párt politikája, amelyet az állami vezetés követett, megsokszorozta a középiskolai tanulók meg az egyetemi és főiskolai hallgatók

számát. Akadhat olyan tanult bírálója a múltnak, aki hajlamos egyszerűen kivetni a történelemből a nehéz éveket, mert Rákosi is akkor volt vezető – pedig lehetséges, hogy éppen azokban az iskolákban, azon az egyetemi fakultáson kapott kiképzést, amelyek azokban az években születtek . . .

Megállok néha a könyvállványom előtt. Van itt a magyar könyvek között jó néhány olyan, amelyet a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején írtak. Nem mondom, jelent meg akkoriban nem egy olyan regény, amelynek alakjai semmivel sem jobb papirosból voltak, mint a könyv lapjai; a mi irodalmunkat sem kerülte el a sematizmus akkori járványos betegsége. De hány szép, szocialista pátosztól fűtött versre lapozhatok rá ma is azokban a könyvekben! Nem gondolnám, hogy íróikat oka és joga lenne akárkinek meggyanúsítani, hogy valótlant írtak akár az élet ábrázolását, akár saját érzelmeiket illetően.

Talán Pécsett vagy Debrecenben mondta el nekem akkoriban valaki: még a könyvtárak hangulata is megváltozott. Régen az üres szentélyek csöndje honolt a könyvtárakban. De ebben az időben – ha nem is valami örökké hangos és zajos műhelycsarnokra emlékeztettek – a mindig foglalt olvasótermi asztalok, székek mellett ülő, elmélyedten dolgozó egyetemi hallgatók, meg művelődni akaró munkások arcát látva, az alkotómunkára, a műhelyre kellett gondolnia a látogatónak.

Elnézem a könyvekben a példányszámokat jelző adatokat. Abban az országban, ahol 1945-ig csak a kalendáriumok százéves jövendőmondó babonáit, vagy a nacionalista elfogultságot terjesztő könyvek köteteit adták ki nagyobb példányszámban, éppen azokban az években kezdték meg az állam kiadóvállalatai soktízezres példányszámokban kiadni a magyar és a világirodalom legjobb műveit. Eszembe jut Móricz Zsigmond egy cikke. Arról panaszkodott a harmincas években, hogy egy nagy tiszántúli városban új könyvéből egyetlen példányt sem adtak el. Negyvenkilenc után az ő könyvei is sokszor tízezer

példányban jutottak el a falusi, városi dolgozók éppen akkoriban születő kis könyvtárának polcaira.

Igen, a kultúrforradalom is az első szabad évtizedben kezdődött és kezdett hatni Magyarországon!

Valóban: *új történet kezdődött Magyarország számára.* Nagy utat tettünk meg a szocializmus irányában.

Én mégis sokat mondok itt el a hibákból, torzításokból, emberi és politikai félresiklásokból. Nem történelemkönyvet írok – a történelemtudósoknak a feladatuk, hogy a dokumentumok és tények teljességének felsorakoztatásával, a marxista értékelés sokoldalú alaposságával tegyék mérlegre az éveket és az embereket –, hanem emlékeim egy részét mondom el. Életpályám úgy alakult, hogy ezekből a dolgokból sokat és közelről láttam meg. Így hát, bár teljes képet nem adhatok egy-egy eseményről vagy jellemről, mégis úgy gondolom, megfigyeléseim egyikemásika hasznosítható a jövő számára is.

Ma már nem kell sokat magyarázgatni, hogy az ellenforradalom okai között milyen nagy szerepe volt az általam is elsorolt, a marxizmus eltorzításából, egyes emberek személyi hibáiból is adódó tényezőknek. Valaki felvetheti, hogy az 1949–1956-os időket vizsgálva miért kerültek túlsúlyba emlékeimben a Rákosi-klikkre vonatkozó tények. Azt felelhetném, tudom én, hogy ezek csak együtt, a revizionista bomlasztással, az ellenforradalom belső erőivel és az imperialisták külső segítségével robbanthatták ki az 1956-os október tragédiáját, mégis úgy érzem: nekem, a kommunistának nincs jogom ezt sem elhallgatni. A kommunista számára, aki hisz a szocializmus igazságában, éppen ezek a legfájóbb tanulságok.

A jót, amit a nép alkotott, igaz megbecsüléssel kell megőriznünk. De el kell vetnünk a rosszat: a proletárhatalom törvénysértésekkel való kompromittálását és aláásását, a dolgozók anyagi érdekeinek az elhanyagolását, az önkényt, a bizalmatlanságot és a megfélemlítést, a pártdemokrácia eltorzítását, mert mindezek törést okoztak az ország fejlődésében. Ezt a rosszat a kommunisták pártja

kiűzte az ország életéből, és soha többé nem engedi vissza.

Ne engedjük meg sem eredményeink lebecsülését, sem azok felnagyítását, legyünk szigorúak hibáinkkal szemben, és ne akarjuk azokat szépíteni; legyünk őszinték önmagunkkal és népünkkel szemben. A kommunisták szívleljék meg Lenin szavait: a kommunista legszebb erénye a szerénység. Ne akarjanak egyénileg tündökölni, és éljék a dolgozó tömegek életét. Számunkra mindig a nép, a szocialista haza legyen az első.

A KLIKK TAGJAI

De visszakanyarodnék. A klikk más tagjainak arculata és módszerei is hozzátartoznak az időszak képéhez. Miért volt nehéz Gerővel szót érteni? Azt hiszem azért, mert ő mindig mindent jobban tudott másnál. Egyik ifjúkori jó ismerőse, a kommunista harcos, Garai Karcsi mondta el nekem néhány évtizeddel ezelőtt: Ha az ember az ő jelenlétében meg akar valamit magyarázni, rendszerint közbeszól, s azt mondja, „te ehhez nem értesz, majd én megmagyarázom". Ezt a szokását sokáig megtartotta. Az ötvenes évek elején egy társaságban arról vitatkozott velem, hogy hány kiló kenyeret lehet sütni egy mázsa búzalisztből. Én azt mondtam, 140 kilót, ő kevesebbet mondott, és makacsul hajtogatta a magáét. Egy pillanatra elhallgattunk, s hirtelen eszébe jutott, hogy olyannal vitatkozik, aki pékségben született. „Igaz, a te apád pék volt, neked tudnod kell" – zárta le a vitát.

Ő talán észre sem vette, hogy a körülötte dolgozó embereknek rendszerint kisebbségi érzésük van vele szemben. Ez meggátolta őket abban, hogy véleményt nyilvánítsanak előtte, vagy ha ez megtörtént, akkor abban, hogy a vitában meg is védjék véleményüket. Kisebbségi érzés gyakran keríti hatalmába az embereket, ha olyanokkal állnak szemben, akik tapasztaltabbak és többet tudnak.

Gerő tapasztalt, elég nagy tudású és igen tehetséges ember. A vezetőnek azonban az a kötelessége, hogy a gátlásokat észrevegye, és segítsen munkatársainak vagy partnereinek leküzdeni őket. Ez a tulajdonság hiányzott Gerőből. Végül is környezete részben már csak hízelgőkből és bólogató jánosokból állt, amit úgy látszik, szintén nem vett észre, vagy nem tulajdonított neki fontosságot.

Alaptermészetében volt valami a puritánságból: egyszerűen élt, mérsékelte személyes igényeit. A Rákosi körül kialakult személyi kultusz légkörében azonban e tekintetben nem tudott következetes maradni. Említett puritánsága ugyanakkor nagy becsvággyal párosult. Éveken át az ő reszortja volt a gazdaságpolitika; ezzel kapcsolatos elgondolásait nagyon következetesen érvényesítette. Ezekben a dolgokban neki mindig igazának kellett lenni. A honvédelmi miniszter első helyetteseként elég gyakran részt vettem a Minisztertanács ülésein abban az időben, amikor Gerő miniszterelnök-helyettes volt. Gazdasági jellegű kérdésekben a vitát mindig ő „foglalta össze", és nem a Minisztertanács elnöke: Rákosi vagy Hegedüs András. Az ő „összefoglalója" – ami a valóságban a kérdés eldöntésének számított – nem ismert ellentmondást. Úgy éreztem sokszor, most megtörtént a „kinyilatkoztatás": amit mondott, az szentírás. A gazdasági tárcák miniszterei önállóan semmilyen fontos kérdésben nem intézkedhettek. Ezért Gerő felelőssége vitathatatlan az ország gazdasági helyzetének túlfeszítettségéért, az aránytalanságokért a beruházásokban, a mezőgazdaság visszamaradásáért, s ebből következően a dolgozók életszínvonalának stagnálásáért, sőt rosszabbodásáért a személyi kultusz idején.

Érdeklődési köre, túl a gazdaságpolitikán, kiterjedt az ideológia és államvezetés kérdéseire is, s ezek eldöntésére, mint a klikk tagjának, jelentős befolyása volt. Gerő az évek során betokosodott, maradiság lett rajta úrrá, dogmákon lovagolt. „A vas és acél országa leszünk". Ez csak akkor lenne jó, ha a feltételei Magyarországon meglenné-

nek. De ennek a programnak a meghirdetésekor hiányoztak a feltételek az ugrásszerű iparosításhoz. Erre azt mondhatná valaki, hogy akkor, az ötvenes évek legelején úgy nézett ki, mintha az imperialisták közeli háborút készítenének elő a szocialista tábor ellen, s ezért mértéken felül siettetni kellett az iparosítást. Függetlenül attól, hogy a háború konkrét perspektíváját helytelenül ítélték meg, semmi esetre sem volt szabad túlfeszíteni a húrt, és különösen hiba volt megfeledkezni arról, hogy biztosítani kell a dolgozók életszínvonalának a munka termelékenysége növekedésével egyidőben történő emelését. Ez azonban elhomályosodott, ami közrejátszott abban, hogy 1956-ban, az ellenforradalom idején, a kevésbé öntudatos munkásrétegek egy része is megzavarodott.

Gerő egyáltalán nem használta ki az egyetlen lehetőséget, hogy reális képet kapjon a gazdasági és szociális helyzetről. Ez az lett volna, hogy kimegy a dolgozó tömegek közé, és őket őszinte párbeszédre bátorítva megtudja, hogy miben látnak hibát. Szinte soha nem ment a tömegek közé, az irodából irányított. Ennél nagyobb hibát egy vezető aligha követhet el. Ha kedvezőtlen jelentést vagy jelzést kapott az alsó szervektől – ez egyébként jellemző volt az egész „hármasfogatra" –, annak helyességét kétségbe vonta, mintha ő jobban ismerte volna egy konkrét terület helyzetét, mint annak vezetője. A bírálatot nem tűrte. Egyszer a Központi Vezetőség ülésén szóvá tettem annak a tarthatatlanságát, hogy a magyar mezőgazdaság nem tud elég kenyeret biztosítani a munkásosztály számára. A közbeszólások özöne zúdult rám, amikor ismertettem, hogy mennyi kenyérgabona termett, és abból milyen keveset gyűjtöttek be, ami miatt szükségessé vált négy millió mázsa kenyérgabona behozatala. „Nem ismeri a tényleges adatokat!" „Sokkal kevesebb termett!" – és ehhez hasonlókat kiáltoztak felém. Pedig én a Statisztikai Hivatal és más hivatalos források adatait idéztem.

Ezek voltak azok a közbekiáltozások, amelyek a Központi Vezetőség tagjait elriasztották attól, hogy felszólal-

janak. A közbeszólások leginkább Gerő és a neki alárendeltegyik-másik gazdasági miniszter részéről hangzottak el. Így vált a klikk jóvoltából a legfontosabb központi pártszerv munkája formálissá. Az elmondottakból – gondolom – az is kitűnik, miért szépítgették az alulról jövő jelentések a tényleges helyzetet, miért harapózott el a klikk által előidézett fojtogató légkörben mind a pártban, mind az államapparátusban a hibák elhallgatása, a „lakkozás", a valóság torzítása.

Azt hiszem, 1955 végén vagy 1956 elején történt, hogy Rákosi az illetékes fórumok felhatalmazása nélkül, önkényesen lemondásra bírta a Hazafias Népfront akkori elnökét, egyik kiváló, nem kommunista írónkat, és a párt egyik vezető emberét nevezte ki elnöknek. A Központi Vezetőség következő ülésén én ez ellen az eljárás ellen élesen kikeltem. Kifejtettem, hogy miért nem lehet egy széles alapokra helyezett tömegmozgalommal szemben önkényeskedni. Mondanom sem kell, hogy a klikk tagjai szörnyen megharagudtak rám. Gerő másnap magához hívatott a Miniszterelnökségre, hogy szemrehányást tegyen nekem. Azt mondta, hogy „kortesbeszédet tartottam". Csak annak közlésével maradt adós, hogy kinek a javára tartottam kortesbeszédet. Sem magamat, sem semmiféle pereputtyomat nem ajánlottam sem elöljárónak, sem hátramozdítónak. Hogy nagyobb nyomatékot adjon állításának, hozzátette, ez nem egyéni véleménye. Erről engem, persze, nem kellett meggyőzni, mert tudtam, hogy az ilyen önkényes felelősségre vonásokban a klikk tagjai egyetértettek egymással.

Korábban említést tettem egy fiatal elvtársnőről, aki 1945 januárjában oly nagy gonddal rendezgette a miskolci városi pártszervezet könyvtárát. Nos, ezt a fiatalasszonyt és férjét is, aki akkor már tagja volt a Magyar Partizán Szövetségnek, Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezetője utasítására hamis vádak alapján 1950-ben letartóztatták. Az elvtársnő 1956-ban szabadult ki a börtönből, és amikor újra találkoztunk, megkérdezte:

– Mondja, ugye szabadlábon is rossz volt?

– Igen, rossz – válaszoltam őszintén erre a rossz emlékeket enyhítő, gyógyító, okos kérdésre.

Amikor 1950 májusában „tisztázódott", hogy engem a már meghozott határozat ellenére mégsem tartóztatnak le, Farkas Mihály közölte velem, hogy fiával és Péter Gáborral együtt engem egy egész éjjelen át elsirattak. Ezt a képmutató nyilatkozatot az az ember tette, aki engem akkor már három évtizede jól ismert, jobban, mint bárki a felelős kommunisták közül. Az igazság az, hogy ő volt egyike azoknak, akik szorgalmazták letartóztatásomat. Fejtse meg, aki tudja, ezt a rejtélyt: „tudja", hogy kémgyanús vagyok és mégis „elsirat"; vagy nem tudja, hogy az vagyok – hiszen „elsirat" –, és mégis el akar tétetni láb alól.

A közelmúltban elhunyt Farkas Mihály a húszas, harmincas években harcos, öntudatos fiatal kommunista volt; érdemes volt törődni vele. Hosszú éveken át barátkoztunk. Nemegyszer együtt oldottunk meg feladatokat illegális körülmények között és Moszkvában is. Ragaszkodott a barátságomhoz. Jobban ismert engem, mint akárki más az elvtársak közül. Mi okozhatta hát ezt a fordulatot nála? Az, hogy a hatalom megrészegítette. Attól a naptól kezdve, hogy fontos lett a személye, fokozatosan fogyott ki belőle a tárgyilagosság, a józan mérséklet. Kiderült, hogy szemernyi sincs benne a kommunista szerénységből. Az a típus volt, akinek semmilyen körülmények között sem lett volna szabad hatalmat adni a kezébe.

Már másodszor említem, hogy milyen embert kell távol tartani a hatalomtól. Ezt meg kell magyarázni elvi szempontból is. A proletárdiktatúra rendszerében a közhatalom gyakorlása soha sem lehet egy ember vagy egy embercsoport kezében. A proletárdiktatúra viszonyai között a hatalom birtokosa a dolgozó nép, másképpen szólva: a munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, az értelmiséggel és minden más dolgozó réteggel. Minden dolgozó réteg részese a hatalomnak. A nép a ha-

talmat választott szervei, vagyis a tanácsok útján gyakorolja, éspedig az alacsonyabb, a magasabb és a legmagasabb szintű tanácsok útján. Az állampolgárokra nézve az általuk demokratikusan megválasztott tanácsok döntései kötelezőek, és nem egyes emberek vagy embercsoportok utasításai. A megválasztott tanácsszervek döntéseiket kollektíven hozzák meg. A párt kizárólag a kommunistákra nézve hozhat kötelező határozatot. Ez az elvi alapja a hatalom gyakorlásának. Tudjuk, hogy a személyi kultusz idején ezt az elvet felrúgták, és egy klikk a proletárdiktatúra hatalmi szervei fölé emelte magát. De éppen ez az, amit azóta felszámolt a párt. A rendőrség, az igazságszolgáltatás nálunk nem különül el a néphatalmi szervektől, nem emelkedik föléjük, hanem azoknak az eszköze.

Valaki azt mondhatná erre: maga lebecsüli a személyiség szerepét a forradalomban, illetve az államvezetésben. Ez a válaszom: szó sincs róla. A hatalomért harcoló munkásosztály vagy a hatalmat gyakorló nép, a demokrácia elveinek zavartalan érvényesülése mellett, minden történelmi helyzetben megtalálja azokat a személyeket, akik meggyőződésüknél, képességeiknél és adottságaiknál fogva a legrátermettebbek arra, hogy a hatalmat gyakorló szervek élén álljanak. De ezeket a személyeket senki nem ruházhatja fel diktatórikus jogokkal, ezzel szemben demokratikus rendünk megköveteli tőlük, hogy szigorúan betartsák a kollektív vezetés elveit.

Túlzó ember volt Farkas. Minden rábízott feladatot 150 százalékosan szeretett volna megoldani. Túl jól, hogy elismerjék, dicsérjék, és még több hatáskört összpontosítsanak a kezében. Csak későn derült ki, hogy „túl jó megoldásaival" mennyi kárt okozott az országnak. Megvolt a képessége arra, hogy mások tetszetős vagy helyes gondolatát röptében elkapja, azt szélesre taposva magyarázza és másokkal elfogadtassa. Így volt ő Rákosi elgondolásaival és utasításaival is. Farkas „jó" végrehajtónak bizonyult, mert másvalaki aligha tudott úgy eltúlozni valamit, mint ő. S ezáltal vált végzetessé, hogy a klikk rá-

bízta az Államvédelmi Hatóság munkájának az ellenőrzését: ő tényleges, operatív módon beavatkozott e szerv munkájába, és Rákosi általános vagy konkrét utasításainak megfelelően irányította azt. Szoros személyes barátságban állott Péter Gáborral, az Államvédelmi Hatóság vezetőjével, és mindenről részletes tájékoztatást kapott, ami az ÁVH-n a kommunisták ellen vezetett koncepciós nyomozások és perek idején történt.

1956 nyarán a Központi Vezetőség egy bizottságot küldött ki, hogy vizsgálja meg az egyes személyek felelősségét a koncepciós perek előkészítésében. A bizottságnak én is tagja voltam. Szükségesnek tartottuk Péter Gábor kihallgatását, aki akkor a börtönben töltötte büntetését. Péter szinte mindenért Farkast tette felelőssé. Ő volt az, aki neki utasítást adott és munkáját irányította. Majd amikor Péter a „börtönhírszolgálat" útján megtudta, hogy Rákosit a Központi Vezetőség megfosztotta főtitkári funkciójától, sürgős „S.O.S.-üzenetet" küldött a bizottságnak, s újabb kihallgatást kért. Ekkor már azt erősítgette: Rákosi volt a főbűnös abban, hogy az államvédelmi szervek koncepciós pereket gyártottak. A bizottság nem kételkedett benne, hogy a felelősség megoszlott a „triumvirátus" tagjai között, de politikai szempontból feltétlenül Rákosit terhelte.

Akkoriban Farkas a hadsereg kérdéseit mindig megbeszélte velem, de soha említést nem tett arról, hogy mit csinál esténként vagy éjjelente az Államvédelmi Hatóságnál. Később vált ismeretessé, hogy ilyenkor irányította a vallatásokat. Farkas fia, aki az Államvédelmi Hatóságnál Péter helyettese volt – szemléltető bizonyságául annak, mennyire gátlástalanul tört még több hatalomra Farkas –, egyszer elszólta magát jelenlétemben. „Még egy paksi találkozót nem lehetne megcsinálni" – utalva a Rajk-per egyik mozzanatára. (Rajk Lászlót ugyanis hamisan azzal vádolták többek között, hogy Pakson találkozott Ranković jugoszláv belügyminiszterrel, és ott beszélték meg a Rákosiék elleni összeesküvés részleteit.) Akkor nem tud-

tam, hogy hová tegyem ezt a megállapítást, mert Farkas minden, az ÁVH-ra vonatkozó ténykedését eltitkolta előttem, s azt hiszem, mások előtt is.

Péter Gábor is betegesen becsvágyó ember volt. Azt mondanám, hogy becsvágya egyenes arányban állt a tudatlanságával. Rajk László belügyminisztersége idején Péter neki volt alárendelve. Már abban az időben önállóságra törekedett. Egyszer, ez még 1947-ben lehetett, jelenlétemben panaszolta Farkasnak, hogy Rajk nehézségeket okoz neki munkája közben. Ekkor hallottam Farkas hangzatos kitörését: „A belügy nincs a párt kezében!" Mint később meggyőződtem róla, ezen nem azt kellett érteni, hogy nincs a párt kezében, hanem azt, hogy nincs Farkas kezében. Persze, kijelentésével lovat adott Péter alá, bátorította őt, hogy csak folytassa panaszkodásait.

Köztem és Farkas Mihály között a baráti viszony még a háború idején kezdett kihűlni. Észrevettem, hogy a nagy funkció, amit az ifjúsági mozgalomban kapott, kezd a fejébe szállni. Sem erről, sem másról nem nagyon vitatkoztunk, de személyes kapcsolatunk már nem volt a régi. Itthon, a felszabadulás után, újra közelebb kerültünk egymáshoz, de a régi baráti kötelék, amikor bármilyen kérdésről nyíltan beszéltünk egymással, soha többé nem állt helyre.

Amikor 1948 végén a pártban felajánlották, hogy vegyem át a hadsereg politikai főcsoportfőnökének a tisztségét – akkor már Farkas volt a honvédelmi miniszter – húzódoztam, végül is nem akartam vállalni. Erősen kapacitáltak, és – amint az ilyenkor szokásos – bizonygatták, hogy erre a posztra „keresve sem lehetne jobbat találni". A feladat nem volt kicsi: a semmiből új, erős, forradalmi szellemű népi demokratikus hadsereget kellett felépíteni. Ebből a hadseregből nagyon erős támasza lehetett volna a népi demokratikus államnak, ha jó lett volna a politika. A jó munkáskáderek százai szívesen jöttek a néphadseregbe, és vállalták a számukra teljesen új feladatot. Éppen ezek a munkás- és részben parasztkáderek váltak a nép-

hadsereg erősségeivé. De az ő munkájuk is sok tekintetben sziszifuszivá vált a személyi kultusz elburjánzása miatt.

Egy néphadsereget nemcsak aggyal, hanem szívvel is építeni kell. Minden tagjának éreznie kell, hogy új a feladat, új a szellem, újak a módszerek, újak a vezetők, s hogy ezeket a vezetőket új típusú kapcsolat fűzi az alárendeltekhez, az egyszerű katonákhoz. Ez olyan feltétel, ami nélkül nem jöhet létre forradalmi néphadsereg. A beosztott ne féljen elöljárójától, hanem becsülje és szeresse őt. Ne a megfélemlített ember vakfegyelme tartsa kordában, hanem az öntudatos harcos vasfegyelme vezérelje minden cselekedetét. Szeresse és becsülje parancsnokát; legyen képes az életét is feláldozni a harcban elöljárója parancsának teljesítéséért, mert tudja, hogy a parancs a nép nevében hangzott el. Ez egy néphadsereg ábécéje.

Nem könnyű választ adni arra a kérdésre, hogy eleget tettünk-e ennek a követelménynek. Általában igen, de erőfeszítéseinket minduntalan megzavarták a személyi kultusz okozta bajok. Sok tiszt hozzátartozóit zaklatták feleslegesen. Egyik századosunk elmondta például, hogy özvegy édesanyja az egész földjét már régen beadta a termelőszövetkezetbe, mégis kivetették rá az adót (számos ilyen eset volt); az idős asszony kétségbeesésében öngyilkosságot követett el. Sok tiszt rokonait, ismerőseit kitelepítették a fővárosból. Gyakran a tiszteket tömegesen át kellett helyezni egyik helyőrségből a másikba, de lakást nem tudtunk biztosítani nekik és családjuknak. Elszakadtak hozzátartozóiktól; sok család élete ment tönkre. A tábornokok ellen lefolytatott koncepciós perek megfélemlítették azokat a tiszteket, akiket a régi horthysta hadseregből vettünk át. Ezek száma elég nagy volt. Voltak közöttük ezredparancsnokok, hadosztály-, hadtest-, törzsparancsnokok, katonai akadémiai tanárok és más beosztásúak. Ezek a rendellenességek bomlasztották az egész tisztikar szellemét.

Farkas sokat adott arra, hogy katonás embernek tart-

sák. Ennek érdekében mindent elkövetett, olyasmit is, ami egy néphadseregben megengedhetetlen, sőt teljesen abszurd. Volt rá eset, hogy tábornokot beosztottai előtt a sárga földig lehordott. Ezt semmilyen hadseregben nem engedheti meg magának az elöljáró. Tönkreteszi vele a beosztott tábornok vagy tiszt tekintélyét, s rombolja az egész hadseregvezetés hitelét. Szeretett kiabálni, pattogni az emberekkel, pedig ez nem a tábornok dolga a hadseregben; ha már kell, pattogjon az őrmester. A kiabálás, szidalmazás módszerét a vezetőktől átveszik a beosztottak, s végül az egész tiszti állomány. Az eredmény az, hogy félnek az emberek; az öntudatos fegyelmet lassanként elhomályosítja a félelem. Farkastól féltek a beosztottak, és senki sem szerette őt.

Íme, szemléltető példa az itt elmondottakra. Sólyom László börtönbe vetése után Bata István lett a néphadsereg vezérkari főnöke. Ehhez a funkcióhoz mérten kínosan tudatlan ember. De ha már vezérkari főnök lett, elöljáróinak gondoskodniuk kell arról, hogy segítsék munkáját; lássák az emberek, hogy fent megbecsülik őt. Így azután meg lehet szerezni a minimálisan szükséges tekintélyt is számára. Egyszer Batának előadást kellett tartania a budapesti katonai akadémián. Ez az intézmény közvetlenül neki volt alárendelve. Helyettese és munkatársai segítségével elkészítette az előadást. Megmutatta Farkasnak, aki átnézte és két kiegészítő javaslatot tett hozzá. Bata a kiegészítéseket bedolgoztatta a szövegbe. Jelenlétemben újra megmutatta Farkasnak. Farkas azt mondta neki:

– Miért nincs benne a szövegben, hogy az én utasításomra két kiegészítéssel toldotta meg az előadását?

Bata válasza:

– Nem értem.

– Azt mondtam, vegye be a szövegbe, hogy én utasítottam erre és erre a kiegészítésre.

– Nem értem – ismételte Bata.

– Vegye bele a szövegbe: magát a miniszter utasította, hogy kiegészítse az előadást két kérdéssel.

– Most már értem. Értettem, meglesz . . .

A vezérkar főnöke zavartan kért engedélyt, hogy eltávozhasson. A megszégyenítéstől elfehéredve hagyta el Farkas szobáját.

Négyszemközt azt mondtam Farkasnak:

– Miért teszed ezt? Ilyen követeléssel teljesen szétrombolod ennek az embernek a hitelét az alája rendelt akadémián, az alárendelt tisztek előtt. Nevetségessé teszed őt.

– Ezt azért mondod, mert te is személytelen politikát csinálsz. Nem engeded meg a hadsereg sajtójának, hogy idézeteket hozzon tőlem.

– Akkor engedem meg a sajtónak, hogy idézzen, amikor az helyénvaló; nyakra-főre nem lehet idézgetni.

– Személytelen politikát csinálsz!

– Politikai nevelést csinálok.

Elhagytam a szobáját. Farkas azt követelte ugyanis, hogy a „Néphadsereg" című lap gyakran hozzon részleteket a beszédeiből, és idézze a szigorúan titkos miniszteri parancsok egyes tételeit vagy utasításait, persze megjegyezve, hogy azok a miniszteri parancsból valók. Ezt én egy ideig megengedtem, de aztán láttam, hogy hibát követek el, és leállítottam a személyi kultusznak ezt a visszataszító hajtását. Szigorúan titkos aktából idézni katonai titok megsértése, de Farkas számára személyének kiemelése fontosabb volt a parancs titkosságának a megőrzésénél.

Sólyom letartóztatása után megkérdeztem Farkast, mi a bűne, miért kellett letartóztatni. Azt mondta, hogy „francia kém".

– De Rákosi szerint angol kém – mondom megütődve.

– Hogy lásd, mi van vele, elküldetem neked a vallomását – válaszolja.

Péter Gábor elküldte. Nem tudtam, minek higgyek; a kétely belém lopózott.

Később még Kállai Gyula és Kádár János letartóztatásának okáról faggattam Farkast. Válaszai csak megerősí-

tették a kételyt bennem. Ebben az időben játszódott le Zöld Sándor volt belügyminiszter és családjának szörnyű tragédiája is. Zöld Sándor, ez a kitűnő magyar értelmiségi kommunista félt az őt és családját fenyegető esetleges meghurcoltatásoktól, a megszégyenítéstől. Elkeseredésében és félelmében kiirtotta a családját, és agyonlőtte magát. Ennek hatása alatt sokan megrendültek. De nem volt kivel megbeszélni ezt a tragédiát. Az emberek magukba zárkóztak; mindenki magára maradt kételyeivel.

Farkas vezérkedési mániája nem ismert határt. Nagyon tetszett neki, amikor egy nálunk vendégszereplő katonakórus nyilvános fellépésein az ismert katona- és népdalt magyar nyelven úgy énekelte: „Farkas Mihály rézágyúja" ... (Gábor Áron rézágyúja helyett.) Az ember hányingert kapott tőle. Az én gondom ekkor az volt, hogy a hadsereg dalárdái át ne vegyék ezt a butaságot.

Nagy katonai vezetőnek képzelte magát anélkül, hogy a legcsekélyebb oka is lett volna rá. Vezérkedett nyilvános helyeken is, ha másképp nem, hát úgy, hogy társaságban mindig ő ment elöl. Se a feleségét, se más nőt vagy férfit soha nem engedett elsőnek belépni egy helyiségbe; mindig ő ment elöl, kivéve, persze Rákosit. Úgy gondolta, ezzel ország-világ előtt bizonyítja elsőbbségét.

Farkas az idők során olyan emberré alacsonyodott le, akinek már semmi érzéke nem volt a kommunista szerénységhez. Ismeretes, hogy a klikk tagjai számára pompás villák álltak rendelkezésre. Farkas villájában moziterem, biliárdszoba volt, az azt körülvevő parkban pedig teniszpálya és játszóterek. Természetesnek vette, hogy neki ilyen palotaszerű villája van. – Egyszer, egy vasárnapon felhívott telefonon. Közölte, hogy fel akarja avatni új otthonát, s a házavatásra meg akarja hívni a néphadsereg tábornokait. (Többségük már munkásból lett tábornok volt.)

– Ne csinálj ilyen házavatást – mondom.

– Miért ne?

– Jobb, ha a mi tábornokaink nem látják, hogyan élsz.

– Miért?!

– Mert ők ilyen pompához nincsenek hozzászokva.

– Megcsinálom és meghívom őket!

– Ha akarod, csináld meg – mondom –, de én nem leszek ott.

Dühösen letette a kagylót.

A házavatásból nem lett semmi, de a velem szemben érzett haragja – azt hiszem – még fokozódott.

A személyi kultusz kórját megtestesítő klikk tagjaival kapcsolatos tapasztalataimat azért mondom el, mert ezt okulásul meg kell ismernie mindenkinek, akibe társadalmunk – akár a legkisebb posztra állítva is – bizalmát helyezi.

Az MDP 1951-ben lezajlott II. kongresszusának az elnökségében Péter Gábor mellettem ült. Farkasnak egy Rákosi ellen indított intrikájáról motyogott nekem valamit, már nem emlékszem, hogy mit, és ezt fűzte hozzá: „Mi szeretjük Farkas elvtársat, de még jobban szeretjük Rákosi elvtársat, nem igaz?" Nem válaszoltam. Úgy hatott rám ennek a primitív embernek a közlése, mintha egy gyermek nyilvánította volna ki az érzelmeit bizonyos rokonok iránt. Én nehezen tudok embereket meggyűlölni, s azt hiszem, nem könnyen tudok megszeretni se, vagy talán inkább azt kellene mondanom, hogy nem könnyen tudom éreztetni a szeretetemet. De a kegyetlenség gyűlöletes, az álnokság megvetendő számomra.

A klikk tagjait azóta kivetette soraiból a párt, a magyar munkásmozgalom, mert a forradalom ügyének kártevőit ismerte fel bennük.

De térjünk vissza még az azt megelőző időszakhoz.

AZ 1953-AS JÚNIUSI PLÉNUM

Sztálin halála után tisztulási folyamat indult meg a Szovjetunióban és más szocialista országokban is, amely a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956 elején lezajlott XX. kongresszusán kulminált. Az SZKP XX. kongresszusának nagy nemzetközi jelentőségét bizonyítja, hogy a kommunista pártok az egész világon csatlakoztak alapvető tételeihez, mert azok választ adtak az egész nemzetközi kommunista mozgalom megérlelődött kérdéseire. A kongresszus kimondta például, hogy miután a második világháború és az azt követő átalakulások eredményeként az erőviszonyok a kapitalizmus és a szocializmus között az utóbbi javára megváltoztak, a háború nem végzetszerűen elkerülhetetlen többé, és lehetséges a különböző társadalmi berendezkedésű államok békés egymás mellett élése és békés versenye. Kimondta továbbá, hogy a szocialista forradalom megvalósítása egyes országokban a konkrét viszonyoktól függően nemcsak a fegyveres harc, a polgárháború útján, hanem békés úton is lehetséges.

Az elmondottak is bizonyítják, hogy az SZKP XX. kongresszusa mind elméletileg, mind gyakorlati politikai téren sok újat hozott. Ugyanakkor a kongresszus elítélte a Sztálin személye körül kialakult kultuszt, aminek a felszámolása azt jelentette, hogy meg kell szüntetni a személyi kultuszból fakadó elméleti, elvi, politikai és szervezeti torzításokat, amelyek a dogmatizmusban, a szektásságban, a néptömegek forradalmi szerepének a lebecsülésében, a proletárdemokratizmus megcsonkításában jutottak kifejezésre; és helyre kell állítani a marxi-lenini elveket a párt kollektív vezetése, az osztályharc, a proletárdiktatúra alkalmazása kérdéseiben.

Nálunk az első lépést ebben az irányban a Központi Vezetőség 1953-as júniusi plenáris ülése jelentette. Az önkény, a törvénysértések és az általános politikai és gazdasági feszültség után ez volt az első alkalom, amikor beismerő, az igazságnak megfelelő szavak hangzottak el egyes pártvezetők részéről. Erre elsősorban a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetőségében elhangzott önbírálat adta meg az alapot. A vezetőknek rá kellett eszmélniük, hogy ha nem hagynak fel eddigi helytelen politikai gyakorlatukkal, és ha nem hajtanak végre pozitív fordulatot a párt politikájában, katasztrofális helyzet állhat elő.

A plenáris ülésen az elvtársak megdermedten, lélegzetüket visszafojtva hallgatták Rákosit, amikor önkritikával arról beszélt, hogyan kerekedett felül a pártban a kollektív vezetés helyett az ő személyes vezetése és vezérkedése. Ez a vezérkedés – ahogy mondta – önteltséggel és olyan beképzeltséggel párosult, amelyben már nem maradt hely a kommunista szerénységnek. Elmondta, hogy tűrhetetlen és a kommunista pártban megengedhetetlen személyi kultusz keletkezett körülötte; hogy fölébe helyezte magát a pártnak; hogy az elvtársak figyelmeztetéseit elengedte a füle mellett, s a legkisebb kritikai megjegyzésükre türelmetlenül, elutasítóan reagált. Beismerte, hogy a pártban három-négy embernek különleges helyzete volt, akikkel szemben a vezetőség többi tagja félt állást foglalni vagy eltérő véleményt kifejteni, mert nemegyszer türelmetlenül, fölényesen, gúnyolódva vagy ledorongolással fogadták javaslataikat.

Rákosi három-négy különleges helyzetben levő vezetőről beszélt. A negyedik Révai József volt, akit hol egyenrangúnak tekintettek, hol nem. Főleg nem avatták be őt a koncepciós perek ügyeibe, mert – erről meg vagyok győződve – joggal tartottak attól, hogy fellép a törvénytelenségek ellen.

Önkritikát gyakorolt Gerő és Révai is. Farkas önkritikáját csak fenntartással lehet annak nevezni, mert kevés konkrétumot mondott az általa személyesen elkövetett hi-

bákról. Annak ellenére, hogy a szükebb vezetőség tagjainak többsége, a klikk többsége látszólag mégis csak felismerte hibás politikai vonalvezetése súlyosságát, a ma távlatából nézve a dolgokat, erre az esetre nem lehet azt mondani, hogy „jobb későn, mint soha". Miért? Azért, mert nem mondták ki a teljes igazságot, amit csak a klikk három tagja és Péter Gábor ismert. Azt ugyanis, hogy Rajk és megvádolt társai, Sólyom és a többi tábornok, a volt szociáldemokraták s más elvtársak ellen lefolytatott perek koncepciós, mondvacsinált perek voltak; hogy velük szemben szörnyűséges bűnt követtek el. Ezt nem ismerték el, és semmit sem tettek azért, hogy tisztára mossák az áldozatok meghurcolt becsületét.

Jól értsük meg a dolgot: Rákosi beszámolójából a Központi Vezetőség tagjai megtudták, hogy önkényesen beavatkozások történtek a nyomozásokba és a politikai perek menetébe, de azt nem tudták meg, hogy ezek a perek hamis vádakra épültek. Így a klikk tagjai csak a féligazságot mondták ki, ami azt jelentette, hogy a jóvátételt, a helytelen politikai vonal kijavítását az igazság nagyon is elevenbe vágó felének az elhallgatásával kezdték. A Központi Vezetőség tagjai elképedve, de a lélegzéshez szükséges oxigént megkapva azt hitték, hogy most már semmi sem állja útját annak, hogy a gazdasági életben felidézett feszültséget lépésről lépésre megszüntetve, a munkásosztály és a parasztság helyzetét fokozatosan megjavítva, a pártban eluralkodott szektarianizmust és személyi kultuszt leküzdve, a törvényességet helyreállítva, az ország kikerüljön súlyos helyzetéből. De ez csak illúzió maradt; a féligazság nem nyithatta ki egészen a Központi Vezetőség tagjainak a szemét. Ezért jutott arra a helytelen következtetésre, hogy elég a párt helyes politikai irányvonalát papírra fektetni, és keresztülvitelét ugyanakkor a legmagasabb szinten azoknak a kezében hagyta meg, akik a fő felelősséget viselték az önkényért, a személyi kultuszért, a gazdasági feszültségért és az ezekkel járó egyéb áldatlanságokért.

Mert igaz az, hogy a júniusi plénum visszahívta a Politikai Bizottságból Farkast és Révait, de meghagyta Rákosit és Gerőt. Az is igaz, hogy Rákosi nem egyesítette többé a kezében a párt főtitkári és a kormány miniszterelnöki funkcióját – ez utóbbira Nagy Imrét ajánlotta az Elnöki Tanácsnak –, de ő, Rákosi, megmaradt a párt első titkárának. Megváltozott a párt Központi Vezetősége Titkárságának az összetétele is, mert mindössze három titkárt választottunk: Rákosit, Ács Lajost és Végh Bélát, de az utóbbi kettő túlságosan tapasztalatlan volt ahhoz, hogy ezt a funkciót Rákosi mellett, egyenrangú partnerként, eredményesen be tudja tölteni.

Ezzel nem azt kívánom mondani, hogy minden maradt a régiben, hanem csak azt, hogy a júniusi plénum sem teremtette meg a gyökeres változás előfeltételeit. Rákosinak és vele együtt Gerőnek már akkor mennie kellett volna a párt éléről. De ezt a Központi Vezetőség tagjai még nem ismerték fel, nem is ismerhették fel. Akkor úgy látszott, alapos változás lesz. Ezt a látszatot Rákosi már említett beszámolója igazolta, s Gerő önkritikája csak megerősítette. Elmondta, ő is felelős azért, hogy klikkszerűvé szűkült le a vezetés, mert Rákosi bizonyos mértékig hallgatott rá; hogy megszédült a sikerektől, következésképpen lebecsülte a munkásosztályt és a pártot; hogy az ő irányítása alatt helytelen gazdaságpolitikát hajtottunk végre; és ekkor volt hajlandó először elismerni, hogy a munkásosztály életszínvonala a káros gazdaságpolitika, a túlzott és helytelen arányú ipari beruházások következtében csökkent.

A magam részéről kielégítőnek és kimerítőnek tartottam Révai önkritikáját, melyben az általános politika bírálata mellett, az ideológiai kérdésekben elkövetett dogmatikus hibákra, a kulturális élet fejlődésében észlelhető elmaradásra tért ki.

Hangzott el bírálat és önbírálat a Központi Vezetőség többi tagjai részéről is. Én is elmondtam tapasztalataimat Rákosi, Gerő és Farkas káros vezetési módszereiről és azt,

hogy hibáztatom magam, mert nem harcoltam következetesen a vezetők körül kialakult személyi kultusz ellen, és mert eltűrtem, hogy – ha nem is túlzott mértékben – laktanyákban, azok párthelyiségeiben és politikai tisztek irodájában, kifüggesszék a fényképemet.

A határozat a párt politikai vonalának alapvető megváltoztatására kötelezte a Központi Vezetőséget. De ez nem következett be. Egyrészt azért, mert Rákosi nem látta (talán nem akarta látni), hogy milyen súlyos válságot él át a párt és – ami ennél fontosabb – nem akarta a gyökeres változást; másrészt azért, mert nem voltak meg azok a személyek, akik élére állhattak volna a harcnak a párt új, helyes politikai vonalának az érvényesítéséért. Kádár János, Kállai Gyula és más, vezető beosztásra alkalmas személyek még a börtönben voltak. Úgy látszott, hogy az adott helyzetben nincs más megoldás, mint bekapcsolni Nagy Imrét a közvetlen vezetésbe, Rákosi, Gerő és mások mellé. Ez látszatra helyes volt, noha Nagy Imre ismert ideológiai elhajlásai mindig azt a veszélyt rejtették magukban, hogy súlyos konfliktusba kerül a párt politikájával. Azt mindenesetre tudni kellett, hogy Nagy Imre nem az erőket összefogó, a pártéletet egyensúlyba hozni képes figura lesz, hanem ellenpólus Rákosival szemben. És megmaradt a bizonytalanság érzése: mikor, a pártélet melyik stádiumában öltenek majd elviselhetetlen formát Nagy Imre kispolgári idealista nézetei? Akkor, amikor még tart a válság, vagy akkor, amikor már konszolidálódott a párt? Az adott helyzetben úgy látszott, nincs más választás a Központi Vezetőség számára, mint Rákosi plusz Nagy Imre, az egyik póluson dogmatikus álbaloldaliság, a másikon a revizionizmus – erős, két irányban harcolni tudó centrum nélkül, amely a marxi–lenini elvi álláspontot képviselni tudta volna.

Nagy Imrének az Országgyűlésben tartott, 1953. július 3-i miniszterelnöki székfoglalója olyan rendszabályokat helyezett kilátásba, amelyek a Központi Vezetőség júniusi plenáris ülésének a határozatából következtek. A leglényegesebbek ezek voltak: meg kell változtatni az ipari és a mezőgazdasági beruházások arányát az utóbbiak javára, hogy a parasztok termelési kedvét fokozva több élelmet termeljünk, s ezzel emeljük fel mind az ipari munkásság, mind a dolgozó parasztság életszínvonalát; a termelőszövetkezetekbe való belépés önkéntességét biztosítandó, megengedjük, hogy a gazdasági év lezárásával, aki akar, kiléphessen a termelőszövetkezetből, sőt hogy termelőszövetkezet fel is oszolhasson, ha a tagok többsége ezt tartja kívánatosnak; megszüntetjük a kuláklistát; feloszlatjuk az internáló táborokat.

Ezek a rendszabályok és szándékok sok embert bizakodással töltöttek el nemcsak a párt sorain belül, hanem azon kívül is, de valljuk be, hogy sokakat meg is döbbentettek. A július 11-én lezajlott budapesti pártaktíva-értekezleten Rákosi megerősítette a kormánynyilatkozatban foglaltakat. Akkor sokan azon a véleményen voltak, hogy Rákosi tulajdonképpen lényeges részleteket visszaszívott abból, amit Nagy Imre az Országgyűlésben elmondott. Nekem nem ez volt a benyomásom, s ezért indokolatlannak tartottam ezt az állítást. Ami azonban tagadhatatlan: Rákosi a pártaktíván – holott ott mód lett volna erre – szinte semmiféle önkritikát sem gyakorolt az elmúlt időszakban követett helytelen politikai vonalat illetően. Emellett elegánsan elsiklott. Nem azt mondta, hogy helytelen volt a politikánk ezért, meg ezért, és ebből most levonjuk a tanulságot mind a párt belső életére, mind a gazdasági és állami vezetésre vonatkozóan, hanem azt szuggerálta hallgatóinak, hogy bizonyos hibákat követtünk el, amiket igyekszünk ilyen meg ilyen rendszabályokkal jóvátenni. Ez a megkülönböztetés nem egyszerűen kifejezések kér-

dése, hanem a dolgok tisztázásának a követelménye. Rákosi hallgatott arról, hogy a megteendő rendszabályok teljes elfordulást követelnek a helytelen politikától, a katasztrófa-politikától, s úgy próbálta beállítani a dolgokat, mintha semmi különös nem is történt volna. Ez a mesterséges megnyugtatás, a tényleges helyzet elkenése nem mozgósíthatta a pártot és a dolgozó tömegeket megfelelően a fontos júniusi határozatok körültekintő végrehajtására. Ellenkezőleg, elaltatta a felelősségtudatot és megteremtette a bázisát ama visszahúzó erőknek, melyek késleltették a megérlelődött problémák megoldását.

Talán egy hónap sem telt el, és Farkas ismét beült a Központi Vezetőség titkári székébe. Gyorsan intézték, csöndben, ún. „röpszavazás" útján, azaz nem plenáris ülés döntött, hanem a javaslatot körözték a Központi Bizottság tagjai között. Mindenki szégyellhette magát, aki azzal számolt, hogy Rákosiék majd komolyan veszik a pártvezetési módszerek demokratizálását. Ezt követően Farkast a Politikai Bizottságba is beválasztottak. Rákosi megerősítve Farkassal... Ilyen körülmények között milyen szerepet játszhattak az újdonsült titkárok, Ács Lajos és Végh Béla?

Nem sokkal később Farkasra bízták az egész párt ideológiai munkájának irányítását. Bizonyára „szegény ember vízzel főz" alapon. Mert más alapja ennek a választásnak nem volt. Alighogy ez megtörtént, máris elkezdett engem agitálni, hagyjam el a hadsereget, és vegyem át a Központi Vezetőség kulturális osztályának az irányítását. Ezt én határozottan visszautasítottam a következő indoklással: nem vagyok sem festő, sem költő, sem zenész, sem színművész; nem ártom magam olyan dolgokba, amikhez nem értek; vezesse az osztályt olyan ember, aki arra alkalmas. Mondanom sem kell, hogy újra megharagudtak rám, amihez egyébként én már régen hozzászoktam...

Elég az hozzá, hogy a vezetésben még inkább Rákosi oldalára billent a mérleg nyelve – és ezt ő természetesen kihasználta. Én ebben az időben egy dologban segítettem

a pártvezetésnek szívvel-lélekkel. Eljött a gazdasági év vége, és kezdtek felbomlani a termelőszövetkezetek. A falvakban meghúzódó reakciós elemek, kihasználva a július 3-i kormánynyilatkozatot, a termelőszövetkezetek teljes szétverésére vettek irányt. Attól lehetett tartani, hogy ez nagyrészt sikerül is nekik. A Központi Vezetőség felszólítására a hadsereg politikai tisztjeinek, legjobb agitátorainak százait küldtem a falvakba abból a célból, hogy segítsenek együtt tartani a szövetkezetek tagjait, világosítsák fel őket, hogy boldogulásuk útja a termelőszövetkezet, annál is inkább, mert a kormány nagy kedvezményekben részesíti őket. Helyesen tette a Központi Vezetőség, hogy a meggyőzés eszközével gátat vetett a termelőszövetkezeti mozgalom teljes szétzilálódásának.

NINCS ELŐRELÉPÉS

1954 októberében vagyunk, és mérleget készítünk az emlékezetes 1953 júniusi plenáris ülés óta eltelt ötnegyed év eredményeiről. Magától értetődik, hogy az 1953 júliusában nyilvánosságra hozott kormányprogramnak volt hatása, mégpedig pozitív hatása is. A különböző kedvezmények és beruházások: adóelengedés, tagosítások megszüntetése, fokozottabb gépesítés, jobb műtrágyaellátás stb. nem nagy mértékben ugyan, de mégis érezhetően megnövelték a parasztság termelési kedvét. Megnőtt az állatállomány, nagyobb területet vetettek be gabonafélékkel. Közszükségleti cikket is többet gyártott az ipar mint korábban, megnőtt a kisipari termelőszövetkezetek aktivitása, és a magánkisipar is felélénkült. Így aztán jobban ki tudtuk elégíteni a lakosság anyagi szükségleteit, persze, még távolról sem kielégítően.

Viszonylagosan az életszínvonal is emelkedett. Azért viszonylagosan, mert 1954 első felében a munkások és alkalmazottak reálbére a hivatalos adatok szerint 15–16 százalékkal magasabb volt ugyan, mint a megelőző év

azonos időszakában, de még mindig nem haladta túl az 1949-es reálbérszintet, ami azt is mutatta, hogy milyen nagy mértékben romlott három éven át a bérből és fizetésből élők reálkeresete az 1949–1953-as évek között.

A kiskereskedelmi forgalom megfelelően növekedett. Igaz, a húsellátás akadozott, mégpedig vidéken jobban mint Budapesten, de az emberek kezdtek jobban öltözködni.

E pozitív jelenségek ellenére azt kell mondanom, hogy tulajdonképpen nem volt előrelépés . . . Ez csak látszólag mond ellent az imént közölt adatoknak. Az történt ugyanis, hogy az átállás a túlfeszített iparosítási tervekről a közszükségleti cikkek gyártására nem volt átgondolt és tudományosan megalapozott, ez pedig zűrzavart, teljes perspektívátlanságot okozott a gazdasági életben. Egyszerre kevés lett a kitermelt szén, a hengerelt vas- és acéláru. A gépállomások több száz millió forintnyi deficittel dolgoztak. A kormány kimutatta, hogy semmit sem javult ipari kivitelünk termékösszetétele. Arról volt szó ugyanis, hogy munkaigényes ipari ágazataink kivitelét növeljük, vagyis a műszerekét és más finommechanikai készítményekét. Egy év leforgása alatt ezt elérni és ezzel kereskedelmi mérlegünket megjavítani – ez csupán vágyálom lehetett.

A gazdasági vezetést kapkodás jellemezte: Nagy Imre jobboldali túlzásai erősen éreztették káros hatásukat. Csökkent a munka termelékenysége, ami a legveszedelmesebb jele a gazdasági vezetés alacsony színvonalának, és egyszerűen lehetetlenné teszi az életszínvonal további emelkedését, sőt, az életszínvonal süllyedését kell hogy maga után vonja. De mi volt mindennek az oka? Erre nem lehet egyoldalú választ adni. Erre sem a kapkodás, sem pedig az új politikai vonalra való átállással szembeni vonakodás nem lehetett kizárólagos magyarázat. Mindkettő jelen volt, és e két jelenség össze is függött egymással. A gazdasági átállást sem lehetett fél szívvel csinálni, a politikait sem.

A Központi Vezetőség 1954 októberi ülésén a gazda-

sági helyzetről szóló beszámoló egy szót sem ejtett azokról az elvi vitákról, amelyek a Politikai Bizottságban a gazdaságpolitikai kérdésekről lezajlottak. Ez arra vallott, hogy a legfontosabb, legégetőbb problémákat még mindig elhallgatták a párt legfelsőbb vezető szerve előtt.

A politikai átállásra vonatkozóan a plénum megállapította, hogy az ötnegyed évvel ezelőtt hozott határozatokat a pártvezetés nem hajtotta végre. Volt ugyanis a plénumon egy olyan napirendi pont, amely a vezetés kollektív munkájával kapcsolatos kérdéseket vitatta. Az előadó megállapította, hogy a Központi Vezetőség plenáris üléseinek munkája nem kielégítő; a Politikai Bizottság ugyanis nem készíti elő azokat megfelelően, nem tájékoztatja a Központi Vezetőség tagjait fontos kérdésekről, és nem vonja be őket a párt központi vezető szerveinek munkájába. Ezért a Központi Vezetőség ülései formálisak, s a párt vezető szerve nem tudja betölteni a Szervezeti Szabályzatban előírt szerepét. A Központi Vezetőség tagjai – mondta az előadó – még mindig attól félnek, hogy ha megmondják a véleményüket, a fejükre ütnek.

Ez volt a helyzet ötnegyed évvel a júniusi plénum után, amelynek határozatait közben már az MDP III. kongresszusa is megerősítette. Vagyis lényegében mégsem változott semmi. Az előadó „megnyugtatásul" kijelentette ugyan, hogy a pártban „érvényesül a kollektív vezetés lenini elve", de minden egyéb, amit elmondott, éppen ennek az ellenkezőjét bizonyította. Igaz, az internáló táborokat feloszlattuk, és bizonyos körben amnesztiát is gyakorolt a kormány. Ez rendkívül fontos rendszabály volt, és gátat vetett a félelemnek. De ezzel az önkény nem szűnt meg, a lenini vezetési elvek alkalmazása a párt- és államapparátusban még váratott magára. Ezzel magyarázható, hogy sok, koholt vádak alapján elítélt vagy fogva tartott elvtárs még két-három évig várt szabadlábra helyezésére. A vezetők még mindig bizalmatlansággal viseltettek a párt szerveiben és az államapparátusban dolgozó

káderekkel szemben. És nőtt a bizalmatlanság a párt vezetői iránt.

Ezen az 1954 októberi központi vezetőségi ülésen is sokan kritizálták a vezetést. A fő téma az volt, hogy nem hajtották végre az 1953 júniusi határozatokat. Elhangzott, hogy lényegében folytatják a régi hibákat a beruházási politikában, s hogy ellenállás, sőt kétkulacsosság jelentkezik a júniusi határozatok végrehajtásánál. Rákosi és közvetlen munkatársai a huzavonával, a halogatással könnyű támadási felületet nyújtottak Nagy Imrének, aki élt is ezzel a lehetőséggel.

Az előadó, Szalai Béla, a régi szokásához híven, elhallgatta a Központi Vezetőség előtt a Politikai Bizottságban lezajló éles vitákat. Rákosi felszólalásában váltig hangoztatta, hogy a Politikai Bizottság teljesen egységes. Éppen ezért aligha volt valaki azon az ülésen, aki el is hitte az egységről szóló megnyugtatásokat.

Én is felszólaltam. Azoknak adtam igazat, akik bírálták a vezetést a „hallatlan huzavona" miatt, amellyel akadályozzák az elmúlt évi júniusi határozatok végrehajtását. Megmondtam, hogy tovább élnek azok a hibák, amelyek a helyzetet 1953 júniusa előtt jellemezték; hogy egész sor nagy, az ország egész lakosságát érintő rendszabályt foganatosítottak anélkül, hogy a Központi Vezetőség állást foglalhatott volna azokhoz. Kísért a múlt – mondtam –, kísért az a felfogás, hogy a Politikai Bizottság meg van áldva minden képességgel ahhoz, hogy az elvi kérdéseknek a Központi Vezetőségben való megvitatása nélkül önállóan döntsön.

Összegezve: ez az ülés lesújtó képet adott a párt politikai vonalának az eltorzításáról, és csak fokozta azt a tanácstalanságot, ami a pártvezetésben és a káderek középső rétegeiben ekkor felütötte a fejét.

A vezetésben a két pólus közötti szakadék kezdett elmélyülni.

A harc a revizionizmus hívei és a szektás nézeteket valló vezetők között fokozódott, és csakhamar lehetetlenné vált a két, párton belüli irányzat együttműködése. 1955 elején Rákosinak sikerült teljesen felülkerekednie. Arra számított, hogy a Központi Vezetőség többségére tud majd támaszkodni – és nem csalódott. Persze ez passzív többség volt; a párton belüli demokrácia lenini szabályai ugyanis most sem érvényesültek jobban, mint egy évvel korábban, még mindig nem volt mélyreható vita arról, hogy mi a helyes álláspont a gazdasági beruházások, az életszínvonal, a mezőgazdasági politika, a demokratizálás kérdésében.

Igaz, 1953-ban szabadon bocsátották az internáltakat, és 1954-ben megkezdődött a koholt vádak alapján bebörtönzöttek és elítéltek szabadlábra helyezése is. Ez azt eredményezte, hogy „lent" kezdtek az emberek bátrabban beszélni, de „fent" még nem következett be megfelelő enyhülés. Ott „fent" az emberek túl sokáig hallgattak ahhoz, hogy gyorsan megoldódhasson a nyelvük, vagy – helyesebben –, hogy önállóan tudjanak eligazodni a politika nagy kérdéseiben . . . Az is igaz, hogy a bebörtönzöttek szabadon bocsátása érthetetlenül vontatottan haladt előre, ami szintén nem bátorította az embereket.

Rákosi felülkerekedése azt is jelentette, hogy Nagy Imre nem maradhatott meg vezető poszton. Nagy Imre jobboldali, antimarxista nézetei valóban jelentős szerepet játszottak az általa vezetett kormány politikájában. Ez kifejezésre jutott a nehézipar fejlesztésének elhanyagolásában, s abban is, hogy nem fektettek súlyt a termelékenység emelésére, az önköltség csökkentésére, de ugyanakkor az életszínvonal állandó emelésének a szükségességét hangoztatták, habár az ebbeli ígérgetéseknek nem volt meg az anyagi alapjuk. Feléledtek az antimarxista nézetek a falusi politikában is, ami aláásta a párt legfontosabb törekvését, a dolgozó parasztság termelőszövetkezetekbe való tömörítését.

Nagy Imre azon is mesterkedett, hogy a Hazafias Népfrontot a párt fölé helyezze, s hogy annak az ifjúsági szervezetet, a szakszervezeteket, a nőszervezetet alárendelje, ami azt jelentette volna, hogy a kommunisták pártja elveszíti politikai vezető szerepét, s azt egy lazán szervezett tömegmozgalom, amilyen a Hazafias Népfront, veszi át. Közben arra törekedett, hogy őt magát válasszák meg a Népfront elnökévé. Az eredmény ilyen körülmények között nem lehetett volna más, mint Nagy Imre személyi hatalma minden vonalon. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Nagy Imre 1953 júniusában nem a kollektív vezetés lenini elvének érvényesüléséért lelkesedett, hanem azért, hogy hatalmat kapjon a kezébe, revizionista elgondolásainak a megvalósítása érdekében. Ő ugyanis, Rákosihoz hasonlóan, hajlamos volt a diktatórikus módszerek alkalmazására.

Ezt tapasztaltam a Kossuth Rádió szerkesztőségi ülésein is még a háború alatt. Egy időben Nagy Imre volt a felelős szerkesztő. Előde, Révai József mindig azzal kezdte, hogy „javaslom, írjunk" erről meg erről . . . Azután megindult a vita, és kialakult a szerkesztőség aznapi feladata. Ezzel szemben Nagy Imre így kezdte: „írni fogunk" erről meg erről . . . Ha ellenvetést tettek, türelmetlenül replikázott: „De értse meg, elvtárs!" . . . Letorkolta a vitázót. Ez feszült légkört teremtett a szerkesztőségben.

Visszatérve az 1955 márciusi központi vezetőségi ülésre: ez hivatkozott ugyan az 1953 júniusi plénumra, de érdemlegesen nem tért vissza annak határozataira, és főleg arra, hogy a párt belső életével kapcsolatos határozatokat csak nagyon vontatottan hajtják végre. A tanácskozás arra az alapvetően hamis álláspontra helyezkedett, hogy az adott helyzetben minden előrehaladás fő akadálya a jobboldali veszély. Ezt a határozatot én is megszavaztam. Akkor azt hittem, hogy helyesen cselekszem, pedig később nyilvánvalóvá vált, hogy a határozat egyoldalú volt. Eltemette az 1953 júniusi plénum, sőt az 1954. évi III.

kongresszus általában helyes irányvonalát, és ismét ajtótkaput nyitott a dogmatikus, szektariánus politikának, melynek Rákosi volt a legmarkánsabb képviselője. Ez a nagy múltú kommunista párt, amely annyi hősét és vértanúját adta a magyar forradalmi munkásmozgalomnak, tisztulás és konszolidáció helyett újra a szubjektivista, antimarxista irányzat áldozatává vált. Ha már korábban nem is, 1955 tavaszán feltétlenül véget kellett volna vetni mind a revizionista, mind a dogmatikus elhajlásnak a pártban, és egy valóban marxista–leninista Központi Vezetőséget létrehozni. Akkor már lehettek volna alkalmas jelöltek a közvetlen vezetésbe, de sajnos, a felfrissítés szükségességét akkor még nem láttuk.

Miután a Központi Vezetőség elítélte Nagy Imrét mint jobboldali elhajlót, hamarosan bekövetkezett a vezető funkcióktól való megfosztása is. Valamivel több mint egy hónappal később, 1955. április 14-én a Központi Vezetőség kizárta Nagy Imrét a Politikai Bizottságból, és visszahívta a Minisztertanács elnökének tisztségéből is. A Központi Vezetőség szentesítette ezt az újabb fordulatot. A politikai cikcakk folytatódott.

Közben Farkas Mihály kettős metamorfózison ment át. Amikor úgy látta, hogy Nagy Imre kerekedik felül – különösen az 1954 májusi III. kongresszus utáni időszakban – akkor az ő opportunista nézeteit támogatta erőteljesen. Nagy Imre úgy vélekedett, hogy az egyénileg dolgozó paraszt is eljuthat a szocializmushoz. Farkas ezt az elméletet alátámasztotta. De egyikük sem tudta megmagyarázni, hogy mégis, hogyan válhat az egyénileg gazdálkodó parasztság a szocializmus bázisává. Majd amikor Farkas látta, hogy Rákosi eredményesen előretör, akkor visszatért az ő vonalára, és Nagy ellen fordult. De Rákosi nem bocsátotta meg neki átmeneti hűtlenségét. Az 1955 márciusi plénumon azt javasolta, hogy Farkast is hívják vissza a Politikai Bizottságból és titkári funkciójából, amit szintén mindenki megszavazott.

Nagy Imre egyik említésre méltó akciója még a minisz-

terelnöki posztról való leváltása előtti időkre esik. A Központi Vezetőség egyik ülése előtt körlevelet küldött a Központi Vezetőség tagjai egy részének, amelyben elítélő véleményét közli a pártvezetőségről, új vezetőség választását javasolja, és felsorolja azokat az elvtársakat, akiknek szerinte helye lenne a párt szűkebb körű vezetésében. (Ő sem tisztelte a párton belüli demokráciát!) A Központi Vezetőség ülésére ezzel a levéllel mentünk el, és többen visszautasítottuk Nagy Imrének ezt a frakciós, egységbontó próbálkozását. Emlékszem: Szántó Zoltánnal tréfásan emlegettük, mily nagy megtiszteltetés ért bennünket azzal, hogy Nagy Imre alkalmasnak talál bennünket a pártvezetőségi tagságra. Mindenesetre, ettől kezdve Nagy Imre minden igyekezete arra irányult, hogy robbantsa a párt vezetését, és újra kezébe vegye a kormányrudat. A Központi Vezetőség akkori többségénél nem talált támogatásra, de tábort alkotva körülötte, támogatták mások, azok, akik 1956-ban, az ellenforradalom idején hitszegő módon hátba támadták a pártot (azokra gondolok, akik párttagsági igazolvánnyal a zsebükben tették ezt), vagy nyíltan frontba tömörültek ellene.

1955 vége felé sok minden forrongani kezdett, csak ezt még nem mindenki vette észre, akinek észre kellett volna vennie. Vezető értelmiségiek – köztük sok párttag –, 1955 októberében memorandumot intéztek a pártvezetőséghez, amelyben bírálták a párt kultúrpolitikáját. Azt hiszem, igazuk volt, habár én akkor nem adtam nekik igazat. A Politikai Bizottság visszautasította a kritikát, és akciót indított arra, hogy a kommunisták vonják vissza aláírásukat. Megkíséreltem egynek közülük megmagyarázni (azt hiszem, kitűnő költőnknek és műfordítónknak, Devecseri Gábornak, azon az alapon, hogy elöljárója voltam a hadseregben), miért nem írhat alá párttag ilyen memorandumot, de láttam, hogy nem tudom meggyőzni lépése helytelenségéről. Titokban arra gondoltam, hogy ha én még ezt a szelíd embert sem tudom meggyőzni, akivel egyébként kölcsönösen tiszteljük és becsüljük egymást,

akkor milyen nehéz lesz a helyzete például Ács Lajosnak vagy Horváth Mártonnak – utóbbi akkor a „Szabad Nép" szerkesztő bizottságának a vezetője volt – Devecserinél makacsabb emberekkel.

A sajtó irányítása kezdett kicsúszni a pártvezetés kezéből. Már a „Szabad Nép" sem parírozott úgy, ahogy Rákosi szerette volna. Az egyetemi ifjúság körében ideológiai viták kezdődtek. Különös harciassággal kezdtek feléledni azok a népi kollégiumokban nevelkedett fiatal értelmiségiek, akiknek személyes kapcsolataik voltak Rajk Lászlóval, és életében nagyra becsülték őt. Az igazságot keresték!

ZŰRZAVAR, FEJETLENSÉG

1955 decemberében Gerő Ernő magához hívatott, és a Politikai Bizottság nevében felajánlotta, hogy vegyem át a párt Agitációs- és Propaganda Osztályának a vezetését. Viszolyogtam tőle, nem akartam vállalni. Megkérdeztem:

– Miért éppen nekem ajánljátok fel ezt a munkát?

S ahogy az már ilyenkor lenni szokott:

– Mert ezt most senki nem tudja úgy megoldani, mint te.

Őszintén kételyeimet fejeztem ki. De végül is belementem. Elhagytam a néphadsereget, amelynek kötelékében hét évet töltöttem, és elfoglaltam azt a helyet a párt apparátusában, amelyet nyolc évvel korábban töltöttem be. Az igazat megvallva, nem szívesen mentem el a hadseregből, habár ott sok értetlenséggel és ostobasággal kellett megküzdenem. Vezető beosztású emberek közül sokan nem értették meg a politikai nevelőmunka, a párt és az ifjúsági szervezetek szerepét a hadseregben, és ahol tudták, gátolták kifejlődésüket. Hiába mondtam nekik, hogy egy néphadsereg politikai munka nélkül olyan, mint az ágyú irányzék nélkül: lehet vele lőni, de nem lehet vele a célba találni. Nem mindenkit győztem meg.

Nem tudom, mire gondoltak, hogy mi képesít engem

az adott helyzetben a felajánlott munkakör betöltésére. Az igazság az, hogy sem én nem tudtam, sem más nem tudta volna akkor megállítani az eszmei és politikai szétesés folyamatát. Elmentem egyik egyetemünk kommunista diákjainak az aktívagyűlésére. Egyik-másik közülük eléggé nyugtalanító, nacionalista hangot ütött meg valamelyik szomszéd államunkkal szemben. Nem volt túlságosan nehéz felvilágosítani a hallgatóság többségét arról, hogy a felszólaló a szóban forgó kérdésben elveti a sulykot. Megértették, hogy a múlt káros örökségét a nemzeti kérdésben nem egyszerre és nem is gyorsan vetkőzik le a népek bizonyos rétegei; azt is elismerték, hogy a magyarok határon túli helyzete már semmiképpen sem hasonlítható össze azzal, amilyen a fasizmus, vagy egyáltalán a tőkés világ évei alatt volt. Sokkal nehezebb volt arra válaszolni, hogy miért nem lehet külföldre utazni, vagy miért kell félni a nyugati országokban lakó rokonokkal való levelezéstől; miért volt szükség a kitelepítésekre, az internálásokra; miért végezték ki Rajk Lászlót és a többi kommunistát; személyesen ki felelős a törvénysértésekért stb. Záporoztak a kérdések, s én vagy tudtam válaszolni, vagy nem. Ha nem tudtam válaszolni, semmit se mondtam, mert senkit sem akartam becsapni, se magamat, se mást. Ezek a fiatalok az igazságot keresték!

Ha jól emlékszem, hetenként jöttek el a Pártközpontba a sajtó képviselői, akiket nekem kellett tájékoztatnom a napi kérdésekről. Azt hajtogattam, hogy támogassa a sajtó a párt és a kormány határozatainak a végrehajtását. A sajtó számos képviselője meg azzal válaszolt, hogy nem ártanak ők a párt és a kormány politikájának azzal, ha a közéletben előforduló hibákat feszegetik; ha pl. rámutatnak, hogy a munkásság életszínvonala alacsony. Hosszú heteken keresztül a sajtótájékoztatók úgy hasonlítottak egymásra, mint egyik tojás a másikra. Mindenki a magáét fújta. És hogy lehetett volna nagyobb fegyelmezettséget elvárni a pártonkívüliektől, mint a párt központi szócsövétől, a „Szabad Nép"-től, hiszen már az is kezdett el-

lenzéki hangokat megütni. Igazuk volt a lapok szerkesztőinek, ha azzal a benyomással mentek el a sajtótájékoztatók egyikéről-másikáról, hogy most „jól megszorongattuk a párt szóvivőjét".

1956 tavaszán el kellett dönteni, hogy kit ajánljunk a „Magyar Nemzet" főszerkesztői posztjára. Tudtuk, hogy a börtönből szabadult és hosszú betegségéből éppen csak hogy felépült Losonczi Géza pályázik rá. Beszéltem vele, és kértem: fontolja meg, nem lenne-e kedvezőbb számára, ha egy ideig, legalábbis addig, amíg teljesen rendbe nem jön az egészsége, nyugodtabb munkát, például tudományos munkát vállalna. Azzal távozott, hogy meggondolja, és néhány nap múlva választ ad. A szerkesztőséget választotta. Volt felhatalmazásom arra, hogy véglegesen megállapodjak vele. Az igazság kedvéért jegyzem meg, hogy sejtve Losonczi Géza engesztelhetetlenségét az akkori pártvezetéssel szemben, szívesebben vettem volna, ha nem ő veszi át ennek a rendkívül nagy jelentőségű lapnak az irányítását.

1956 májusában lehetett, hogy az V. kerületbe hívtak meg előadónak egy értelmiségi aktívára. Ehhez a kerülethez számos tudományos intézet, főiskola és minisztérium tartozott. Mondanom sem kell, tudományos és politikai szempontból sok jól felkészült kommunista volt jelen. Nagyon aktívan feszegették a párt általános politikájának a kérdéseit, s Rákosi és Gerő személyes felelősségét a törvénysértések kérdésében. Megvédtem Rákosit és Gerőt. Múltjukra hivatkoztam. Elmondtam, hogy Rákosi annak idején sok esztendőt töltött a Horthy-rendszer börtöneiben; hogy Gerő volt az, akit a párt a Tanácsköztársaság bukása után megbízott a párt és a kommunista ifjúsági munka újjászervezésével az országban, hogy őt és a vele egyidőben lebukott elvtársakat a sok évi börtönbüntetéstől az mentette meg, hogy a szovjet kormány kicserélte őket volt magyar hadifogoly tisztekre stb. Ezen az aktíván azonban azt is kijelentettem, hogy a magyar munkásosztály Rajk László emlékét minden időkön át magáénak

fogja tekinteni és tisztelni fogja. Úgy éreztem, hogy az általam elmondott zárszónak volt pillanatnyi hatása – de csak pillanatnyi. Rákosit nem lehetett tisztára mosni. De akkor már jó régen tudtam, hogy – ahogy a német mondja – „Hopfen und Malz verloren" („Hiábavaló minden"), és siettetni kell legalábbis Rákosi bukását.

1956 tavaszán egy ideig Ács tájékoztatta az ideológiai részlegek vezetőit a Politikai Bizottság határozatairól. Benke Valival, aki abban az időben a Magyar Rádió elnöke volt, és Horváth Mártonnal együtt jártunk el hozzá, hetenként egyszer. Előfordult, hogy vitattuk a Politikai Bizottság valamelyik határozatának helyességét vagy hatékonyságát. Ez mindig zavarba hozta Ácsot. Egy alkalommal kikeltem valamelyik határozat ellen. Hogy melyik volt, arra már nem emlékszem. Ács jelentette az esetet a Politikai Bizottságnak. Rákosit bízták meg, hogy „mossa meg a fejemet". Magához hívatott. A beszélgetésből egyszerűen vita lett és nem fejmosás. A fejmosáshoz már nem volt erkölcsi ereje.

Volt rá eset, hogy Rákosi kettesben akart velem beszélni, mint az Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjével. Ezt tette emlékezetes 1956 márciusi egri beszéde előtt is. Megpróbáltam rábeszélni őt, hogy a beszédben tárja fel a teljes igazságot a Rajk-perről, mert másképp nem lehet viszonylag sem megnyugtatni a felkorbácsolt kedélyeket, és őt sem lehet megvédeni a támadásoktól. Teljesen összetört ember benyomását keltette. Azt mondta: gondolkodni fog azon, amit ajánlottam neki. Ismeretes, hogy sem az egri, sem a budapesti Sportcsarnokban májusban elmondott beszédében nem tett eleget a várakozásoknak. Megmondta ugyan, hogy Rajkkal szemben törvénysértést követtek el, de még mindig foltot hagyott Rajk László makulátlan becsületén. Ez persze csak olaj volt a tűzre.

Nagy Imrével csak a pártból való kizárását megelőző napokban, 1955-ben találkoztam ismét. A Politikai Bizottság Végh Béla titkárt és engem bízott meg azzal, hogy beszélgessünk vele. Rám valószínűleg azért esett a válasz-

tás, mert Nagy Imrét még ifjúkoromból ismertem. Egy időben, 1913-ban, a losonci mezőgazdasági gépgyárban dolgoztunk együtt. Kölcsönösen emlékeztünk ezekre az időkre. A beszélgetés tartalmára már nem emlékszem pontosan, de alighanem az szolgált ürügyül a pártból való kizárására. Mint mondom: ürügyül . . . mert Rákosi akkor már elhatározta a kizárását, és ilyen irányú utasítást adott a párt Központi Ellenőrző Bizottságának, jóllehet ehhez egyáltalán nem volt joga.

Akkor is nekem kellett Nagy Imrével beszélgetnem – ez 1956 október elején volt –, amikor visszavettük őt a pártba. Akkor már kialakult Nagy Imre körül az az értelmiségi környezet, amely az ellenforradalmi felkelés előkészítésében szerepet játszott, vagy talán a főszerepet játszotta. Amikor közöltem vele, hogy a pártvezetőség vissza akarja venni a pártba, láthatóan megörült. Elvtársi tanácsként azt mondtam neki, hogy igyekezzen megszabadulni attól a bizonyos környezettől, amely a háta mögé bújva veszettül támadja a pártot, s minden igyekezetével mélyíteni akarja a szakadást a párt és a tömegek között. Megígérte, hogy függetleníti magát minden ilyenfajta befolyástól. Hogy nem függetlenítette magát – azt már mindenki tudja. Ekkor Rákosi már nem volt a párt főtitkára, őt a Központi Vezetőség 1956 júliusi plénuma leváltotta. Reméltem, hogy Nagy Imre megtartja ígéretét, s hogy pozitív szerepet fog játszani a párt konszolidálásában. Nem tudtam, csak reméltem. Az ellenforradalmi felkelés napjaiban sokan emlegették, hogy Nagy Imrének rossz tanácsadói vannak, ezért tesz engedményeket az ellenforradalomnak. Ezzel szemben azt kell mondani, hogy közte és tanácsadói között kölcsönhatás alakult ki. Nagy Imre azoktól függetlenül is antimarxista és nacionalista volt, azok pedig, ha Nagy nincs, mást állítottak volna előtérbe.

Az igazság az, hogy Nagy Imre miniszterelnöksége és politikai bizottsági tagsága idején alaposan visszaélt a hatalmával, a jobboldali opportunizmus irányába torzította

el mind az 1953 júniusi határozatokat, mind az 1954 májusában lezajlott III. pártkongresszus döntéseit; ez utóbbiak irányt vettek az iparosítás folytatására és a mezőgazdaság szövetkezetesítésére. A pártba való visszavétele után azon volt, hogy az SZKP XX. kongresszusának határozatait nem eredeti szellemükben, hanem a maga módján, revizionista szellemben magyarázza és alkalmazza.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusából Rákosi sem vont le megfelelő tanulságokat. Ő jelen volt a kongresszuson. Hallotta, milyen szigorúan elítélték a szovjet elvtársak a személyi kultuszt, a dogmatizmust, a törvénysértéseket, a párt tömegeinek és a néptömegeknek a lebecsülését, és látta, hogy az önkényeskedés sok esztendeje után, milyen komoly folyamata indult meg az SZKP-ban a lenini pártvezetési elvek érvényre juttatásának. Rákosi számolt be 1956 márciusában a Központi Vezetőség ülésén a XX. kongresszusról. Elmondotta ugyan, hogy nem forradalmár az, aki fél a hibák beismerésétől, de ő valójában napirendre tért saját súlyos hibái és bűnei felett. Azt a benyomást akarta kelteni, mintha a pártvezetőség addig is a XX. kongresszus szellemében dolgozott volna, és mintha az 1953 júniusa óta eltelt csaknem három év során a bajokat korrigálták volna, holott ténylegesen a sok huzavona a meghurcolt kommunisták becsületének helyreállítása terén, és általában a gerinctelen s elvtelen politika csak tetézte a bajokat. Rákosi azt állította, hogy az 1953-as júniusi határozatok „lényegében megvalósultak", s hogy a XX. kongresszus munkája folyamán a küldöttség megállapította: pártunk fő irányvonala „minden téren helyes".

Tény, hogy a Központi Vezetőség 1956 márciusi ülése nem ismerte fel a közelgő vészt. A vita azt mutatta, hogy senki sem ismerte fel teljes mértékben a párt válságos helyzetét, s ennek fő okát: a párt akkori helytelen politikáját. Szenvedélyes felszólalásokban egyesek felvetették például azt a kérdést, hogy miért nem vonták még felelősségre Farkas Mihályt az ÁVH munkájának közvetlen irá-

nyításában betöltött bűnös szerepéért, vagy hogy miért húzzák-halasztják a meghurcolt kommunisták teljes rehabilitálását, de felszólalásában szinte mindenki hangoztatta, hogy a párt politikai vonala helyes, habár a beszámoló arról is szólt, hogy az első ötéves tervben nem tudtuk teljesíteni az életszínvonal emelésére vonatkozó feladatokat. Emlékszünk rá, már az 1953 júniusi plénum is a legfőbb feladatok egyikének az életszínvonal emelése terén tett ígéretek beváltását jelölte meg. Az ipari termelés nagyarányú fejlődése és a munka termelékenységének emelkedése idején – amiben törés csak 1953 és 1954 között volt tapasztalható – az életszínvonal évekig tartó rosszabbodása és stagnálása – a szocialista építés viszonyai között – a legsúlyosabb hiba, és törvényszerűen a párt és a tömegek közötti kapcsolat meglazulását eredményezi. A Központi Vezetőségnek nem volt kellő tekintélye ebben az időben, és intézkedései iránt nem volt meg a kellő bizalom.

Kell-e ékesebb bizonyíték a politikai hibák kijavításában tapasztalt huzavonára, mint Rákosinak az a megállapítása, hogy a Politikai Bizottság „most (1956 márciusában!) dolgozza ki azokat a rendszabályokat, melyek az ellenőrzést (a törvényesség betartása felett) még hatásosabbá teszik, és a szocialista törvényességet még szilárdabb alapokra helyezik"?

Rákosi leváltása júliusban és Gerő főtitkárrá választása nem változtatott a helyzeten, noha júliusban számos helyes és hasznos határozat született, többek között személyi vonatkozásban is. A forrongás a párton belül és sorain kívül, nagyrészt Nagy Imre revizionista csoportjának tevékenysége nyomán, tovább tartott, sőt fokozódott.

AZ ELLENSÉG ÁLTALÁNOS TÁMADÁSA

Soha nem volt kétséges, hogy az ellenforradalom belső erői hosszabb idő óta készültek az általános támadásra. Külső támogatást kaptak: tanácsot, biztatást és ígérete-

ket az imperialista követségek és a külföldi rádióadók részéről, propagandaanyagot a nyugatról irányított léggömb-akció keretében. De nem tudtak volna támadásba átmenni, ha nem játszik kezükre az álbaloldaliak szektariánus politikája, és nem lelnek szövetségesre a jobboldaliak revizionizmusában. 1956 augusztusában beszéltem valakivel, aki ártatlanul hat évet töltött börtönben. Értelmiségi volt az illető, letartóztatása előtt párttag. Most abban látta a feladatát, hogy segítsen kiharcolni a többpártrendszert, amin természetesen a polgári demokrácia valamilyen formájához való visszatérést értette. Amikor azt mondtam neki, hogy a kommunisták soha nem fogják megengedni, hogy a néphatalom elvesszen, előbb idegenkedve nézett rám, majd szánakozón rám mosolygott, mintha azt akarná mondani: „én erről a témáról többet tudok".

Voltak írók, újságírók, tanárok szép számmal, akik úgy gondolták, hogy most már nincs más választás, mint hogy megváltsák a világot az adott kommunista párttól, és kedvüket lelték abban, hogy glédába tudják állítani a tanulóifjúságot a párt ellen, amit a szektariánus politika ugyancsak megkönnyített számukra. De csak ennyire jutott politikai tudományukból. Azt már nem vették észre, hogy mögöttük nemcsak jóhiszemű diákok sorakoznak fel, hanem fasiszták, reakciósok, kisajátított földbirtokosok és a burzsoá ellenforradalom maradványai is, akik egykettőre fegyveres bandákat szerveztek és átvették az egész 1956. október 23-án kezdődő megmozdulás irányítását. Október 23-án este ők már ott voltak, ahol a revizionistává vedlett „baloldali" írók még csak a jóhiszemű diákokat látták. A vak gyűlölet volt a tanácsadójuk, így nem tudták felfogni, hogy a harc már az első puskalövésektől kezdve azért folyt, hogy fasizmus legyen-e Magyarországon vagy népi demokrácia. A tanulóifjúság nagy része ezekben az elvakult és sok esetben rosszhiszemű (burzsoá szemléletű, nacionalista vagy anarchista) „öregekben" látta szellemi vezetőjét.

November 3-án este, mint mindenki más, én is meghallgattam a házi őrizetből az ellenforradalmárok által kiszabadított Mindszenty beszédét. Követelte a magántulajdon visszaállítását, az egyházi birtokok visszaadását és azok felelősségrevonását, akik a népi hatalmat létrehozták Magyarországon. Középkori inkvizítor beszéde volt ez. De az említett „baloldali" íróknak és újságíróknak még ez sem volt elég tanulság. Persze, zászlóvivőjüknek, Nagy Imrének sem, aki ugyanazon az estén miniszterelnöki minőségben (az ellenforradalom második napja óta ismét ő volt a miniszterelnök) felajánlotta az országot az ENSZ-nek, vagyis gyakorlatilag a NATO-haderőknek.

Ez betetőzése és logikus vége volt Nagy Imre áruló tevékenységének: eljutott az országárulásig. Ez kapitális bűn!

1956 októbere előtt Nagy Imre környezete még magukat kommunistáknak valló vagy annak mutató értelmiségiekből állt. De az októberi miniszterelnök mögé már felsorakozott az egész reakció. És ő nacionalizmustól és hatalomvágytól vezetve vállalta ezt a fekete sereget, és végrehajtotta követeléseit.

Október végén–november elején Budapesten és több vidéki városban legalább tíz napig nem volt a hatalom a nép kezében. Fegyveres fasiszta bandák büntetlenül garázdálkodhattak. November 6-ra tűzték ki a „hosszú kések éjszakája" időpontját: a kommunisták tömeges legyilkolása volt a tervük. A Honvédelmi Minisztérium vezetőinek bűnös mulasztásai miatt a forradalmi munkások, a kommunisták a kritikus napokban nem jutottak fegyverhez. A csapatok – kevés kivétellel – nem voltak harckészültségben. A Budapesten állomásozó harcosok és tisztek nagy része az utcákon ődöngött vagy fraternizált a tüntető „diákokkal"; csak kevés katonai és karhatalmi alakulatot lehetett bevetni a néphatalom oldalán az ellenforradalom elleni harcra. Esküszegő tisztek átálltak az ellenforradalmárokhoz, közönséges bűnözők ezreit engedték ki a börtönökből és fegyverezték fel. Az alvilág és a prostituáltak fogtak össze a fasisztákkal. Ez volt a derékhad, amely terrorizálta a lakosságot, és legyilkolta a védtelen emberek százait. A fővárosba behívott szovjet katonai erők csak visszalőttek, ha megtámadták őket; maguk nem vállalkozhattak rendőri tisztogató akcióra a házakban megbúvó fegyveres bandák ellen. Nagy Imre a szovjet csapatok kivonulását követelte, különben lemondással fenyegetőzött. A szovjet csapatok október 28-án kivonultak a fővárosból.

Budapest szinte teljesen védtelen maradt. Napokon át folyt a vér Budapest utcáin. Ekkor haltak hősi halált a budapesti pártbizottság épületének védelmezői: Mező Imre, a pártbizottság titkára, Asztalos János, Szabó János, Papp József ezredesek, Kállai Éva és sokan mások.

Én legtöbbször a párt akkori Nádor utcai központi székházában tartózkodtam. Velem volt egész idő alatt helyet-

tesem, Lakatos Éva elvtársnő és az Agitációs és Propaganda Osztály legtöbb munkatársa. A kommunisták százai jöttek tanácsot és munkát kérni. Rendszerint azt ajánlottuk nekik, hogy budapesti üzemekbe vagy az általuk ismert vidéki városokba menjenek, és szervezzék a fasiszták visszaszorítását. Gondterhelten jöttek hozzánk, és valamennyi egyetlen szóra bármilyen feladatot elvállalt. Prieszol József elvtárs, a közlekedés- és postaügyi miniszter helyettese gondoskodott róla, hogy állandóan legyen telefonkapcsolatunk a megyei pártszervekkel, melyeket gyakran tájékoztattunk a budapesti helyzetről és a helyükön való kitartásra buzdítottunk.

November 4-e előtt naponta átmentem a Parlament épületébe megtudni, mit tesz a kormány. Nagy Imre hozzáférhetetlen volt. Az ő „szentélyébe" akkor a polgári pártokat újjászervező politikusok voltak bejáratosak, meg az ő oldalán álló újságírók. Rónai Sándor elvtársnál jöttünk össze, aki akkor az Országgyűlés elnöke volt. Ott jóformán semmit sem tudhattunk meg, mert sem az Országgyűlés elnökét, sem Dobi István elvtársat, az Elnöki Tanács elnökét, semmiről nem tájékoztatták. De mi, akik ott voltunk, legalább egy levest kaptunk ebédre, köztük Czottner Sándor, Bebrits Lajos, Csergő János, Nagy Józsefné kommunista miniszterek, akiket az ellenforradalom mozdított el helyükről.

November 2-án déltájban a Parlamentből jövet hallottam a megdöbbent Lakatos Éva elvtársnőtől: úgy tudja, hogy Kádár János és Münnich Ferenc elvtársak, akik részt vettek Nagy Imre kormányában, eltűntek; egy idő óta nem tudják, hol vannak. Meghökkentem, de az első meglepetés után meggyőződéssel azt mondtam: nekem nincs rossz érzésem ezzel a hírrel kapcsolatban. Nem tévedtem. Kádár és Münnich elvtársak idejében felismerték Nagy Imre ellenséges politikáját, és az adott helyzetben csak azt választhatták, hogy faképnél hagyják őt, és létrehozzák a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt, amely képes letörni az ellenforradalmat, biztosítani és

megerősíteni a munkásosztály hatalmát, a népi forradalom vívmányait. Ezt is tették.

Marosán György kezdeményezésére még aznap kora délután megbeszéltük Apró Antallal és Kiss Károllyal, hogy néhány exponált kommunista elvtársat ki kell vonni a Parlament épületéből, amelynek ekkor már az őrségét is az ellenforradalom céljainak és érdekeinek megfelelően szervezték meg. Délután 5 órára titkos találkozót beszéltem meg egy katonai alakulat parancsnokával, amelyen úgy döntöttünk, hogy este 10 órakor a Falk Miksa utca egy bizonyos pontján egy katonai teherautó felvesz és biztonságosabb helyen letesz néhányunkat. Ez meg is történt. Másnap reggel már találkoztunk Kádár Jánossal és más elvtársakkal.

November 4-én hajnalban a szovjet csapatok, internacionalista kötelességüket teljesítve, ismét bevonultak Budapestre. Így hiúsult meg a fasiszták által tervezett „hosszú kések éjszakája". November 7-én hajnalban a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megkezdte működését a Parlament épületében.

Október végén megjelent a párt új központi szócsöve, a „Népszabadság", de november 4-e után kinyomtatni csak fegyveres ügyelet mellett lehetett. Önfeláldozó gépkocsivezetőink: Hartman József, Lakatos Pál, Esztergomi József, Kilián József azzal a néhány gépkocsival, ami még rendelkezésünkre állt, éjjel szedték össze ugyancsak önfeláldozó nyomdász elvtársainkat: Földi Lászlót, Boros Bélát, Bolgár Imrét, Kocsis Vilmost, Falus Józsefet, Róder Imrét, akik a lapot kiszedték és kinyomták. Volt nyomda, amelynek a villamoskábeleit elvágtuk, hogy az ellenforradalom lapjai ne tudjanak megjelenni.

A „Népszabadság"-ot néhány, a Nádor utcai székház védelmére kirendelt tiszt elvtárs szállította el a budapesti kerületekbe és vidékre tehergépkocsikon. Kíséretükben mindig ott volt az Agitációs és Propaganda Osztály egy-egy politikai munkatársa: Takács Gábor, Wirth Ádám, Molnár Endre, Komócsin Mihály, Köteles István, Hor-

váth Zoltán, Szarvas Aladár és mások. Hősi harc folyt a lap terjesztéséért azokban a napokban a támadó, a lapot gyakran nyilvánosan elégető ellenforradalmárok ellen.

Közben megindult a párt újjászervezése, az MSZMP létrehozása. Az újjászervezett pártba a felvétel a természetes kiválasztódás törvénye szerint ment végbe. Nem toborzás volt, hanem jelentkezés olyan körülmények között, amikor az ellenség még jó ideig szabadon fenyegethette megtorlással a tisztességes embereket, ha a kommunistákat támogatják. Azok jöttek, akik részt kértek a párt előtt álló nagy feladatokból, vállalták a kockázatot, s becsületesen harcolni és dolgozni akartak a proletárhatalom visszaállításáért és megerősítéséért, az ország lerombolt gazdaságának talpraállításáért. A Magyar Dolgozók Pártjának korábbi kb. 850 000 tagja és tagjelöltje közül mindössze 300 000 jelentkezett az újjászervezett pártba; 1957 júniusában a pártnak még csak 346 000 tagja volt. De ettől a párt nem gyengébb, hanem erősebb lett. A munkásosztály igazi élcsapatává lett. A párt a magyar kommunisták négy évtizedes harcos hagyományainak a jegyében született újjá, levonta az utóbbi évek szektás-dogmatikus és revizionista politikájának a tanulságait, és szilárdan a marxizmus–leninizmus álláspontjára helyezkedve, szoros egységet teremtett a kommunisták között, amelyen hajótörést szenved bárhonnan jövő ellenséges bomlasztási kísérlet. Az újjászervezett pártnak legfőbb erőssége volt és maradt a kölcsönös bizalmon alapuló eszmei és politikai kapcsolata a néptömegekkel.

A kormány és a nép sokáig bajlódott még az ellenforradalom maradványaival. Emlékszem, hogy a nagy válság, a munkakiesések és hatalmas károk ellenére, amelyeket az ellenforradalmi felkelés okozott, 1957 februárjában már annyi szenet termeltünk, amennyit csak áprilisra vártunk.

Magam tapasztaltam, hogy 1956. december 9-én hogyan mentek le ezrével a Salgótarján, Nagybátony környéki bányászok munkahelyeikre azzal a fogadalom-

mal az ajkukon, hogy soha többé nem esnek áldozatul a munkásérdekek védelmezőjének álcázott ún. munkástanácsoknak, amelyek vérfürdőt rendeztek közöttük. Az történt ugyanis, hogy december 7-én bilgeri csizmás „úri emberek" mentek be a salgótarjáni üzemekbe, a környék bányáiba, és erőszakkal hajtották ki a munkásokat egy salgótarjáni térre, amelynek hátterében egy iskola állt. Amikor a tér már megtelt acélgyári, kályhagyári meg máshonnét jövő munkásokkal, és a bányák autóbuszai is befutottak, valaki tüzet vezényelt, és az iskola ablakai tüzet okádtak a téren szorongó tömegekre. Halottak és sebesültek vére borította az utca kövét. December 8-án már 100-ra emelkedett a halottak száma. Ennél szemléltetőbb példáját az álnok provokációnak még sohasem tapasztalták a salgótarjániak. De még soha ily gyorsan nem nyílt ki a szemük. Most már eldöntötték, hogy hol az ellenség: a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányban vagy Nagy Imre és hívei táborában. 24 órával később minden bányaüzem és minden gyár hiánytalanul felvette a munkát. Ettől kezdve a munkások csak a vérengzésért felelősök könyörtelen megbüntetését követelték.

Sokáig gondot okozott az általános sztrájk, amelyet a budapesti, ún. központi munkástanács – valóságban az ellenforradalom tanácsa – szervezett. De csakhamar elérkezett az a pillanat, amikor már nem dicsőségnek, hanem az élősködők dicstelenségének minősült a sztrájk. A munka lassanként mindenütt megindult. Megszűnt az a szenzáció, hogy Nyugatról szájhősök és tudósítók tódultak az országba; az ellenforradalomra mért csapások hatására kezdtek kifelé tódulni.

A magyar falu az egész ellenforradalom idején és még utána is hónapokig vívta a maga sajátos harcát a szocializmus győzelméért Magyarországon. Vasvillával szórta ki a visszamerészkedő földbirtokosokat vagy bérlőket a termelőszövetkezet portájáról, és „csak azért is" megmutatta, hogy földet vissza nem ad senki emberfiának. De azt is megérezte a magyar paraszt, hogy a helytálláshoz össze-

fogás kell. Főleg ezért, s mert a későbbi években az önkéntesség elve újonnan érvényesült, vert gyökeret a magyar parasztban a termelőszövetkezetek gondolata.

Február 1-én megnyíltak az egyetemek kapui. A kedélyek kezdtek lecsillapodni. A kézrekerült gyilkosok és esküszegők megkapták méltó büntetésüket. Az ország ügyei csodálatos gyorsasággal konszolidálódtak. És megmaradt a kommunisták számára a tanulság: kíméletlenül harcolva a szektarianizmus és a revizionizmus ellen, mindig és mindenben a munkásosztállyal, a néppel együtt, rájuk támaszkodva, az ő segítségükkel és kiérdemelt bizalmukkal lehet csak a szocializmus ügyét győzelemre vinni.

Ha ma végigmegyek a Körúton vagy a Rákóczi úton, ritkán gondolok már arra a képre, ami 1956 novemberében vagy még 1957 januárjában-februárjában is fogadott ezeken a fővárosi utcákon. Megmondom: nem is a leszakadt, letépett elektromos vezetékek, meg a sérült házak sivár, szomorú képe a legfájdalmasabb emlék, bár a dolgozók vagyonának elpusztulása mindenképpen fájó dolog. Az emberek egy részének tanácstalan és zavart tekintete volt akkor a legriasztóbb. Voltak elegen, akik nagyon nehezen tudták elképzelni, hogy miként és főleg mennyi idő alatt sikerül felemelkednie az országnak a katasztrófából. A teljes igazsághoz tartozik, hogy a Váci úton vagy az Angyalföld más utcáin és útjain már akkor is más tekintetekkel találkozott az ember. A munkásosztály döntő többsége ugyanis fel tudta mérni a törés súlyosságát, de egyúttal látta is, mit kell tenni a konszolidáció érdekében.

Ennek az utóbbi majd másfél évtizednek az az egyik legfontosabb tanulsága, hogy a kommunisták pártjának megvan az ereje ahhoz, hogy az egyes tagjai vagy vezetői által elkövetett hibákat és torzításokat ne csak felismerje, hanem ki is javítsa, és megismétlődésük ellen a megfelelő intézkedéseket megtegye. A pártnak volt ereje és képessége igen gyorsan megtervezni, majd megszervezni és végig céltudatosan irányítani a konszolidáció munkáját. Amikor ez befejeződött, a nemzeti célok új felvázolásában a bátorság, a józan mérséklet, a nemzetközi helyzet követelményeinek és a hazai sajátosságok figyelembevételének olyan egészséges és helyes ötvözetét adta a párt, amely itthon a megbecsülés, tisztelet és elismerés megérdemelt kamatát hozta, és külföldön is hozzájárult a tisztes nemzetközi tekintély értékes tőkéjének felgyülemléséhez.

Magam ebben az időszakban különböző feladatkörök-

ben dolgoztam. Nagykövetként képviseltem az országot Pekingben és Hanoiban, az utolsó esztendőkben pedig a Központi Ellenőrző Bizottság elnökeként dolgoztam. A KEB-nél persze nem egy vagy két olyan ügy akadt, amelynek során emberi botlásokról, jellembeli hibákról, anyagiasságról, sőt becstelenségekről is értesült az ember. De mennyit láthatunk az itteni munka során is a kommunista emberség, a szocialista rendért vállalt helytállás példáiból! Meggyőződésem, hogy nálunk is kialakulóban van már egy olyan új, közösségi, a szocialista rend által nevelt embertípus, amelynek ismertetőjegyei nagyban különböznek a tőkés világ emberétől. Nem tagadhatjuk, hogy a másik világban is vannak nagyszerű, jellemes és bátor emberek. Nyilván nem véletlenül kerülnek ott is a legjobbak a haladó mozgalmak soraiba, azok élére. De hát a tőkés rend deformálja sokszor még a legderekabbak gondolkodását is. A mi szocialista építésünk módot ad a legnemesebb emberi jellemvonások kiteljesedésére. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nálunk már minden rendben van. Egy ideig még bizonyára hatni fog a múlt is, a tőkés világnak ezernyi résen át szivárgó propagandája, az emberek egy részének nemtörődömsége, anyagiassága, harácsolási ösztöne.

Mindez a KEB munkájában is látható: a rosszal is találkozunk, de szerencsére sokkal több már a jó.

De hát ez csak a nehezebben megfogható, lassabban alakuló része annak a fejlődésnek, aminek az utóbbi tízegynéhány esztendőben tanúi vagyunk. Más fontos kérdésekben sokkal láthatóbbak az eredmények.

Megváltoztak az osztályviszonyok Magyarországon. A munkásosztály 1949 óta megkétszereződött, és nemcsak számszerű ereje növekedett meg, hanem magasabb fokú lett szocialista öntudata és szervezettsége is. Megedződött, megacélosodott ez a munkásosztály a felszabadulás óta! Ma is meghatottan emlékszem vissza azokra az 1945-ös napokra, amikor először találkoztam újra salgótarjáni és borsodi munkásokkal. Micsoda akarat,

politikai öntudat, mennyi építő szándék volt bennük! Az azóta eltelt negyedszázad alatt a munkásosztály ezeket a tulajdonságokat meggyökereztette azokban is, akik azóta áramlottak be a munkásság soraiba. A hatalomért vívott harcban, a hatalom védelmében és a szocialista építőmunkában ez az osztály úgy mutatott állhatatosságot és hűséget, hogy az egész nemzet megértette: elhivatott arra a vezető szerepre, amelyet társadalmunkban betölt.

A másik nagy dolgozó osztály, a parasztság éppen a mezőgazdaság szocialista átszervezése után, az új falusi rend megszilárdulásával ment át a legnagyobb változáson. Az előtt is megvolt a jó alapja a munkás-paraszt szövetségnek, mert az alapvető politikai kérdésekben a két osztály egységes volt, de a szocializmus építésének egyes kérdéseiben a parasztság egy része még ingadozott. A falu korábbi osztálytagozódásának maradványai éppen napjainkban tűnnek el végleg, és kialakulóban van már az egységes szocialista parasztság. A munkás-paraszt szövetség most már két szocialista jellegű osztály szövetsége, és magasabb színvonalú, mint régebben volt.

Az értelmiség számban megnőtt, összetételében megváltozott. Az idősebb nemzedék, amely még a tőkés Magyarországon is élt és dolgozott, megváltozott szemléletében és magatartásában is. Eszembe jut az a salgótarjáni mérnök, akiről megírtam, milyen fehér, verítékes arccal vette tudomásul 1946-ban, hogy megtudtuk róla: magyar bányászokat ajánlott fel Kanadának. Nem írtam le a nevét, most se teszem. De azt tudom, hogy ő is, és sok-sok hasonló, akkor megtévedt, a dolgozók elleni tőkés mesterkedésekben részes értelmiségi ember mélységes szégyennel gondol vissza a múltra. A mai magyar értelmiség, amelynek soraiban ma egyre több a munkás- és parasztszülők gyermeke, a munkásosztállyal és a parasztsággal egy sorban halad a szocialista építésben.

Amit elértünk, azért érhettük el, mert a kommunisták sohasem feledték el: a párt és a nép közötti bizalom megteremtése és megőrzése a legfontosabb.

Van a pártnak egy jelszava, amelyről itthon is, külföldön is nagyon sokat beszéltek. Az „aki nincs ellenünk, velünk van" jelszóra gondolok. Ez józan és a valóságot kifejező politikai megállapítás. Az ellenforradalom leverését követő esztendők meggyőzően bizonyítják igazságát. A konszolidáció megteremtésében, majd az építőmunka eredményes éveiben sok százezer olyan ember állt mellénk, aki egy vagy más részletkérdésben kezdetben nem értett velünk egyet, sőt gondolkodásában még ma is sok olyan elem van, amelyet semmiképpen sem lehetne kommunistának nevezni. De mert szereti a hazát, mert megbecsüli a közösen alkotott újat, mert ha esetleg nem is kommunista tudatossággal, de mindennapos jó és tisztességes munkájával a szocializmus építését szolgálja – mindenképpen velünk van.

A szocialista nemzeti egységért végzett kommunista munkának az elmúlt években olyan szilárd alapjait raktuk le, mint a – mindig az elvégzett munka eredményeként jelentkező! – életszínvonal-emelkedés. Egyre többen értik meg, hogy csak azt oszthatjuk el, amit a dolgozók megteremtettek, és csak ennek a felismerésnek további terjedése, alapigazságként mindenkiben meggyökeresedése segíthet újabb eredményekhez.

Az építőmunka éveinek krónikásai meg a statisztika szakemberei pontosan megmondhatják, hogy milyen gazdasági eredmények, milyen társadalmi változások talaján kovácsoljuk ma a szocialista nemzeti egységet. 1960-ban befejeztük a hároméves tervet, és abban az időszakban az ipari termelés a tervezett 22 százalék helyett 40 százalékkal nőtt; a tervnek megfelelően 12 százalékkal emelkedett a mezőgazdaság termelése is. A három év alatt 16 százalékkal nőtt az egy főre jutó reáljövedelem.

Azóta befejeztük a második ötéves tervet is. Az újabb öt év alatt a szocialista ipar – így is terveztük – 47 százalékkal növelte termelését, a mezőgazdaságban meg évi átlagban 10 százalékkal haladtuk meg az előző öt esztendő termelési eredményeinek évi átlagát. A munkások és alkal-

mazottak egy főre jutó reáljövedelme valamivel jobban növekedett, mint terveztük: 18 százaléknál is többel.

De hát a számokat azoknak hagyom, akiknek ez a mesterségük. Én a változás és fejlődés tényeit néha úgy mérem le, hogy szembesítem emlékeimet a jelennel. Eljutok Salgótarjánba. Eszembe jut az öreg Opel-Junior is, amelynek recézetlen repülőkerekein 1945-ben gördültünk be a városba. Ma egy egészen más, megváltozott, szinte új város ez; nemcsak az új főutcára, az új városnegyedekre, az új házak sorára vagy az új hideghengerműre, hanem az emberekben történt változásra gondolok. Vác felé megyek: a Dunai Cement- és Mészmű épületeit látom, Százhalombattán erőmű, Alsózsolcán épületelemgyár jelzi a változást, fejlődést. Jól emlékszem a régi Tiszaszederkényre, a por és sár falujára. És ha mostanában a Tiszai Vegyikombinát vagy a Borsodi Vegyikombinát munkájáról hallok, jól tudom, hogy az egykori kis falvakból talán nem lehetett még eltüntetni a por és sár minden maradékát, de a legfontosabbat megtettük. Oda is a nagyüzem modern, a haladás ütemét diktáló világa költözött.

Ma is van gondunk. Hibákat is követhetünk el. De ma már sem a gondot, sem a hibát nem hallgatja el a pártvezetés vagy a kormány, nyílt szóval tárja a felnőtt nép elé. Így könnyebb és jobb: a problémák megoldásában tízezrek, százezrek tesznek javaslatot, nyújtanak segítséget.

Elnézem néha a gyerekeket. Az én szécsényi gyerekkoromban a hétköznapi cipő különlegesség számba ment; a mai falusi gyerek csak üdülésképpen veti le a cipőjét. Még elgondolkoztatóbb az, amit az orvosok, a tanárok meg a bolti elárusítók – az utóbbiaknak ezzel mindennap van dolguk! – mondanak: tíz-tizenöt esztendő óta egy fejjel vagy kettővel magasabbak a hasonló korú gyerekek. Szóval, termetében is növekszik népünk.

Az ország természetrajza nem sokat változott. Annál többet alakított az emberi alkotómunka az ország külső képén meg a társadalom rendjén. Nem emlékszem arra, hogy a marxizmus klasszikusai a társadalmi forradalom és

a szocialista építés várható eredményei között felsorolták volna az ifjú nemzedékek termetének növekedését, de most ezt is oda kell jegyezni. Azzal együtt, hogy húsz év alatt tíz évet nőtt az átlagéletkor Magyarországon, és az az ismert statisztikai ábra, az úgynevezett korfa elég lombos ott is, ahol a hatvan- meg a hetvenéveseket ábrázolják.

Francia vagy belga polgári újságíró volt az, aki először írta le ezt az 1956-ot követő évek eredményeinek jellemzésére: „magyar csoda".

Nem gondolnám, hogy csodáról vagy éppen magyar csodáról van szó. A magyarázat egyszerűbb. Azt kell csak megérteni, hogy a magyar nép a szocializmus oldalán állt és áll; amikor a pártnak volt ereje leszámolni a hibákkal, s egyszerre két fronton is harcolva – a jobboldali revizionizmus és az álbaloldali dogmatikus károkozás ellen – a szocializmus teljes felépítése nagy céljainak megvalósítására hívni a népet, a magyar nép igent mondott.

Nem csoda ez. Az olyan szocialista elvi politika, amely egyenes úton halad, amely nem engedi, hogy egyének vagy klikkek jobbra vagy balra taszigálják, amely a vezetés egységét a tömegek egységes támogatásával ötvözi, természetesen csodák nélkül is elér eredményeket.

Őszinteség, határozottság, a szocialista humanizmus és a szocialista törvényesség uralma, az életszínvonal megalapozott, ütemes növelésének politikája jellemzi a párt vezetését az elmúlt tízegynéhány esztendőben. Ez a helyes politika biztonságot és nyugodt légkört biztosít; a félelem nélküli, derűs, alkotó közhangulat állandóságát.

A madár sem tud repülni, ha két szárnyát vagy akár csak az egyiket megnyesik. A bizalomnak is két szárnya van. Az egyik a párt türelmes, bölcs bizalma a népmilliók, a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség tömegei iránt. A másik meg a tömegek bizalma a kipróbált, szilárd, megfontolt vezetés, a párt iránt. Az elmúlt esztendőkben eredményesen dolgoztak a kommunisták azon, hogy a bizalom mindkét szárnya erősödjön.

TARTALOM

AZ OLVASÓHOZ 5

ELINDULOK 7
Mi legyek? 7
Az üzem 20
„Kifacsart citrom" 28
Lakósztrájk 28
Májusfa 33

TÖRTÉNELMI LECKE 39
Háború 39
Háború után 48
A forradalmi Budapesten 53

HARC A CSEHSZLOVÁK KOMMUNISTA PÁRT MEGALAKÍTÁSÁÉRT 62
A „főpróba" után 62
A pozsonyi ifjúsági kongresszus 64
A fenyőházi pártkongresszus 67
Tömlöc 70

A KOMMUNISTA IFJÚSÁGI MOZGALOM 73
Az első egységes kongresszus 73
Párt és ifjúság 74
Magyar diákok Prágában 81
Mi az áru? 83

BERLIN – HAMBURG – MOSZKVA 87
Egységfront-kísérlet magas szinten 87
Moszkvában 91
A nagy gyász 94

ROMÁN KOMMUNISTÁK KÖZÖTT 97
Illegalitásban 97
A szigurancán 103
A jilavai fegyházban 105

A tárgyalás 111
Szökés 115

VISSZA CSEHSZLOVÁKIÁBA 131
A „Vorwärts" szerkesztősége 131
A weimari német rendőrség 138
Az 1929–1931-es gazdasági válság éveiben 142

HARC A FASIZMUS ÉS A HÁBORÚ ELLEN 156
A világbizottság 156
Henri Barbusse-szel 163
Mozgalmak, akciók, emberek 167
A brüsszeli béke-világkongresszus elé 184

A SPANYOL KÉRDÉS 191
Három látogatás 191
„Fegyvert Spanyolországnak!" 205

MAGYAR PARTIZÁNOK 209
A partizántábor 209
Szlovák földön 221
Irány: Magyarország 233
Ütközet Abronospuscsztán 259

FELSZABADULTUNK 265
Milyen világ legyen? 265
Bemutatnak a miskolciaknak 272
Hétköznapok és egy ünnep 277
Földosztás 281
A dolgozók áldozatkészsége 283
Harc az ipari munkások többségéért 285
Együtt van a családom 291
Az első országos pártkonferencia 294
A pártszervezetek helyzete 296
Az első országgyűlési választások 297
A nagy miskolci tüntetés 303

ÚJJÁÉLEDÉS 308
Széncsata 308
Bányászsztrájkok. Az ellenség támad 314
Olaj is több kellett volna 327

Asszonyok lázadása 329
A reakció támadása a jó forint ellen 334
Az 1947-es választások 338

A FORDULAT ÉVE 345
Államosítunk 345
Egy amerikai a sajtónkról 347
Petru Groza emléke 348
A két párt egyesülése 351
Állam és egyház 354
A platform 357

VISSZAPILLANTÁS 362
Hollandiai úton 362
Felhők tornyosulnak az égen 368
Barátaim és én 374
Sajtó, rádió, hírszolgálat 378
A Külföldi Bizottság 384
Egy modern „amazon" 391
„Hallod-e fiacskám Muszorgszkij muzsikáját?" 394

A PÁRT BELSŐ HELYZETÉRŐL 397
Rákosi és a marxizmus 397
Tények, adalékok 400
Kéngyanús vagyok 404
A klikk feje 407
Az első szabad évtized 412
A klikk tagjai 419

ELVI POLITIKA HELYETT – CIKCAKK 432
Az 1953-as júniusi plénum 432
Kezdetét veszi a huzavona 437
Nincs előrelépés 439
Felülkerekedik Rákosi 443
Zűrzavar, fejetlenség 447
Az ellenség általános támadása 453

KIBONTAKOZÁS 456

BEFEJEZÉSÜL... 462

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Réz Miklósné
A borító és a kötésterv Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Jordán Gusztávné
A szedést 1970. VII. 2-án kezdtek meg
Megjelent 1970. XII. 10-én 13 000 példányban
Terjedelme 23,6 (A/5) ív
PL—169—K—7072

70.2888 Athenaeum Nyomda, Budapest
Íves magasnyomás
Felelős vezető Soproni Béla igazgató

35,– Ft